The publication of this work was
made possible with the support of the
Iran Heritage Foundation

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES
“MATENADARAN”
MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

PERSIAN DOCUMENTS OF THE MATENADARAN

D E C R E E S

VOLUME IV

(1734-1797)

by K. P. Kostikyan

YEREVAN
“NAIRI”
2008

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
«ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ»
ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆ ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐԸ

Հ Ր Ո Վ Ա Ր Տ Ա Կ Ն Ե Ր

ՊՐԱԿ ՉՈՐՐՈՐԴ

(1734-1797)

Կազմեց
Ք. Պ. Կոստիկյան

ԵՐԵՎԱՆ
«ՆԱԻՐԻ»
2008

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի և Մաշտոցի անվան Մատենադարանի գիտական խորհուրդների որոշմամբ

ՀՏԴ 950:941(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5 Իրան)+63(2Հ)
Մ 331

Խ Մ Բ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր՝
Վ. Ա. Բայբուրդյան
Պ. Ա. Չոբանյան

Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը. հրովարտակներ (պրակ չորրորդ), Եր., 2008, էջ 387

Սույն պրակում ընդգրկված են Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի 1734-1797 ժամանակաշրջանի 55 պարսկերեն հրովարտակների պարսկերեն տեքստերը, ֆոտոպատճենները, հայերեն ու անգլերեն թարգմանությունները: Աշխատության առաջաբանում և վավերագրերի պատմագիտական մեկնաբանություններում ներկայացված է նրանց արժեքը հայագիտության և հայ-պարսկական հարաբերությունների ուսումնասիրման համար:

Նախատեսվում է արևելագետների, պատմաբանների, ինչպես նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների համար:

ԳՄԴ 63.3(5 Իրան)+63(2Հ)

ISBN 978-550-01521-6

© Քրիստինե Կոստիկյան, 2008
© Մաշտոցի անվան Մատենադարան, 2008

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Մատենադարանի պարսկերեն հրովարտակների սույն պրակում ընդգրկված են Մատենադարանի 1734 – 1797 թթ. ժամանակաշրջանի 55 հրովարտակները, որ հրապարակվել են Նադիր շահի, նրա որդի Ռեզա Ղուլի Միրզայի (Իրանի փոխարքան լինելու ժամանակահատվածում) և հետագայում Արևելյան Հայաստանի շրջանների վրա ժամանակ առ ժամանակ իրենց գերիշխանությունը հաստատած Իրանի ու Վրաց տիրակալների՝ Իբրահիմ շահի, Ազատ խանի, Մուհամմադ Հասան խանի, Հերակլ Բ-ի և նրա որդի, թագաժառանգ Գեորգիի, Քերիմ խան Վաքիլի և Աղա Մուհամմադ շահի կողմից: Ելնելով տվյալ ժամանակաշրջանի Իրանի, հայ և վրաց ժողովուրդների պատմական փոխկապակցված իրողությունների առանձնահատկություններից՝ ներառված են հիշյալ տիրակալների բոլոր այն հրովարտակները, որ պահպանվել են Երևանի Մատենադարանում՝ անկախ այն բանից, թե դրանք հրապարակվել են նախքան նրանց պաշտոնական գահակալումը, թե դրանից հետո[1]:

Այս հրովարտակներից նրանք, որոնք վերաբերում են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի իրավունքներին ու կալվածքներին[2] XVIII դարում ընթերցվել ու գրանցվել են Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի կողմից և հիմնականում ճիշտ հակիրճ վերաշարադրանքի ձևով ներկայացված են նրա «Ջամբռ» աշխատության մեջ, իսկ նրանցից շատերի տվյալները նաև օգտագործվել են նույն գրքում զանազան հարցերի լուսաբանման մեջ: Ընդգրկված հրովարտակներից շատերի հակառակ կողմում զետեղված հայերեն հակիրճ գրառումները կատարված են Սիմեոն կաթողիկոսի կողմից:

Սեֆյան պետության անկումից հետո Արևելյան Հայաստանի շրջանները, չնայած տեղի բնակչության երկարատև դիմադրությանը, աստիճանաբար նվաճվում են Օսմանյան զորքերի կողմից: Ղարաբաղի ու Սյունիքի հայ մելիքների ու բնակչության մեծամասնությունը, չհաշտվելով թուրքական տիրապետության հետ, խանդավառությամբ են դիմավորում Նադիր խան Աֆշարի հզորացումն ու պայքարը Անդրկովկասի տարածքները ետ գրավելու համար:

1734-1735 թվականներին պատերազմելով Օսմանյան Թուրքիայի դեմ՝ Նադիր շահը վերանվաճում է նախկինում Սեֆյան Իրանին հպատակ Արևելյան Հայաստանի շրջանները, որոնք այնուհետև մնում են Նադիրի ստեղծած պետության կազմում մինչև նրա մահը 1747թ.: Հայաբնակ շրջաններում իրանական զորքերի հաջողությանը մեծապես նպաստում է տեղի

[1] Տե՛ս Նադիր, Իբրահիմ և Աղա Մուհամմադ շահերի հրովարտակները:

[2] Տե՛ս Մատենադարան (այսուհետև՝ ՄՄ), թղթ. 1գ, վավերագրեր 355, 353, 354, 361, 377, 378ա, 380, 396, 399, 400, 402, 401, 405, 406, 408, 413, 412, 417, 415, 416, 418, թղթ. 1ե, վավ. 591, թղթ. 1զ, վավ. 886, 976:

հայ մելիքների ու բնակչության օժանդակությունը: Նադիրը գիտակցելով այդ օժանդակության կարևորությունը ռազմական հաջողությունների հասնելու գործում՝ սիրաշահում էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ու հայ մելիքներին, խրախուսում նրանց խոստումներով և անձնվեր ծառայությունների դիմաց վավերացնում նրանց իրավունքները հրովարտակներով: 1735թ. Նադիր շահը այցելում է Էջմիածնի վանքը, 1000 *թումանի* հատկացնում նրա վերանորոգմանը և տալով նաև այլ թանկարժեք նվերներ, հրովարտակներով հաստատում է վանքի, կաթողիկոսի ու նրա միաբանության հնուց հաստատված իրավունքները[3]:

Նադիր շահի ժողովածուի մեջ ընդգրկված հրովարտակներից առաջինը ուղղված է Գեղարքունիքի Մելիք Միանսարին (կամ Մեհասար): Այդ հրովարտակի ձախ եզրը, ներառյալ նաև թվականն ու կնիքը, վնասված է: Չնայած դրան, նրա բովանդակությունը գրեթե լիովին հասկանալի է, իսկ թվականը հնարավոր է վերականգնել: Վավերագրում առկա է Նադիրի *թողրան,* իսկ կնիքի դրոշմը ամենայն հավանականությամբ եղել է ստորին ձախ եզրում, ինչպես բոլոր այն հրովարտակներում[4], որոնք հրապարակվել են նախքան նրա պաշտոնական թագադրությունը Մուղանի դաշտում 1736թ. մարտի 6-ին: Նադիր շահն այդ հրովարտակը Գեղարքունիքի մելիքին է հղել Երևանի նահանգը Օսմանյան Թուրքիայից ետ գրավելու նպատակով դեպի Արարատյան դաշտը ձեռնարկած արշավանքի ընթացքում, որը տեղի է ունեցել 1734-5թթ.: Քանի որ այնտեղ նշվում է դեպի Երևան ձեռնարկվող արշավանքի մասին, իսկ վավերագրի վերջում նշվում է զի դաադե ամիսը, ապա թվականը պետք է լինի հիջրայի 1146 թվականը, որը համապատասխանում է 1734 թվականի ապրիլի 5–ից մայիսի 5-ն ընկած ժամանակահատվածին, այսինքն այն ժամանակվան, երբ Նադիրը դեռ շարունակելով Գանձակի երկարատև պաշարումը, մտադրվում է շարժվել դեպի Երևան[5]: Այդ հրովարտակով շահը պահանջում էր մելիքի հավատարմությունը և թուրքական կայազորների դիրքերի հետախուզման հարցում նրա լրտեսների գործնական օժանդակությունը՝ խոստանալով դրա դիմաց ականջ չդնել «մելիքի դեմ չարախոսողներին» ու կարգավորել նրա խնդիրները:

Շահնազարի որդի Մելիք Միանսարի (Մեհասար) անվան հիշատակությունը պահպանվել է նաև 1726թ. մի ռուսերեն փաստաթղթում Գեղարքունիքի ու Ղարաբաղի մելիքների շարքում[6]: Այդ փաստաթուղթը Ջրաբերդի ու Գեղարքունիքի ավագների դիմումն է հղված Ռուսաստանի կայսերը, որով

[3] Мухаммед Казим, Наме-йи алам-ара-йи Надири, (перс.), т. 1, Москва, 1960, с. 632-634.

[4] Տե՛ս վավերագրեր 1-11:

[5] میرزا مهدی خان استرابادی، جهانگشای نادری، باهتمام سید عبدالله انوار، تهران ۱۳۷۷، ص ۲۴۵-۲۳۹

[6] Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века, т. 2, ч. II, Ереван, 1967, с. 283.

խնդրվում է նրա հովանավորությունը: Ամենայն հավանականությամբ մելիք Միանսարի մասին վերը նշված «չարախոսությունները» կապված էին վերոհիշյալ դիմումում արտացոլված նրա նախկին ռուսամետ դիրքորոշման հետ, որը չէր կարող Նադիրի շահի դրական գնահատականին արժանանալ:

Ժողովածուի հաջորդ երեք հրովարտակները վերաբերում են Ղարաբաղի Դովշանլու (Առաջաձոր[7]) գյուղի պատմությանը և հրապարակվել են 1734թ. Նադիր շահի կողմից ի հաստատումն գյուղի ավագերեց Դավիթի ավագության և մելիքական իրավունքների՝ հանձնարարելով նրան իրեն ենթակա գյուղերից *սուրսաթ* կոչված հարկը հավաքել[8]: Թերևս այս հրովարտակը ձեռք բերելու նպատակով է կազմված եղել նաև համախոսական գրությունը՝ հաստատված Խաչենի Ղազանչի, Չորման, Ներքին Քոլատակ, Բազարքենդ, Բալլուղայա, Խնձրիստան, Տամկալե, Վանք, Շալվա և մի քանի այլ գյուղերի տանուտերերի ու ավագների կողմից, որոնք իրենց համաձայնությունն են տվել, որպեսզի Առաջաձոր գյուղի ավագերեց Դավիթը դառնա իրենց առաջնորդն ու մելիքը[9]: Ինչպես փաստում են Մատենադարանի կաթողիկոսական դիվանում պահպանված հայերեն վավերագրերը, այս Դավիթը իր հոր՝ Առաջաձոր գյուղի ավագերեց Եսայիի[10] մահից հետո 1716թ. Աղվանից Եսայի կաթողիկոսի կոնդակով հաստատվել էր Առաջաձոր գյուղի ավագերեցի պաշտոնում, իսկ Խաչենի Մելիք Գրիգորի 1727թ. հրամանով՝ նշանակվել նաև այդ գյուղի «առաջնորդ ու տանուտեր»[11]:

Վերոհիշյալ հրովարտակները արժեքավոր տեղեկություններ են հաղորդում Սուրխայ խանի և նրա զորքերի կողմից Ղարաբաղում կատարած ավերածությունների, ինչպես նաև նրա դեմ Նադիրի ձեռնարկած ռազմական արշավանքի ընթացքում պարսից զորքը պարենով ապահովելու համար առանց այդ էլ հարստահարված տեղի բնակչությունից անողոքաբար գանձվող ծանր հարկերի մասին: Այս վավերագրերում ակնառու է դառնում այն իրողությունը, որ Նադիր շահի ռազմական հաջողությունները ձեռք էին բերվում ժողովրդի համար խիստ ծանր գնով[12]:

Մելիք Դավիթի անունով հրապարակված Նադիր շահի հրամանագրերից մեկում[13] նշվում է, որ մելիքին ենթակա շրջանի մեջ մտնում էին չորս գյուղ, այդ թվում Խնձրիստան գյուղը: Այդ շրջանը իհարկե չէր ընդգրկում

[7] Առաջաձոր, գյուղ (Խաչեն գավառում), որ նշվում է դեպի Արծաթասար ձգվող լեռնաշղթայի հարավային ստորոտում (Մ. Բարխուդարյանց, Արցախ, Երևան, 1999, էջ 257):
[8] Տե՛ս վավերագրեր 2, 3, 4:
[9] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2բ, վավ. 177, նրա պատճեն տե՛ս վավ. 376:
[10] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 240, վավ. 10:
[11] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 240, վավ. 108:
[12] Ann K. S. Lambton, Landlord and Peasant in Persia, London-NewYork-Toronto, 1953, p. 132.
[13] Տե՛ս վավերագիր 4:

ողջ Խաչենի մելիքությունը, հետևաբար Մելիք Դավիթը չի կարող դիտվել որպես այդ մելիքության միանձնյա ղեկավարը: Մեզ հայտնի չէ որևէ վկայություն Մելիք Դավիթի և Խաչենի Հասան-Ջալալյանների միջև ազգակցական կապի գոյության մասին: Այս մելիքի մասին հետագա տարիներից որևէ հիշատակություն չի պահպանվել: Արդեն երկու տարի անց 1736թ. հրապարակված Նադիր շահի մեկ այլ հրովարտակում[14], ուր Դովշանլու գյուղը նշվում է Խաչենի մելիք Գրիգոր Հասան-Ջալալյանին ենթակա շրջանի գյուղերի թվում, որևէ հիշատակություն չկա Մելիք Դավիթի մասին:

Նադիր շահը 1736թ. գարնանը իր պաշտոնական թագադրումից անմիջապես հետո Ղարաբաղի հինգ մելիքությունները հաստատում է որպես շահի ենթակայության տակ գտնվող «մահալլ-ե խամսե» կոչվող առանձին վարչական միավոր: Դիզակի Մելիք Եգանը, որ մասնակցում է Նադիրի թագադրությանը Մուղանի դաշտում[15], նշանակվում է այդ վարչական միավորի կառավարիչ (*զաբիթ*): Թեև չի պահպանվել Մելիք Եգանի այս իրավունքը հաստատող շահական հրամանագիրը, սակայն այդ ժամանակաշրջանի Ղարաբաղին վերաբերող գրեթե բոլոր վավերագրերը պատմական այլ սկզբնաղբյուրների հետ փաստում են Ղարաբաղում նրա ունեցած լայն լիազորությունների ու անվիճելի հեղինակության մասին: Մասնավորապես, վերը նշված հրամանագրով[16] Խաչենի Առաջաձոր (Դովշանլու) և Ղաբարթու գյուղերի պետական հարկերը գանձելու իրավունքը հանվում է Բարդայի կառավարիչների իրավասության շրջանակներից և տրվում Մելիք Եգանին, որպեսզի վերջինս այդ հարկերը փոխանցի Ատրպատականի փոխարքա Մուհամմադ Իբրահիմին:

Մելիք Եգանին 1744թ. հաջորդած նրա ավագ որդի Արամի մահից (1745թ.) հետո Դիզակի մելիքը դարձած Եսային ևս մելիք էր նշանակվել Նադիր շահի կողմից[17]: Նադիր շահի կողմից 1746թ. Մելիք Եսայուն տրված մի հրովարտակի պահվում է Ադրբեջանի Պետական Կենտրոնական Պատմական արխիվում. «նշանակում եմ նրան Դիզակ գավառի մելիք կամ կառավարիչ՝ դնելով նրա վրա պարտականություն հետևել պետական շահերին՝ ցույց տալով իր ջերմեռանդությունը դեպի կառավարությունը»[18]:

Նադիր շահի 1738թ. հրապարակված հրովարտակով[19] հաստատվում են Երևանի մելիքներ Սկրտումի և Հակոբջանի *մուաֆության* իրավունքները: Այս մելիքները ևս մասնակցել էին 1734թ. թուրքերի դեմ Նադիրի ձեռնարկած ռազմական միջոցառումներին, որոնց մատուցած ծառայությունները

[14] Տե՛ս վավերագիր 12:
[15] Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, Երևան, 1973, էջ 80:
[16] Տե՛ս վավերագիր 12:
[17] Դիվան հայ վիմագրության, V, Արցախ, Երևան, 1982, էջ 178:
[18] Ֆ. Պողոսյան, Խամսայի մելիքների իրավունքներն ու պարտականությունները, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1966, № 1, 203:
[19] Տե՛ս վավերագիր 13:

ինքը՝ Նադիրը, բարձր է գնահատել[20]: Այս մելիքները Աբրահամ կաթողիկոսի[21] հետ ներկա են գտնվել 1736թ. Մուղանում կազմակերպված Նադիրի թագադրության հանդեսին[22]: Դեռ մինչև Նադիրի թագադրությունը Աբրահամ կաթողիկոսի միջնորդությամբ Նադիրի հրամանագրով Մելիք Հակոբջանին իրավունք էր տրվել Երևանում բացել դրամահատարան[23]:

Ժողովածուի մեջ ընդգրկված հրովարտակների մեծ մասը ձեռք բերված լինելով Ամենայն Հայոց կաթողիկոսների ջանքերով՝ կոչված էին պաշտպանելու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կալվածքներն ու իրավունքները զանազան ոտնձգություններից:

Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը օգտվելով իր հանդեպ Նադիր շահի ունեցած հատուկ բարեհաճությունից՝ իր կարճատև կաթողիկոսության ընթացքում ձեռք է բերում ավելի քան 50 հրովարտակ[24], որոնցից միայն մի քանիսն են պահպանվել: Մատենադարանում պահպանված այս հրովարտակների շարքում են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի վանքից, նրա նվիրակներից ու կալվածքներից անօրինական հարկագանձումները, վանքի եկամուտների նկատմամբ ոտնձգությունները արգելելու և նրանից գանձվող հարկերը հստակեցնելու նպատակով հրապարակված հրովարտակները:

Գրիգոր Մակվեցի կաթողիկոսի կողմից դեռևս 1431թ. Էջմիածնի համար գնվել էին Վաղարշապատ, Աշտարակ, Բաթռինջ, Նորագավիթ, Աղավնատուն, Թեղենիս-Քիրաջլու և Մուղնի գյուղերի վեցական *դանգ մուլքերը*[25]: 1585թ. Մայր Աթոռը ձեռք է բերում Դիբաքլու գյուղը[26]:

XVII դարում Փիլիպոս Աղբակեցի, Հակոբ Ջուղայեցի ու մյուս կաթողիկոսների կողմից Էջմիածնի համար մաս-մաս գնվում է Օշական գյուղը[27]: Պահպանվել են Մաստարա գյուղի գնման ու Էջմիածնին *վակֆ* արվելու կապակցությամբ կազմված կալվածագրերը՝ թվագրված 1656, 1657, 1709 և 1719 թվականներով[28]: Ֆրանկանոց գյուղը ևս ամբողջովին գնվել է Հակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոսի կողմից 1655թ[29]:

XVII դարում ընդհանուր առմամբ 23 գյուղ է հիշվում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կալվածքների թվում, որոնց մի մասը սակայն վանքը Հակոբ Ջուղա-

[20] Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, էջ 244:
[21] Տ. Աբրահամ Գ Կրետացի, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս 1734 –1737թթ.:
[22] Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, էջ 80:
[23] Նույն տեղում, էջ 72:
[24] Նույն տեղում, էջ 52, 70, 73, 128, 149:
[25] Հ. Փափազյան, Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը. կալվածագրեր, Երևան, 1968, վավերագիր 5:
[26] Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, Երևան, 2003, էջ 166:
[27] ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1ա, վավ. 61ա, բ, 64, 65ա, 66, 70, 74, 100, 101; թղթ. 1բ, վավ. 123, 160, 176:
[28] ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 947, 948, 950, 951:
[29] Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, էջ 158:

յեցի կաթողիկոսի մահից հետո կորցնում է[30]: Վաղարշապատ գյուղի 1725թ. հարկացուցակից, որտեղ թվարկված են նաև հարկերից ազատվող վանքապատկան կալվածքներն ու այլ ստացվածքները, պարզվում է, որ այդ թվականներին Էջմիածնին էին պատկանում Վաղարշապատ, Օշական, Մաստարա, Քիրաջլու և Ֆրանկանոց գյուղերը[31]:

Նադիր շահի օրոք 1735թ. Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսին հաջողվում է շահական հրովարտակով ամրագրել Վաղարշապատ, Օշական, Մաստարա, Ֆրանկանոց, Քիրաջլու, Դիբաքլու և Չելեբիքենդ գյուղերի պատկանելությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին[32]: Սակայն արդեն 1741թ. հրապարակված հրովարտակներում խոսք է գնում Երևանի նահանգի միայն Վաղարշապատ, Օշական, Ֆրանկանոց ու Մաստարա գյուղերի մասին[33]: Այդ հրովարտակներից առաջինը, որ կարգադրում է չանհանգըստացնել Օսմանյան Թուրքիայի տիրապետության տակ գտնվող Արևմտյան Հայաստանից կաթողիկոսի ջանքերով Երևանի նահանգ փոխադրված հայերին, վկայում է Մայր Աթոռի կալվածքները, ինչպես նաև իր՝ կաթողիկոսի ծննդավայր Ջահուկը շենացնելու ուղղությամբ Ղազար կաթողիկոսի ձեռնարկած գործնական քայլերի մասին: Կաթողիկոսի խնդրանքով շնորհված հրովարտակով շահը ապահովագրում է այդ գյուղերը անօրինական հարկապահանջությունից[34]:

Ըստ Իբրահիմ շահից 1748թ. Ղազար կաթողիկոսի ձեռք բերած հրովարտակի Մայր Աթոռին էին պատկանում Վաղարշապատը, Օշականը, Ֆրանկանոցն ու Մաստարան[35]:

Ինչպես նշում է Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսը[36], հետագայում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից խլվում են նաև Օշական և Ֆրանկանոց գյուղերը, որոնք սակայն հիշյալ կաթողիկոսը կարողանում է վերադարձնել: Բացի այդ, Գրիգոր Մակվեցի կաթողիկոսի *վակֆնամեի* հիման վրա Սիմեոն Երևանցին ետ է վերադարձնում նաև Աշտարակ, Եղվարդ, Մուղնի և Աղավնատուն գյուղերը՝ ամրապնդելով նրանց պատկանելությունը Մայր Աթոռին Երևանի Հուսեյն Ալի խանի, *շեյխ-ուլ-իսլամի* ու այլ պաշտոնյաների կողմից ստորագրված ու կնքված փաստաթղթերով[37]:

[30] Հ. Փափազյան, Վանական կալվածքների սեփականատիրական մի քանի առանձնահատկություններ, «Բանբեր Մատենադարանի», № 10, Երևան, 1971, էջ 243:
[31] Հ. Փափազյան, Վաղարշապատ գյուղի 1725 – 1728 թթ. թուրքական հարկացուցակները, «Բանբեր Մատենադարանի», № 5, Երևան, 1960, էջ 453:
[32] Տե՛ս վավերագիր 8:
[33] Տե՛ս վավերագիր 19:
[34] Տե՛ս վավերագիր 22:
[35] ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 398ա:
[36] Տ. Սիմեոն Ա Երևանցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս 1763 – 1780թթ:
[37] Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, էջ 51-52:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը կալվածքներ է ունեցել Թավրիզում և Դեհխարղանում: Մեզ հայտնի չէ որևէ տվյալ Թավրիզում գտնվող կալվածքի ձեռք բերման ժամանակի և հանգամանքների վերաբերյալ: Ըստ Սիմեոն Երևանցու, Դեհխարղանում գտնվող կալվածքը, որը նրա օրոք էլ «շէն և ընդ ձեռամբ սրբոյ Աթոռոյս» էր, բաղկացած էր երեք կտոր այգիներից և մասմաս ձեռք էր բերվել Հակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոսի կողմից[38]: Քանի որ դրանք հեռու էին գտնվում Էջմիածնից, շատ կարևոր էր նրանց հետ կապն իրականացնող գործակալների ազատ երթևեկության ապահովումը տեղական կառավարիչների ու ճանապարհները հսկող ծառայողների ոտնձգություններից: Այս նպատակով էլ 1735թ. Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը Նադիր շահից ձեռք է բերում հրովարտակ, որն ընդգրկված է սույն ժողովածուի մեջ (վավերագիր 7): Այս կալվածքները հաճախ վարձակալության էին տրվում: Դեհխարղանի այգիներից մեկը 1735թ. տրվում է տեղի Տեր Մինասին՝ տարեկան 500 լիտր չամիչ վարձավճարով[39]: Սիմեոն Երևանցին, իր հերթին, Թավրիզի կալվածքը 99 տարով հանձնում է ոմն Միրզա Ռաֆիի վարձակալությանը «տարեկան 100 լիտր ցորեն» վարձավճարով[40]:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի համար կարևոր նշանակություն ուներ նրա հարկերից ազատված լինելու՝ մուաֆության իրավունքի պաշտպանությունը: Ուստի պատահական չէ, որ ժողովածուի մեջ ընդգրկված հրովարտակներից 12-ը հրապարակված են այս խնդրի առնչությամբ[41]: Այդ հրովարտակների ու Մատենադարանի այդ շրջանի մի քանի այլ վավերագրերի առկայությունը հնարավորություն են ընձեռում ընդհանուր պատկերացում կազմել Իրանի Սեֆյան պետության անկմանը հաջորդած ժամանակաշրջանում Էջմիածնի *մուաֆության* իրավունքի բնույթի ու նրա փոփոխությունների մասին:

1735թ. Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսի խնդրագրի համաձայն անց է կացվում Մայր Աթոռի կալվածքների մանրամասն հաշվառում և Նադիր շահի հրովարտակով հաստատվում 106910 *դինարի* հարկերից ազատված լինելու (*մուաֆության*) իրավունքը[42]: Ըստ այդ վավերագրի՝ կաթողիկոսը Երևանի նահանգի 19 վանքերի համար ամեն տարի պետք է 175000 *դինար* վճարեր շահին:

Ինչպես այս կապակցությամբ իրավացի կերպով նշում է Սիմեոն Երևանցին՝ «եթե (Սուրբ Աթոռը) ավելի *մուլք* ունենար, քան այս գրածները,

[38] Նույն տեղում, էջ 253:
[39] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 242, վավ. 26:
[40] Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, էջ 253, նաև ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1դ, վավ. 457, 458:
[41] Տե՛ս վավերագրեր 5, 6, 9, 11, 35, 38, 39, 40, 41, 45, 47, 49:
[42] Տե՛ս վավերագիր 9:

այլև ավելին ցանի, պիտի հարկ վճարի՝ համաձայն սահմանված կարգի, ինչպես տալիս է (ողջ) երկիրը[43]»:

Սակայն արդեն երկու տարի անց Ղազար կաթողիկոսի կաթողիկոսության շրջանում Էջմիածնի հասույթների ու բերքի հաշվառման ընթացքում հարկերի հավելագրման հետևանքով Մայր Աթոռը հարկադրված էր վերը նշված 175000 *դինարից* զատ վճարել նաև 117550 *դինար*[44]: Ըստ Սիմեոն Երևանցու, հարկագանձման այս կարգը պահպանվում է մինչև Նադիր շահի մահը[45]: Այնուամենայնիվ մի շարք աղբյուրներ պնդում են Նադիրի օրոք Մայր Աթոռից մի քանի անգամ գանձված ծանր տուգանքների մասին[46]: Ամենայն հավանականությամբ մի այդպիսի տուգանքի կապակցությամբ է անցկացվել 1744թ. Մայր Աթոռի կալվածքներից գանձվող հարկերի մանրամասն հաշվարկը, ըստ որի, բացի Երևանի նահանգի մյուս վանքերի համար վճարվող 175000 *դինարը,* Էջմիածնից գանձվել է՝ 212200 *դինարի* գումար[47]:

Ազատ խանի իշխանության շրջանում 1753թ. անց է կացվում Մայր Աթոռի հասույթների ու հարկերի հաշվառում և կազմվում մի փաստաթուղթ, որում հաշվի առնելով վանքի *մուաֆության* իրավունքը (որը նշվում է 107100 դինարի չափով), մատնանշվում է վանքի կողմից վճարվելիք գումարը 109125 դինարի չափով, որը պետք է վճարվեր Երևանի նահանգի մյուս վանքերի համար վճարվող 175000 դինարի հետ միասին[48]: Նույն թվականին հրապարակված Ազատ խանի հրովարտակում նույնպես խոսվում է անցկացված հարկային հաշվառման մասին և հրահանգվում «*հավալեները մումայիզների* ստուգմանը համապատասխան *իթլաղ* անել, այնպես, որ դրամաշորթություն տեղի չունենա»[49]: Երկու տարի անց նույն Ազատ խանի հրամանագրերից մեկով կարգադրվում է Նադիր շահի հրովարտակով սահմանված հարկաչափին ավելացված հարկագումարը հանել[50], իսկ նույն թվականի հունիսի 6-ի հրամանագրով՝ արգելվում է հարկագանձումը Երևանի նահանգի ավերված վանքերի համար[51]: Վերջին հրովարտակը համահունչ է

[43] Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, էջ 201:
[44] Նույն տեղում, էջ 203-204:
[45] Նույն տեղում, էջ 204:
[46] Խաչատուր Ջուղայեցի, Պատմութիւն Պարսից, Վաղարշապատ, 1905, էջ 265; Մ. Չամչյան, Հայոց պատմություն, հ. Գ, Երևան, 1984, էջ 821; A Chronicle of the Carmelites, p. 642; Յովհաննես Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն Կաթուղիկէ Էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ, հ. Ա, Ս. Էջմիածին, 1842, էջ 227-228:
[47] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 392:
[48] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1դ, վավ. 414:
[49] Տե՛ս վավերագիր 41:
[50] Տե՛ս վավերագիր 45:
[51] Տե՛ս վավերագիր 44:

Երևանի Հասան Ալի խանի կողմից Ալեքսանդր կաթողիկոսի[52] խնդրագրի հիման վրա դեռ 1755թ. ապրիլի 15-ին հրապարակված հրովարտակին, որով արգելվում է Երևանի խանության ավերված վանքերից *մալոջհաթ* հարկի գանձումն ու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հողային կալվածքների չափագրումը[53]: Այս հրովարտակների կիրառության դեպքում Մայր Աթոռը լիովին ազատված կլիներ ամեն տեսակի հարկային պարտավորություններից: Սակայն ինչպես վկայում է Սիմեոն Երևանցին, հաջորդ երեք տարիներին Երևանի խանը օգտվելով նորընտիր կաթողիկոսի բացակայությունից[54] «զանազան վեճեր է առաջ բերում, նոր հարկեր նշանակում և առնում (Սուրբ) Աթոռից»՝ *մուաֆության* հավելյալը դարձնելով 117500 *դինար*[55]: Միաժամանակ նորից հաստատում և շարունակում է գանձել նաև վանքերի համար վճարվող 175000 *դինարի* գումարը[56]:

Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսը Քերիմ խանի իշխանության սկզբնական շրջանում հատուկ փաստաթղթով հաստատում է Մայր Աթոռի 186300 *դինարի մուաֆության* իրավունքը[57]: Սիմեոն կաթողիկոսին մեծ ջանքերի գնով ի վերջո 1765թ. հաջողվում է հասնել այն բանին, որ Երևանի Հուսեյն Ալի խանի հրամանագրերով Մայր Աթոռը ազատվում է բոլոր տեսակի հարկային պարտավորություններից, մասնավորապես նաև մյուս վանքերի համար վճարվող 175000 *դինարի* հարկագումարից[58]:

Ժողովածուի մեջ ընդգրկված 11 հրովարտակ ձեռք են բերվել Ղազար Ջահկեցի կաթողիկոսի[59] ջանքերով 1740 – 1743 թվականներին Նադիր շահից և նրա որդի ու Իրանի փոխարքա Ռեզա Ղուլի Միրզայից: Ղազար Ջահկեցի կաթողիկոսի ձեռք բերած հրովարտակներից ևս 8 –ը, որ պահպանվել են Մատենադարանում, հրապարակվել են Իբրահիմ շահի կողմից 1748 – 1749 թվականներին[60]:

Նախաձեռնելով իր արշավանքը Հնդկաստան՝ 1738թ. նոյեմբերի 7-ին Նադիր շահը իր որդի Ռեզա Ղուլի Միրզային նշանակում է Իրանի փոխարքա[61]: Վերջինս կառավարում է Իրանը մինչև 1740թ. մայիսը, երբ

[52] Տ. Աղեքսանդր Բ Բյուզանդացի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս 1753 – 1755թթ.:
[53] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 417:
[54] 1755 թվականին մահանում է Ալեքսանդր կաթողիկոսը, իսկ 1756թ. կաթողիկոս ընտրված Սահակ Ահագինը տարիներ շարունակ չի գալիս Մայր Աթոռ, մինչև, որ նրա տեղապահ Հակոբ Շամախեցին 1759թ. ընտրվում է կաթողիկոս:
[55] Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, էջ 205-206:
[56] Նույն տեղում:
[57] Նույն տեղում, էջ 206:
[58] Նույն տեղում, էջ 208:
[59] Տ. Ղազար Ա Ջահկեցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս 1737 – 1751թթ.:
[60] Տե՛ս վավերագրեր 28-32, 34, 35:
[61] The Cambridge History of Iran, vol. 7, Cambridge, 1991, p. 39.

Նադիրը վերադառնում է Հնդկաստանից[62]: Ուստի պատահական չէ, որ այս շրջանում Ղազար Ջահկեցու ջանքերով ձեռք բերված երեք հրովարտակները հրապարակված են Նադիրի որդի և Իրանի փոխարքա Ռեզա Ղուլի Միրզայի անունից: Այս հրովարտակներն առանձնանում են նրանով, որ յուրաքանչյուրում շոշափվում են մի քանի խնդիրներ և դրանց վերաբերյալ կարգադրություններ են արվում, այն դեպքում, երբ այդ հարցերից ամեն մեկի առնչությամբ սովորաբար հրապարակվում էր առանձին հրովարտակ:

Ռեզա Ղուլի Միրզայի հիշյալ հրամանագրերից մեկն արգելում է ետ պահանջել Երևանի նահանգից արտագաղթած քոչվոր ցեղերի կողմից հայերի մոտ թողնված գույքը, որ զավթել էին թուրքական իշխանությունները[63]: Երևանի նահանգից հիշյալ քոչվոր ցեղերը գաղթեցվել էին 1730-1731թթ. շահ Թահմասպ Բ-ի կողմից Երևանի նահանգում անցկացված արշավանքից հետո: Հետագայում այդ ցեղերի անդամները վերադառնալով՝ սկսում են ետ պահանջել իրենց ունեցվածքը, որն անշուշտ մեծ նեղություն էր պատճառում այն հայերին, որոնց պահպանությանն էր հանձնվել այն, բայց խլվել հետագայում Երևանի նահանգը իրենց ենթարկած թուրքական իշխանությունների կողմից: Այս խնդրի շուրջ Նադիր շահից հրովարտակ էր ձեռք բերել նաև նախորդ կաթողիկոս Աբրահամ Կրետացին 1735թ., որը սակայն չի պահպանվել[64]:

Հաջորդ հարցը, որ բարձրացվում է այդ հրովարտակում, վերաբերում է իրենց քրիստոնյա ազգականների ժառանգության նկատմամբ նոր մահմեդականացած հայերի, այսպես կոչված *ջադիդ-ուլ-իսլամների,* հավակնությունների արգելմանը. մի հարց, որի դրական լուծումը խիստ կարևոր էր իրանահպատակ հայության համար: Շիա մահմեդականների մոտ Սեֆյան ժամանակաշրջանում լայն կիրառություն ուներ այսպես կոչված Իմամ Ջա՛ֆարի օրենքը, ըստ որի *զիմմի ռայաթների* մահմեդականացած ազգականները իրավունք ունեին իրենց քրիստոնյա ազգականների ունեցվածքը ամբողջովին գրավելու և նրանց զրկելու ժառանգությունից[65]: Հիշյալ օրենքի կիրառությունը մեծ նեղություն էր պատճառում իրանահպատակ հայությանը՝ թույլ տալով անգամ ազգական չհանդիսացող մահմեդականացած անձանց հավակնություններ ունենալ մահացած քրիստոնյայի ունեցվածքի նկատմամբ[66] կամ էլ օտարման ոչ ենթակա *վակֆային* կալվածքները փորձել հափշտակել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից[67]: Սեֆյան պետության անկման

[62] Նույն տեղում, p. 42.
[63] Տե՛ս վավերագիր 16:
[64] Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, էջ 52:
[65] Հ. Փափազյան, Սեֆյան Իրանի ասիմիլյատորական քաղաքականության հարցի շուրջը, «Բանբեր Մատենադարանի», Երևան 1956, № 3, էջ 87-88:
[66] Ք. Կոստիկյան, Մատենադարանի պարսկերեն հրովարտակները, պրակ III, Երևան, 2005, վավերագիր 18:
[67] Նույն տեղում, վավերագիր 51:

շրջանում հայոց կաթողիկոսներ Աստվածատուր Ա Համադանցուն և Աբրահամ Բ Խոշաբեցուն հաջողվում է Իրանի շահ Թահմասպ Բ-ից, որի իշխանությունը ավելի շատ ձևական բնույթ էր կրում, այս հարցի վերաբերյալ ձեռք բերել հայ քրիստոնյաների շահերը պաշտպանող հրովարտակներ: Մասնավորապես, շահ Թահմասպ Բ-ի 1724թ. հրամանագրով մի շարք դատական ու վարչական ատյաններում իրենց իրավունքները հաստատելուց հետո միայն նոր մահմեդականացած հայերին իրավունք էր տրվում հավակնել իրենց ազգականների ունեցվածքին[68]: Նույն գահակալի 1731թ. հրովարտակը[69] հրահանգում է Չուխուր Սաադի կառավարչին արգելել նոր մահմեդականացած հայերին ժառանգության վեճ սկսել իրենց հարազատների հետ: Փաստորեն, այն ընդհանրապես արգելում է Իմամ Զա'ֆարի օրենքի կիրառությունը հայերի ժառանգական խնդիրներում: Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը ևս Նադիր շահից ձեռք է բերում հրովարտակ «զի թուրքացողին ի հայրենյաց զրկեսցեն»[70]: Ըստ երևույթին, հենվելով վերը նշված հրովարտակների վրա, Ղազար կաթողիկոսին հաջողվում է այս հարցի առնչությամբ հայերի համար նպաստավոր կարգադրություն ստանալ Իրանի փոխարքայից, ըստ որի. «Եթե հայերից որևէ մեկը արժանանում է իսլամն ընդունելու պատվին, ապա նա չպետք է իր ազգականների հետ ժառանգության վեճ սկսի և … անօրինականություն գործի»: Կարևոր համարելով նշված խնդրի լուծումը հայ ժողովրդի համար՝ Ղազար կաթողիկոսը նույն բովանդակությամբ հրովարտակ է ձեռք բերում նաև Իբրահիմ շահից 1748թ.[71]:

Ծագումով լինելով Նախիջևանի Զահուկ գավառից, ուր հայ ունիթորների կենտրոնն էր՝ Ղազար Զահկեցի կաթողիկոսը լավատեղյակ էր հայերի դավանափոխության ու կաթոլիկական քարոզչության կործանարար հետևանքներին, ուստի և «անզիջում դիրքորոշում» ուներ կաթոլիկ քարոզիչների և քարոզչության հանդեպ, որը դրսևորվել է ինչպես նրա գրչին պատկանող կրոնական գործերում ու քարոզներում[72], այնպես էլ նրա ձեռք բերած հրովարտակներում: Կարմելյան միաբան Ֆիլիպ Մերիի խոսքերով, իրենք 1739-1740թթ. ենթարկվում էին հալածանքների «ոչ կաթոլիկ պատրիարք Լազարի (Ղազար) կողմից, որը պահանջում էր որ բոլոր քարոզիչները Իրանից դուրս քշվեն, եկեղեցիները կործանվեն»: Նա հինգ անգամ այս հարցով դիմում է փոխարքա Ռեզա Ղուլի Միրզային, մեծ գումարներ ծախսում, որի արդյունքում շատ կաթոլիկներ բանտ են նետվում և

[68] Նույն տեղում, վավերագիր 86:
[69] Նույն տեղում, վավերագիր 89:
[70] Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, էջ 52:
[71] Տե՛ս վավերագիր 28:
[72] Ա. Այվազյան, Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում, Երևան, 2003, էջ 141- 143:

շահական հրովարտակ է ձեռք բերվում[73]: Թեև Ռեզա Ղուլի Միրզայից ձեռք բերված այս հրովարտակը Մատենադարանի արխիվում չկա, սակայն պահպանվել են նրա կողմից Նադիր շահից ձեռք բերված 1741թ. երկու հրովարտակ՝ ուղղված միսիոներական քարոզչության դեմ[74]:

Ընդհանրապես, ինչպես երևում է Ղազար կաթողիկոսի կողմից ձեռք բերված հրովարտակների ուղղվածությունից, վերջինս մեծ ուշադրություն է դարձրել հայ ժողովրդի կրոնական իրավունքների պաշտպանությանը նաև մահմեդական բնակչության ու պաշտոնյաների բռնություններից և անօրինական միջամտությունից[75]:

Ղազար կաթողիկոսը 1745 թվականին Իրանի Մեշհեդ մայրաքաղաքն է գնում՝ Նադիր շահին այցելելու[76]: Այս շրջանում պետք է, որ եղած լինի Ղազար կաթողիկոսին ինչ-ինչ պատճառներով տուգանքների ենթարկելն ու կաթողիկոսությունից գահընկեց արվելը Նադիրի հրամանով[77]: Կաթոլիկ միաբանները նրա գահընկեց արվելը կապում են կաթոլիկներին վարկաբեկելու նրա փորձի հետ[78]: Այս իրավիճակը ձգվում է ընդամենը 6 ամիս: Էջմիածնի միաբանները Նադիր շահի թոռ Շահռուհի Երևան ու Էջմիածին այցելելու ընթացքում ծանր տուգանք ստանձնելով, կարողանում են Ղազար Զահկեցուն վերադարձնել կաթողիկոսությունը[79]:

Թեև տարբեր են ժամանակակիցների մեկնաբանությունները Ղազար կաթողիկոսի գահընկեց արվելու պատճառների մասին, սակայն ինչպես վերը նշել ենք, բոլոր աղբյուրները միանշանակ պնդում են նրա օրոք Մայր Աթոռի կողմից պարսից արքունիքին մի քանի անգամ վճարված ծանր տուգանքների մասին:

Այստեղ շահի անձնական վերաբերմունքը կաթողիկոսի նկատմամբ, կարծում ենք, խաղում էր երկրորդական դեր, նախ, որ ընդհանրապես Նադիր շահի իշխանության տարիներին ժողովրդից գանձվող ծանր հարկերն ու տուգանքները հաճախակի էին. այդ էին պահանջում շահի կողմից իրականացվող բազմաթիվ ռազմական ձեռնարկումները[80]; երկրորդ, որ Նադիրն արդեն չուներ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին սիրաշահելով նրա հպատակների օժանդակությունը ստանալու կարիքը, որը նա զգում էր Օսմանյան Թուրքիայից հայկական տարածքները վերադարձնելու ժամանակահատվածում:

[73] A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVII-XVIII centuries, v. I, London, 1939, pp. 632-633.
[74] Տե՛ս վավերագրեր 18, 23:
[75] Տե՛ս վավերագրեր 17, 18, 20, 28, 30, 31:
[76] Մ. Չամչյան, Հայոց պատմություն, հ. Գ, էջ 827:
[77] Յովհաննես Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն, հ. Ա, էջ 227:
[78] A Chronicle of the Carmelites, pp. 641-642.
[79] Յովհաննես Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն, հ. Ա, էջ 228:
[80] Ann K. S. Lambton, Landlord and Peasant in Persia, p. 132.

1747թ. հունիսի 24-ին Նադիր շահը սպանվում է իր դեմ կազմակերպված դավադրության հետևանքով: Նույն թվականի հուլիսի 6-ին Մեշհեդում շահ է հռչակվում նրա եղբորորդի Ալի Ղուլին, որը հայտնի էր նաև Ադիլ շահ անվամբ: Նրա անունից հրապարակված որևէ հրովարտակ Մատենադարանի արխիվներում չի պահպանվել: Սակայն Իրանի այս տիրակալը իր կարճատև իշխանության ընթացքում որոշ ժամանակով իր տիրապետությունն է հաստատել Արևելյան Հայաստանի շրջանների վրա և միջամտել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի խնդիրներին, մասնավորապես նաև Ղազար կաթողիկոսի նոր գահընկեցությանը 1748թ. գարնանը[81]:

1748թ. գարնանը (մինչև մայիսի 20-ն ընկած ժամանակահատվածում) Պետրոս Քյութուրը կաթողիկոս է ընտրվում[82]: Նույն թվականի վերջին Ադիլ շահի դեմ ապստամբում է նրա հարազատ եղբայրը՝ Իբրահիմ Միրզան և դեկտեմբերի 8-ին իրեն շահ հայտարարում: Ղազար կաթողիկոսի եղբայր Հովսեփ քահանան «պատշաճ ընծաներով ու միջնորդութիւններով յաջողեցաւ Ղազարի ազատութեան եւ կաթողիկոսութեան վերադառնալուն հրովարտակը ստանալ», որից հետո Ղազար կաթողիկոսը վերահաստատվում է Ամենայն հայոց կաթողիկոսության գահին [83]:

Ղազարի կաթողիկոսական իրավունքները վերահաստատող հրամանագիրը, ինչպես նաև Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի իրավունքներին վերաբերող մի շարք այլ հրամանագրեր, որ ձեռք են բերվել 1748թ. դեկտեմբերին, պահպանվել են Երևանի Մատենադարանում և ներկայացվում են ստորև[84]:

Նադիր շահի մահից հետո Երևանի նահանգում, ինչպես և հարակից Ղարաբաղի ու Նախիջևանի նահանգներում նախկին բեկլարբեկությունները վեր են ածվում խանությունների: Անդրկովկասի հայաբնակ շրջանները ընդգրկվում են Երևանի, Նախիջևանի, Ղարաբաղի, Մակվի ու մի շարք այլ մանր խանությունների մեջ:

Քանի որ Մատենադարանի արխիվում պահպանվել է հիմնականում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրովարտակների ժողովածուն, ուստի համառոտ կանդրադառնանք Երևանի խանությունում դրանց ձեռք բերմանն ուղեկցող պատմական իրադարձություններին:

Երևանի խանությունը ի վիճակի չլինելով պահպանել իր անկախությունը՝ մեծապես տուժում էր նրա տարածքում անընդհատ տեղի ունեցող ռազմական ընդհարումներից և մերթ ընդ մերթ ընկնում հարևան Վրաց թագավորության կամ Իրանում ուժեղացած տիրակալների գերիշխանության տակ: Մատենադարանում այս շրջանից պահպանված պարսկալեզու հրովարտակները այս իրողության խոսուն վկաներն են:

[81] Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 3423-26:
[82] Նույն տեղում, էջ 3426:
[83] Նույն տեղում, էջ 3429-30:
[84] Տե՛ս վավերագրեր 28 – 32, 34, 35:

XVIII դարի 50-ական թթ. սկզբին Իրանը տրոհվել էր մի շարք մանր իշխանությունների, որոնց կառավարիչները գրեթե մշտապես պայքարում էին միմյանց դեմ: Ատրպատականում իշխում էր Նադիրի զորավարներից մեկը՝ աֆղանական գիլզայի ցեղից Ազատ խանը:

Ինչպես ցույց են տալիս վավերագրերը[85], 1751 - 1755թթ. ընթացքում ժամանակ առ ժամանակ Ազատ խանը իրեն է ենթարկել Երևանի խանությունը և այնտեղից հարկագանձումներ կատարել:

Ըստ վրացական աղբյուրների 1751թ. Հերակլ Բ վրաց թագավորի զորքը Երևանի խանության տարածքում ընդհարում է ունենում Ազատ խանի զորքի հետ և հաղթանակ տանում[86]:

Այս շրջանում էլ հրապարակվել է վրաց Հերակլ թագավորի 1751թ. հրովարտակը Էջմիածնի *մուաֆության* իրավունքի հաստատման մասին[87]:

1757թ. հունիսին Մուհամմադ Հասան խան Ղաջարը վճռական հաղթանակ է տանում Ազատ խանի դեմ և իրեն հպատակեցնում Ատրպատականը[88]: Նրանից էլ հայ հոգևորականությունը ձեռք է բերում հրովարտակ Էջմիածնի նվիրակներից *ռահդարիի* գանձումը արգելելու վերաբերյալ[89]:

Որոշ ժամանակ անց, 1759թ. փետրվարին, Մուհամմադ Հասան խանը պարտվում է Քերիմ խանի դեմ պայքարում[90]:

1760-1763թթ. ընթացքում Քերիմ խանը իրեն է ենթարկում ողջ Ատրպատականը[91]: 1763 թվականից հետո, երբ Քերիմ խանը արդեն հավակնում էր իրեն ենթարկել նաև Անդրկովկասի տարածքները, հայ հոգևորականները նրանից ձեռք են բերում հրովարտակներ, որոնք ևս ընդգրկված են ժողովածուի մեջ:

1759թ. Հակոբ Շամախեցի կաթողիկոսը[92] Էջմիածնի վանքի իրավունքներին ու կալվածքներին վերաբերող 14 կետից բաղկացած մի խնդրագիր է ներկայացնում Երևանի Հուսեյն Ալի խանին[93] հաստատելու խնդրանքով, որը և հաստատում է[94]: Սիմեոն կաթողիկոսը այս հրամանագիրը 1763թ.

[85] Տե՛ս վավերագրեր 38, 40 – 47:
[86] Լ. Մելիքսեթ-բեկ, Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. Գ, Երևան, 1955, էջ 76, 169:
[87] Տե՛ս վավերագիր 39:
[88] Մ. Չամչյան, Հայոց պատմություն, հ. Գ, էջ 859; The Cambridge History of Iran, vol. 7, p. 75.
[89] Տե՛ս վավերագիր 48:
[90] The Cambridge History of Iran, vol. 7, p. 76.
[91] Նույն տեղում, p. 78.
[92] Տ. Հակոբ Ե Շամախեցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս 1759 – 1763թթ:
[93] Երևանի խանն էր 1759 – 1783, որի հրապարակած մի շարք հրամանագրեր պահպանվել են Երևանի Մատենադարանում (ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, 417, 427, 428, 441-442, 444-7 և այլն):
[94] Այդ հրամանագիրը տե՛ս ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 428:

(հիջրայի 1176թ.) վերահաստատելու է տալիս նույն խանին[95], իսկ հիջրայի 1177թ. (1763/1764թթ.) այն հաստատում է նաև Քերիմ խանը[96]: Այս փաստաթուղթը ժողովածուի մեջ ներկայացված է որպես վավերագիր 49:

XVIII դարի 60-70-ական թթ. Երևանի խանությունը գտնվում էր Իրանը իր իշխանության ներքո միավորած Քերիմ խան Զենդի ազդեցության շրջանակներում: Սակայն Վրաց թագավորությունը ևս ջանում էր Երևանի խանին տեսնել իր հպատակների շարքում և հարկագանձումներ կատարել, որի համար մի քանի անգամ ռազմական արշավանքներ է կազմակերպում դեպի նրա տարածքը: Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսը, որ հաճախ միջնորդի դեր էր կատարում Վրաց Հերակլ թագավորի ու Երևանի խանի միջև ընթացող բանակցություններում, 1765թ. իր հիշատակարանում մատնանշում է այն փաստը, որ Երևանի խանությունը ստիպված էր ծանր հարկեր վճարել ինչպես Քերիմ խանին, այնպես էլ վրաց թագավորին[97]:

1778 և 1779 թթ. Հերակլ Բ-ն նոր արշավանքներ է կազմակերպում, որպեսզի հարկադրի Երևանի խանին կատարել իր վասալական պարտականությունները[98]: 1782թ. Երևանի Հուսեյն Ալի խանը պարտավորվում է մնալ Հերակլ Բ-ի հարկատուն՝ նախկինի պես տարեկան նրան վճարելով 3000 *թուման*: Բացի այդ նա պարտավոր էր իր զորքով օգնել թագավորին: Խանեը նախքան իրենց իշխանության ժառանգելը անպայման պետք է հաստատվեին վրաց թագավորների կողմից: Փոխարենը Հերակլը խոստանում է պաշտպանել Երևանի խանությունը արտաքին ու ներքին թշնամիներից[99]:

Այս դեպքերից մի քանի ամիս անց է հրապարակվել վրաց արքայազն Գեորգիի հրովարտակը[100], որ զետեղել ենք սույն ժողովածուի մեջ: Հավաստի տվյալներ կան այն մասին, որ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը դեռ XVIII դարի սկզբից ճորտեր է ունեցել վրաց թագավորության տարածքում[101]: Գեորգի Միրզայի վերոհիշյալ հրամանագրով Միրզա Ահմադը իր ընտանիքով հաստատվում է որպես Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի սեփականությունը և նրա կաթողիկոսների ծառան: Այս հրովարտակը արժեքավոր փաստեր է պարունակում Վրաց թագավորության գերիշխանության շրջանում նրան բնորոշ սոցիալ -տնտեսական կարգերի ազդեցությամբ Արևելյան Հայաստան ներթափանցող ճորտության

[95] ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 429ա; Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, էջ 190-191:
[96] Նույն տեղում, էջ 315:
[97] Դիվան հայոց պատմության, գիրք Գ, Սիմեոն կաթողիկոսի հիշատակարանը, մաս I, Թիֆլիս, 1894, էջ 209-210:
[98] Վ. Գրիգորյան, Երևանի խանությունը XVIII դարի վերջում, Երևան, 1958, էջ 31:
[99] Նույն տեղում, էջ 73:
[100] Տե՛ս վավերագիր 52:
[101] Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, էջ 288; Б. М. Арутюнян, Крупное монастырское хозяйство в Армении в XVII – XVIII в.в, Ереван, 1940, с. 92.

երևույթների մասին: Միրզա Ահմադը ամենայն հավանականությամբ ընծայվել էր վրաց արքայորդու կողմից ավելի վաղ, սակայն ինչ-ինչ պատճառով 1782թ. օգոստոսի Ղուկաս Կարնեցու[102] նամակից մենք իմանում ենք, որ նրան նույն Գեորգի Միրզան ետ է պահանջել: Ըստ երևույթին այդ ճորտի ներկայությունը Էջմիածնում խիստ անհրաժեշտ է եղել, որովհետև նրան ետ կանչելու կապակցությամբ Ղուկաս Կարնեցին իր բողոքն է հայտնել ոչ միայն Գեորգի Միրզային այլև Հերակլ արքային հղված իր նամակներում[103]: Ի վերջո տեղի տալով կաթողիկոսի խնդրանքին վրաց արքայորդին վերադարձնում է Միրզա Ահմադին և հրապարակում ժողովածուի մեջ ընդգրկված հրովարտակը, որի համար Ղուկաս Կարնեցին շնորհակալություն է հայտնում նրան[104]: Մատենադարանի կաթողիկոսական դիվանի մի շարք վավերագրերի բովանդակությունից հայտնի է դառնում, որ Միրզա Ահմադն ու նրա որդի Միրզա Քյալբաալին եղել են Էջմիածնի պարսկալեզու գրագիրները[105], նրանց միջոցով է վարվել գրագրությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և Երևանի խանի միջև[106]: Այս Միրզա Քյալբաալին է կազմել սույն ժողովածուի մեջ ընդգրկված Քերիմ խանի 1763/64թ. հրովարտակի[107] և Մատենադարանի կաթողիկոսական դիվանում պահվող մի շարք այլ փաստաթղթերի պատճենները[108]:

Իրանի Սեֆյան պետության անկումից հետո հատկապես ծանր դրության մեջ էին գտնվում Սյունիքի և Ատրպատականի հայ բնակչությունն ու հայոց վանքերը: Նրանք սաստիկ տուժում էին այդ տարածքներում հաճախակի տեղի ունեցող պատերազմական գործողություններից և ավազակային հարձակումներից: Այդ իրողությունները արտացոլվել են նաև նրանց վերաբերող հրովարտակներում:

Մատենադարանի կաթողիկոսական դիվանի երկու հրովարտակներ տրված են Մակվի Ս. Թադեի վանքին Նադիր և Իբրահիմ շահերի անուններից[109]: Այս հրովարտակները հաստատում են Ս. Թադեի վանքի ազատված լինելը հարկերից և հրահանգում տեղական իշխանություններին իրանա-

[102] Տ. Ղուկաս Ա Կարնեցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս 1780 – 1799:
[103] Դիվան Հայոց պատմության, Գիրք Դ, Ղուկաս Կարնեցի (1780-1800), Թիֆլիս, 1899, էջ 420 –422, 425:
[104] Նույն տեղում, էջ 439 –440:
[105] Այն, որ Միրզա Քյալբաալին եղել է Միրզա Ահմադի որդին, հայտնի է դառնում հետևյալ փաստաթղթի բովանդակությունից. ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1ե, վավ. 748:
[106] ՍՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 429ա; թղթ. 1դ, վավ. 519; 1ե, վավ. 593, 671:
[107] Տե՛ս վավերագիր 49:
[108] ՍՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 429ա; թղթ. 1ե, վավ. 615ա, դ, 617բ և այլն:
[109] Տե՛ս վավերագրեր 27, 36:

թուրքական սահմանագծին տեղի ունեցող անհանգստությունների ժամանակ անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերել վանքի հոգևորականներին: Այս հրովարտակները, որ հրապարակվել են առաջինը՝ 1743, իսկ երկրորդը՝ 1748 թվականներին, ունեն գրեթե նույն բովանդակությունը. այսինքն՝ Իբրահիմ շահի հրովարտակը հրապարակվել է ի հաստատումն Նադիր շահի հրովարտակի: Այնուամենայնիվ այս հրովարտակները չէին կարող երաշխավորել վանքի ապահովությունը այդ տարածքներում անընդմեջ շարունակվող երկպառակչական կռիվների ընթացքում:

1758թ. Էջմիածնի կաթողիկոսի տեղապահ Հակոբ Շամախեցու կողմից Ս. Թադեի վանքի առաջնորդ Մինաս վարդապետին ուղղված կոնդակում նշվում է այս ընթացքում հիշյալ վանքի կրած բազում վնասների, նրա խղճալի դրության ու պարտքերի մասին[110]:

1762թ. Ազատ խանի զորավար Ֆաթհալի խանի զորքի կողմից աղետալի ավարառության է ենթարկվում Սյունիքի Տաթևի վանքը, որի ընթացքում սպանվում է նաև վանքի առաջնորդ Հովհաննես վարդապետը[111]:

Ավազակային հարձակումներից պաշտպանված չէր նաև Դարաշամբի Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի վանքը, որի մասին է վկայում ժողովածուի մեջ ընդգրկված վավերագիր 51 -ը: Առավել պատկերավոր է նկարագրված այս վանքի ծանր դրությունը Սիմեոն Երևանցու 1770թ. կոնդակում. «… թէպէտ ամենայն տունս Արևելեան կայ միշտ 'ի նոյն վրդովման բայց առաւել յոյժ տունն Նախիջևանու վասն յոլովութեան ինքնագլուխ բռնավորաց որք կան անդ: Որք յամենայն ամի զմիմեամբք անկեալ և զբազմաթիւ հեծելազօրաց աստի և անտի յօգնութեան իւրեանց յասեալ զբազում վնասս և զյոլով աւերութիւնս ածին 'ի վերայ երկրին այնմիկ, մանաւանդ 'ի վերայ սրբոյ վանորէիցն որք անդ: Յորոց վրդովմանց և հեծելաշարժութեանց քանիցս անգամ կողոպտեցաւ և աւերեցաւ հրաշազարդ ուխտն Սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային և իսպառ աղքատացաւ և չքաւորեցաւ թէ յեկեղեցական զարդուց, թէ արտաքին վայելչական իրաց և թէ ի կերլեաց»[112]:

Քերիմ խանի մահից հետո (1779թ.) սկսվում է Աղա Մոհամմադ խան Ղաջարի պայքարը Իրանը իր իշխանությանը ենթարկելու համար: Պայքարելով Քերիմ խան Զենդի հետնորդների դեմ՝ վերջինիս հաջողվում է մինչև 1786 թվականը իր իշխանությունը հաստատել գրեթե ողջ Իրանում: Այս ժամանակվանից նա իրեն համարում էր Իրանի տիրակալը, թեև հրաժարվում էր «շահ» տիտղոսից:

Աղա Մուհամմադ խանի հրովարտակներից երկուսը հրապարակվել են վերջինիս կողմից 1795 թվականին Անդրկովկասում իրականացրած արշավանքի ընթացքում: Դեռևս նախքան իրանական զորքերի մոտենալը Երևանին, Աղա Մուհամմադ խանը 1795թ. հուլիսի 1-ի հրովարտակով[113] ապահովություն է խոստանում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին: Այնուամենայնիվ, վանքը հարկադրված է լինում ծանր փրկագին վճարել հուլիսի վերջերին Չարբախում հաստատված իրանական բանակի զորավար Ալի Ղուլի խանին[114]: Վերջինիս անունից ևս հիշյալ ժամանակահատվածում հրապարակվել են հրամանագրեր, որոնցով զորավարը կաթողիկոսին ու Էջմիածնի վանքին ապահովություն է խոստանում և հորդորում հանգիստ լինել, քանի որ այդ մասին ստացվել է շահի հրամանը[115]:

Թանկարժեք նվերների գնով է ձեռք բերվում նաև Աղա Մուհամմադ խանի հաջորդ հրովարտակը[116], որը հրապարակվել է Թիֆլիսի ավերածությունից հետո, հոկտեմբեր ամսին, և կաթողիկոսին հանձնվել Երևան ուղարկված Սուլեյման Սարդարի ձեռքով[117]:

Աղա Մուհամմադ խանի արշավանքը մեծ վնասներ է հասցնում Անդրկովկասի խանություններին և նրա ծանր հետևանքները, սովն ու ավերածությունները զգալի են լինում ողջ 1796թ. տարվա ընթացքում թե' Ղարաբաղի և թե' Երևանի շրջաններում: 1796թ. ռուսական զորքերը կոմս Վ. Ա. Զուբովի գլխավորությամբ արշավանք են սկսում Անդրկովկասում, որի ընթացքում գրավում են նախ Դերբենդը, ապա երկարատև պաշարումից հետո դեկտեմբերին՝ նաև Գանձակը:

Մեծ հույսեր կապելով Անդրկովկասում Ռուսաստանի առաջխաղացման հետ՝ Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոսը չի անտեսում նաև Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հանդեպ Իրանի տիրակալի դրական վերաբերմունքի պահպանման կարևորությունը: Այս նպատակով 1796 թվականի դեկտեմբերին կաթողիկոսը Դավիթ ու Հովհաննես վարդապետների միջոցով ընծաներ է ուղարկում շահին՝ հայտնելու իր հնազանդությունը նրան և հրովարտակ խնդրելու: Կաթողիկոսի պատվիրակները շահի բարեհաճ ընդունելությանն են արժանանում ու հրովարտակով վերադառնում[118], որն էլ սույն ժողովածուի մեջ ընդգրկված վերջին հրովարտակն է: Ղուկաս Կարնեցին շահի մոտ ունեցած իր հեղինակությունն օգտագործում էր Երևանի խանի ոտնձգություններից պաշտպանվելու համար[119]: Ուստի պատահական չէ, որ 1795 և 1797 թվականներին Ղուկաս Կարնեցու ջանքերով ձեռք բերված Աղա Մուհամմադ շահի հրովարտակներում հատուկ հանձնարարականներ կան ուղղված Երևանի խանին, որպեսզի վերջինս «բարեկամաբար վարվի

[110] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 244, վավ. 364:
[111] Դիվան հայոց պատմության, գիրք Գ, հ. Ա, էջ 57 - 62:
[112] ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 244, վավ. 271:

[113] Տե՛ս վավերագիր 53:
[114] Ղուկաս Կարնեցի, Դիվան հայոց պատմության, կազմեց Վ. Գրիգորյանը, գիրք I, հատոր Ա, Երևան, 1984, էջ 30:
[115] ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1դ, վավ. 521, 522
[116] Տե՛ս վավերագիր 54:
[117] Ղուկաս Կարնեցի, Դիվան հայոց պատմության, գիրք I, հ. Ա, էջ 30:
[118] Դիվան հայոց պատմության, հ. Ա-Բ, Թիֆլիս, 1893, էջ 31:
[119] Ղուկաս Կարնեցի, Դիվան հայոց պատմության, գիրք I, հ. Ա, էջ 31:

կաթողիկոսի հետ, օժանդակի նրան և հարգանքը նրա նկատմամբ պարտադիր համարի»[120]:

* *
*

Այսպիսով, ընդգրկված հրովարտակները հրապարակված են ոչ միայն Իրանի շահերի, այլև նրա միանձնյա կառավարմանը հավակնող իշխանավորների, վրաց թագավորի ու նրա թագաժառանգի կողմից: Այս հրովարտակները նախորդ՝ Սեֆյան շրջանի շահական հրովարտակներից տարբերվում են իրենց թե' արտաքին և թե' ներքին, բովանդակային առանձնահատկություններով:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում հրապարակված հրովարտակները ավելի հակիրճ են, ենթարկվել են ոճական և դարձվածաբանական փոփոխությունների: Նրանցում բացակայում է զանազան խնդիրների առնչությամբ մահմեդական հոգևորականների բարձրագույն ատյանների *դիվան-աս-սադարաթի* և *շար'ի* որոշումները (*միսալ* և *ֆաթվա*) բովանդակող մասերը, որը թերևս հետևանք է այդ շրջանում Իրանում ընթացող վարչա-քաղաքական փոփոխությունների և բարձրաստիճան հոգևորականության դերի որոշ նվազման: Թե' արտաքին և թե' բովանդակային որոշակի փոփոխություններ են կրել նաև շահական ու իշխանական կնիքները:

Ժողովածուի կազմության ընթացքում հետևել ենք «Մատենադարանի պարսկերեն հրովարտակների» նախորդ պրակներում մշակված սկզբունքներին:

Չվերծանվող, ջնջվելու կամ պատռվածքի հետևանքով անընթեռնելի բառերն ու տեքստային հատվածները նշված են բազմակետերով՝ …: Անկյունաձև [] փակագծերի մեջ առնված բառերը կամ բառերի խմբերը ավելացվել են տեքստի բովանդակությունը ավելի հասկանալի դարձնելու նպատակով:

Քանի որ հայերենում չկա պարսկերենի տառադարձման որևէ համընդհանուր ընդունված տարբերակ, ուստի տվյալ դեպքում հետևում ենք Հ. Փափազյանի կողմից օգտագործված տարբերակին, երբ «հարկային, սոցիալական, վարչական և այլ տերմինները, ինչպես նաև աշխարհագրական անուններն ու օտար անձնանունները մեծ մասամբ տրված են բնագրի պարսկական արտասանությամբ, բացի մի քանի տերմիններ ու անուններ, որոնք մեր գրականության մեջ տրադիցիոն կերպով արմատացել են հատուկ՝ տեղական արտասանությամբ. ինչպես օրինակ՝ «վիլայեթ», «մելիք» և այլն»[121]:

[120] Տե՛ս վավերագրեր 54 և 55:
[121] Հ. Դ. Փափազյան, Մատենադարանի պարսկերեն հրովարտակներ, պրակ 1, Երևան, 1956, էջ 39:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 1

Նադիր խանի 1734թ. հրամանագիրը, որով Գեղարքունիքի Մելիք Միանսարին կարգադրվում է հետախույզների միջոցով տեղեկություններ հայթայթել օսմանյան զորքերի մասին

Մելիք-Շահնազարյանների ֆոնդ, թղթ. 241, գործ 1, վավ 124,
բնագիր՝ վնասված, մեծ. 20 x 32սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Գերագույն հրաման եղավ, որպեսզի բարձրաստիճան ու պատվարժան … *մահալի մելիք* Մելիք Միանսարը … [տեղյակ լինի, որ] որպես հնազանդ հպատակ … սրբազնագույնին [հղված] ուղերձը, նրա ու մյուս *քյադխուդաների* Գյոքչա գնալու մասին … արժանացավ [նրա] բարյացակամ ուշադրությանը, և բովանդակությունը զեկուցվեց արդարադատ մտքին:

… ծառայության կապակցությամբ, այլ ուղի չկա, որովհետև, եթե Բարձրյալ Ալլահը կամենա, Նրա զորությամբ շուտով Երևանը կնվաճենք …

Պետք է իր պատիվը բարձր պահի, այլապես եթե իր ծառայություններում թերանա, կպատժվի…

Իսկ այն կապակցությամբ, որ զեկուցել է, թե խարդախների մի խումբ է ի հայտ եկել, որ նրա թշնամիներն են ու նրանից չարախոսում են… եթե նա [իր ծառայություններում] անձնվիրություն հանդես բերի, ապա բարձր *վաքիլները* այդ դավադիրների խոսքը չեն լսի …

Անհրաժեշտ է, որպեսզի մի քանի հմուտ հետախույզ ուղարկի Երևանի կողմերը, որպեսզի գնան հետազոտեն, թե Օսմանյան զորքերը … և այլ ամրոցներում, և [նրանց] իրական վիճակի մասին տեղեկացնեն այն պատվարժան բարձրաստիճան անձին, որն էլ [այդ մասին Նորին] Մեծությանը կզեկուցի, որպեսզի համապատասխան … հրահանգներ տրվեն… Այս հարցում թող անհրաժեշտ ջանասիրություն ցուցաբերի և իր խորամտությունը ի ցույց հանի … խնդիրների ու պահանջների մասին թող զեկուցի… Այս թող ընդունի որպես խիստ կարգադրություն, բոլոր ջանքերը գործադրի [նրա կատարման համար] ու այն համարի իր պարտականությունը:

[Գրվեց 1146 թվականի] զի ղաադե [ամսին][122]:

[122] 1734թ. ապրիլի 5 – մայիսի 5:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 2

Նադիր խանի 1734թ. հրովարտակը, որով Դովշանլու գյուղի ավագերեց Դավիթը հաստատվում է այդ և Խաչենի մի քանի այլ գյուղերի ավագի պաշտոնում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 2բ, վավերագիր 182, բնագիր[123], մեծ. 23 x 33,2 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն գթառատ և ողորմած Ալլահի
Բարձրյալին եմ ապավինում:

Գերագույն հրաման եղավ, որպեսզի խնդրարկուն ծանոթանալով բարձրագույն *ռաղամի* բովանդակությանը, ձեռնամուխ լինի հիշյալ *մահալի* ավագի գործերին, հավաքի այդ *մահալի ռայաթներին*, և նրանք զբաղվեն իրենց գործերով, որովհետև ոչ ոք չի նեղելու նրանց: Ամեն առումով թող հանգիստ ու սրտապնդված լինեն, որովհետև հաղթական մարտիկները կարգադրությանը համապատասխան այդ *մահալների ռայաթներին* չեն անհանգստացնելու: Կարգադրությանը չպետք է հակառակվեն և այն ընդունելով որպես խիստ կարգադրություն՝ ջանք չխնայեն [նրա կատարման հարցում]: Թող այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1147 թվականի ջումադի առաջին ամսի 16-ին[124]:
[Կնիք]. «Չկա [ավելի] արժանավորը քան Ալին է, չկա այլ սուր, բացի Զուլֆիկարը[125]: Ալլահի կամքով միակն[126] եմ և ութնյակի ու քառյակի[127] ծառան[128]»:

Ամենանվաստ օրհնաբանող ծառաներ Դովշանլու գյուղի Դավիթ ավագերեցի ու Խաչենի *մահալի* մյուս խեղճ *ռայաթների* խնդրագիրը

Արքայական երկնային բարեբախտ Մեծության հիմքը վերագտնողների բարձրությանը զեկուցում է [հետևյալը]. «Իշխանազուրկ Սուրխայի չարաբաստիկ լեզգիները Դաղստանի զորքերը հավաքագրած այս տարի թշվառներիս *մահալը* լցվեցին, շուրջ 4600 հոգու՝ մեծ ու փոքր, թե' այր, թե' կին, գերի տարան, տներն ու նրանցում եղած-չեղածը ամբողջովին այրեցին, հացահատիկի ողջ բերքը հորերից հանելով, կերան, ցանքսերում արածեցրին [իրենց չորքոտանիներին], ոտնատակ տվեցին ու ոչնչացրեցին դրանք: Այսպիսի բռնություն ու աղետ տեղի ունեցավ թշվառներիս հետ: Մի մասն էլ, որ չէր գերվել ու *մահալում* էր մնացել, օրվա հացի կարոտ ու կարիքավոր մարդիկ են: Որոշ անձիք թշվառներիս հանդեպ չարաշահումներ են անում ու նեղում: Այս պատճառով [*ռայաթները*] փախուստի են դիմում դեպի այլ *վիլայեթ* ու ցրվում: Խնդրում ենք որպես արքայական գերագույն սրբազնագույն ու ազնվագույն առանձնահատուկ ողորմություն գրավոր [հրամանագրով] մի քանի տարվա *մուաֆություն* շնորհ անել խեղճերիս, որպեսզի միգուցե հիշյալ *մահալը* վերականգնվի, նաև հիշյալ հոգևորականին շնորհել ավագի ու *մելիքի* պաշտոնը, որպեսզի նա մշտապես պատերազմելով Ռումի (Օսմանյան Թուրքիա) չարամիտ զորքերի դեմ՝ անձնազոհ արարքներ գործի հանուն հավատի ու հաղթական պետության, քանզի համաձայն է ամեն հարցում հոգ տանել խեղճերի մասին: Ըստ Ձերդ Մեծության բարձրագույն հրամանի»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 3

Նադիր խանի 1734թ. հրամանագիրը Խաչենի շրջանից սուրսաթ հարկի գանձման կապակցությամբ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 2բ, վավերագիր 162, բնագիր, մեծ. 16 x 22 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Անուններից լավագույն Ալլահի անունով
Բարձրյալին եմ ապավինում:

Գերագույն հրաման եղավ, որպեսզի խնդրարկուն իմանա, որ բարձրագույն միտքը վերահասու եղավ զեկուցման բովանդակությանը: Ամեն առումով պետք է վարվեն այնպես, ինչպես կարգադրվել է *մուհասիլին*. 1100 *խարվար* հացահատիկից, որ *ռայաթները* պարտավորվել են, այն, ինչ, որ մնացել է, պետք է կրեն ու տեղափոխեն բարձրագույն բանակատեղին, մյուս մասն էլ ամբողջովին նախապատրաստեն *հավալե* [ունեցող] զինվորականներին փոխանցելու համար: Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1147 թվականի պաշտելի ռաջաբ ամսին[129]:
[Կնիք][130]:

---

[123] Այս վավերագրի նոտարական պատճենը ևս պահպանվել է նույն արխիվում (ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2բ, վավ. 186):
[124] 1734թ. հոկտեմբերի 15:
[125] Ալիի սրի անունն է:
[126] Բառախաղ Նադիր անվամբ և նրա նշանակությամբ:
[127] Խոսքը 12 շիա իմամների մասին է:
[128] Այս կնիքը դրոշմված է հրամանագրի տեքստից հետո այն հրովարտակներում, որոնք հրապարակվել են մինչև Նադիրի պաշտոնական թագադրությունը Մուղանի դաշտում 1736թ. մարտի 6-ին (տե'ս վավերագրեր 2-4, 6, 9, 10): Հետագա շրջանի Նադիրի հրովարտակներում դրոշմած են երկու այլ կնիքներ հրամանագրի վերին մասում (համեմատի'ր նաև Тбилисская коллекция персидских фирманов, т. II, Тбилиси, 1989, док. 21 и док. 22-42):
[129] 1734թ. նոյեմբերի 27 - դեկտեմբերի 27:
[130] Տե'ս վավերագիր 2-ի կնիքը:

Ամենանվաստ ծառա Խաչենի *մահալի* ներկայիս *մելիք* Դավթի խնդրագիրը

Խոնարհաբար զեկուցում է գերագույնին [հետևյալը]. «*Մուհասիլ* Իսֆանդիար *բեկին* ու Ջավադ *բեկին* տրված անվերապահորեն գործադրության ենթակա բարձրագույն *ֆիրմանով* Խաչեն *մահալի սուրսաթը*, որ 1500 *խարվար* է, հավաքել ու նախապատրաստել ենք: Սակայն այս *մահալը* ավերված է, *ռայաթները* բեռնակիր ավանակներ չունեն, որպեսզի կարողանան այն տեղափոխել բարձրագույն բանակատեղին: Խնդրում ենք գերագույն հրաման շնորհել, որպեսզի հավատի մարտիկների բեռնակիր կենդանիներից բերեն և պարենը, որ հավաքվել է, տեղափոխեն հաղթական բանակատեղին: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Գրանցվեց հակիրճ գրանցումների *սարդեշթեում*:

[Կնիք]. «… Դավիթ»[131]:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 4

Նադիր խանի 1734թ. հրամանագիրը, որով կարգադրվում է չնայած ծագած դժվարություններին, Խաչենից անթերի կերպով սոյուրսաթ հարկը գանձել ու սուրհանդակի ձի տրամադրել

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 2բ, վավերագիր 181, բնագիր, մեծ. 14 x 22,2 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Անուններից լավագույն Ալլահի անունով
Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Գերագույն հրաման եղավ հետևյալի մասին, որպեսզի խնդրարկուն իմանա, որ նրա խնդրագիրը ուշադրության արժանացավ և նրա բովանդակությունը զեկուցվեց [Նորին] Մեծությանը: *Սոյուրսաթի* կապակցությամբ խնդրագրում ներկայացված պատճառաբանությունները ընդունելի չեն: Ծանուցումը ստանալուն պես պետք է *մուհասիլների* հետ շտապ առաջին և երկրորդ *սոյուրսաթները* հավաքի և ուղարկի առանց հապաղելու, որովհետև պարենը հաղթական զորքերին անհրաժեշտ է: Ինչ վերաբերում է սուրհանդակի ձիերին, թող մի քանի լավ, վարժեցրած ձի ձեռք բերի ու տրամադրի, որպեսզի սուրհանդակը չխեղճանա ու չուշանա: Սուրհանդակի ձին թող առանց բարձր *ֆերմանի* որպես *իխրաջաթ* չտան, այլ տան նրան, ով *հոքմ* կունենա: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1147 թվականի շա'բան ամսին[132]:

[Կնիք][133]:

[131] Կնիքը հայերեն է:
[132] 1734թ. դեկտեմբերի 27 – 1735թ. հունվարի 25:
[133] Տե՛ս վավերագիր 2-ի կնիքը:

Ամենանվաստ ծառա Մելիք Դավթի խնդրագիրը

Ալեքսանդրի փառքը վերագտած իմ հովանավորի բարձրությանը հասցնում է [հետևյալը]. «Ալեքսանդրի փառքն ունեցող իմ հովանավոր Նորին Մեծությանը զեկուցել են, որ այս *մահալը* ավերված *մուլքերից* է, և նախկին *սոյուրսաթը* դեռ ամբողջովին չավարտված, [Նորին Մեծության] շնորհված երկրորդ *ռաղամը* ստացվեց: Իմ ապավեն, այս *մահալում* ընդամենը չորս գյուղ կա, յուրաքանչյուրում՝ 10-15 ընտանիք, նախկին և երկրորդ *սոյուրսաթներից* ամեն գյուղին բաժին է ընկնում 928 *խարվար*: Իմ ապավեն, *ռայաթների* կյանքը, ունեցվածքն ու պատիվը ամբողջովին Ալեքսանդրի փառքն ունեցող իմ հովանավորինն են: Այն ամենը, ինչ ունենք, Ալեքսանդրի փառքին արժանի իմ հովանավորի հաղթական զորքերի համար նախապատրաստում ենք: Նվաստս իմ գյուղում *սարքարի սոյուրսաթչիներին* էի [հարկը] փոխանցում, որ լուր հասավ, թե Խնձրիստանի *քյաղխոդա* Պողոսը գիշերով ամբողջ գյուղն առած փախուստի է դիմել: Մի քիչ հացահատիկ էր հավաքել, մնացածը մնացել է: Եվ այժմ այս *մահալում* մնացել է երեք գյուղ: Այն ամենը, ինչ կա, շնչավոր և անշունչ ունեցվածքից, բոլորը Նորին Մեծություն Ալեքսանդրի փառքին արժանի իմ հովանավորի սպասավորներինն է: Որովհետև անհրաժեշտ էր, իմ բարերարին զեկուցվեց: [Սպասում ենք] իմ ապավենի սպասավորների հրամանին: Ըստ բարձրագույն հրամանի»:

Նա է:

Խնդրագրից հետո Ալեքսանդրի փառքին արժանի իմ հովանավորին է հասցնում [հետևյալը]. «Որովհետև Խաչենի *մահալի* վրա հինգ սուրհանդակի ձիու պատրաստել և հինգն էլ Մելիք Իսրայելինն էին, որը Խաչենի *մահալի* Ղազանչի գյուղում էր: Սակայն Խաչենի հինգ ձիերից երկու-երեքը շարքից դուրս են եկել, երկուսն էլ վնասված են: Մելիք Իսրայելի հինգ ձիերն էլ տարան նրա մոտ, [այն վայրը], որ գտնվում է Ջրաբերդից ու Վարանդայից մեկական *մանզիլ* հեռավորությամբ: Մելիք Իսրայելը նվաստիս հակառակորդն է: Երբ նրա գյուղը սուրհանդակ է գալիս, մեկի հետ ուղարկում է Խաչենի *մահալը:* Խաչենի [այս *մահալում*] ընդամենը չորս գյուղ կար, որոնցից մեկը փախուստի է դիմել: Մնացել են երեք գյուղեր, որոնք ի վիճակի չեն *սոյուրսաթ* վճարել: Ողորմած տեր, խնդրում ենք օրհնյալ *ռաղամ* շնորհել, որպեսզի սուրհանդակը *ռայաթներին* նեղություն չպատճառի, թույլ տա մեր *սոյուրսաթով* զբաղվենք: Եվ այս Ալլահն ու Ալլահի մարգարեն անտես չեն առնի: Ըստ բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Գրանցվեց հակիրճ գրանցումների *սարդեշթեում*:

[Կնիք]. «… Դավիթ»[134]:

[134] Կնիքը հայերեն է:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 5

Նաղիր խանի 1735թ. հրովարտակը, որը հաստատելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մուաֆության իրավունքը, արգելում է անօրինական հարկերի գանձումը Երևանի նահանգի հայկական վանքերից ու հոգևորականներից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 355, պատճեն,
մեծ. 22,5 x 30,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Անուններից լավագույն Ալլահի անունով
Ալլահին եմ ապավինում:

Գերագույն հրաման եղավ, որպեսզի խնդրարկու քրիստոնյա քահանայապետի խնդրանքով և նրա շահերը հաշվի առնելով՝ ոչ ոք ոչ մի դեպքում չնեղի նրան ենթակա Երևանի *մահալի* վանքերի սևագլուխներին, քահանաներին ու սպասավորներին, նրանցից որևէ բան չպահանջի, [նրանց] չանհանգստացնի և վնաս չհասցնի: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականություն համարեն:

Գրվեց 1148 թվականի սրբազան մոհարրամ ամսի 24-ին[135]:

Ալեքսանդրի փառքին արժանի բարեբախտ Նորին Մեծության օրինյալ կնիքի տեղն է:

Ամենանվաստ օրհնաբանող ծառա Ուչքիլիսայի Աբրահամ կաթողիկոսի
խնդրագիրը

Գերագույն, Ալեքսանդրի փառքին արժանի Նորին վեհապանծ Մեծության հանգրվանածների երկնահաս գահի բարձրությանը խոնարհաբար հասցնում է [հետևյալը]. «Իմ հովանավոր Նորին Մեծության պետության կյանքը թող հարատև լինի և ծառաներիս կյանքը թող Նրա երիվարների սմբակների տակի հողը դառնա, որ ծառաներիս մեծագույն ողորմածության արժանացնելով, իր գթառատ հայացքով պատվեց: Քանի որ Երևանի [նահանգի] տարբեր կողմերում, յուրաքանչյուր գյուղում եղած վանքն ու եկեղեցին պատկանում է այս Ուչքիլիսային, ուր Ձեզ օրհնաբանող այս ծառան աղոթքներով ու օրհնանքներով է զբաղվում, բոլոր սևագլուխներն ու նրանց ծառաները շնորհված *ռաղամների* հիման վրա սրանից առաջ *մուաֆ* ու *մուսալլամ* են եղել, և լինելով գյուղերից առանձնացված, չեն մասնակցել նրանց *իխրաջաթի* վճարմանը: Այժմ Ձեզ օրհնաբանող ծառան լսել է, որ նվաստիս ենթակա սևագլուխներին, գյուղերում նեղություն պատճառելով, *իխրաջաթ* են պահանջում: Մինչ այժմ մեծահոգաբար *իխրաջաթի* անվան տակ ոչինչ չի գանձվել: Պարզապես անօրինականություն է: Խնդրում ենք Նորին Մեծություն մեր ապավենին, որի արդարությունն ու մեծահոգությունը

[135] 1735թ. հունիսի 17:

ակնհայտ են, որպես գերագույն օրինյալ ողորմություն, մի հրամանագիր շնորհել, որպեսզի ոչ ոք նվաստիս ենթակա վանքերի ու եկեղեցիների սևագլուխներին ու ճգնավորներին որևէ պահանջով չանհանգստացնի, և հանգիստ աղոթքներով զբաղվենք: Եվ այդ Ալլահն անտես չի առնի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]
Հանուն Ալլահի

Հիշյալ *սավադը* համապատասխանում է խնդրագրին կցված օրինյալ, արեգակնային կնիքով հաստատված *ռաղամի* բնագրին, գրող՝ Ձեզ համար աղոթող …, [կնիք];

Գրանցվեց հակիրճ գրանցումների *սարրեշթեում*;

[Հայերեն]՝

Աբրահամ կաթուղիկոսն արզ առնէ Նատր շահին յաւուրս … թէ 'ի բնէ ամենայն վանորայք հայոց ազատ են 'ի թագաւորական հարկաց, այլ այժմ մի միաբանից վանորէից ևս ջանան առնուլ զհարկ, առ որ և Նատր խանն զհրաման գրէ զի մի ինչ պահանջեսցէն:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 6

Նաղիր խանի 1735թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են Երևանի նահանգի պաշտոնյաների ոտնձգությունները Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի եկամուտների նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 353, բնագիր,
մեծ. 25,5 x 38,8 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է:
Անուններից լավագույն Ալլահի անունով
Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Գերագույն հրաման եղավ հետևյալ կապակցությամբ.

Քանզի խնդրարկու քրիստոնյա քահայապետը ստորև շարադրվածով դիմել էր ու խնդրել, ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի Երևանի *օլքայի բեկլարբեկ*, բարձրաստիճան մեծ *ամիր-ալ-ումարա* Մուհամմադ Ղուլի խանն ու *ամիրները* ամեն առումով նրանց հետ վարվեն այնպես, ինչպես, որ ընդունված էր անցյալում, ըստ նախկին կարգի և ղզլբաշների ժամանակների հաշվի առնեն խնդրարկուի ու սևագլուխների շահերը, որպեսզի [նրանք] հանգիստ ու ապահով հավաքեն ու տնօրինեն իրենց բերքը: Եվ ոչ ոք չպետք է [նրանց] նեղություն պատճառի: Թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1148 թվականի հաղթական սաֆար ամսի 17-ին[136]:
[Կնիք][137]:
Կարգադրվեց, որպեսզի պատվարժան *վաքիլ* ու *զաբիթ* Միրզա Քազիմը և նրա գրչակից Միրզա Քազիմը որոշմանը համապատասխան գործադրեն ու ըստ գերագույն *ֆերմանի* վարվեն: Վերջ:
[Կնիք][138]:

Ամենանվաստ օրհնաբանող ծառա Ուչքիլիսայի Աբրահամ
կաթողիկոսի խնդրագիրը

Գերագույն, Ալեքսանդրի փառքին արժանի Նորին վեհապանծ Մեծության երկնահաս գահին հանգրվանածների բարձրությանը խոնարհաբար հասցնում է [հետևյալը]. «Ձեզ օրհնաբանող ծառաների կյանքը թող Նրա երիվարների սմբակների տակի հողը դառնա: Ինչպես, որ բոլորին հայտնի է, օրհնաբանող ծառաներիս հանգրվանը հանդիսացող վանքում ամեն օր 500-ից ավելի մարդ. սևագլուխներ, քահանաներ, [վանքի] սպասավորներ, գնացող-եկող ճանապարհորդներ, խեղճեր ու աղքատներ [հաց] են ուտում: *Վիլայեթի* խառնակ դրության պատճառով տարբեր կողմերից դադարել է եկամուտներն ու ապրուստի միջոցների հոսքը, և նվաստներս ծանր դրության մեջ [ենք հայտնվել]: Իսկ ունեցած բերքին վնաս է հասցվել հաղթական զորքերի կողմից: Սրանից առաջ. թե' պարսիկների, և թե' օսմանցիների օրոք մեր ձեռքին եղած *ռաղամների, ֆերմանների* և *հոքմերի* հիման վրա բոլոր պարտավորություններից *մուաֆ* ու *մուսալլամ* ենք եղել, ոչ ոք նվաստներիս բերքին չի մոտեցել: Մեր ծեծված գլուխը բարձր ենք պահել և ոչ ոք չի խոչընդոտել: Այժմ, երբ Նորին Բարեբախտ Մեծություն մեր ապավենը ճակատագրի զորությամբ օրհնաբանող ծառաներին մեծ ողորմածությամբ պատվել է իր այցելությամբ, և [խոստացել]. «Ձեզ գթալու ենք Ձեր բերքին հասցված վնասի համար», Նորին Մեծությանը, որի մեծահոգությունը ակնհայտ է, խնդրում ենք որպես գերագույն, օրհնյալ ողորմություն հրամանագիր շնորհել, որպեսզի նախկինի պես մեր բերքը տնօրինենք, և *զաբիթներից, սարքարներից* և այլ ոչ ոք նվաստներիս չխոչընդոտի և բարի օրհնանք հղվի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:
[Հակառակ կողմում]
Գրանցվեց հակիրճ գրանցումների *սարրեշթեում*:
[Հայերեն]՝
[Աբրահամ կաթողիկոսի կնիքը],
Նատր շահի ռաղամն վասն Սրբոյ Աթոռոյս որ ամենի դիմաց չնեղացնեն և զմահսուլ չչափեն վանքիս, 'ի ՌՃԽԸ:

[136] 1735թ. հուլիսի 10:
[137] Տե'ս վավերագիր 2-ի կնիքը:
[138] Տե'ս վավերագիր 2-ի կնիքը:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 7

Նադիր խանի 1735թ. հրովարտակը, որով արգելվում են անօրինականությունները Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից դեպի նրա Թավրիզում ու Դեհխարղանում գտնվող կալվածքները գնացող-եկող անձանց ու նրանց բեռնակիր կենդանիների նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 886, պատճեն[139]
գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նադիր շահի *ֆերմանը* Ուչքիլիսայի Թավրիզում և Դեհխարղանում գտնվող *մուլքերի* կապակցությամբ
Անուններից լավագույն Ալլահի անունով

Արքայական աշխարհասաստ հրաման եղավ[140], որպեսզի ստորև շարադրված խնդրագրի համաձայն ոչ ոք ոտնձգություն չկատարի խնդրարկուի այգիների նկատմամբ: *Հաքիմները, ամիլները,* սուրհանդակները և *ռահդարները* չպետք է որևէ առնչություն ունենան կաթողիկոսի գրությունը ձեռքներին գնացող-եկող անձանց ուղտերի ու ջորիների հետ և խոչընդոտեն [նրանց]: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն, որը չպետք է խախտեն, և այն թող իրենց պարտականությունը համարեն:
Գրվեց 1148 թվականի հաղթական սաֆար ամսին[141]:

Ամենանվաստ օրհնաբանող ծառա Ուչքիլիսայի Աբրահամ կաթողիկոսի
խնդրագիրը

Գերագույն, Ալեքսանդրի փառքին արժանի Նորին վեհապանծ Մեծության երկնահաս գահին հանգրվանածների բարձրությանը խոնարհաբար հասցնում է [հետևյալը]. «[Ձեր] ծառաների կյանքը թող Նրա երիվարների սմբակների տակի հողը դառնա: Քանի որ հին ժամանակներից ի վեր մեր ձեռքին եղած *ղաբալեների* հիման վրա գեղեցիկ քաղաք Թավրիզում ու Դեհխարղանում երկու կտոր այգի ու ստորգետնյա ջրանցքի ջրից բաժին ենք ունեցել, որոնք որպես *վակֆ* գտնվել են օրհնաբանող ծառաներիս տնօրինության տակ: Ամեն տարի մարդ ենք ուղարկել և, նշված այգիների բերքը նվաստներիս վանքերի ապրուստի համար բերելով, ծախսել [վանք] գնացող-եկողների վրա: Այժմ նորից անհրաժեշտ է, որ մեր ուղտերն ու ջորիներն ուղարկենք դեպի գեղեցիկ Թավրիզ քաղաքը: Խնդրում ենք գերագույն օրհնյալ ողորմածությամբ խղճալ և մեծահոգաբար հրամանագիր շնորհել, որ-

[139] Պատճենը զետեղված է Էջմիածնի կալվածքներին վերաբերող վավերագրերի պատճենների գրքում
[140] Հրովարտակի սկիզբը բնորոշ չէ Նադիր շահի հրովարտակներին, որը թերևս սխալ վերծանության հետևանք է:
[141] 1735թ. հունիսի 23 – հուլիսի 22:

պեսզի նվաստներիս այգիների կապակցությամբ օրինաբանողիս գնացող և վերադարձող ուղտերին, ջորիներին ու մարդկանց Թավրիզի *մահալում* ու ճանապարհին ոչ ոք չխոչընդոտի ու չանհանգստացնի և բարի օրհնանք հղվի մեր ապավեն Նորին Մեծության հասցեին: Եվ այդ Ալլահն անտես չի առնի: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 8

Նադիր խանի 1735թ. հրովարտակը, որով հաստատվում է Էջմիածնի իրավունքը Վաղարշապատ, Օշական, Մաստարա, Ֆրանկանոց, Քիրաջլու և Հալաբի գյուղերի մալիքանեի նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 976, պատճեն[142]
գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Կաթողիկոսի խնդրագրի հիման վրա հրապարակված *ֆիրմանը*
Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի
Իշխանությունը Բարձրյալ Ալլահինն է:

Արքայական հրաման եղավ հետևյալի մասին[143].

Որովհետև խնդրարկուն ստորև շարադրվածով դիմեց, ուստի պետք է հին կարգին համապատասխան *մալիքանեն* նշված գյուղերից օրինավոր կերպով ստանան ու տնօրինեն: *Ամիլներից* ու *զաբիթներից* ոչ ոք չպետք է ապօրինաբար նեղություն պատճառի և կարգադրությունը խախտի: Այս թող իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1148 թվականի ռաբի' առաջին ամսի 2-ին[144]:

Ամենանվաստ օրինաբանող ծառա Ուչքիլիսայի Աբրահամ կաթողիկոսի խնդրագիրը

Գերագույն սրբազնագույն երկնահաս գահի ոտքերում կանգնածների կայանին է հասցնում [հետևալը]. «Ծառաների կյանքը թող Նորին Մեծության երիվարների սմբակների տակի հողը դառնա: Քանի որ հին ժամանակներից մինչ այժմ մեր ունեցած *ռաղամներին* ու *ղաբալեներին* համապատասխան հետևյալ՝ Կարբիի Ուչքիլիսա, Օշական, Մաստարա, Ֆրանկանոց, Ապարանի Քիրաջլու (Քիրաշլի), Դիբաքլու, Ղրխբուլաղի Չելեբի[145] գյուղերի բերքերի ու այգիների *մալիքանեն* գտնվել է օրինաբանող ծառաներիդ տնօրինության տակ, որոնք ամեն տարի, թե՛ պարսիկների և թե՛ օսմանցիների օրոք, այն գանձել ու ծախսել են սևագլուխների, քահանաների ու գնացող-եկողների վրա՝ զբաղվելով բարի օրհնանքներով: Խնդրում ենք գերագույն, սրբազնագույն ողորմածությամբ գթալ և հրամանագիր շնորհել, որպեսզի նշված գյուղերի *զաբիթներից* ոչ ոք ծառաներիդ *մալիքանեի* նկատմամբ ոտնձգություն չկատարի և բարի օրհնանքներ կհղվեն, որը Ալլահն անտես չի առնի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

Գերագույն արքայական հրովարտակին համապատասխան *ուլամաներն* ու *շեյխ-ուլ-իսլամը* գյուղերի կապակցությամբ *զաբիթներին* հրամանագիր են տվել և հետևյալը նշել.

Հաստատում.[146]
Շեյխ-ուլ-իսլամի ներկայությամբ, *շար'ով* ու *ամիլների* կնիքներով հաստատված քահանայապետ ու հոգևորականներից լավագույն Ուչքիլիսայի կաթողիկոսի փաստաթղթի հիման վրա հաստատվում է [հետևյալ]՝ Կարբիի Ուչքիլիսա, Օշական, Մաստարա, Ֆրանկանոց, Ապարանի Քիրաջլու, Դիբաքլու և Ղրխբուլաղի Չելեբիքենդ գյուղերի վեցական *դանգերի* պատկանելությունը [Մայր Աթոռին]:

Սեփականատիրոջ գրության բովանդակության համաձայն նշված գյուղերի *զաբիթները* պարտավորագիր են գրել ու պարտավորվել, որ եթե հողագործության ընթացքում այդ *մահալները* անմշակ թողնվեն, ապա պետք է *դիվանի մալոջիաթը* վճարեն: Ուստի այդ *մուլքերը* պետք է հանձնվեն վերոհիշյալի տնօրինությանը, որպեսզի իր բաժին *մալիքանեն* նախորդ տարիների պես տնօրինի: Եթե հիշյալ *մահալի ռայաթները* անհամաձայնություն հանդես բերեն կամ թերանան, ապա թող տեղյակ պահեն:

Գրվեց 1148 թվականի պաշտելի ռաջաբ ամսին[147]:

---

[142] Պատճենը նախորդ վավերագրի հետ նույն գրքից է:

[143] Այս հրովարտակի սկիզբը ևս բնորոշ չէ Նադիր շահի հրովարտակներին, որը թերևս նույնպես սխալ վերծանության հետևանք է:

[144] 1735թ. հուլիսի 24:

[145] Պետք է լինի Չելեբիքենդ, որը կոչվել է նաև Քեշիշքենդ ու Այդին Դարվիշ:

[146] Մատենադարանի կաթողիկոսական դիվանի թղթապանակ 1գ-ում պահպանվել է հրովարտակի այս մասի բնագիրը որպես վավերագիր 359: Բնագրի վրա կան երեք կնիքներ, որոնց վրա ընթերցվում են Ալի Ռեզա, Մուհամմադ Հուսեյն և Մուհամմադ Քազեմ անունները:

[147] 1735թ. նոյեմբերի 17 - դեկտեմբերի 17:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 9

Նաղիր խանի 1735թ. Էջմիածնից գանձվող հարկերի ու նրա մուաֆության իրավունքի մասին հրամանագիրը տրված Աբրահամ կաթողիկոսի խնդրագրի ու Միրզա Մուհամմադ Քազիմի զեկուցագրի հիման վրա

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 354, բնագիր,
մեծ. ա) 21,6 x 33,7 սմ, բ) 21 x 14 ,4 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է:
Անուններից լավագույն Ալլահի անունով
Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև, երբ Երևանի տարածքը ծածկվեց փառապանծ վրաններով, քրիստոնյա քահանայապետ և հոգևորականների առաջնորդ Ուչքիլիսայի Աբրահամ կաթողիկոսը բոլոր սևագլուխների ու հայերի հետ *փիշքաշի*, *սուրսաթի* և այլ անձնվեր ծառայությունների մատուցման հարցում անհրաժեշտ ջանասիրություն ու հավատարմություն հանդես բերեցին, ուստի Ուչքիլիսայի, կաթողիկոսի ու սևագլուխների կցված [գրությամբ] հստակեցված *դիվանի մութավաջջեհաթը* թե' գումարով, թե' բնամթերքով կարգադրվեց կրճատել և նախկինի պես *մուաֆ* ճանաչել: Երևանի *վաքիլն* ու *ամիլները* թող կարգադրությանը համապատասխան վարվեն, այդ պատճառով ոչինչ չպահանջեն ու *հավալե* չանեն: Բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պետք է բոլոր հարցերում հոգ տանի նրա մասին: Մեծ *մուսթոֆիները* թող *ռաղամի* բովանդակությունը գրանցեն մատյանում և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1148 թվականի ռաբի' երկրորդ ամսին[148]:

[Կնիք][149]:

Ամենանվաստ օրհնաբանող ծառա Ուչքիլիսայի Աբրահամ կաթողիկոսի խնդրագիրը

Գերագույն սրբազնագույն երկնային գահին նմանվող գահի ոտքերում կանգնածների կայանին է հասցնում [հետևալը]. «Մեծահոգաբար վճռորոշ *ռաղամ* շնորհեցին նվաստներիս, որ մենք *մուաֆ* ու *մուսալլամ* ենք եղել և որ *ամիլները* մեզանից ոչինչ չպետք է գանձեն: Միրզա Քազիմ *զաբիթը* մեր դեզերը մեզ է թողել, բայց Ուչքիլիսայի այգիների, աղացների, *դինգերի* ու կալերի, կովերի ու ոչխարների մարագների, խանութների, իջևանատների, բաղնիքների, նաև այլ վանքերից ըստ կարգի *մալոջիաթ* է պահանջում: Նախկինում Ուչքիլիսան ամբողջովին, իր այգիներով ու ամեն ինչով *մուաֆ* է եղել և որևէ անվան տակ *մալոջիաթ* չենք վճարել, իսկ Երևանի [*նահանգի*] մեջ մտնող մյուս վանքերից *խարաջի* ու *ջիզյայի* փոխարեն միանվագ 17 *թումանի* 5000 *դինար* գումար է վճարվել կաթողիկոսի ձեռքով *դիվանին* որպես վանքերի *մուլքերի,* այգիների ու աղացների *մալոջիաթ* 10-ից 2-ի չափով: Խնդրում ենք վճռորոշ *ռաղամ* շնորհել, որպեսզի Ուչքիլիսան բոլոր առումներով նախկինի պես *ջիզյա,* հացահատիկի, այգիների, աղացների, բաղնիքների և խանութների *մալ* ու *մանալ* [հարկերից] *մուաֆ* [լինի]: Եվ մյուս վանքերի (Խորվիրապ, Աղջոց, Ամենափրկիչ, Գեղարդ, Սևանի, Հայրավանք, Կեչառիս, Ղփչաղ, Չայկաթարան, Բջնի, Կարենիս, Սաղմոսավանք, Օհանավանք, Մուղնի, Ուշի, Տեղեր, Կոշի, Քասաղի ձորում գտնվող Սաղմոսավանքի ու Օհանավանքի մենաստանները) համար, որոնց մի մասը ավերված է, որպես հարկ նվաստիս ձեռքից միանգամից գանձվի 17 *թումանի* 5000 *դինար* գումար, և *մուլքերի,* այգիների ու այլ [կալվածքների] բերքը նախկին կարգով ստանալով, բարի օրհնանքներ հղվեն: Եվ այդ Ալլահն անտես չի առնի: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

Նա է:
Անուններից լավագույն Ալլահի անունով
Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի *վաքիլության*, ազնվականության ու վեհության ապաստան, Երևանի *օլքայի մալիյաթի զաբիթի վաքիլ* բարձրաստիճան ազնվական Միրզա Մուհամմադ Քազիմը, պարզելով ներկայացված խնդիրների իրողությունը, հստակեցնի, թե Ուչքիլիսա գյուղի ու մյուս նշված վանքերի *մալոջիաթը, հողդուղ-ե դիվանին* որքան է և մանրամասնորեն ներկայացնի: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1148 թվականի ռաբի' առաջին ամսին[150]:

[Կնիք][151]:

Կարգադրվեց, որպեսզի իրողությունը հստակեցնի, թե հին ժամանակներից հիշյալ վանքերից որն է *մուաֆ* եղել, որը գումար վճարել *դիվանի սարքարին* և թե ամեն տարի որքան գումար է ստացվել *դիվանի սարքարի* կողմից և բոլորը հանգամանալից շարադրանքով զեկուցի՝ [նշելով], թե յուրաքանչյուրի *մալոջիաթը, դիվանի վջուհաթը* որքան գումար է կազմում: Վերջ:

Ամենանվաստ ծառա Մուհամմադ Քազիմի զեկուցագիրը

Մուհամմադ Քազիմ Հուսեյնին խոնարհաբար զեկուցում է հետևյալը. “Ուչքիլիսայի, Օհանավանքի, մյուս վանքերի ու վանականների *վակֆերի*

[148] 1735թ. օգոստոսի 21 – սեպտեմբերի 19:
[149] Տե'ս վավերագիր 2-ի կնիքը:

[150] 1735թ. հուլիսի 22 – օգոստոսի 21:
[151] Տե'ս վավերագիր 2-ի կնիքը:

մութավաջջեհաթն ու *մալոջհաթը* ստորև երեք պարբերությամբ շարադրանքին համապատասխան է: Քննելով Ուչքիլիսայի, [նրա] միաբանների ու սպասավորների *մուաֆությունը* հետևյալ կերպ է.

կանխիկ գումարով՝ 106910 *դինար*

առանձին գույքի գումարից՝ 47800 թավրիզի *դինար*.

(խանութներից՝ 89 հատ / [յուրաքանչյուրը] 200 [*դինար*] / 17800 *դինար*;

բաղնիքների վարձից, որ ծախսվում է նրանց ծախսերի վրա՝ 3 *թումանի*);

այգիների գումարից՝ 46610 թավրիզի *դինար*.

(10 կտոր այգիների 150 …, [յուրաքանչյուրը]՝ 100 *դինար*, [ընդամենը] 15000 թավրիզի *դինար*;

ջրաղացները, կալերը, *դինգերը*՝ 19 քար / [յուրաքանչյուրը]՝ 1660 *դինար* – [ընդամենը] 31610 թավրիզի *դինար*);

քալանթարի ու *բյադխուդաների իլթիզամը մարա'ի* գումարից ՝

500 գլուխ / [յուրաքանչյուրը] 25 *դինարով* –

[ընդամենը]՝12500 թավրիզի *դինար*

բնամթերքով՝ 165 *խարվար*

ըստ նախկին կարգի, որը 10-ից 2-ն էր հաշվվում, 66 *խարվար* է;

ցանքատարածությունները, որոնք [կազմում են] 500 *թաղար*, և նրանցից գանձվում էր բերքի կեսի քառորդը՝ 165 *խարվար*, որից 60-ը դեզ է և ըստ հրովարտակի կեսն է սպասվում՝ 105 *խարվարի* չափով:

Օհանավանք գյուղում գտնվող վանքի և այնտեղ բնակվող սևագլուխների *մուաֆությունը* [նրանցից] գանձվող *իլթիզամի* համար 1 *թումանի* 330 թավրիզի *դինարի* է.

4 կտոր այգիների 20 … համար / [յուրաքանչյուրը] 100 *դինար* – [ընդամենը] 2000 թավրիզի *դինար*;

Աղացների ու կալերի 5 քարի համար / [յուրաքանչյուրը] 1666 դինար - [ընդամենը]՝ 8330 թավրիզի *դինար*:

Մյուս վանքերի *մութավաջջեհաթը,* որտեղ բնակվող սևագլուխների համայնքը *ջիզյայից* ու այլ պարտականություններից *մուաֆ* լինելով, մշտապես ըստ որոշված կարգի ամեն տարի վճարելիս են եղել և այժմ էլ վճարում են 175000 թավրիզի *դինար*, որպես նրանց այգիների, աղացների ու հողագործության *մալոջհաթ,* որտեղ էլ դրանք լինեն:

Ըստ որոշված կարգի 17 *թումանի* 5000 *դինար* է:

Ինչպես, որ կարգադրեն, այնպես էլ կգործադրվի: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Գրանցվեց հակիրճ գրառումների *սարրեշթեում*;

[Կնիք]. «Չկա Աստված Ալլահից բացի, նրանն է իշխանությունն ու արդար իրավունքը, Աստծո ծառա Մուհամմադ Քազիմ»;

[Կնիք]. «… Մուհամմադ Քազիմ»;

[Հայերեն]՝

Յոյժ պատուական և օգտակար *ֆերման* է;

Այսք Նատր շահի տուեալ *մաղաֆութեան ռաղամն*, յորում զՍուրբ Աթոռս և զԺԹ վանօրայս գրէ յանունք և *մաղաֆ* առնէ: 'Ի ՌՃԽԸ (1148) տաճկաց, 'ի ժամանակս Աբրահամ կաթուղիկոսին Թրակացւոյ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 10

Նադիր խանի 1735թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է Իրանի պետական պաշտոնյաներին նեղել Էջմիածնի կաթողիկոսի նվիրակներին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 361, պատճեն, մեծ. 23,5 x 42 սմ, 30 x 62 սմ, գիր՝ շիքասթե, նաստալիղ

Նա է:

Անուններից լավագույն Ալլահի անունով

Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Գերագույն հրաման եղավ, որպեսզի *վիլայեթների հաքիմներն* ու *ամիլները,* ճանապարհներին հանդիպող *ռահդարներն* ու սուրհանդակները, խնդրարկու քահանայապետի մարդկանց ու սևագլուխներին, որոնք բալզամի (մեռոնի) յուղը *վիլայեթներն* են տանում ու ետ վերադառնում, ապօրինաբար չնեղեն, չխուզարկեն ու չխոչընդոտեն: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1148 ռաբի' երկրորդ ամսին:

Գերագույն, սրբազնագույն Նորին Մեծության օրհնյալ կնիքի տեղը:

Ամենանվաստ օրհնաբանող ծառա Ուչքիլիսայի Աբրահամ կաթողիկոսի խնդրագիրը

Գերագույն սրբազնագույն երկնային գահի[ն նման] գահի ոտքերում կանգնածների կայանին է հասցնում [հետևյալը]. «Ամեն տարի մեկ անգամ ինչպես Ազերբայջանի, Իրաքի և Իրանի տարբեր կողմերը, այնպես էլ Վանի մոտով դեպի Քրդստան և Ռումի ու Թուրանի այլ *վիլայեթներ*, հայ համայնքներին ենք ուղարկում մեռոնի յուղ և հին կարգ ու կանոնին համապատասխան հարկեր ու նվիրատվություններ հավաքելով, բերում ենք վանքի համար: Խնդրում ենք Նորին շքեղաշուք, գերագույն, սրբազնագույն Մեծությանը, որի ողորմածությունն ու մեծահոգությունը ակնհայտ են, որպես ամենաբարձր, սրբազան ողորմություն, մի հրամանագիր շնորհել, որպեսզի *ամիլներից, հաքիմներից, զաբիթներից, ռահդարներից* ու

սուրհանդակներից ոչ ոք Ձեր ծառայի մարդկանց ու սևագլուխներին գնալ-գալու ժամանակ, նրանց, [նրանց] սպասավորներին, ձիերին, բեռներին, ավանակներին ու գույքին չխոչընդոտի ու չնեղի: Եվ բարի օրհնանքներ կհղվեն Նորին գերագույն, սրբազնագույն Մեծությանը, թող իմ հոգին նրա համար զոհաբերվի, որը Ալլահն անտես չի առնի: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Սավադը համապատասխանում է բնագրին, [կնիք]:

[Հայերեն]՝

Շահ Նատրի ռաղամն է, որ գրել է 'ի վերայ ռահդարաց և սուրհանդակից զնաև թուրքաց, որ Սրբոյ Էջմիածնի մարդկանցն, ուր ուրեք որք լինիցին ի նոցանէ զատ չուզէք ամենևին, ոչ ռահդարլըղ, ոչ բաջ և ոչ այլ բեռնակիր չառնուի և այլ շիլթաղ չանէք 'ի թուին տաճկաց, ՌՃԻԸ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 11

Նադիր շահի 1736թ. հրամանագիրը, որով Երևանի նահանգի պաշտոնյաներին կարգադրվում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի վանքից հարկերի գանձման ժամանակ անօրինականություններ թույլ չտալ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 358, պատճեն,
մեծ. 22 x 24 սմ, գիր՝ շիքասթե

Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի բարձրաստիճան մեծ *ամիր-ալ-ումարա,* Երևանի *օլքայի բեկլարբեկն* ու *ամիլները* վերահասու լինեն ներկայացվող հարցերի իրողությանը, օրենքին համապատասխան գործադրեն՝ այնպես անելով, որպեսզի *դիվանի* ունեցվածքը շատանա և նշված մարդկանց հանդեպ չարաշահումներ ու բռնություն չգործվեն: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1148 թվականի շավալ ամսին[152]:

Ամենանվաստ օրհնաբանող ծառա Ուչքիլիսայի կաթողիկոսի խնդրագիրը

Երկնային գահին նմանվող ճակատագրի թագավորության գահի ոտքերում կանգնածների կայանին է հասցնում [հետևյալը]. «Ամենանվաստ ծառաները մշտապես զբաղված են Նորին Մեծություն մեր վեհապետին օրհնելով, և Նորին Մեծություն մեր ապավենի մերձավորներին հայտնի է, որ սևագլուխները հին ժամանակներից ի վեր *մուաֆ* են եղել, միայն 17 *թումանի* 5000 թավրիզի *դինարի* գումար է գանձվել հայ հոգևորականներից Երևանի

[152] 1736թ. փետրվարի 14 – մարտի 14:

մահալի վանքերի հետևյալ *մուլքերի* [16 կտոր այգի, 40 աղաց, կալ և *դինգ*] համար: Ուրիշ ոչինչ չի գանձվել, և ամեն առումով *մուաֆ* են եղել: Ի վերջո քանի որ նվաստս անտեղյակ էի, այդ կապակցությամբ դիմում գրեցի բարձրագույն *դիվանին*: Կարգադրվեց 17 *թումանի* 5000 [*դինար*] հանձնել *դիվանի սարքարին*: Բացի այդ այգիների, աղացների, կալերի և *դինգերի* համար առանձին հարկ են ուզում: Նրանց բողոքի նպատակն այն է, որ 17 *թումանի* 5000 [*դինար*]-ը այգիների, աղացների, *դինգերի* ու կալերի համար է, որ թշվառներս պետք է *սարքարին* տանք: Այլապես թշվառներիս հարկը կրկնակի է դառնում: Այս պատճառով նվաստս գալով Նորին Մեծություն մեր ապավենի դուռը՝ խնդրում է, որ այս գումարը տարեցտարի վճարվի *հավալե* ունեցողներին և ոչ ոք հայ *ռայաթներին* չնեղի: Ինչպիսի բերք էլ, որ հավաքեն, *սարքարի* գումարը առանձին վճարեն *հավալեներ* ունեցողներին: Քանի որ անհրաժեշտ էր, դիմեցի: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

Ճշմարտությունն ասողը զեկուցում է. «Այս տարի 17 *թումանի* 5000 թավրիզի *դինար* է ստացվել, որպես սևագլուխների *մուղարրարի վազիֆե*: Եվ հայտնի չէր, որ հիշյալ գումարը շուրջ 40 քար աղացի, *դինգի*, կալի ու [նաև] այգիների *մալոջհաթն* է: Նրանց *մալոջհաթն* այս տարի ըստ պարտադիր գործադրության ենթակա հրովարտակի, յուրաքանչյուր քարից 2500 *դինար* պետք է լինի, գանձվել է մոտ 10 թավրիզի *թումանի* չափով, քանի որ այգիները կարգադրվել էր կրճատել և դրանք չեն էլ չափագրվել, որպեսզի հայտնի դառնա, թե դրանց *մալոջհաթը* որքան գումար է կազմում: Նաև ոչինչ չէր տրվել *դիվանի զաբթին*, որպեսզի այդ մասին զեկուցվեր: Ըստ *քալանթարի* ու *մելիքների* կողմից գրված *իլթիզամի,* որի մասին օրհնյալ *ռաղամ* է հրապարակվել, հնում աղացներից, ձիթհաններից ու *դինգերից* յուրաքանչյուր քարի համար ակնկալվել է 1600 *դինար*, որը կազմում էր մոտավորապես 6 *թումանի* 4000 թավրիզի *դինար*: Իսկ այն, թե արդյոք այդ գումարը եղել է աղացների ու մյուս [կալվածք]ների *մալոջհաթը*, հայտնի չէ: Այժմ վերը շարադրված խնդրագրի և *քալանթարի* ու *մելիքների* [տվյալների] համաձայն այդպես է: Ինչպես, որ կարգադրեք հնազանդ ենք: Վերջ»:

[Հակառակ կողմում]

Սավադը համապատասխանում է բնագրին և բնագիրը պալատական ծառայի մոտ է,

[Հայերեն]՝

[Կնիք]. «Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ»;

ԻԶ Շահի տված ռաղամի սաւադն է, որ վանքերն ԺԷ թուման և ԵՌ դիան պիտի տան:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 12

Նաղիր շահի 1736թ. հրամանագիրը, որով Խաչենի Մելիք Գրիգորի խնդրանքով Խաչենի մելիքության մեջ մտնող Դովշանլու և Ղաբարթու գյուղերի պետական հարկերի գանձման իրավունքը հանձնվում է Մելիք Եգանին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 2բ, վավերագիր 188[153], պատճեն
մեծ. 3 էջ, գիր՝ նասթալիղ

Իշխանությունն Ալլահինն է:
[Կնիքի պատճեն]. «Ալլահի բարեհաճության մարմնացում Նաղիրն է»
Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման եղավ, որպեսզի Բարդայի *մահալի մալիյյաթի զաբիթը* իմանա, որ քանզի օրերս քրիստոնյաների մեջ լավագույն Խաչենի *մահալի մելիք* Մելիք Գրիգորը օրհնյալ ոտնատեղիին զեկուցեց, որ որովհետև հիշյալ *մահալի մութավաջջեհաթը* կարգադրվել էր ամբողջովին հանձնել պետության բարձրաստիճան հենասյուն, իմ եղբայր, Ազերբայջանի զորահրամանատար Մուհամմադ Իբրահիմի հանձնակատարներին, և այդ *մահալի* գյուղերից ու *մազրայեներից* են Դովշանլու ու Ղաբարթու[154] գյուղերը, որոնց *մալիյյաթը* փոխանցվում էր Բարդայի *զաբիթներին*, ուստի գերագույն հրովարտակի բովանդակությանը ծանոթանալուց հետո դրանք պետք է հանված համարեն իրենց [Բարդայի] *ջամ'ից* և որևէ կերպ չմտնեն այնտեղ՝ այն [համարելով] իմ բարձրաստիճան եղբորը *աբվաբ-ե ջամ'* արված: Խնդրարկու Մելիք Գրիգորը ու իմ եղբոր *ամիլները*, թող խնդրագրին ստորև կցված իրողությանը լավատեղյակ Բարդայի *զաբիթ* Ալի Ղուլի *բեկի* կողմից հիշյալ գյուղերի նապաստակի տարվա հարկագանձումների մասին ներկայացված զեկուցագրին և *դաֆթարում* գրանցվածին խստագույնս հետևելով՝ *մալիյյաթը* գանձեն: Կարգադրվեց, որպեսզի Խաչենի *մելիք* Մելիք Գրիգորը Խաչենի *մահալի մալիյյաթը* հատկացված համարի Մելիք Եգանի *զաբթին*, որը պետք է այն փոխանցի իմ եղբոր *թահվիլդարին*: [Մելիք Գրիգորը] Դովշանլու և Ղաբարթու գյուղերի *մալիյյաթը* Խաչենի *մահալի* մյուս գյուղերի նման հատկացված համարելով Մելիք Եգանի *զաբթին՝* պետք է որոշման համաձայն նրանց *մալիյյաթը* Խաչենի այլ *մահալների մալիյյաթի*

[153] Վավերագրի պատճեն, որ կազմվել է XIX դարում, թերի է և ոչ ճշգրիտ, հատկապես զգալի է հարկագանձումներին վերաբերող հատվածում:
[154] Ղաբարթու (Գաբարտ) բնակավայրը XIX դարում նշվում է Խաչենի մելիքության հյուսիսային սահմանով հոսող նույնանուն գետակի արևելյան ափին (Ղ. Ալիշան, Արցախ, Երևան, 1993, էջ 73, տե'ս Карта Кавказскаго края сь показанием густоты армянскаго населения, Баку, 1908.):

հետ գանձի և փոխանցի Մելիք Եգանին, որպեսզի [վերջինս այն] փոխանցի հիշյալ *թահվիլդարին*: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:
Գրվեց 1148 թվականի սրբազան զի ղաադե ամսին[155]:

Սրբազնագույնին զեկուցում է. «Նվաստս նապաստակի տարում հետևյալ կերպ *աբվաբ-ե ջամ'* արեցի ու գանձեցի Խաչենի *մահալներից*, և հիշյալ գյուղերից Ձեր ծառայի *ջամ'ը* հետևյալն է.
«1) Կանխիկ դրամով՝ 163815 թավրիզի *դինար*
2) Բնամթերքով՝ 31 *խարվար* 68 *ման*
3) Դովշանլու գյուղը
որի 1 *դանգը խալիսե* է. կանխիկ գումարով՝ 163000 *դինար*, բնամթերք՝ 20 *խարվար* 60 *ման*,
4) Ղաբարթու գյուղը
բնամթերքով՝ 10 *խարվար* և 86 *ման* 4 *դանգից*[156].
20) 4 *խարվար,* 86 *ման* և 6 *խարվար*,

5)ցորեն՝ 8 *խարվար* 20 … /50 *ման*; 6) աշորա – 11 *խարվար* 40 *ման*

7) *մալոջիաթ* ՝ կանխիկ գումարով 25425 *դինար*
8) մարագ - 4625 *դինար*,
9) այգիներ – 7 կտոր՝ միասին 10500 *դինար*,
10) աղաց – 7 քար՝ միասին. 10300 *դինար,*
11) բնամթերքով՝ 20 *խարվար* 61,5 *ման*, որից
12) գարի՝ 13 *թաղար,* 40 *ման* /5 *խարվար,* 20 *ման,*
13) ցորեն՝ 17 *թաղար*, 15 … / 8 *խարվար*, 75 ման,
14) աշորա – 12 *թաղար,* 25 … / 6 *խարվար* 66 *ման*, 4 դանգ.

15)*ջիզյա*՝ 13 *թումանի* 8390 *դինար*
16) … 9060 *դինար*,
17) *չոբանբեկի* – 29*դինար*, 1740 *դինար*,
18) … – 29000, 2 *թումանի* 9000 *դինար*
19) քյաղխուդա - 49000 *դինար*, [ընդամենը] 98000 *դինար*

Ինչպես, որ հայտնի է նվաստիս: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:
Կնիքի տեղ, ռաղամի կնիքի տեղ,Աբու Իսհաղի կնիքի տեղը:

[155] 1736թ. մարտի 14 - ապրիլի 13:
[156] Կարծում ենք 5 և 6 համարների տակ նշված թվերի փոխարեն պետք է լինի համար 20-ի թվերը:

Ամենանվաստ ծառաների խնդրագիրը

Փառքի հանգրվանը ետ ստացողների բարձրությանը հասցնում է [հետևյալը]. «Հին ժամանակներից ի վեր հիշյալ *մահալը աբվաք-ե ջամ'* է եղել Գանձակին և հանդիսացել Խաչեն *մահալի մելիք* Մելիք Գրիգորի գյուղերից: Հիշյալ *մահալի* իրական *ջամ'ի* վերաբերյալ Բարդայի *օլքայի զաբիթը* կարող է զեկուցել, որ նշված *մահալի* Դովշանլու և Ղաբարթու գյուղերը գտնվել են Բարդայի *օլքայի* [ենթակայության] տակ: Նապաստակի տարում Բարդայի *զաբիթ* Ալի Ղուլի *բեկը* պարտադիր գործադրության ենթակա *ռաղամի* հիման վրա հիշյալ գյուղերը *զաբթ* ու *աբվաք-ե ջամ'* է արել Բարդայի *զաբթին*: Այժմ գերագույն հրամանով հայոց *մահալների* 5 մելիքները դրվել են Թավրիզի [ենթակայության տակ]: Խնդրանքը սրբազնագույն շեմքից այն է, որպեսզի շնորհ արվի և նշված գյուղերը Բարդայի *օլքայից* անջատվեն ու մտցվեն Խաչենի *մահալի* մեջ և այլևս ոչ ոք նրանց [եկամուտները] տնօրինելու նպատակով ապօրինաբար նվաստներիս նեղություն չպատճառի, և որպեսզի երբևէ այս ծառաները չհուսահատվեն: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

Ֆերմանի հակառակ կողմի կնիքները

Հասանի կնիքը; գրեց, Ալիի կնիքը; քննվեց, Իսմայիլի կնիքը; *ավարեջեի սարքարի* կողմից արձանագրվեց, Մուհամմադ Ալիի կնիքը; բովանդակությունը գրանցվեց, Մուհամմադ Իսհաղի կնիքը; գրանցվեց *սարխաթի սարքարի* կողմից; կնիքի տեղ; խնդրանքը քննվեց և գրանցվեց *դիվանի* կողմից, Աբու Իսհաղի կնիքի տեղը:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 13

Նադիր շահի 1738թ. հրամանագիրը տրված ի հաստատումն Երևանի նահանգի մելիքներ Հակոբջանի ու Սկրտումի մուաֆության իրավունքների

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 1032, բնագիր
մեծ. 31.5 x 53.5սմ, գիր՝ շիքասթե, նաստաալիղ

Հանուն գթառատ և ողորմած Ալլահի
[Կնիք]. «Ալլահի բարեհաճության մարմնացում Նադիրն է, 1148»
Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Նմանների մեջ լավագույն խնդրարկուների բարի ծառայության համար այնպես, ինչպես նախկինում արքայական հրամանագրով հաստատվել էր նրանց մելիքության *մուաֆությունն* ու մյուս [իրավունքները], ըստ կարգի, նրանց անունով հաստատեցինք, որպեսզի բարձրագույն *դիվանի մուսթոֆիներն* ու Երևանի *օլքայի ամիլները* գրությանը համապատասխան որոշված [համարեն] և ամեն առումով վարվեն այնպես, ինչպես, որ սրանից առաջ ազնվագույն *ռաղամով* կարգադրվել էր՝ առանց նրա օրենքներում փոփոխություններ կատարելու: Եվ թող կարգադրությանը չհակառակվեն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1151 թվականի մեծ շա'բան ամսին[157]:

Թող հստակեցնեն թե հիշյալ *մահալը* ինչպես և ինչ պայմաններով է շնորհված եղել խնդրարկուներին, և թե *մումայիզների* ինչպես են անցկացրել հաշվառումը և ինչպես վարվել [դրանից հետո]:

Ամենանվաստ ծառաներ Երևանի *մելիքներ* Հակոբջանի և Սկրտումի խնդրագիրը

Վեհապանծ Տիրոջ շեմքը երկրպագելուց հետո … որ զարդանշանն է, գերագույն արքայական դրախտավայրի ընկերակցությունը վերագտածների բարձրությանը հասցնում են [հետևյալը]. «Նվաստներս հին ժամանակներից ի վեր *մուաֆ* ենք եղել և այդ իրողությունների մասին զեկուցված լինելով սրբազնագույն ոտնատեղիին, արքայական ողորմածությամբ ընդունված կարգին համապատասխան արժանացել ենք Երևանի *օլքայում* գտնվող փոքրաթիվ *մուլքերի մուաֆության* հաստատմանը, որը մի քանի հարազատների ու ընտանիքի անդամների հետ ծախսելով ապրուստի վրա՝ զբաղվում [ենք] հավիտենական պետության հարատևման համար աղոթելով: Բարձրաստիճան *մումայիզները* գալով նվաստներիս *մուլքերը*՝ ստուգում անցկացրեցին և բոլոր կողմերից այգիների, ցանքատարածությունների, կալերի, աղացների, *մարա'ի*, *մավաշի* ու … համար 15 թավրիզի *թման աբվաք-ե ջամ'* արեցին, և *ամիլները հավալե* են անում ու պահանջում: Այս հանգամանքը նվաստներիս հուսահատության ու շփոթության պատճառն է դարձել: Խնդրում ենք որպես սրբազնագույն արքայական ողորմություն բարձրագույն *ռաղամով* կարգադրել, որպեսզի *ամիլները* նվաստներիս փոքրաթիվ *մուլքերի* հետ, որոնց *հողդուղ-ե դիվանին* 15 *թման* է, գործ չունենան, նվաստներս ու նրանց մարդիկ, որոնք [հարկերից] ազատված են եղել այս պալատի կողմից, նախկինի պես *մուաֆ* ճանաչվեն, որպեսզի հանգիստ ու ապահով աղոթենք հավերժական պետության հարատևման համար: [Ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[157] 1738թ. նոյեմբերի 14 - դեկտեմբերի 13:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 14

Ռեզա Ղուլի Միրզայի[158] 1740թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է խոչընդոտել հայերին իրենց եկեղեցիների վերանորոգման ու նորերը կառուցելու, նաև եկեղեցական զանգերը հնչեցնելու ու ծիսական արարողությունները անցկացնելու հարցում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 367, պատճեն,
մեծ. 19,7 x 45,7 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև քահանայապետ, հոգևորականների առաջնորդ խնդրարկուն ստորև շարադրված խնդրագրով դիմեց, ուստի հայաբնակ տարածքներից որտեղ էլ, որ ավերակ եկեղեցի լինի, որը կցանկանան վերանորոգել կամ նորը կառուցել, նաև [եկեղեցական] զանգերը հնչեցնել, ժամերգություն կատարել, ոչ ոք չպետք է խոչընդոտի: Եվ թող բարձրագույն *ռաղամի* բովանդակությունից չշեղվեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1152 թվականի մեծ շավալ ամսին[159]:

Աշխարհի պահապան բարեբախտ Նորին Մեծության օրհնյալ կնիքի տեղն է:

Ամենանվաստ ծառա Ձեզ համար աղոթող Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Վերին երկնային դրախտի հանդեսում կանգնածների բարձրությանն է հասցնում [հետևյալը]. «Յուրաքանչյուր քաղաքում, ավանում, գյուղում կամ *մազրայեում*, որտեղ ավերված եկեղեցի կլինի կամ գոյություն չի ունենա, եթե այնտեղի բնակչությունը եկեղեցի կառուցելու ուժ և կարողություն ունենա, նմանապես, եթե որևէ քաղաքում ու գյուղում, ուր ծառաներիդ սովորության համաձայն [եկեղեցու] զանգերը խփում են, բայց զանգ չունեն և ի վիճակի են զանգ պատրաստելու, կոչնակ հնչեցնելու ու ժամերգություն կատարելու, խնդրում ենք մահկանացուներիս հովանավորի, թող իմ հոգին նրա համար զոհաբերվի, գերագույն, սրբազնագույն օրհնյալ ամենաբարձր ողորմածությամբ գթալ և բարձր արքայական հպատակեցնող *ռաղամ* շնորհել, որպեսզի եկեղեցիների վերանորոգման ու նորերի կառուցման, զանգերը հնչեցնելու, կոչնակ խփելու ու կամ, որ նույնն է ժամերգություն կատարելու կապակցությամբ *հաքիմներից* ու *ամիլներից* ոչ ոք նրանց չխոչընդոտի ու չնեղի, որից հայերը սրտապնդված կլինեն: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] հպատակեցնող, փառահեղ, բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

[158] Նադիր շահի որդին է, որը տվյալ ժամանակահատվածում (1738թ. նոյ. 7 – 1740թ. մայիսի 19) Իրանի փոխարքան էր:

[159] 1740թ. հունվարի 1 – 30:

Համապատասխանում է հպատակեցնող, գերագույն, ամենաբարձր, արքայական բնագրին, [կնիք];

Սավադը համապատասխանում է բնագրին, որը գտնվում է պալատական ծառայի *զաբթում*,

[Հայերեն]՝

[Կնիք]. «Ղազար կաթողիկոս, ՌԵՁԶ»;

Միրզայի տուած ըռաղամի սավատն է որ յիւրեանց իշխանութեան միջումն զնոր եկեղեցին շինին և զհինն նորոգեն 'ի ՌԵԾ և Բ թուին:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 15

Ռեզա Ղուլի Միրզայի 1740թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է հայ եկեղեցու նվիրակներից ռահդարի գանձելը, նաև հրահանգվում է բարձրաստիճան պաշտոնյաներին փիշքաշի գանձման հարցում չարաշահումներ թույլ չտալ և կաթողիկոսից ապօրինաբար ձի ու այլ կենդանիներ չպահանջել

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1դ, վավերագիր 482, բնագիր,
մեծ. 27,5 x 40 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է:

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի Իրանի պաշտպանության տակ գտնվող երկրների *բեկլարբեկները, հաքիմները, ամիլները* ու *ռահդարները* խնդրագրում նշված քահանաների ու հոգևորականների շրջագայության կապակցությամբ ինչպես, որ վճռական *ֆերմանով* որոշվել է, նրա հստակ բովանդակությամբ առաջնորդվեն, նրան համապատասխան վարվեն ու չհակառակվեն: *Փիշքաշի* գումարի հարցում Երևանի *բեկլարբեկն* ու *հաքիմը* որքան, որ *դաֆթարում* ու *դիվանում աբվաբ-ե ջամ'* արված խնդրարկուին, այնքան գանձեն և իրենց օգտին չարաշահումներով չնեղեն: Եթե ձիերի ու ջորիների կապակցությամբ արդար *դիվանից* կարգադրություն է արվել, և խնդրարկուն ու նրա հպատակները ձիեր ու ջորիներ ունեն, ապա թող նրանց հոժար կամքով և իրական գնով գնեն, իսկ եթե պահանջված ձին ու ջորին չունենան, ապա թող չնեղեն և այլ որևէ կերպ նեղություն չպատճառեն: Խնդրարկու քահանայապետին պատվելու համար մեկ ձեռք *խալաթ* շնորհեցինք, որպեսզի նրա վստահության ուսերի զարդարանքը լինի:

Գրվեց 1152 թվականի շավալ ամսի 7-ին[160]:

[Կնիք]. «… Ռեզա Ղուլի»:

[160] 1740թ. հունվարի 8:

Ամենանվաստ ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Գերագույն դրախտային հանդեսում կանգնածների բարձրությանն է հասցնում [հետևյալը]. «Մահկանացուներին հովանավորողի, թող իմ հոգին նրա համար զոհաբերվի, պետության կյանքը թող հարատև լինի, օրհնյալ հրամանագիր են շնորհել, որպեսզի հիշյալ Ուչքիլիսայի սնագլուխներին ու քահանաներին, որոնք շրջում են Իրանի, Վանի, Քրդստանի ու Ռումի տարբեր կողմերում՝ հայ համայնքներից *խումս, զաքյաթ, նազր* ու այլ [տուրքեր] հավաքելու նպատակով, գնալ-գալու հարցում *ռահդարներից,* ճանապարհների մաքսային ու պահակային ծառայողներից ոչ մեկը որևէ *ռահդարի* չպահանջի, իսկ ճանապարհին նրանց միացող սուրհանդակները չխոչընդոտեն Ձեր ծառայի մարդկանց ձիերի ու ջորիների պահանջով: Խնդրում ենք գերագույն արքայական սրբազնագույն ազնվագույն օրհնյալ ողորմածությամբ խղճալ և մի օրհնյալ հրամանագիր շնորհել, որպեսզի Ձեր ծառայի մարդկանց տարբեր շրջաններում անցուդարձի ժամանակ *ռահդարներից,* ճանապարհների մաքսային ու պահակային ծառայողներից ու սուրհանդակներից ոչ ոք չխոչընդոտի և բարի օրհնանքներ հղվեն, որոնք Ալլահն անտես չի առնի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] գերագույն ու սրբազնագույն հրամանի:

Երկրորդ խնդրանքն այն մասին է, որ բարձրաստիճան գլխավոր զորահրամանատարը (սիփահսալար), *խանը, նայեբն* ու *ամիլները,* որ մտնում են Երևանի նահանգը, հավելյալ *փիշքաշի* [պահանջով] *շիլթաղ* են անում: Խնդրում ենք մահկանացուներին հովանավորողի, թող իմ հոգին նրա համար զոհաբերվի, օրհնյալ ողորմածությամբ խղճալ և մի օրհնյալ հրամանագիր շնորհել, որպեսզի թե' բարձրաստիճան գլխավոր զորահրամանատարը, թե' *խանը,* թե' *հաքիմը,* թե' *նայեբն* ու *ամիլները* որ մտնում են Երևանի *օլքան, փիշքաշի* հարցում *շիլթաղ* չանեն և բարի օրհնանքն անպակաս լինի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] գերագույն ու սրբազնագույն հրամանի:

Երրորդ խնդրանքն այն է, որ երբեմն բարձրագույն *դիվանից* Երևանի բարձրաստիճան գլխավոր զորահրամանատարին, Նորին Գերազանցություն *խանին, նայեբին* ու *ամիլներին* ուղտ, ձի, ջորի և այլն է *հավալե* արվում, որ գալիս խեղճ աղոթող ծառայից են պահանջում, թե՝ Դուք գտեք: Ձեր ծառան հոգևորական մարդ է, որ նման գործերից գլուխ չի հանում: Խնդրում եմ Ձեր օրհնյալ ողորմածությամբ խղճալ Ձեզ համար աղոթողին և օրհնյալ հրամանագիր շնորհել, որպեսզի այս կապակցությամբ բարձրաստիճան պաշտոնյաներից, *խաներից, նայեբներից* ու *ամիլներից* ոչ մեկը [Ձեր] ծառային նեղություն չպատճառի, հանգիստ թողնեն աղոթքներով ու [Աստծու] փառաբանմամբ զբաղվել և բարի օրհնանքներ կհղվեն, որոնք Ալլահն անտես չի առնի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] գերագույն ու սրբազնագույն հրամանի:

Որովհետև վանքի նվաստ կաթողիկոսը, որի պատիվը մշտապես Ֆարանգի [երկրներում] ու հայերի շրջանում կախված է եղել այս երկնային գահի փայլն ունեցող օջախի ողորմածությունից, օրերս արժանացավ [Նորին Մեծությանը] ներկայանալու պատվին և վերադառնում է, թող այնպես լինի, որպեսզի մեծագույն ողորմածության աննշան մասնիկը նվաստի վիճակի վրա անդրադառնա և հիշյալ ժողովրդի շրջանում մեծարվի գթառատ շեմքի հողը համբուրած լինելու համար: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Գրանցվեց *ռաղամների սարրեշթեում;*
Առաջին. ինչպես, որ նախկինում *ռաղամ* էր տրվել, այժմ էլ թող տան;
Երկրորդ. *բեկլարբեկերը* թող *շիլթաղ* չանեն;
Երրորդ կետը. եթե ձի, ուղտ, ջորի նշանակած լինեն, ապա թող իրական գնին համապատասխան գանձեն ու բռնության չդիմեն;
Չորրորդ կետը. թող *խալաթ* տրվի:
[Հայերեն]՝
[Կնիք]. «Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ»:
Միրզայի *ռաղամն* է *ռախտարի* համար. և *խաներն* աւելի ընծա չառնէն թէ ձի, թէ ջորի, թէ ուղտ, թագաւորն *խաներէն* պահանջէ մեզանից չառնեն. ՌՃՁԹ (1740):

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 16

Ռեզա Ղուլի Միրզայի 1740թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են Երևանի նահանգից արտագաղթած քոչվոր ցեղերի կողմից հայերի մոտ թողնված գույքը, որ զավթել էին թուրքական զորքերը, ետ պահանջելը, նաև իրենց ազգականների ունեցվածքը ժառանգելու համար նոր մահմեդականացած հայերի վեճերը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1դ, վավերագիր 483[161], բնագիր, մեծ. 26,7 x 40 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է՝ Բարձրյալ Ալլահը

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև խնդրարկուն գրի առնված խնդրագրով դիմեց, ուստի նշված ունեցվածքներից ու գույքերից որոնք, որ տերերը կապացուցեն, որ հայերի մոտ են մնացել, ինչպես, որ նախկինում որոշվել էր, [դրանց] տերերին պետք է վերադարձվեն և ոչ թե պահվեն: Իսկ եթե տեղյակ անձանց ներկայությամբ հայտնի դառնա, որ Օսմանցիների նվաճման ժամանակ տարվել են, ապա

[161] Նույն վավերագրի պատճեն տես ՄՄ, կաթողիկոսական դիվանում, թղթ. 1գ, վավերագիր 369ա:

այս կապակցությամբ հիշյալ կաթողիկոսի խնդրագրի համաձայն հրապարակված սրբազնագույն, պարտադիր հպատակություն պահանջող, արեգակի բարձրությանը հասնող, գերագույն, օրհնյալ հրովարտակի արդար բովանդակությանը համապատասխան, թող վիճաբանությամբ չնեղեն և լուսաշող աշխարհասաստ հրամանագրի բովանդակությունից չչեղվեն: Եթե հայերից որևէ մեկն արժանանում է իսլամն ընդունելու պատվին, ապա թող նա իր ազգականների հետ ժառանգության վեճ չսկսի և հրամանին ու կարգին հակառակ *շիլթաղ* չանի: *Բեկլարբեկերը, ամիլները, դիվանի* գործերի *մուբաշիրները, մուհասիլներն* ու այլ [պաշտոնյաները] թող ոտնձգություններով ու բռնություններով նեղություն չպատճառեն նրանց, այլ այնպես անեն, որպեսզի հանգիստ ու ապահով իրենց գործերով զբաղվեն և ամեն հարցում թող [սույն] գրվածին համապատասխան գործադրեն: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1152 թվականի շավալ ամսի 7-ին:

[Կնիք]. «… Ռեզա Ղուլի»:

Ամենանվաստ ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Գերագույն դրախտային հանդեսում կանգնածների բարձրությանն է հասցնում [հետևյալը]. «Երբ սրանից առաջ Օսմանցիների օրոք հանգուցյալ Թահմասպ Միրզան մտավ Երևան, այնտեղի բոլոր ցեղերին գաղթեցրեց Իրաքի կողմերը: Ցեղերի մարդկանցից յուրաքանչյուրը իր ունեցվածքն ու գույքը որպես վարձակալության, թողեց գյուղերում՝ հայերի տներում: Օսմանցիները այդ ամենը որպես *իլթիզամ* բոլոր տեղերից հավաքեցին ու զավթեցին՝ տանտերերին նույնպես վնաս հասցնելով: Այն բանից հետո, երբ մահկանացուների ողորմած հովանավորը, թող իմ հոգին նրա համար զոհաբերվի, փառքով ու հաջողությամբ Երևան ժամանեց, վերը նշվածի մասին զեկուցվեց և օրհնյալ հրամանագիր շնորհվեց ու կարգադրվեց, որպեսզի Օսմանցիների տարած ունեցվածքի ու գույքի համար դրանց տերերը չվիճեն ու պահանջներ չներկայացնեն: Այժմ երկնաբնակ տիրակալի ծառաներիդ զեկուցած լինելով՝ *մուհասիլներ* են նշանակվել: Այս ընթացքում ցեղերի մահմեդականներից նրանք, ովքեր մնացել էին, Օսմանցիների վախից լեռներն են փախել: Մահմեդականներից վկա չկա, նաև Օսմանցի չկա, որպեսզի վկայություն տա, իսկ հայերի վկայությունը չեն ընդունում: Եթե կարգադրվի, որ թշվառ *ռայաթները* պետք է փոխհատուցեն նշված գույքի ու ունեցվածքի համար, ի վիճակի չլինելով, կցրվեն, որի պատճառով *օլքան* կամայանա: Խնդրում ենք մահկանացուներիս հովանավորողի, թող իմ հոգին նրա համար զոհաբերվի, օրհնյալ ողորմածությամբ գթալ թշվառներիս *ռայաթներին*, քննություն անցկացնել և վերջ դնել անօրինականությանը: Եվ

Ալլահն այդ անտես չի առնի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] գերագույն, փառահեղ ու սրբազնագույն հրամանի:

Երկրորդ խնդրանքը հետևյալն է. երբ հայերի համայնքից որևէ մեկը արժանանում է իսլամն ընդունելու պատվին ու մահմեդական դառնում, իր ազգականների հետ ժառանգության ու գույքի համար վեճ է սկսում: Այս *ռայաթների* ու խեղճերի ցաքուցրիվ լինելու պատճառ է դառնում: Թող մահկանացուներին հովանավորողի պետության կյանքը հարատև լինի. այս կապակցությամբ օրհնյալ հրամանագիր է շնորհվել: Խնդրում ենք Բարձրյալի ծառաներին գթալ և օրհնյալ հրամանագիր շնորհել, որ եթե հայերից որևէ մեկը մահմեդական դառնա, իր ազգականների հետ ժառանգության վեճի մեջ չմտնի, որի համար բարի օրհնանքներ կհղվեն, որոնք Ալլահն անտես չի առնի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] գերագույն, փառահեղ ու սրբազնագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Գրանցվեց *ռաղամներին սարրեշթեում*:

Թող *ռաղամ* տրվի, որ վեճի մեջ չմտնեն:

Առաջինը պետք է … *հաքիմներին* համապատասխան հանձնարարություն տրվի:

[Հայերեն]՝

Միրզայի տուած ռաղամի սաւատն է, որ յայսմ հետէ ղրզըլպաշք վասն ’ի պահեստի եղեալ ապրանաց դաւի չառնեն ’ի հայոց նաև ոչ տաճկացեալք յազգականաց իւրեանց դաւի արասցեն թվին ՌՃԷԹ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 17

Նաղիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է հայերին բռնի մահմեդականացնելը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 370, պատճեն, մեծ. 13,3 x 31,3 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է:

Հանուն Ալլահի

Գերագույն, սրբազան օրհնյալ կնիքի տեղը

Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման եղավ, որպեսզի պաշտպանության տակ գտնվող երկրների *հաքիմներից* ու *ամիլներից* յուրաքանչյուրն իրեն ենթակա *մահալում* պարզելով իրողությունը՝ թույլ չտա, որպեսզի որևէ մեկը հայերի կանանց, տղաներին ու աղջիկներին բռնի պարտադրի մահմեդականանալ: Կարգադրությանը հակառակ արարքները կպատժվեն: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1154 ջումադի առաջին ամսին[162]:

Ամենանվաստ ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Սատուրնի ուղեծրին հասնող պալատում բնակվողների բարձրությանն է հասցնում [հետևյալը]. «Վերջին ժամանակներս հայ կանանց իրենց հոժար կամքով կամ բռնի կնության առնելով՝ մահմեդականացնում են նրանց նախկինում ունեցած երեխաներին: Բացի այդ, որոշ մարդիկ որտեղ, որ հանդիպում են գեղեցկադեմ ու հաճելի աղջկա կամ տղայի, գերեվարում ու բռնի մահմեդականացնում են: Այս պատճառով բռնություն է տեղի ունենում *զիմմի* խեղճերիս հանդեպ: Իմ երկրպագելի տերն ու հովանավորը փառահեղ ու մեծահոգի է, հիշյալ խնդրի կապակցությամբ ինչպես, որ նպատակահարմար կգտնի ու կկարգադրի, թող ըստ նրա գործադրվի: Քանի որ անհրաժեշտ էր, այս երկու բառով համարձակվեցի դիմել: Մնացյալը թող լինի ըստ գերագույն *ֆերմանի* և փառավոր ու մեծահոգի հարատև բարեհաճության»:

[Հակառակ կողմում]

Սավադը համապատասխանում է բնագրին, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Ռեզվան»;

Սավադը համապատասխանում է բնագրին, իսկ բնագիրը պալատի ծառայի *զաբթում* է, [կնիք]. «Ղազար կաթողիկոս, ՌԵՁԶ»:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 18

Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով հրահանգվում է Իրանի տեղական իշխանություններին չմիջամտել հայերի դավանանքին վերաբերող գործերին և, մասնավորապես, չնպաստել հայերի կաթոլիկացմանը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 375ա, բնագիր, մեծ. 25,5 x 37 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթաալիղ

Հանուն Ալլահի

[Կնիք][163]

Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման հրապարակվեց, որպեսզի թագավորանիստ Սպահանի, Թիֆլիսի, Թավրիզի, Համադանի, Նախիջևանի և այլ [վայրերի] *հաքիմները* ներկայացված խնդիրների առնչությամբ ոչ մի դեպքում չմիջամտեն հայերի հավատին ու դավանանքին: Այդ ժողովրդից նրանք, որ *ֆարանգի* դավանանքին են անցել, եթե քրիստոնյաների առաջնորդ խնդրարկուի հորդորներին ու արգելքներին չենթարկվեն, թող [*հաքիմներից*] յուրաքանչյուրն իրեն ենթակա *մահալում* պատժի ու թույլ չտա, որպեսզի *ֆարանգիները* այդ ժողովրդին խաբելով հայոց հավատից ու ժողովրդից հեռացնեն, որի համար պատասխանատվության են կանչվելու: Այս հարցում թող գրվածին համապատասխան կարգադրված համարեն: Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1154 թվականի ջումադի առաջին ամսին:

Ամենանվաստ ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Գերագույն օրհնյալ դրախտային հանդեսում կանգնածների բարձրությանն է հասցնում [հետևյալը]. «Քանի որ հայերի ընտրյալ կաթողիկոսի ու հովվապետի դիրքը այս ծեր օրհնաբանող ծառային են շնորհել ու պատվել, ուստի անհրաժեշտ եմ համարում հավերժական պետության դեմ տեղի ունեցող բոլոր իրողությունների մասին զեկուցել գերագույն գահի ոտքերում կանգնածներին, հակառակ դեպքում ինձ ապերախտ կհամարեմ: Ձեր օրհնյալ ոտնատեղի հողը թող դառնամ, որովհետև Ձեր ծառայի գտնվելու վայրը մոտ է գտնվում Ռումին ու Ֆարանգին, ինքս տեղյակ եմ նրանց ձևերին. Ֆարանգի թագավորների մոտ ընդունված է յուրաքանչյուր *վիլայեթ* նպատակային կերպով *պատրիկ* ուղարկել, որպեսզի նա գնա, այնտեղի բնակիչներին և հայ ժողովրդին մոլորեցնի ու հույսեր տալով նենգորեն *ֆարանգի* դարձնի: Եվ բացի այդ օրեցօր այս կերպ *վիլայեթներում* լրտեսություն են անում և բոլոր դեպքերի մասին, որ որևէ վայրում տեղի են ունենում, գրում-ուղարկում են իրենց թագավորին: Սպահանի Ջուղայում ու Թիֆլիսում մոտավորապես կեսը *ֆարանգի* է դարձել: Նույն կերպ նշված *պատրիկները* որոշակիորեն ակտիվ են Համադան, Թավրիզ քաղաքներում, Նախիջևանում, Գանձակում ու Դերբենդում: [Նորին Մեծության համար] թող զոհաբերվեմ, Ձեր ծառայի խնդրանքը միայն հայերի հավատի պաշտպանությունը չի, այլև այն, որ *վիլայեթին* և *դիվանի* ունեցվածքին վնաս չհասնի: Գնացողների *մութավաջջեհաթը* մնում է մնացող հայերի վրա, որոնք չեն դիմանում, աղքատանում ու ոչնչանում են: Եթե հայերի դրության կապակցությամբ որևէ բան չձեռնարկվի, աստիճանաբար կթուլանան և կոչնչանան, որը այս ծառայի թերացումն ու ապերախտությունը կհամարվի, ուստի խնդրում ենք աշխարհի ու մահկանացուների ապավենին որպես գերագույն, արքայական, բարձր, սրբազնագույն օրհնյալ առանձնահատուկ ողորմություն վճռական *ռաղամ* շնորհել Ձեր ծառային, որպեսզի *հաքիմները* հայերի հավատի գործերին չմիջամտեն, հայերից ով էլ, որ *ֆարանգի* դարձած լինի, և այս ծառան նրան արգելի, բայց նրա հորդորները չլսի, եթե բարձրագույն *ռաղամի սավադը* ուղարկի այն *մահալի հաքիմի* ու *զա-*

[162] 1741թ. հուլիսի 15 – օգոստոսի 14:

[163] Տես վավերագիր 13-ի կնիքը:

բիթի մոտ, որտեղ մոլորեցնում և *ֆարանգի* են դարձնում, որպեսզի նա որևէ բան որպես կաշառք չվերցնի, այն հայի տունն ու ունեցվածքը բռնագրավի հօգուտ բարձրագույն *դիվանի* և իրեն քաղաքից վտարի, որից բարձրագույն *դիվանի* ունեցվածքը կավելանա: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Արքայական *ռաղամը* գրանցվեց; [կնիք];

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 19

Նաղիր շահի 1741թ. հրամանագիրը Օսմանյան Թուրքիայից կաթողիկոսի ջանքերով Երևանի Վաղարշապատ, Օշական, Մաստարա, Ֆրանկանոց և Նախիջևանի Ջահուկ գյուղերը գաղթեցված հայերին չանհանգստացնելու վերաբերյալ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 376, բնագիր, մեծ. 17,3 x 27,3 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Ալլահի

[Կնիք][164]

Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Ուչքիլիսայի, Ջահրիկի (Ջահուկ) ու նշված այլ *մահալներից* նրանց, ում խնդրարկուն թե' հնում թե' ներկայումս Ռումի *վիլայեթներից* հորդորելով բերած լինի, որպեսզի այլ *մահալի ռայաթները* չդառնան, ոչ ոք նրանց չպետք է նեղի: Պետք է թողնեն, որպեսզի *ռայաթների* գործերով զբաղվեն և հիշյալ *մահալը* շենացնեն: Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1154 թվականի ջումադի առաջին ամսին:

Ամենանվաստ ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Սատուրնի ուղեծրին հասնող պալատում կանգնածների բարձրությանն է հասցնում [հետևյալը]. «Քանզի Փառաբանյալի ողորմածությամբ գերագույն սրբազնագույն ծառաների հավերժական պետությունում կարգուկանոն, կայունություն ու արդարություն է հաստատվել, գիշեր ու զօր աղոթում եմ հաղթական պետության հարատևման համար: Մշտապես Ալլահի ստվեր շահանշահի արդարության ու կարգուկանոնի մասին գրելով՝ [մարդիկ] եմ ուղարկում Օսմանցիների և Քուրդիստանի *վիլայեթը*, իմ ապավենի պետությամբ հուսադրում ու սիրաշահում և հորդորելով գաղթեցնում, բերում եմ Երևանի Ուչքիլիսա, Օշական, Ֆրանկանոց, Մաստարա և Նախիջևանի Ջահրիկ գյուղերում բնակեցնում, որպեսզի այդ *մահալները*, որ քիչ են բնակեցված, իմ ապավենի մեծահոգության շնորհիվ վերականգնվեն և *դիվանի* ունեցվածքը շատանա: Որոշ մարդիկ եկել, հիշյալ *ռայաթներին* բռնությամբ գյուղերից դուրս են անում և փոխադրում այլ գյուղեր: Այս պատճառով հիշյալ *ռայաթները,* հուսահատված, նորից փախչում, վերադառնում են իրենց նախկին բնակավայրերը: Նվաստիս հեղինակությունը ընկնում է, և վնաս է հասցվում *դիվանի* հարստությանը: Խնդրում ենք գերագույն մեծահոգի Նորին Մեծության բարձր սրբազնագույն ողորմածությամբ երկու խոսքով հրամանագիր շնորհել, որպեսզի այն *ռայաթներին*, որոնց նվաստս հորդորելով բերել եմ, ոչ ոք նեղություն չպատճառի, և նրանք հանգիստ հիշյալ գյուղերում բնակվեն: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք];

[Հայերեն]՝

[Կնիք]. «Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ»;

Շահի տված ռաղամն է՝ որ թէ ես յայլ տեղեաց ռահաթ բերել տամ 'ի սուրբ Էջմիածնի գեօղս՝ և կամ 'ի Ճահուկ՝ ոչ ոք չխօսի:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 20

Նաղիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են պետական պաշտոնյաների ու հոգևորականների միջամտությունը հայերի հավատին վերաբերող խնդիրներին և նրանց կրոնական օրենքների խախտումը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 377, պատճեն[165], մեծ. 23 x 43սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթա'լիղ

Հանուն Ալլահի

Հպատակեցնող գերագույն, սրբազնագույն, արքայական օրհնյալ կնիքի տեղը

Ապավինում եմ Բարձրյալին:

Արքայական հրաման եղավ հետևյալի մասին.

[164] Տե'ս վավերագիր 13-ի շահական կնիքը:

[165] Պահպանվել է սույն վավերագրի նաև մեկ այլ պատճեն, հաստատված Ղազար կաթողիկոսի կնիքով, որը ամբողջովին կրկնելով այս հրովարտակի տեքստը տարբերվում է միայն թվականով. այնտեղ նշվում է հիջրայի 1157 թվականի ջումադի I-ը (ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 391): Մեր կարծիքով ավելի հավանական է այս պատճենի նշած թվականը, քանզի նույն ամսաթվով (1154հ.թ. ջումադի I) հրապարակված են նաև մի քանի այլ հրովարտակներ:

Ամենալուսավոր *շար'ի* անդամները, *զաբիթները, դիվանի ամիլները* և գեղջավագները … ոչ մի դեպքում չպետք է միջամտեն հայերի ու [նրանց] հոգևորականների հավատի գործերին: [Նրանք] պետք է թույլ տան, որպեսզի իրենց կրոնի սովորություններին ու օրենքներին համապատասխան վարվեն: Կարգադրվեց, որպեսզի *քալանթարը, մելիքը* և բոլոր հայերը, [սույն] գրությանը համապատասխան որոշված համարեն: Հրամանին թող չհակառակվեն, հիշյալ գործերին չմիջամտեն և այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1154 թվականի ջումադի առաջին ամսին:

Ամենանվաստ ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսի
խնդրագիրը

Սատուրնի ուղեծրին հասնող գերագույն արքայական պալատում կանգնածների բարձրությանը զեկուցում է [հետևյալը] «Հայերի հին օրենքով ազգականի հետ ամուսնությանը, կնոջն ապահարզան տալն ու այլ կնոջ հետ ամուսնությունը, երկու կին ունենալը ծառաներիդ [Սուրբ] գիրքը չի թույլատրում: Նվաստս լիազորված եմ, որպեսզի բոլոր նրանց, ովքեր իրենց հավատից ու ուղուց դուրս են գալիս, արգելեմ ու կարգի հրավիրեմ: Մինչ այժմ ոչ ոք մեր հավատի սովորություններին չի միջամտել ու [նրանց հետ] առնչություն չի ունեցել: Այժմ որոշ մահմեդական, *զիմմի*, հայ պաշտոնյաներ, *ամիլներ* ու գեղջավագներ այսպիսի անօրինականություններ են գործում. ազգականների հետ ամուսնանում են, կանանց ապահարզան են տալիս, նաև այլ անհարկի արարքներ են անում: Որոշ սևագլուխների իրենց կողմը գրավելով՝ նման անօրինականությունների պաշտպանն են դարձնում և օրինաբանողներիս ունեցվածքը ոչնչացնում, թույլ չեն տալիս նրանց տեղեկացնենք ու որևէ բան ձեռնարկենք: Եվ իսլամի որոշ իրավագետներ հայերի հետ ամուսնանալով՝ [մյուսներին ևս] թույլատրում են՝ այս առումով մեծ վնաս ու նեղություն պատճառելով խեղճերիս: Խնդրում ենք ծառաներիդ հանդեպ անսահման ողորմածությամբ երկու խոսք շնորհ անել, որպեսզի հին կարգի համաձայն որևէ մեկը մեր հավատին չմիջամտի ու նեղություն չպատճառի, որպեսզի ամեն պահ օրհնանքներ հղվեն: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

1) *Սավադը* համապատասխանում է գերագույն բնագրին. Հաջի Ռեզվանի կնիքի տեղը;

2) Հպատակեցնող օրհնյալ *ռաղամի սավադը* համապատասխանում է *սավադին*, որը համեմատվել է Նորին Գերազանցություն Հաջի Ռեզվանի կողմից ու [հաստատվել նրա] կնիքով. գրող՝ [կնիք]. «…1154»:

[Հայերեն]՝

Նատր շահի *ռաղամի սաւադն* է, որ *օմմալ, հաքիմ* կամ *ախունդ* և այլք թուրք սևագլխաց չընխօսին և ոչ ի յօրէնս հայոց խառնվեն: 'Ի թուին տաճկաց ՌԵՃԴ (1154):

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 21

Նաղիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով Երևանի նահանգի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին կարգադրվում է արգելել ռահդարների նստավայրը Վաղարշապատ գյուղում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 378ա, բնագիր, մեծ. 17,5 x 27սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Ալլահի
[Կնիք][166]
Բարձրյալին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման հրապարակվեց, որպեսզի Երևանի *մահալի* բարձրաստիճան *բեկլարբեկն* ու *ամիլները*, հաշվի առնելով ներկայացված խնդիրները, եթե բարձրագույն հրամանագրով կարգադրված չի եղել, որպեսզի այդ *մահալում ռահդար* բնակվի, ապա թող նա այն վայրում բնակվի, որտեղ ընդունված է եղել, որպեսզի *ռահդարները* մշտապես բնակվեն և ապօրինաբար այն *մահալի ռայաթներին* չնեղեն, նրանց նկատմամբ չարաշահումներ ու անօրինականություններ չգործեն: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1154 թվականի ջումադի առաջին ամսին:

Ամենանվաստ ծառա, Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող Ղազար
կաթողիկոսի խնդրագիրը

Սատուրնի ուղեծրին հասնող պալատում կանգնածների բարձրությանը զեկուցում է [հետևյալը]. «Հին ժամանակներում Ուչքիլիսա գյուղում *ռահդար* չի նստել. նրանք այլ վայրերում են նստել: Այժմ *ռահդարը* գալիս, նստում է հիշյալ գյուղում, Ուչքիլիսա գնացող եկողին, գյուղի մյուս *ռայաթներին* նեղում: Քանի որ հիշյալ գյուղի *ռայաթները* հայեր են, ամեն կարգի անօրինական պահանջներ են ներկայացնում խեղճերին ու բռնությունների դիմում թշվառների նկատմամբ: Խնդրում ենք Նորին գթառատ Մեծությանը որպես գերագույն ազնվագույն օրհնյալ ողորմություն երկու բառով հրամանագիր շնորհել, որպեսզի նախկինի պես, որտեղ, որ *ռահդարները* նստել են, այնտեղ շարունակեն նստել, և իրենց գործերով ու պարտականություններով զբաղվեն, որպեսզի ամեն պահ բարի օրհնանք հղվի սրբազան էությանը: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[166] Տե'ս վավերագիր 13-ի շահական կնիքը:

[Հակառակ կողմում]
Գրանցվեց որպես պարտադիր հպատակություն պահանջող *ռաղամ*:
[Կնիք];
[Հայերեն]՝
[Ղազար կաթողիկոսի կնիքը]. «Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ»:
Նատր շահի տված *ռաղամն* է, որ 'ի սուրբ Էջմիածնի գեօղումս *ռահդար* չնստի: ՌՃԾԴ (1154):

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 22
Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է զինվորականներին առանց օրինական փաստաթղթի գումար պահանջել Երևանի Ուչքիլիսա, Օշական, Ֆրանկանոց ու Մաստարա, Նախիջևանի Ջահրիկ գյուղերից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 379, բնագիր,
մեծ. 18 x 27սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Ալլահի
[Կնիք][167]
Բարձրյալ Ալլահին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Ներկայացված իրողությունները հաշվի առնելով՝ հավատի բարեբախտ զինվորներից և այլ ոչ ոք ոչ մի դեպքում չպետք է առանց հպատակեցնող հրամանագրի, օրինական ու գրանցված փաստաթղթի նեղի Ուչքիլիսայի գյուղերի ու խնդրարկուին պատկանող *մահալների ռայաթներին*: Կարգադրությանը հակառակվելու դեպքում ծառան պատասխանատվության կկանչվի: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1154 թվականի ջումադի առաջին ամսին:

Ամենանվաստ ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Սատուրնի ուղեծրին հասնող պալատում բնակվողների բարձրությանն է հասցնում հետևյալը. «Քանի որ գիշեր ու զօր աղոթում եմ ծառաներիդ հավիտենական պետության հարատևման համար, ուստի խնդրում եմ որպես օրինյալ ու վսեմ ողորմություն երկու խոսքով գերագույն արքայական, սրբազնագույն ու ազնվագույն *ռաղամ* շնորհել, որպեսզի առանց *դիվանի* հպատակեցնող օրինյալ *ռաղամի* ու օրինական փաստաթուղթի, *դիվանի* կամ *վիլայեթի* [իշխանությունների] կողմից հրապարակված *բարաթ* չունեցող որևէ մեկը Երևանի Ուչքիլիսա, Օշական, Ֆրանկանոց ու

[167] Տե՛ս վավերագիր 13-ի շահական կնիքը:

Մաստարա և նվաստիս ծննդավայրը հանդիսացող Նախիջևանի Ջահրի գյուղերի *ռայաթներից* կանխիկ գումարով կամ բնամթերքով. ցախ, ծղոտ կամ այլ որևէ բան ապօրինաբար չպահանջի և խեղճերի նկատմամբ բռնություն չգործի: Պետք է նրանց թողնեն հանգիստ ու ապահով իրենց գործերով զբաղվել և բարի օրինանք հղել սրբազնագույն էությանը, որը Ալլահն ու մարգարեն անտես չեն առնի: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]
Գրանցվեց որպես պարտադիր հպատակություն պահանջող *ռաղամ*;
[կնիք];
[Հայերեն]՝
Նատր շահի տված *ռաղամն* է, որ թէ շահէն *ռաղամ* չլինի և կամ 'ի *դիւանէն բարաթ* չլինի, ամենևին զատ չտամք, ոչ մեք և ոչ մեր գեօղքն. 'ի ՌՃԾԴ տաճկաց:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 23
Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով Իրանի պետական պաշտոնյաներին կարգադրվում է սահմանափակել կաթոլիկ միսիոներների գործունեությունը հայերի շրջանում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 380, բնագիր,
մեծ. 25,8 x 45,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի
[Կնիք]. «Պետության ու հավատի գոհարը կորել էր, երբ նրա փոխարեն
Աստված Իրանը հաստատեց ընտրյալի [իշխանության][168] տակ»
Բարձրյալին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման եղավ, որպեսզի *վիլայեթների հաքիմներն* ու *ամիլները* քրիստոնյա քահանայապետ կաթողիկոսի դիմումում նշված *ֆարանգիների* կապակցությամբ, որոնք հայերին *ֆարանգի* դավանանքին են դարձնում և *ֆարանգի վիլայեթը* ուղարկում, վերոհիշյալ քահանայապետի ծանուցմանն ու ցուցակին համապատասխան, յուրաքանչյուրը իրեն ենթակա *մահալում* թող նրանցից գրություն վերցնի, որ այլևս չեն նեղելու հայերին ու չեն խոչընդոտելու նրանց սովորույթներին: Եվ այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն, կաթողիկոսի գրությանն ու ծանուցմանը այս հարցում վստահեն ու հաստատելով՝ անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերեն: Թող ոչ մեկին հակառակվելու ու ըմբոստանալու հնարավորություն չտան և այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1154 թվականի մեծ շա'բան ամսին[169]:

[168] Բառախաղ Նադիր անվան և նրա պարսկերեն նշանակության հետ:

Ամենանվաստ ծեր ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող
Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Գերագույն, սրբազնագույն, երկնային գահին նմանվող գահի ոտքերում կանգնածների կայանին է հասցնում [հետևյալը]. «Թող Ձեզ համար զոհաբերվեմ, քանի որ Իրանի պաշտպանության տակ գտնվող շրջանների գթառատ շեմքի ծառաներից ու ստրուկներից յուրաքանչյուրի հնազանդությունը պարտադրում է, որպեսզի յուրաքանչյուր գործում հոգա դարավոր պետության բարօրության մասին և այն երկրի ու նրա խեղճ բնակիչների, որոնք Արարչի ստեղծած էակներն են, իրական դրության մասին հասցնի փառքի հանգրվանը վերագտնողներին: Նաև բոլորին հայտնի է, որ *ֆարանգի պատրիկները* թե' Ռումի *վիլայեթում,* թե' Ուռուսի (Ռուսիայի) երկրում ու այլ *վիլայեթներում* լրտեսության պատճառով, որը դավաճանություն է համարվում, թույլ չեն տալիս մուտք գործել, և [նրանք] վախից այն կողմերում չեն հայտնվում… Այժմ Իրանի *վիլայեթում* գլուխ են բարձրացրել և անվախ ու ինքնագլուխ կերպով ամենուր շրջում են, այնպես, որ նրանց՝ *պատրիկների* մոտ մարդիկ են գնում-գալիս, եկել են նաև սրբազնագույնի ծառաների մոտ, ծանոթություն են հաստատում ու խառնակություն գցելով՝ հայերին *ֆարանգի* դարձնում: Թող Ձեզ համար զոհաբերվեմ, նշված պատրիկները բոլոր *վիլայեթներում* ու քաղաքներում, ուր բնակվում են, բոլորը հարուստ են և տեղի *հաքիմներին* ոսկի տալով՝ իրենց են ենթարկում ու վերջիններս նրանց խոսքին հակառակ չեն գնում: Հայ մարդկանց մոլորեցնելով ու նենգորեն *ֆարանգի* են դարձնում և աստիճանաբար խեղճերիս ժողովուրդը մասնատվելով թուլանում է: Եվ բազմիցս մարդիկ, որոնք *ֆարանգի* են դառնում, *ֆարանգի վիլայեթն* են գնում, այնտեղ բնակություն հաստատում, և *դիվանի* հարստությանը վնաս է հասնում: *Վիլայեթների հաքիմների* թուլության հետևանքով օրեցօր [ավելի շատ են] *ֆարանգի* դառնում: Թող Ձեզ համար զոհաբերվեմ, նշված իրողությունների կապակցությամբ բարձրագույն *ռաղամ* է շնորհվել: [Բայց] յուրաքանչյուր *վիլայեթի հաքիմ* կողմնապահություն է անում, և աշխարհասաստ հրամանագիրը չի գործադրվում: Վերևում՝ Աստված, ներքևում՝ բացի գերագույն սրբազնագույն գթասրտությունը այլ հույս ու ապավեն չկա: Ամեն ոք իր հավատի ծառան է: Խնդրում ենք աշխարհականների հովանավորին, որի արդարադատությունն ու ողորմածությունը արևից էլ պարզ է, խեղճերիս գթալ և *զաբիթների* ծառաներին *վիլայեթներում* կարգադրել, որպեսզի Ուչքիլիսայում այս կապակցությամբ ինչ, որ Ձեզ համար աղոթող ծեր ծառան հանգամանալից կերպով գրի և ուղարկի յուրաքանչյուր *վիլայեթի հաքիմի* մոտ, և որտեղ էլ, որ հայերը *ֆարանգի* դարձած լինեն, փնտրեն ու գտնեն, նրանց ունեցվածքն ու հարստությունը Մեր ապավենի, թող մեր հոգիները նրա համար զոհաբերվեն, *սարքարը* բռնագրավի ու նրանց պատժի, որպես-

[169] 1741թ. հոկտեմբերի 12 – նոյեմբերի 10:

զի աշխարհականների հովանավորի հրամանագիրը գործադրվի և մյուսների համար դաս լինի, որի համար բարի օրինանք կհղվի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք];
[Հայերեն]՝
[Կնիք]. «Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ»;
Շահի ռաղամն է որ հայք չֆռանգանան:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 24

Նաղիր շահի 1743թ. հրամանագիրը, որով Երևանի նահանգի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին կարգադրվում է արգելել ռահդարների նստավայրը Վաղարշապատ գյուղում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 378բ, պատճեն, մեծ. 14,5 x 24սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Ալլահի
Գերագույն, սրբազնագույն օրինյալ կնիքի տեղը
Բարձրյալին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման եղավ, որպեսզի Երևանի *մահալի* բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* և *ամիրները* ամեն առումով վարվեն այնպես, ինչպես հին կարգն է. *ռահդարի* նստավայրի հարցում նորամուծություններ չանեն: Կարգադրությանը թող չհակառակվեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1156 թվականի հաղթական սաֆար ամսին[170]:

Ամենանվաստ ծեր ծառա Երևանի Ուչքիլիսայի Ձեզ համար աղոթող
Ղազար կաթողիկոսի խնդրագիրը

Սատուրնի ուղեծրին հասնող գերագույն արքայական պալատում կանգնածների կայանին հասցնում է [հետևյալը]. «Երևանի *օլքայի ռահդարները* գալով և Ուչքիլիսա գյուղում բնակություն հաստատելով՝ գիշեր-ցերեկ հարբեցողությամբ են զբաղվում, հարբում, գնում են *ռայաթների* տները, զանազան անկարգություններ են անում՝ անհանգստացնելով խեղճերիս տնեցիներին: *Ռայաթների* պատիվը նրանց ձեռքին է մնացել: Հին ժամանակներից այդպիսի կարգ ու սովորություն չի եղել, որպեսզի *ռահդարը* հիշյալ գյուղում բնակվի: *Ռահդարները* հնուց ի վեր և այժմ էլ Աղջաղալե գյուղում ու Թալիշի քրդերի մոտ են բնակվել ու այժմ էլ այնտեղ են բնակվում և, չորս կողմերը մարդ ուղարկելով, բեռներով անցուդարձ անողներից *ռահդա-*

[170] 1743թ. մարտի 27 - ապրիլի 25:

ռի գանձում: Ուչքիլիսա գյուղում չկա որևէ բան բացի բամբակից, որից *ռահդարի* է գանձվում և ով, որ բամբակ է գնում, ինչպես էլ, որ տանի սովորական *ռահդարի* է վճարում ճանապարհների պահակակետերին: *Ռահդարները,* որ հիշյալ գյուղում բնակվում են, խեղճ *ռայաթներին* նեղություն պատճառելուց բացի այլ գործ չունեն: Սրանից առաջ Ձեր ամենանվաստ օրհնաբանող ծառան այս իրողության մասին օրհնյալ հովանավորի դռանը զեկուցել է, և դրա հիման վրա արգելվել էր այնտեղ *ռահդարների* բնակությունը: Սակայն բարձրագույն օրհնյալ *ռաղամի* բովանդակությանը համապատասխան չեն վարվում և նրան չեն հնազանդվում: Խնդրում ենք վերստին արեգակնափայլ բարձրագույն օրհնյալ *ռաղամ* շնորհել, որպեսզի հիշյալ *օլքայի ռահդարը* նստի այնտեղ, որտեղ որ հին ժամանակներից ի վեր բնակվել է, Ուչքիլիսա գյուղի խեղճ ու աղքատ *ռայաթներին* նեղություն չպատճառի, և որպեսզի ամեն պահ բարի օրհնանքներ հղվեն: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Սավաղը համապատասխանում է բնագրին, որը գտնվում է պալատական ծառայի մոտ:

Գրանցվեց որպես պարտադիր հպատակություն պահանջող *ռաղամ*:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 25

Նաղիր շահի 1745թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է Շիրվանի իշխանություններին անհանգստացել իր հայրենի Դիզակ վերադարձած նախկին մելիքին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 2բ, վավերագիր 223, բնագիր,
մեծ. 21,5 x 32 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Ալլահի
[Կնիք][171]
Ապավինում եմ Բարձրյալին:

Արքայական հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Եթե խնդրարկուն հին ժամանակներից եղել է Դիզակի *մահալի ռայաթը*, և 30-40 տարի առաջ այնտեղ բնակվելով *մումայիզների* հաշվառմանը համապատասխան *մութավաջեհաթ* և *հողդուղ-ե դիվանի* է *աբվաբ-ե ջամ'* արվել նրան այնտեղ, Շիրվանի մարդկանցից ոչ ոք չպետք է հրամանին ու կարգին հակառակ նրա նկատմամբ ոտնձգություն ու չարաշահում թույլ տա: Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1158 թվականի սրբազան մուհարրամ ամսին[172]:

[171] Տե'ս վավերագիր 23-ի շահական կնիքը

Ամենանվաստ ծառա Դիզակի բնակիչ հայ *մելիքի* ու զորահրամանատարի խնդրագիրը

Գերագույն, սրբազնագույն երկնային գահին նմանվող ճակատագրի կայսրության գահի հիմքը վերագտածների բարձրությանը հասցնում է [հետևյալը]. «Թող Նորին Մեծության օրհնյալ ոտնատեղիին զոհաբերվեմ, նվաստիս հայրերի ու պապերի հայրենիքը Դիզակն է եղել: Ռումի [տիրապետության] շրջանում նվաստս գնացի, որոշ ժամանակ Շիրվանում բնակվեցի: Բայց երբ գերագույն արքայական շքախումբը պատիվ արեց ժամանելու Գանձակ, նվաստներս վերադարձանք Դիզակ և մեր *ռայաթական* գործերին անցանք՝ վճարելով *դիվանի մութավաջեհաթը*: Այժմ Շիրվանի համայնքից եկել, ցանկանում են բռնի կերպով նվաստիս տանել: Թող Ձերդ Մեծության համար զոհաբերվեմ, նվաստս ծագումով Դիզակից եմ: Խնդրում եմ արեգակնափայլ օրհնյալ *ռաղամ* շնորհել, որպեսզի այլևս Շիրվանի մարդիկ [ինձ հետ] որևէ գործ չունենան և թողնեն հանգիստ զբաղվել օրհնանքներով: Ըստ Նորին [Մեծության] հպատակեցնող բարձրագույն հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

Գրանցվեց հպատակեցնող *ռաղամների* հետ, [կնիք]:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 26

Նաղիր շահի 1745թ. հրամանագիրը, որով Դիզակի զաբիթին կարգադրվում է քննել խնդրարկուի բողոքը իր ձին ապօրինաբար խլելու վերաբերյալ և հաստատվելու դեպքում այն ետ վերադարձնել

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 2բ, վավերագիր 218, բնագիր,
մեծ. 19,8 x 32,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է:
Հանուն Ալլահի
[Կնիք][173]
Բարձրյալին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման եղավ, որպեսզի հիշյալ *մահալի զաբիթը* պարզելով իրողությունը, խնդրարկուի ձին ըստ կարգի վերցնի ու հանձնի [նրան], վերականգնի ոտնահարված իրավունքները և վերջ դնի բռնությանը: Եվ թող այս իր պարտականությունը համարի:

Գրվեց 1158 թվականի մոհարրամ ամսին:

[172] 1745թ. փետրվարի 3 – մարտի 5:
[173] Տե'ս վավերագիր 23-ի շահական կնիքը

Ամենանվաստ ծառա Դիզակի քրիստոնյա Ծատուրի խնդրագիրը Գերագույն, սրբազնագույն երկնային գահին նմանվող գահի ոտքերում կանգնածների հանգրվանին է հասցնում [հետևյալը]. «Գանձապետի *վաքիլ* Աբրահամ անունով քրիստոնյան նվաստիս մեկ ձին, որի գինը իր գնահատմամբ 6 *թումանից* ավելի է, իր անունից տվել է սուրհանդակին: Գնացի [ետ] պահանջեցի: Նա ձիու գնի վճարման փոխարեն մի ձի տվեց: Այնուհետև զղջալով, եկավ ուժով ու բռնությամբ ձին տարավ, որը կատարյալ անօրինականություն է թշվառիս հանդեպ: Խնդրում եմ սրբազնագույնի ծառաների անսահման ողորմածությունից, թող իմ հոգին նրա համար զոհաբերվի, շնորհ անել՝ հանձնարարելով Ասլան Ալի *բեկ նասաղչի դահբաշիին*, որը հրամանով Խամսայի *մահալում* է գտնվում, պարզել խնդրի իրողությունը, վերականգնել ոտնահարված իրավունքները և վերջ դնել բռնությանն ու չարաշահումներին: Ըստ Նորին [Մեծության] հպատակեցնող բարձր հրամանի»:

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք]:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 27

Նադիր շահի 1746թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում է Մակվի Ս. Թադեի վանքի ու նրա կալվածքների մուաֆությունը, նաև կարգադրվում Իրանի տեղական իշխանություններին չնեղել վանքի հոգևորականներին, իսկ ավազակային հարձակումների դեպքում նրանց անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերել

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավերագիր 41ա, պատճեն,
մեծ. 21.8 x 35սմ, գիր՝ շիքասթ

Օրինյալ կնիքի տեղը
Բարձրյալին եմ ապավինում:

Արքայական հրաման եղավ [հետևյալի մասին].

Քահանաներից ու ճգնավորներից լավագույն Ղարաքիլիսայի Մինաս *խալիֆայի*[174] հանդեպ ունեցած շահական անսահման բարեհաճությամբ ու ողորմածությամբ և հաշվի առնելով նրա բարի ծառայությունները նաև Իրանի ու Ռումի դրախտաբնակ տիրակալների պարտադիր գործադրման ենթակա *ռաղամների* բովանդակությունները, հաստատվում է հիշյալ Ղարաքիլիսա գյուղի [համանուն] վանքի *վակֆ* լինելը և այն, որ հիշյալ գյուղի բնակիչները լինելով վանքի սպասավորները, *դիվանի մութավաջջեհաթից մուաֆ* են եղել, Մեր արքայական Մեծությունը ևս նույն կարգով *դիվանի* պարտավորություններից, *ջիզյայից*, այլ *մութավաջջեհաթից, սադերաթից, ավարիզաթից, չոբանբեկիից* ու այլ [հարկերից] *մուաֆ* ու *մուսալլամ* ճանաչեցինք, որպեսզի իրենց ու հիշյալ *մուլքերի մութավաջջեհաթը* ծախսեն հիշյալ վանքի ու նրա բնակիչների համար: Նշված վանքը բացի հիշյալ գյուղից որտեղ էլ, որ *վակֆային մուլքեր* ունենա, դրանք այս կարգով *մուաֆ* ճանաչեցինք: Երևանի *ամիլները* այս գյուղի և հիշյալ վանքի մյուս *վակֆային մուլքերի մութավաջջեհաթը* թող հանված համարելով իրենց *աբվաբ-ե ջամից*՝ ոչինչ չպահանջեն և կարգադրությանը չհակառակվեն:

Կարգադրեցինք, որպեսզի հիշյալ վանքի որոշ գործերով տարբեր կողմերում շրջող սևագլուխներին սուրհանդակներն ու *ռահդարները* ճանապարհին ու *վիլայեթներում* չնեղեն: Քանի որ գյուղը սահմանի վրա է, հաճախ Ռումի կողմերից կողոպտիչներն ու ավազակները նրանց անհանգստացնում են: Երևանի ու Խոյի *վիլայեթների*, Դունբուլի *հաքիմները* թող զգոն լինեն և նրանց մտնելու դեպքում անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերեն, նաև պետք է թույլ տան նրանց միմյանց հետ վարվել իրենց սովորույթներին համապատասխան և այս հարցում նրանց չնեղեն: Կարգադրեցինք, որպեսզի անցուդարձ անողներին առանց *դիվանի* պատճառի հացահատիկի կամ դրամի պահանջով չնեղեն: Հիշյալ գյուղի *ռայաթները* որտեղ էլ, որ բնակվելիս լինեն, [թող] իրենց նախկին բնակավայրը վերադարձնեն, որպեսզի հանգիստ ու ապահով զբաղվեն հավերժ բարեբախտ պետության հարատևման համար աղոթելով: Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1159 թվականի ողորմած շավալ ամսին[175]:

[Հակառակ կողմում]

1) Կնիքի տեղը;
2) Գրվեց, կնիքի տեղը;
3) Գրանցվեց Ազերբայջանի *սարքարի* կողմից, կնիքի տեղը;
4) Գրանցվեց … *սարքարի* կողմից, կնիքի տեղը;
5) Գրանցվեց զինվորական *սարքարի կողմից*, կնիքի տեղը;
6) Ճիշտ է, կնիքի տեղը;
7) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, կնիքի տեղը:
8) Համապատասխանում է ամենաբարձր, հպատակեցնող, սրբազնագույն բնագրին. [կնիք]:

[174] Մինաս վարդապետը Արտազի վանքի եպիսկոպոս էր օրհնվել Էջմիածնում 1741թ. ապրիլին (Ժամանակագրություն, ՄՄ, ձեռ. 8233, էջ 78բ): Ամենայն հավանականությամբ այս Մինաս վարդապետին է վերաբերում Ս. Թադեի տապանաքարերից հետևյալի գրությունը. «Տապանս սա է եղկելի Մինաս անուն վարդապետի , որ յաջորդեաց տանս Մեծին Ներզբաղմանց ժամանակի, ծառայ էր սա տեառն Մեծի Զաքարիա վարդապետի ՌՄ» (1751) (Das Armenishe Thaddäuskloster in Der Provinz West Azerbaidjan in Iran, p. 198)):

[175] 1746թ. հոկտեմբերի 17 – նոյեմբերի 15:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 28

Իբրահիմ Միրզայի[176] 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են մահմեդականացած հայերի պահանջները իրենց հայ ազգականների ժառանգության նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 396, բնագիր,
մեծ. 21 x 30,3 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է՝ Բարձրյալ Ալլահը
[Կնիք]. «… Իբրահիմ»
Չկա Աստված Ալլահից բացի:
Ալլահինն են իշխանությունն ու զորությունը:

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև օրերս քրիստոնյա մեծամեծների առաջնորդ Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսը զեկուցեց սրբազնագույնին, որ հնուց կարգ է եղել, ըստ որի *ջաղիդ-օլ-իսլամներից* ոչ ոք չպետք է իր հայ ազգականների հետ վեճեր ունենար: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի հին կարգին համապատասխան *ջաղիդ-օլ-իսլամներից* ոչ ոք իր հայ ազգականներին վիճաբանություններով չնեղի: Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, զաբիթը, ամիլները, քալանթարն* ու *քյադխուդաները* ամեն առումով թող կարգադրությանը համապատասխան վարվեն, ոչ մեկին ըմբոստանալու ու հակառակվելու հնարավորություն չտան: Թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1161 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսի 12-ին[177]:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունը և արդար օրենքը…»;
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «…Աստծո ծառա Ալի Ռեզա»;
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, [կնիք];
5) Ճիշտ է, [կնիք];
6) Գրանցվեց Ֆարսի *սարքարի* կողմից [կնիք];
7) Գրանցվեց Խորասանի *սարքարի* կողմից, [կնիք];
8) [Կնիք];

[Հայերեն]՝ Իպրահիմ շահի ռաղամն է որ տաճկացեալն յիւր ազգականաց քրիստոնէից դաւի չանէ: ՌԵԿԱ թուին տաճկաց:

[176] Իբրահիմ Միրզան իրեն շահ է հայտարարել 1748թ. դեկտեմբերի 8-ին, որից հետո փոխվել է նրա հրովարտակների կնիքն ու թողրան (տես վավերագրեր 34-37):
[177] 1748թ. դեկտեմբերի 4:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 29

Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կալվածքներից հարկագանձումներ անելու ընթացքում արվող չարաշահումները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 398ա, բնագիր,
մեծ. 21,3 x 30 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի
[Կնիք]. «… Իբրահիմ»
Չկա Աստված Ալլահից բացի:
Ալլահինն են իշխանությունն ու զորությունը:

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, ամիլները, քալանթարները* ու *քյադխուդաները* շահական ողորմածությամբ մեծարված իմանան, որ օրերս քրիստոնյա մեծամեծների առաջնորդ Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսը սրբազնագույնին զեկուցեց, որ ստորև նշվող (Ուչքիլիսա (Վաղարշապատ), Օշական, Ֆրանկ[անոց], Մաստարա) գյուղերը պատկանում են Ուչքիլիսայի սևագլուխներին և նրանց հատկացված *հավալեներում* չարաշահումներ ու դրամաշորթություն են կատարվում: Քանզի սրբազնագույն միտքը հոգ է տանում վերոհիշյալ կաթողիկոսի ու նշված համայնքի դրության մասին, ուստի անհրաժեշտ է, որպեսզի հիշյալ գյուղերին բաժին ընկնող օրինական *մութավաջջեհաթն* ու *հոդդուղ-ե դիվանին* նրանցից գանձեն և այլոց հատկացված հարկերի պահանջներով ու անօրինականություններով նրանց չնեղեն: Բարձրագույն *դիվանից* արքայական *ռաղամով* այդ գյուղերին նշանակված *սաղերիի* գանձումը անհրաժեշտ է հիշյալ կաթողիկոսին տեղեկացմամբ ու նրա կարծիքին համապատասխան *հավալե* արվեն ու գանձվեն՝ առանց չարաշահումների ու դրամաշորթության: Եվ թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1161 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսի 12-ին:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունը և արդար օրենքը…»;
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «Աստծո ծառա Ալի Ռեզա»;
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Աստծո ծառա Հեյդար»;
5) Ճիշտ է, [կնիք]. «…Իմամ Ղուլիի որդի Ալի Ռեզա»;
6) Գրանցվեց Ֆարսի *սարքարի* կողմից, [կնիք];
7) Գրանցվեց Խորասանի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Աստծո ծառա Մուհամմադ Ղուլի»;
8) [Կնիք];

[Հայերեն]՝
Շահի ռաղամն է, որ Սրբոյ Աթոռոյն Ղ գիւղի ռաղամն է Իպրահիմ շահին է:
Վասն չորից գիւղիցն Սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնայ, Յօշականայ, Ֆրանկանոցին և Մաստարայու: Ղազար կաթողիկոսն արզ առնէ շահին, թէ առանց մերոյ գիտութեան զաւելի խարճս առնուն և նեղացուցանեն, և Շահն զայս ռաղամս տայ, զի մի այնպէս առնիցեն: և զոր ինչ 'ի նոցանէ առնուցեն գիտութեամբ հոգևոր տերին լիցի: 'Ի թուին տաճկաց ՌՃԿԱ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 30
Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է հայերի բռնի մահմեդականացումը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 399, բնագիր,
մեծ. 21 x 30,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի
[Կնիք]. «… Իբրահիմ»
Չկա Աստված Ալլահից բացի:
Ալլահինն են իշխանությունն ու զորությունը:

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև օրերս քահանայապետ, Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսը սրբազնագույնին զեկուցեց, որ որտեղ, որ հայերից լավ աղջիկ կամ տղա է լինում, մահմեդականները բռնի կերպով տանում մահմեդականացնում են: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի մահմեդական համայնքից ոչ ոք հայ աղջիկ կամ տղա չտանի ու [նրանց վրա] չբռնանա: Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը*, *ամիլները*, *քալանթարները* ու *քյադխուդաները* թող ամեն առումով կարգադրությանը համապատասխան գործադրեն և նրան հակառակվելը պատժի համար հիմք համարեն: Այս ամեն առումով թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1161 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսի 12-ին:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունը և արդար օրենքը…»;
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «… Աստծո ծառա Ալի Ռեզա»;
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Աստծո ծառ Հեյդար»;
5) Ճիշտ է, [կնիք];
6) Գրանցվեց Ֆարսի *սարքարի* կողմից [կնիք];

7) Գրանցվեց Խորասանի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Աստծո ծառա Մուհամմադ Ղուլի»;
8) [Կնիք];

[Հայերեն]՝
ՂԲ Իբրահիմ շահի ռաղամն է, որ տաճիկներն մեր գեղեցիկ աղչկունք և տղայք բռնութեամբ չքաշեն տաճկացնեն: 'Ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 31
Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է մահմեդական հոգևորականների միջամտությունը հայերի հավատի խնդիրներին ու նրանց կրոնական օրենքների խախտումը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 400, բնագիր,
մեծ. 20,5 x 29,7 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի
[Կնիք]. «… Իբրահիմ»
Չկա Աստված Ալլահից բացի:
Ալլահինն են իշխանությունն ու զորությունը:

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև օրերս քրիստոնյա մեծամեծներից լավագույն ու պատվավոր անձանց առաջնորդ Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսը սրբազնագույնին հասցրեց, որ հնուց այդպիսի կարգ չի եղել, որպեսզի մահմեդական *ուլամաները* միջամտեն իրենց հավատի խնդիրներին, հայերի հետ ամուսնություններ կնքեն կամ ապահարզան տան: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի Երևանի *շեյխ-ուլ-իսլամը* և *ղազին* հայ ժողովրդի դատական խնդիրների հետ գործ չունենան, այլ թույլ տան նրանց իրենց [Սուրբ] գրքին ու հավատի օրենքներին համապատասխան հիշյալ կաթողիկոսը զբաղվի դրանցով: Երևանի *օլքայի* բարձրաստիճան *բեկլարբեկը*, *ամիլները*, *շեյխ-ուլ-իսլամն* ու *ղազին* ամեն առումով թող կարգադրությանը համապատասխան գործադրեն և հայ ժողովրդի դատական խնդիրների լուծումը թողնեն վերոհիշյալ կաթողիկոսին ու կարգադրությանը չհակառակվեն: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1161 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսի 12-ին:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունը և արդար օրենքը…»;
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «…Աստծո ծառա Ալի Ռեզա»;
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Աստծո ծառա Հեյդար»;

5) Ճիշտ է, [կնիք];
6) Գրանցվեց Ֆարսի *սարքարի* կողմից [կնիք];
7) Գրանցվեց Խորասանի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Աստծո ծառա Մուհամմադ Ղուլի»;
8) [Կնիք];

[Հայերեն]՝ Իբրահիմ շահի ռաղամն է որ մեր օրինաց բանին և պսակին շխըլսլամն չխառնուի, ՌՃԿԱ թուին տաճկաց:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 32

Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է ռահդարի և սուրհանդակի ձի պահանջելը հայոց կաթողիկոսի Իրանի տարածքում մեռոն բաժանելու նպատակով շրջող նվիրակներից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 402, բնագիր,
մեծ. 20,5 x 30 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի
[Կնիք]. «… Իբրահիմ»
Չկա Աստված Ալլահից բացի:
Ալլահինն են իշխանությունն ու զորությունը:

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև օրերս քրիստոնյա մեծամեծների գլխավոր ու պատվավոր անձանց առաջնորդ Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսը սրբազնագույնին զեկուցեց, որ հնուց սովորություն է եղել, որ ամեն տարի Ուչքիլիսայի սպասավորները, բալզամի յուղը (մեռոնը) տարբեր կողմերը տանելով, *զաքյաթ* հավաքեին, և ոչ ոք նրանցից *ռահդարի* չի պահանջել: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի ըստ նախկին կարգի Ուչքիլիսայի սպասավորներից ով, որ հիշյալ կաթողիկոսի հանձնարարականը ձեռքին մեռոնը տանելու նպատակով տարբեր կողմեր կգնա, ոչ ոք նրանից *ռահդարի* կամ սուրհանդակի ձի չպահանջի: Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, վիլայեթների հաքիմները, զաբիթներն* ու *ամիլները* թող [սույն] գրությանը համապատասխան որոշված համարեն, *ռահդարիի* կամ սուրհանդակի ձիու պահանջներով Ուչքիլիսայի սպասավորներին, որ շրջում են տարբեր կողմերում, չանհանգստացնեն և կարգադրությանը չհակառակվեն: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1161 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսի 12-ին:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունը և արդար օրենքը…»;

2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «… Աստծո ծառա Ալի Ռեզա»;
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Աստծո ծառա Հեյդարը»;
5) Ճիշտ է, [կնիք];
6) Գրանցվեց Ֆարսի *սարքարի* կողմից [կնիք];
7) Գրանցվեց Խորասանի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Աստծո ծառա Մուհամմադ Ղուլի»;
8) [Կնիք]:

[Հայերեն]՝

Իբրահիմ Շահի ռաղամն է որ սուրհանդակ և ռախտար մեր միաբանին հետ բան չունենան 'ի ՌՃՂԸ թվին Ղազար կաթողիկոսն է զայս հանեալ 'ի ՌՃԿԱ թուին տաճկաց:

Վասն ռախտարաց ոչ պահանջելոյն 'ի միաբանից Էջմիածնի զտուրս:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 33

Իբրահիմ շահի 1748թ. հրամանագիրը, որով տարեկան 50 թուման գումարի ռոճիկ է նշանակվում Վարանդայի Մելիք Շահնազարին, որը պետք է գանձվեր նրան տրամադրված այդ շրջանի դիվանի մալիյյաթ հարկից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 2բ, վավերագիր 203, պատճեն
մեծ. 22,2 x 35,5 սմ, գիր՝ խառը

[Կնիքի պատճեն]. «Հանուն Ալլահի, թող խաղաղություն լինի Իբրահիմին»
Օրինյալ կնիքի տեղը

Աշխարհասաստ հրաման եղավ[178] հետևյալի մասին.

Քրիստոնյաներից լավագույն, Վարանդայի *մելիք,* Մելիք Շահնազարի հանդեպ ունեցած շահական ողորմածությամբ վիշապի տարվա երրորդ ամսվանից տարեկան 50 *թուման* գումարի ռոճիկը նրան է շնորհվում, և ըստ կարգի նրան է հանձնվում այդ *մահալը,* որպեսզի ամեն տարի իր ռոճիկի գումարը այնտեղի *դիվանի մալիյյաթի* գումարից ստանալով ու ծախսելով իր ապրուստի վրա, արդարացի կերպով ու ճշտորեն կատարի իր գործի պարտականությունները, ջանք թափի *վիլայեթը* շենացնելու, *ռայաթներին* հավաքելու, *մալիյյաթը* գանձելու, *դիվանին* անհրաժեշտ ծառայություններ մատուցելու խնդրում և ի ցույց հանի իր նվիրվածությունը աշխարհակալին: Վարանդա *մահալի ռայաթները* թող վերոհիշյալին այդ *մահալի մելիք* ճանաչեն և այդ դիրքի պարտականությունները նրան վերապահեն:

[178] Հրովարտակի սկիզբը բնորոշ չէ Իբրահիմ շահի հրովարտակներին, որը թերևս սխալ վերծանության հետևանք է:

Բարձրագույն *դիվանի* գործերի գբասիրտ, մեծ *մուսթովֆիները* արքայական *ռաղամի* բովանդակությունը թող գրանցեն *դաֆթարում*: Եվ այս թող իրենց պարտականությունը համարեն:

[Գրվեց] 1161 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսին[179]:

[Հակառակ կողմում]

Копія грамоты Ибрагимъ Шаха Персидскаго 1161.

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 34

Իբրահիմ շահի 1748թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում են Էջմիածնի Ղազար կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 397ա, բնագիր,
մեծ. 28,7 x 44,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի
[Կնիք]. «Հանուն Ալլահի, խաղաղություն Իբրահիմին, 1161»
Չկա Աստված Ալլահից բացի:
Ալլահինն են իշխանությունն ու զորությունը:

Արքայական հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև այն օրից, ինչ հավիտենական ու անգերազանցելի Դատավորը աշխարհի տաճարի իշխանությունը հանձնեց այս պատվարժան ընտանիքին, մենք էլ այս անչափ բարիքի դիմաց մեր արդարադատության համար անհրաժեշտ ենք համարում անկեղծորեն նվիրված հավատարիմ ճգնավորներից ու նվիրյալներից յուրաքանչյուրի հանդեպ, ով զբաղվում է հավիտենական պետության համար աղոթելով ու [նրան] գովաբանելով, Աբրահամի բարձր ավանդույթների [վրա հիմնված] օրենքներին համապատասխան, անսահման բարեհաճությամբ ամրացնել նրանց անձնվիրությունը ու գոտեպնդել՝ նրանց հնազանդ հոգու տաճարը լուսավորելով անծայր ողորմածության լուսատուի ճառագայթներով: Այս խոսքերը քրիստոնյա մեծամեծների առաջնորդի ու Հիսուսի փառաբանյալ անձանցից լավագույն Ղազար կաթողիկոսի մասին են: Այսպիսով, Երևանի Ուչքիլիսայի կաթողիկոսությունը նախկին կարգով ու ընդունված ձևին համապատասխան վերոհիշյալին շնորհեցինք, որպեսզի ինչպես հարկն է, ստանձնի այդ գործի պարտականությունները՝ շենացնելով այն ու կարգավորելով [վանքի գործերը]՝ փայլ հաղորդի նրան, տնօրինի նրա *վակֆերը*, և *նոգուրաթը* բերել տա Ռումի, Ֆարանգի ու Իրանի ընդարձակ երկրներից, հին կարգին համապատասխան ծախսի հիշյալ վանքի

[179] 1748թ. նոյեմբերի 22 - դեկտեմբերի 22:

սպասավորների վրա: Հմտորեն վարելով այդ գործերը՝ թող նա աղոթի հավիտենական պետության հարատևման համար: Քահանաներն ու սևագլուխները, ամբողջ քրիստոնյա [հայ] ժողովուրդն ու մեծամեծները, Ուչքիլիսայի ողջ հոգևորականությունը թող հիշյալ քահանայապետին միակը ճանաչեն հիշյալ վանքի կաթողիկոսության գահին և այդ դիրքի պարտականությունները բացառապես նրան վերապահեն, նրա օրինական խոսքին ու կամքին, որն ողղված կլինի հիշյալ վանքի բարգավաճմանն ու բարօրությանը, չհակառակվեն: Բարձրագույն *դիվանի* ողորմած մեծ *մուսթովֆիները* թող արքայական *ռաղամի* բովանդակությունը *դաֆթարում* գրանցեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1161 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսի 18-ին[180]:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 35

Իբրահիմ շահի 1748թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում է Էջմիածնի վանքի ու նրա կալվածքների մուաֆության իրավունքը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 401, բնագիր,
մեծ. 26,5 x 42 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի
[Կնիք][181]
Չկա Աստված բացի Ալլահից:
Ալլահինն են իշխանությունն ու զորությունը:

Արքայական հրաման եղավ, որպեսզի Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, զաբիթները, ամիլները, քալանթարները* և *քյադխուդաները* շահական ողորմածությամբ մեծարված իմանան, որ օրերս քահանայապետ Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսը սրբազնագույնին զեկուցեց, որ սրանից առաջ Ուչքիլիսային պատկանող *մութավաջջեհաթը* նախկին թագավորների *ռաղամներով* հատկացված է եղել հիշյալ սպասավորների ծախսերը հոգալուն: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի ըստ նախկին կարգի, նախորդ միապետների, նաև իմ հանգուցյալ մեծ հորեղբայր Նորին Մեծություն Նադիր շահի, թող հողը նրա վրա թեթև լինի, *ռաղամներին* համապատասխան, այգիների *մալուջհաթից, ջիզյայից,* նաև ջրաղացների, *դինգերի, քրքրանների,* խանութների, ձիթհանքերի, բաղնիքների, *մավաշի* ու *մարա'ի* կանխիկ գումարով ու բնամթերքով [վճարվող] հարկերից *մուաֆ* են եղել, նորից *մուաֆ* ու *մուսալլամ* լինեն: *Մումայիզները* թող վարձակալությունը ևս դրանց հաշվի մեջ չներառեն և ամեն առումով հրամանին համապատաս-

[180] 1748թ. դեկտեմբերի 10:
[181] Տե՛ս վավերագիր 34-ի վերին մասի կնիքը:

խան գործադրեն և այս օրենքում որևէ փոփոխություն չմտցնեն: Բարձրագույն *դիվանի* մեծ գբառատ *մուսթոֆիները* թող այս արքայական *ռաղամը դաֆթարում* գրանցեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1161 թվականի սրբազան զի հաջջ ամսի 18-ին:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունը և արդար օրենքը…»;
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «… Աստծո ծառա Ալի Ռեզա»;
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից;
5) Ճիշտ է;
6) Գրանցվեց Ֆարսի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «…Իբրահիմ»;
7) Գրանցվեց Խորասանի *սարքարի* կողմից;
8) [Կնիք];

[Հայերեն]՝

Շահի ռաղամն է սրբոյ Աթոռոյն մաղաֆութեան որ է Իբրահիմ Շահն: Վասն սորա Ղազար կաթողիկոսն է արզ արարեալ նմա տուեալ Շահն զայս ռաղամս ’ի ՌԵԿԱ թուին տաճկաց: Որով բաղաթ, ջազիայ, ջրաղաց, դինկ, գրգրայ, դուքաններ, ձիթահանք, համամ, տավար եթէ նաղտ և եթէ ջինս՝ որպես Նատիրն ազատ է արարեալ, և մեք ազատ եմք արարեալ ասէ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 36

Իբրահիմ շահի 1748թ. հրամանագիրը, որը հաստատում է Ս. Թադեի վանքի ու նրա կալվածքների մուաֆությունը, կարգադրում Իրանի տեղական իշխանություններին չնեղել վանքի հոգևորականներին, իսկ ավազակային հարձակումների դեպքում անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերել

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավերագիր 131, բնագիր,
մեծ. 27.7 x 44սմ, գիր՝ նասթալիղ, շիքասթե

[Կնիք][182]
Չկա Աստված բացի Ալլահից:
Նրանն է իշխանությունն ու զորությունը:

Արքայական հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Քրիստոնյա քահանաներից ու վանականներից լավագույն Ղարաքիլիսայի Սինաս *խալիֆայի* հանդեպ ունեցած շահական ողորմածությամբ ու անսահման գթասրտությամբ [հաշվի առնելով] նրա նվիրվածությունն ու

[182] Տե՛ս վավերագիր 34-ի վերին մասի կնիքը:

ծառայությունները, նաև այն, որ ըստ հանգուցյալ մեծ հորեղբոր[183], թող հողը նրա վրա թեթև լինի, Ռումի և Իրանի դրախտաբնակ միապետների *ռաղամների* բովանդակության, Ղարաքիլիսա գյուղը եղել է հիշյալ վանքի *վակֆը*, իսկ գյուղի բնակիչները, լինելով նրա սպասավորները, *մուաֆ* են եղել *դիվանի մութավաջջեհաթից*, Մեր արքայական Մեծությունը ըստ կարգի նրանց *դիվանի* պարտավորություններից, ինչպիսիք են *ջիզյան*, այլ *մութավաջջեհաթն* ու *սադերաթը, ավարիզաթը, չոբանբեկին* և այլն, *մուաֆ* ու *մուսալլամ* ճանաչեցինք, որպեսզի իրենց *մութավաջջեհաթը* հիշյալ *մուլքերի* եկամուտների հետ ծախսեն նշված վանքի ու նրա բնակիչների վրա: Բացի հիշյալ գյուղից, որտեղ էլ, որ այդ վանքի *վակֆային մուլքերը* գտնվելիս լինեն, նույն կարգով *մուաֆ* ու *մուսալլամ* հայտարարեցինք: Երևանի *ամիկները* թող հիշյալ գյուղի ու նշված վանքի այլ *վակֆային մուլքերի մութավաջջեհաթը* իրենց *աբվաբ-ե ջամ՚ից* հանված համարեն և ոչ մի *դինար* չպահանջեն: Սուրհանդակները, ճանապարհների հսկողներն ու *ռահդարները* թող վանքի առևտրական կամ այլ գործերով տարբեր կողմերը գնացող-եկող սևագլուխներին ճանապարհին ու *վիլայեթներում* չնեղեն: Քանի որ հիշյալ գյուղը գտնվում է Ռումի ու Քրդստանի սահմանագծի վրա, և հաճախ ավազակներն ու ավարառուները ոտնձգություններով նեղում են նրան, ուստի Երևանի, Խոյի ու Դումբուլի *հաքիմները* թող նրանց [ավազակների] ներխուժման ժամանակ [վանքին] անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերեն: *Վիլայեթների հաքիմները* պետք է թույլ տան, որպեսզի նրանք միմյանց հետ ըստ իրենց սովորության ու կարգի վարվեն և այս կապակցությամբ նրանց չնեղեն: Գնացող-եկողներից թող առանց *դիվանի* պատճառի *դինար* ու հացահատիկ չպահանջեն ու չանհանգստացնեն: Որտեղ էլ, որ այդ գյուղից ցրվածները լինեն, ոչ ոք չպետք է նրանց ետ բերելուն խոչընդոտի, այլ պետք է գաղթեցնի նրանց հին բնակավայրը, որպեսզի [այնտեղ] բնակվեն և հանգիստ զբաղվեն հավիտենական պետության հարատևման համար աղոթելով: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1162 թվականի սրբազան մոհարրամ ամսին[184]:

[Հակառակ կողմում]

1) Միապետի մերձավոր բարձրաստիճան պալատական Մուհամմադ Ռահիմի ամենաբարձր *շար’ի* փաստաթղթերից;
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, ճիշտ է, [կնիք]. «Բարեգութ Ալլահ, Աստծո ծառա Ռեզա»;
4) Գրանցվեց … *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «…Աստծո ծառա Հեյդար»;
5) [Կնիք]. «…Աստծո ծառա Մուհամմադ Մոհսեն»;
6) Ճիշտ է, [կնիք];

[183] Նկատի ունի Նադիր շահին:
[184] 1748թ. դեկտեմբերի 22 – 1749թ. հունվարի 21:

7) Գրանցվեց Ֆարսի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «…Մուհամմադ Նա'իմ»;
8) Գրանցվեց Խորասանի *սարքարի* կողմից, [կնիք];

[Հայերեն]՝

Իբրահիմ շահի ֆարմանն է վասն ազատութեան վանից Թադոս Առաքելոյ. թիւ է:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 37

Իբրահիմ շահի 1749թ. հրամանագիրը, որով Ղազար կաթողիկոսին ծանուցվում է, որ Էջմիածնի վանքին պատկանող չորս գյուղերի կապակցությամբ Երևանի տեղական իշխանություններին կարգադրվել է նրան նեղություն չպատճառել

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 405, բնագիր,
մեծ. 24 x 40,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի
[Կնիք][185]
Չկա Աստված բացի Ալլահից:
Ալլահինն են իշխանությունն ու զորությունը:

Արքայական հրաման եղավ, որպեսզի քրիստոնյա մեծամեծների գլխավոր ու պատվարժան անձանցից լավագույն Երևանի Ուչքիլիսայի Ղազար կաթողիկոսը [իրեն] շահական մեծագույն ողորմածության աստիճանակարգերով մեծարված [համարելով] իմանա, որ [նրա] խնդրագիրը՝ գրված Ուչքիլիսային պատկանող չորս գյուղերի, այդ գյուղերից *դիվանի հավալեների* ու այլ խնդիրների կապակցությամբ և ուղարկված սրբազնագույն լուսատուին, արժանացել է արեգակնային հայացքին և նրա բովանդակության մասին զեկուցվել է: Նշված գյուղերի կապակցությամբ առանձին *ռաղամով* կարգադրել ենք, որպեսզի բարձրաստիճան *բեկլարբեկն* ու *ամիլները* մեծամեծների այն առաջնորդին չնեղեն: Նա պետք է, ամեն առումով արքայական ողորմածությամբ գոտեպնդված, օրինանքներ հղի և իր խնդիրքներն ու պահանջները ամեն օր հուսով հասցնելով [Նորին Մեծությանը]՝ լուծում պահանջի: Եվ թող այս իր պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1162 թվականի հաղթական սաֆար ամսի 25-ին[186]:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունը և արդար օրենքը, Աստծո ծառա Մուհամմադ Հուսեյն»;
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «… Աստծո ծառա Ալի Ռեզա»;

[185] Տե՛ս վավերագիր 34-ի վերին մասի կնիքը:
[186] 1749թ. փետրվարի 15:

4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, [կնիք];
5) Ճիշտ է, [կնիք];
6) Գրանցվեց Ֆարսի *սարքարի* կողմից [կնիք];
7) Գրանցվեց Խորասանի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «… Աստծո ծառա Մուհամմադ Ղուլի»;
8) [Կնիք]:

[Հայերեն]՝

Իբրահիմ շահի ռաղամն է Դ գիւղին համար:

Իբրահիմ շահին Ղազար կաթողիկոսն արզ առնէ վասն Դ գիւղիցն Սրբոյ Աթոռոյս այս, Էջմիածնայ, Յօշականայ, Ֆրանկանոցին, և Մաստարայու թե աւելի խարճ առնուն առանց մեր գիտութեան և նեղացուցանէն: Եւ շահն զայս ռաղամս տայ, զի հոգևոր տերի գիտութեամբն և կամ աւելորդով զխարճ ինչ մի՛ առցեն 'ի նոցանէ և մի՛ նեղացուսցեն, 'ի թուին տաճկաց ՌՃԿԲ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 38

Ազատ խանի 1751թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում է Էջմիածնի վանքի կալվածքների ազատված լինելը պետական հարկերից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 407, բնագիր,
մեծ. 27,6 x 39,7 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է Բարձրյալ Տերը:

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև քրիստոնյա ժողովրդի ճակատագրի կողմից հիմնված վանքի շենքը վերագտնողների և քրիստոնյաների աղոթատեղին հանդիսացող այն բարձր հանգրվանի բնակիչների դրության մասին հոգ տանելը մեր բարերար հայացքի ու մեծահոգի մտքի նպատակն է, այս բարեբախտ օրերին, երբ նախորդ դրախտաբնակ միապետների *ռաղամների սավառները* գերագույն հայացքին արժանացան, ինչպես, որ նախկինում ընդունված է եղել, Ուչքիլիսայի *մուլքերի հողդուղ-ե դիվանին* և մյուս *մութավաջջեհաթը* անցյալի միապետների *հոքմերի* ու *ռաղամների* արդար օրենքների վրա հիմնված բովանդակությունը մեր ստորագրությամբ վերահաստատեցինք, որպեսզի նույն կերպ ծախսեն այնտեղի սպասավորների, սևագլուխների, քահանաների ու բնակիչների վրա և [նրանք] հանգիստ ու ապահով զբաղվեն Բարձրյալ Տիրոջ երկրպագությամբ: Պատվարժան *հաքիմներն* ու արդար *ամիլները, քալանթարները,* գեղջավագները, *դիվանի* գործերի *մութաշիրները* և բարեբախտ *սարքարի* գործերի *մութասադդիները* բոլոր հարցերում թող դրախտաբնակ հզոր տիրակալների *ռաղամները* հաստատված և ուժի մեջ

համարեն ու դրանք չխախտեն: Ամեն առումով թող այս կերպ գործադրեն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1164թ. ջումադի II ամսի 20-ին[187]:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

[Հակառակ կողմում]

1) Գրի առնվեց, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Մուհամմադ Հուսեյն»;
2) Աչքի անցկացվեց, [կնիք];
3) Գրանցվեց *ավարեջեի սարրեշթեի* կողմից, [կնիք]. «Մուհամմադ Սադեղ»;
4) [Կնիք];

[Հայերեն]՝

ՀԹ Աղուան Ազատ խանի տուած Սրբոյ Աթոռոյս համար մաղաֆութեան ռաղամն է, որ մարդ բան չունենայ մեզ հետ լաւ է թէ միտ անեն, ’ի թուին տաճկաց ՌՃԿԴ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 39

Վրաց Հերակլ Բ թագավորի 1751թ. հրամանագիրը, որ հաստատում է Էջմիածնի վանքի հոգևորականների մուաֆության իրավունքը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 406, բնագիր,
մեծ. 15,5 x 24,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի* հանձնակատարը, *ամիլները*, մյուս պարոնայք և *դիվանի մուբաշիրները* գիտենան, որ քանզի Ուչքիլիսայի վանքը Հիսուսի հավատի երկրպագության վայրն է, իսկ այդ վանքի վանականները աղոթողներ են, որոնց պատիվը շահերը հին ժամանակներից մշտապես բարձր են պահել, և [նրանք] *մուաֆ* ու *մուսալլամ* են եղել: Ուստի բարձր հրամանագրի բովանդակությանը ծանոթանալով, ինչպես, որ հին ժամանակներում *մուաֆ* են եղել, ոչ ոք թող հիշյալ վանքի, [նրա] քահանաների ու [այլ] սպասավորների հետ որևէ գործ չունենա, և առանց բարձր *վաքիլների թա’լիղեի* որևէ *դինար* ու հացահատիկ չպահանջի, ոչ մի դեպքում հիշյալ վանականներին և նրա [կաթողիկոսի] հպատակներին չնեղի ու չանհանգստացնի, որպեսզի [նրանք] հանգիստ ու ապահով զբաղվեն աղոթքներով: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1164 թվականի ռամազան ամսի 18-ին[188]:

[Կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Հերակլ»:

[187] 1751թ. մայիսի 17:

[188] 1751թ. օգոստոսի 11:

[Եզրից]

Կարգադրվեց, որպեսզի առանց իմ բարձրաստիճան որդու և պալատական ծառայի *թա’լիղեի* ոչ ոք վանականներից ու *վակֆային* գյուղերի *ռայաթներից դինար* կամ հացահատիկ չպահանջի, [նրանց] չնեղի ու չանհանգստացնի: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

[Կնիք]. Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Հերակլ:

[Հակառակ կողմում]

[Հայերեն]՝

Հերակլի խանի տված Սրբոյ Աթոռոյս մաղաֆութեան ռաղամն է: Ի կողմանէ մեր գեղին ևս է:

Հերակլ արքայն վրաց հրաման գրէ զոչինչ պահանջողութիւն ունել կամ վիշտ հասուցանել Էջմիածնի հոգևորականաց:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 40

Ազատ խանի 1752թ. հրամանագիրը, որ հաստատում է ավարիզաթ, սադերաթ ու մալիյյաթ հարկերից Վաղարշապատ գյուղի ազատված լինելու իրավունքը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 408, բնագիր,
մեծ. 20,7 x 32,8 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև [Աստծո] *վաքիլների* արդար մտքի նպատակը Աստծո ծառաների հանգստության ապահովումն է, ուստի ողորմածաբար կարգադրեցինք այսուհետև հին կարգին համապատասխան Ուչքիլիսա գյուղի բնակիչներին *ավարիզաթից, սադերաթից* ու *մալիյյաթից մուաֆ* ու *մուսալլամ* ճանաչել, որևէ կերպ կամ որևէ անվան տակ *ռայաթներից դինար* կամ հացահատիկ չպահանջել, որպեսզի նրանք իրենց դպրությամբ ու աղոթքներով զբաղվեն: Երևանի *հաքիմը, ամիլները* ու *մելիքը* թող [սույն] գրությանը համապատասխան գործադրեն և կարգադրությանը չհակառակվեն:

Գրվեց 1165 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսին[189]:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

[Հակառակ կողմում]

[Հայերեն]՝

… Ազատ խանին տուած վասն մաղաֆութեան Սրբոյ Աթոռոյս ռաղամն է ’ի թուին տաճկած ռճկե:

Ճ ցուցանի ’ի սմին թե գիւղն ևս բնաւ արքունի հարկ չունիցի տալ:

[189] 1752թ. հոկտեմբերի 10 – նոյեմբերի 8:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 41

Ազատ խանի 1753թ. հրամանագիրը, որով կաթողիկոսի տեղապահին ու Էջմիածնի հոգևորականությանը ծանուցվում է, որ նրանց ավերված մահալները ազատվում են հարկերից և արգելվում նրանցից հավալեների գանձման ժամանակ արվող չարաշահումները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 413, բնագիր,
մեծ. 22,7 x 41,5 սմ, գիր՝ շիքասթե

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի Ուչքիլիսայի վանքի քրիստոնյա մեծամեծների առաջնորդ պատվարժան կաթողիկոսի տեղապահը և սնագլուխները սրբազնագույն աստծո մեծ ողորմածությամբ և գերագույն *վաքիլների* խորին ուշադրությամբ մեծարված ու հպարտ, իմանան, որ օրերս պատվարժան Իվանե *բեկ դիվանբեկին* ու Դալալ *բեկը* գերագույնին զեկուցեցին նրանց հուսալիության ու նվիրվածության մասին: Բարձրագույն *վաքիլները* մեծ ուշադրության [են արժանացրել] նրանց, և առանձին հրամանագրով Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին* ու *ամիլներին* կարգադրել ենք, որպեսզի ամեն հարցում և ամեն առումով հոգ տանեն նրանց և նրանց ավերված *մահալների* մասին՝ դրանք [հարկադրումից] հանելով ու դրանց համար նրանցից ոչինչ չպահանջելով: *Հավալեները* պետք է *մումայիզների* ստուգմանը համապատասխան *իթլաղ* արվեն, այնպես, որ դրամաշորթություն տեղի չունենա, և նրանք հանգիստ ու ապահով իրենց գործերով [զբաղվեն]: Աստծուն ապավինելով՝ թող իրենց վիճակը ամեն առումով համարեն գերագույն *վաքիլների* ուշադրության կենտրոնում, ամեն օր իրենց խնդիրների մասին զեկուցեն ու լուծում պահանջեն: Այս թող համարեն իրենց պարտականությունը:

Գրվեց 1167 թվականի սրբազան մոհարրամ ամսին[190]:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

[Հակառակ կողմում]

[Հայերեն]՝
Ազատ խանի ռաղամն է, որ գրեալ է 'ի վերայ Սրբոյ Աթոռոյս միաբանիցն, թէ 'ի խարաբայ վանորեիցն նաև 'ի ձեր խարաբայ մլքերիցն դիվան մալի չառնուն է սա յաւուրս Աղէքսանդր կաթողիկոսին 'ի ՌՄԳ (1754) թվին, 'ի թուին տաճկաց ՌՃԿԷ (1167):
(ՃԲ)

[190] 1753թ. հոկտեմբերի 29 – նոյեմբերի 28:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 42

Ազատ խանի 1754թ. հրամանագիրը, որով Երևանի բեկլարբեկ Խալիլ խանին կարգադրվում է հոգ տանել Էջմիածնի վանքի, նրա կաթողիկոսի ու հոգևորականների մասին և հաստատում նրանց տրված նախորդ շահերի հրամանագրերը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 412, բնագիր,
մեծ. 22,7 x 40 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասքալիղ

Իշխանությունն Ալլահինն է:

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի բարձրաստիճան, փառահեղ ու մեծաշուք, իմ քաջարի եղբայր Երևանի Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկ* Խալիլ խանը Արարչի անսահման բարեհաճությամբ ու գերագույն մտքի խորին ուշադրությամբ գոտեպնդված գիտենա, որ քանզի բարձր, լրջախոհ միտքը զբաղված է Ուչքիլիսայի վանքի բարեկարգման ու փառքի մասին հոգածությամբ, ուստի անհրաժեշտ է, որ այն բարձրաստիճան եղբայրս ամեն առումով հոգ տանի քրիստոնյա մեծամեծների գլխավոր հիշյալ վանքի Ալեքսանդր կաթողիկոսի ու այնտեղի սնագլուխների դրության մասին, նրանց ունեցած նախկին թագավորների տարբեր հարցերին վերաբերող *ռաղամները* հաստատված համարի և նրանց նկատմամբ անհրաժեշտ հոգածություն ցուցաբերի: Այս թող ընդունի որպես խիստ կարգադրություն, այն չխախտի և իր պարտականությունը համարի:

Գրվեց 1167 թվականի օրհնյալ ռամազան ամսի 6-ին[191]:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք]. «Փառաբանյալի ծառա Օսման»;
Գրանցվեց հավաքագրման *սարդեշթում*:

[Հայերեն]՝
Ազատ խանն ՌՄԳ թվի յունիս ամսին Խալիլ խանին վերայ գրած ռաղամն է, որ գրած է թէ Սուրբ Էջմիածնին ինչ որ հին շահերիցն ըռաղամ ունեն դապուլ անէք: 'Ի թուին տաճկաց ՌՃԿԷ:
(ՃԳ)

[191] 1754թ. հունիսի 28:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 43

Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է Էջմիածնի նվիրակներից և ուխտավորներից ռահդարի գանձելը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 415, բնագիր,
մեծ. 21,7 x 43 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է:

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի Ազերբայջանի, Իրաքի ու պաշտպանության տակ գտնվող մյուս *վիլայեթների* մեծ *բեկլարբեկերը*, գթասիրտ *հաքիմները, զաբիթները, ամիլները, քալանթարները, քյադխուդաներն* ու ճանապարհների հսկողությունն իրականացնող պաշտոնյաները սրբազնագույն աստծո առատ ողորմածությամբ ու գերագույն ծառաների լրջախոհ մտքի անսահման մեծահոգությամբ գոտեպնդված գիտենան, որ քանզի Երևանի Ուչքիլիսայի վանքի սնագլուխներն ու սպասավորները *զաքյաթը* հավաքելու ու նվերներ տանելու նպատակով տարբեր կողմերն են գնում, նաև հեռավոր *վիլայեթներից* մարդիկ են գալիս հիշյալ վանքը ուխտագնացության, ուստի Ուչքիլիսայի սնագլուխներից ու սպասավորներից, նաև անձանցից, որոնք Ռումի, Իրանի ու մնացած հեռավոր *վիլայեթներից* ուխտագնացության անվան տակ այդ վանքն են գնում-գալիս՝ չունենալով իրենց հետ առևտրի ու վաճառքի ապրանք, ոչ մի դեպքում չպետք է *ռահդարի* պահանջեն ու անհանգստացնեն: Թող ոչ մի *ռահդարի* նրանցից չպահանջեն և հոգալով նրանց մասին, կարգադրությանը չհակառակվեն: Այս թող տարբեր կողմերում ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1168 թվականի մեծ շա՚բան ամսի 4-ին[192]:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 44

Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է Երևանի նահանգի ավերված վանքերի համար հարկեր պահանջելը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 416, բնագիր,
մեծ. 22,2 x 43 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Նա է:

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի քրիստոնյա քահայապետ, հոգևորականներից լավագույն Ուչքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը սրբազնագույն աստծո առատ ողորմածությամբ ու գերագույն ծառաների լրջախոհ մտքի

[192] 1755թ. մայիսի 17:

անսահման մեծահոգությամբ գոտեպնդված գիտենա, որ արեգակնային հայացքին արժանացավ և աշխարհակալ մտքի կողմից ընդունվեց օրերս իր կողմից գրված և գերագույն պալատ ուղարկված խնդրագիրը, ուր զեկուցել էր, որ որպես եկեղեցիներ հայտնի 10-15 վանքերի համար, որոնք այժմ ավերված են և որտեղ սնագլուխներից ու սպասավորներից մի քանիսը հողագործությամբ են զբաղվում, Երևանի *ամիլները* նրան (կաթողիկոսին) նեղում են: Քրիստոնյաների այն գլխավորի խնդրանքով կարգադրեցինք, որպեսզի հիշյալ վանքի *սարքարի* սնագլուխներն ու ծառաները հետամուտ լինեն նրանց բարգավաճմանն ու հողագործությանը: Երևանի *ամիլները* ոչ մի դեպքում չպետք է նեղեն նրանց, նրանցից *հավալեներ* ու այլ պահանջներ ունենան: Քանի որ Ուչքիլիսայի հիշյալ կաթողիկոսի, սնագլուխների ու *ամիլների* մասին հոգ տանելը գերագույն ծառաների նպատակն է, ուստի Երևանի պատվարժան *բեկլարբեկը* և *ամիլները* պետք է անհրաժեշտ հոգածություն հանդես բերեն նրանց նկատմամբ, հիշյալ ավերված վանքերի հողագործության համար *հավալեներ* ու պահանջներ չներկայացնեն: Թող կարգադրությանը չհակառակվեն, այն ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1168 թվականի մեծ շա՚բան ամսի 24-ին[193]:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք];
2) Գրվեց, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Սադեղ»;
3) Գրանցվեց … *սարքարի* մոտ, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Իսմայիլ»;
4) Գրանցվեց զորքերի *սարդեշթեում,* [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին…»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 45

Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրը, որով Երևանի պաշտոնյաներին կարգադրվում է Էջմիածնի վանքից հարկերի գանձման հարցում վարվել Նադիր շահի օրոք սահմանված կարգին համապատասխան և հավելագանձումներ չանել

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 418, բնագիր,
մեծ. 21,6 x 43 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի քրիստոնյա քահանայապետ ու հոգևորականներից լավագույն Ուչքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը սրբազնագույն Աստծո առատ ողորմածությամբ ու գերագույն ծառաների լրջախոհ

[193] 1755թ. հունիսի 6:

մտքի անսահման ուշադրությամբ մեծարված ու հպարտ գիտենա, որ արեգակնային հայացքին և աշխարհակալի մտքի ըմբռնմանը արժանացավ նրա գրած ու բարձրագույն պալատ ուղարկած խնդրագիրն այն մասին, որ դրախտաբնակ Նադիր շահի օրոք Ուչքիլիսայի *վակֆերին աբվաբ-ե ջամ'* է արվել 10 *թուման* 7000 *դինարի* կանխիկ գումար և 66 *խարվար* հացահատիկ, և որը վերոհիշյալ դրախտաբնակ միապետը *մուաֆ* է ճանաչել, իսկ օրերս Երևանի *ամիլները* Ուչքիլիսայի *վակֆերի* բերքը չափագրել և *մուաֆությունից* զատ 10 *թավրիզի թումանի* կանխիկ գումար ու 41 *թավրիզի խարվարի* հացահատիկ ավելացրել են *աբվաբ-ե ջամ'ին*: Որովհետև հիշյալ վանքի վերոհիշյալ քրիստոնյաների գլխավորի, նրա ենթակաների ու սպասավորների դրության մասին հոգածությունը գերագույն ծառաների նպատակն է, ուստի վերոհիշյալ քահանաներից լավագույնի խնդրանքով կարգադրեցինք, որպեսզի կանխիկ գումարն ու բնամթերքը, որ ավելացվել է դրախտաբնակ միապետ Նադիր շահի *աբվաբ-ե ջամ'ին* ու որոշմանը, այժմ Երևանի *ամիլները* դադարեցնեն գանձել և հանեն ու այդ պատճառով նրան չանհանգստացնեն ու չնեղեն: Ամեն առումով թող ըստ նրանց ունեցած վերոհիշյալ դրախտաբնակ միապետի *ռաղամի* բովանդակության *մուաֆությունը* գործադրեն: Որոշվեց, որպեսզի Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, վաքիլն* ու *ամիլները* գրությանը համապատասխան կարգադրված համարեն և այն, ինչ անցկացված քննությունից ու ստուգումից հետո կանխիկ գումարով ու բնամթերքով ավելացվել է վերը նշված մեծանուն շահի օրոք Ուչքիլիսային արված *աբվաբ-ե ջամ'ին*, կրճատված համարեն, և դրա համար վերոհիշյալ կաթողիկոսին չնեղեն ու չանհանգստացնեն: Իսկ նշված *վակֆերի մուաֆության* կապակցությամբ թող նրանց ունեցած նշված շահի *ռաղամի* բովանդակությանը համապատասխան գործադրեն և նրա օրենքներում ու կարգում փոփոխություն թույլ չտան, կարգադրությանը չհակառակվեն: Թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1168 թվականի մեծ շա'բան ամսի 24-ին:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «…Մոխլես»;
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Սադեղ»;
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Իսմայիլ»;
5) Գրանցվեց *սարրեշթեի* կողմից, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Հեյդար»;

6) Գրանցվեց զորքերի *սարրեշթեի* կողմից, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Աբդալլահ»:

[Հայերեն]՝

Սուրբ Աթոռոյս մախաֆութեան ռախամն է … Ազատ խանին է թվին ՌՄԴ 'ի ժամանակս Աղեքսանդր կաթողիկոսին և նաև վանքիս արտորայքն ոչ չափեսցեն մումայէզք

Յառաջագոյն ԺԶ ԷՌ նաղտ և ԿԶ խալվար ջինս թագաւորական տալական իլեք են եղեալ և զմաղաֆ լեալ զկնի վերակացուք թագաւորական հարկացն *թահմիլ* են արարեալ, որ ԺԶ նաղտ և ԽԱ խալվար ջինս ևս աւելի է եղել թագաւորական հարկաց տալականիլեքն և այնպէս են յանեալ Նատր շահին և մեծագույն բարեպաշտութեամբ մաղաֆ է արարեալ որ է ԻԶ ԵՌ նաղտ և ՃԷ խալվար ճինս զայսոսիկ յիշելով զսոյն ևս ինք բարեյիշատակ Ազատ խանն է շնորհեալ զի ամենայն եղիցի մաղաֆ: Ազատի խանի ռաղամն է, զոր տուեալ է ըստ արզայի բիւզանդացի Աղեքսանդր կաթողիկոսին վասն մաղաֆութեան Սրբոյ Աթոռոյս: Եւ 'ի ժամանակս Նատր շահին զոր ինչ լեալ է Սրբոյ Աթոռոյս մաղաֆ, որ է Ժ *թումանի* և ԷՌ դեան նաղտ և ԿԶ խալվար ջինս, զայնս վերստին մաղաֆ առնէ: Եվ 'ի ժամանակի Աղէքսանտր կաթողիկոսիս Ժ *թումանի* նաղտ և ԽՌ խալվար ջինս քան զառաջինն աւելի է լեալ, զայն ևս բաշխէ և մաղաֆ առնէ: 'Ի թուին տաճկաց ՌՃԿԸ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 46

Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրը, որն արգելում է չարաշահումները Կարբի գետից դեպի Էջմիածին բերված ջրանցքի ջրի բաշխման հարցում ի վնաս վանքապատկան գյուղերի

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 420, բնագիր, միմյանց կցված են վավերագրեր, որոնցից ա) մեծ. 22 x 42,5 սմ; բ) և գ) միասին՝ 23,5 x 29 սմ, գիր՝ շիքասթ, նաստաալիղ

ա) Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի Երևանի *օլքայի* բարձրաստիճան *բեկլարբեկն* ու *ամիլները* գիտենան, որ այդ ժամանակ քահանայապետ, հոգևորականների ընտրյալ Ուչքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը ամենաբարձր լուսատուի շեմքին խնդրագիր էր ներկայացրել, [նշելով] որ, քանի որ Կարպի *մահալի* ջուրը քիչ էր, դրախտաբնակ միապետ շահ Աբաս Բ-ի օրոք այն ժամանակվա կաթողիկոսը որոշ գումարի ծախսեր անելով, գնացել Քարձախի (Քասաղի) մոտակայքում առու է փորել [տվել], մեծ քանակությամբ ջուր բերել, որի շնորհիվ մի քանի գյուղ ու *մազրայե* շենացել են: Այն ժամանակվա *բեկլարբեկը* այս իրողության մասին շահին զեկուցելով, վերոհիշյալ դրախտաբնակ [շահ]ի *ռաղամով* կարգադրվել էր, որպեսզի հիշյալ ջրի կեսը Ուչքիլիսային հասնի, կեսն էլ՝ մյուս գյուղերին: Այս կապակցությամբ [կաթողիկոսը] նաև համախոսական ունի: Այժմ այն գյուղերի *ռայաթները* հիշյալ ջրի կապակցությամբ անօրինականություն են

գործում նրա հանդեպ: Քանի որ գերագույն ծառաների միտքը հոգ է տանում հիշյալ վանքի կաթողիկոսի ու սպասավորների մասին, ուստի կարգադրեցինք ջրի բաշխման հարցում նրա ունեցած վերոհիշյալ դրախտաբնակ միապետի *ռաղամին* համապատասխան գործադրել: Կարբիի գյուղերի *ռայաթները* թող ջրի իրենց բաժնին համապատասխան այն օգտագործեն իրենց հողագործության համար և Ուչքիլիսային պատկանող գյուղերի նկատմամբ չարաշահումներ թույլ չտան: Անհրաժեշտ է, որ նրանք որոշմանը համապատասխան գործադրեն և խստորեն արգելեն *ռայաթներին* նրանց բաժինը տանել, և թույլ տան [կաթողիկոսի ենթականերին] օգտագործել իրենց բաժին ջուրը իրենց հողերը ջրելու համար: Ոչ մի դեպքում թող չարաշահումներ թույլ չտան և կարգադրությանը չհակառակվեն: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1168 թվականի մեծ շա'բան ամսի 24-ին:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք];
2) [Կնիք];
3) [Կնիք];
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* կողմից, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Իսմայիլ»;
5) Գրանցվեց … *սարրեշթեի* կողմից, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա…»
6) Գրանցվեց զորքերի *սարրեշթեի* կողմից, [կնիք];

[Հայերեն]՝

Այս թուղթ լաւ պահելի է, զի վկայութիւն է վասն մեր գետոյս ջրոյն թէ՝ կեսն Սրբոյ Աթոռոյս և մեր գեօղիս է և կեսն այլոց գեօղօրէից: Գ թուղթքն միմեանց կցեալք որք վկայեն թէ՝ 'ի բնէ այսպես լեալ է ռաղամոք թագաւորաց:
Ինձ ընդեայց յաղագս զսոյն առուց ոչ գրեցեալ է ջրոյ երկու մասն Աթոռոյն լիցի և մինն գեղղորէիցն:

բ) Որովհետև օրերս խնդրարկուն գրավոր շարադրանքով դիմեց ու խնդրեց, և նախկին *շահրիար-ալ-մուլքն* ու *միրաբները* կցված շարադրանքով հաստատեցին, ուստի այս Խոզի տարվա Կարբի *մահալի միրաբը* թող այդ գյուղի *զաբիթի* հետ գնա գետի ամբարտակի մոտ և ջրի կեսը, որ հիշյալ գյուղի բաժինն է, նախորդ տարիների կարգին համապատասխան յուրաքանչյուրի բաժինը առանձնացնի ու հոսեցնի հիշյալ գյուղի ու մյուս գյուղերի *ռայաթների* բերքերի համար ու բաշխի, այնպես, որ այդ *մահալների ռայաթներից* որևէ մեկի նկատմամբ անօրինականություն տեղի չունենա և խստորեն արգելի այդ: Եթե պարզվի, որ որևէ մեկն անօրինականություն է

գործել, ապա պետք է պատժվի: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1131 թվականի օրհնյալ ռամազան ամսին[194]:

[Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու հստակ իրավունքը, Աստծո ծառա Մեհր Ալի, 1128»:

Ամենանվաստ ծառաներ Ուչքիլիսա գյուղի *քյաղխուդաների* ու *ռայաթների* խնդրագիրը

Խոնարհաբար զեկուցում են գերագույնին [հետևյալը]. «Հնուց՝ հենց ամբարտակի կառուցման ժամանակներից ի վեր նվաստներիս ջուրը գետի վերին մասից երկու մասի էր բաժանվում, կեսը՝ նվաստներիս, կեսը՝ մյուս գյուղերին: Մինչ այժմ հոսող ջուրը հեղեղի պես առատ էր: Այժմ ջրաբաժանման *սարքարը* խեղճերիս նկատմամբ անօրինականություն ու բռնություն է գործում. նվաստներիս *հակկաբեն* չի տալիս, և մյուսները իրենց բաժնից ավելին են տանում: Խնդրում ենք գերագույն ողորմածությամբ գթալ և նախորդ տարիներին [ջուրը] բաշխող *շահրիար-ալ-մուլքից* ու *միրաբներից* ճշմարտությունը պարզելով՝ մեծահոգաբար հրամանագիր շնորհել ու իրականությանը վերահասու լինել, որպեսզի անօրինականությանը վերջ տրվի, որը Ալլահն անտես չի առնի: Ըստ Ձերդ Գերազանցության հրամանի»:

Թող հիշյալ *մահալի շահրիար-ալ-մուլքը, մելիքն* ու *միրաբները* զեկուցեն:

[Հակառակ կողմում]

1) *Ամիր սարքար* Մուհամմադ Սաղեղը զեկուցում է. «Ըստ մշտապես գործող կարգի Ուչքիլիսայի առվի կեսը հոսում էր այն կողմերի գյուղերի [ոռոգման] համար և առվի կեսն էլ՝ Ուչքիլիսայի համար, կարիքի ու անհրաժեշտության դեպքում, առատ ջուր ունեցող գյուղերն օգնության էին հասնում: [Այսպես] գիտեմ: Ինչպես, որ կհրամայեք, իրավունքը Ձերն է»: [Կնիք]. «…Սաղեղ»:

2) Մուհամմադ Սաղեղը զեկուցում է [հետևյալը]. «Ընդունված կարգի համաձայն Կարբի *մահալի միրաբը* հիշյալ *մահալի սարքարի* հետ գնալով գետի ամբարտակի մոտ՝ [ջուրը] ըստ հին կարգի բաժանում է այդ գյուղի ու մյուս գյուղերի միջև, յուրաքանչյուրի բաժինն առանձնացնելով, հոսեցնում դեպի նրանց բերքերը: Եթե գյուղերից որևէ մեկի *ռայաթները*, բնակիչներն ու հողագործները անօրինականություն գործեն խնդրարկուի հանդեպ, այդ *մահալի միրաբը* պետք է պատժի ու արգելի նրանց անօրինականությունը: Իշխանությունը ամենաբարձր, պատվարժան *վաքիլներինն* է: Ինչպես, որ կհրամայեք, իրավունքը Ձերն է»:

[Կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Մուհամմադ Սաղեղ»:

[194] 1719թ. հուլիսի 18 – օգոստոսի 17:

3) Հասան Ղաղիմին զեկուցում է. «Ըստ ընդունված կարգի ջրաբաժանից, առուն բաժանվում է. ջրի կեսը հոսում է դեպի Ուչքիլիսա, մյուս կեսը՝ այլ գյուղեր: Եթե ջուրը չի բավականացնում, ամբարտակի վերևի ջրից են տրամադրում: [Այսքանը] գիտեմ: Ինչպես, որ կհրամայեք, իրավունքը Ձերն է»: [Կնիք];

4) Աղա Հասան անունով հայտնի Սեֆի Ղուլին զեկուցում է. «Ըստ կարգի գետի ջրի կեսը Ուչքիլիսա է հոսում, կեսն էլ՝ բոլոր մյուս մահմեդականների և Կարբի *մահալի ռայաթների* գյուղերը: Նվաստս յոթ անգամ եղել եմ այդ *մահալի միրաբը*, առվի ջրի [բաշխման] հնուց գործող կարգն այսպիսին է: [Այսքանը] գիտեմ: Ինչպես, որ կհրամայեք, իրավունքը Ձերն է»: [Կնիք];

5) Կարբիի *մահալի մելիք* Մելիք Աֆթանդիլը զեկուցում է. «Ըստ մշտապես ընդունված կարգի ջրաբաժանից ջուրը կիսվում է երկու մասի. մի կեսը պետք է հոսի դեպի Ուչքիլիսա գյուղը, մյուս կեսը՝ դեպի այլ գյուղեր: Ընդունված կարգն այսպիսին է: [Այսքանը] գիտեմ: Ինչպես, որ [Նորին Գերազանցությունը] կհրամայի, իրավունքը նրանն է»:
[Կնիք]. «Աստծո ծառա Աֆթանդիլ»:
Ճիշտ է: Գրանցվեց հաշվառման *սարդեշթում*:

գ) Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև խնդրարկուն գրավոր շարադրանքով դիմեց, և կցված *թա'լիղեից*, ուր նախկին *միրաբների* մի խումբ մի քանի խոսքով գրել են, հայտնի դառնում, որ հիշյալ *ռայաթները* իրավացի են, ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի իշխանության, վեհության ու ազնվականության հանգրվան Միր Աբդ-ալ-Ղադեր Ղաղիմին բարձր հրամանի բովանդակությանը ծանոթանալով, ինչպես, որ նախկին *միրաբները* այդ իրողության ճշմարտացիությունը ներկայացրել են, հին ժամանակներին ու կարգին համապատասխան թող գործադրեն, այնպես, որ հիշյալ *ռայաթների* բերքին վնաս չհասնի:

Գրվեց 1134 թվականի ողորմած շավալ ամսին[195]:

[Կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Ալլահ Ղուլի»:

Ամենանվաստ ծառաներ Կարբիի *նահիեի* Ուչքիլիսա գյուղի *ռայաթների* խնդրագիրը

Խոնարհաբար տեղեկացնում են [հետևյալի մասին]. «Քանզի Ուչքիլիսայի գետի ջրի վերին ու ստորին [հատվածներում] Օշական, Մուղնի ու Կարբի գյուղերի *ռայաթները* գետից օգտվում են, նրա աննշան մասն է մեզ օգնության հասել: Նրանք իրենց այգիներն ու դաշտերն են ջրում, իսկ մենք այն օգտագործում ենք մեր բերքերի ու բամբակի զտման և այլնի վրա՝ ամեն

[195] 1722թ. հուլիսի 15 – օգոստոսի 13:

տարի մեծ գումարի օգուտ տալով *դիվանին*: Թեև *մուհասիլ* ու մարդ ենք ուղարկել, որպեսզի ջուրը հոսեցնի, դարձյալ կտրում են՝ մեծ վնաս հասցնելով *դիվանի* ունեցվածքին ու անօրինականություն գործելով թշվառներիս հանդեպ: Թշվառներիս զտվելու ենթակա բերքը չորանալով՝ փչացել է ու կրկնակի վնաս պատճառել խեղճերիս: Հոսող ջուրը չի բավականացնում ու թշվառներիս օգնության չի հասել ու չի հասնում: Մշտապես երեք անգամ [ենք ջրել], ամեն անգամ ամեն օր հասել է ներքև: Այժմ չեն թողնում, որպեսզի թշվառներիս *մահալները* ջրից հագեցնեն: Նորին Գերազանցությունը մեծահոգի է: Խնդրում ենք գերագույն օրհնյալ ողորմածությամբ խղճալ և թշվառներիս մասին մտածելով՝ օգնել, որը Ալլահն ու Մարգարեն անտես չեն առնի: Ըստ Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի»:

Թող ներկայիս *շահրիար-ալ-մուլք քալանթարը* գործադրի:

[Հակառակ կողմում]

Հաջի Հուսեյնը զեկուցում է. «Ջրաբաժանից ամբողջ ջրի կեսն ըստ ընդունված կարգի հոսում է դեպի Ուչքիլիսա գյուղը, մյուս կեսը՝ դեպի մյուս գյուղերը: Առվից, որ ամբարտակից վեր է գետից բաժանվում, ամեն տարի երկուերեք անգամ լրացուցիչ ջուր են բաց թողնում, որպեսզի ամեն անգամ մի քանի օրով գետի ջուրն ավելացնեն և ներքևի գյուղերը իրենց բերքի համար ջուր վերցնեն: Երբ վերևի գյուղերը ապօրինաբար իրենց ջրաբաժնից ավելի ջուր են վերցնում և թույլ չեն տալիս, որպեսզի ջուրը ներքև հոսի, անօրինականություն են գործում, որը մեծ վնաս կարող է պատճառել խնդրարկուին: Խնդրարկուն այս կապակցությամբ *միրաբների, քալանթարի, մելիքի* [գրությունն] ու նախկին *բեկլարբեկի* հրամանագիրն ունի: [Այսքանը] գիտեմ: Ինչպես, որ կհրամայեք, իրավունքը Ձերն է: Վերջ»:
[Կնիք]. «… Հուսեյն»:
[Հայերեն]՝
ջուրին համար է որ ամէն գեղի ջուրն պէշլու անէ յայս ինքն յՕշականայ գետի ջրոյ կէսն՝ Սրբոյ Էջմիածնայ է՝ և կէսն՝ միւս գիւղորէիցն, ի թիւս ՌՃԻԱ (1121) ՌՃԼԴ (1134) տաճկաց լինին այսք անցք և գրին:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 47

Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրն՝ ուղղված Երևանի տեղական իշխանություններին, որով կարգադրվում է նախորդ շահերի հրամանագրերին համապատասխան ճանաչել Էջմիածնի մուսֆության իրավունքը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 419, բնագիր, մեծ. 22,3 x 36 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի Երևանի Չուխուր Սաադի մեծ *ամիրալ-ումարա* բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, մալիյյաթի վաքիլը,* մնացած *ամիլները, քալանթարն* ու *քյադխուդաները* գիտենան, որ օրերս քահա-

նայապետ Ուչքիլիսայի վանքի Ալեքսանդր կաթողիկոսը զեկուցել էր, որ Մայր Աթոռի սնագլուխներն ու սպասավորները, որ, օրհնանքներ հղելով ու Աստծուն փառաբանելով, ճգնավորություն են անում, հին ժամանակներից ի վեր *մուաֆ* են եղել, նրանց ջրաղացների, *դինգերի* (բրնձի մշակման արհեստանոցներ), *քրքրանների*, ձիթհանների, այգիների ու խանութների, իջևանատների ու բաղնիքների *մալուջիաթը* կրճատվել էր: Նաև *չորանբեկի, մարա'ի* ու *մավաշի* [հարկերի] գումարներ չեն գանձվել նրանցից, և նրանց *թիուլային վակֆերի* հողերի մշակության համար *մալուջիաթ* չի պահանջվել: Որովհետև գերագույն բարեհաճության լրջախոհ միտքը հոգ է տանում հին կարգի անփոփոխ լինելու մասին, ուստի կարգադրեցինք ամեն հարցում նրանց հետ նախորդ շահերի *ռաղամներին*, *հաքիմների* ու իշխանավորների *հոքմերին* համապատասխան վարվել, գումարները, որ սրանից առաջ կրճատվել էին, այժմ ևս թող կրճատված համարեն և այն, ինչ ընդունված չի եղել նրանցից գանձել, այժմ նույնպես թող չպահանջեն: Ոչինչ հիշյալ կաթողիկոսից, նրա ենթականերից և Ուչքիլիսայի սպասավորներից չպետք է վերցնեն: Թող ոչ մի դեպքում կարգադրությանը չհակառակվեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1168 թվականի ռամազան ամսի 4-ին[196]:

[Կնիք]. «…Ազատ»:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք];
2) [Կնիք];
3) Գրվեց, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Սադեղ»;
4) Գրանցվեց Իրաքի *սարքարի* մոտ, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Իսմայիլ»;
5) Գրանցվեց *սարրեշթեի* կողմից, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Աբդ առ-Ռազզակ»;
6) Գրանցվեց զորքերի *սարրեշթեի* կողմից, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Աբդալլահ»:

[Հայերեն]՝
Ազատ խանին գիրն է վասն մաղաֆութեան վանքիս:
ՃԴ
Ազատ խանին ռաղամն է վասն մաղաֆութեան Սրբոյ Աթոռոյս ըստ արզայի Աղէքսանդր կաթողիկոսին թէ որպէս 'ի բնէ թագաւորաց ռաղամօք մաղաֆ է լեալ Էջմիածին նոյնպէս և ես հրամայեմ զի այնպէս լիցի: Ուստի մի՛

[196] 1755թ. հունիսի 15:

առնուցուք ի նոցանէ զբահրայ բաղաթ, և զմալուճհաթս ոչխարի տաւարի, քեարվանսարայի ջրաղացի տինկի, ձիթահանքի, համամի և այլ այսպիսեաց: 'Ի թուին տաճկաց ՌՃԿԸ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 48

Մուհամմադ Հասան խանի 1757թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է ռահդարի գանձել Էջմիածնի նվիրակներից և ուխտավորներից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1գ, վավերագիր 424, բնագիր, մեծ. 19,8 x 34,5 սմ, գիր՝ նասթալիղ շիքասթեի տարրերով

Բարձր հրաման եղավ որպեսզի Ազերբայջանի, Իրաքի ու Իրանի սահմանամերձ շրջանների ու *վիլայեթների* բարձրաստիճան մեծ *բեկլարբեկերը,* մեծահոգի *հաքիմները, զաբիթները, ամիլները, քալանթարները, բյադխուդաներն* ու ճանապարհները հսկող պաշտոնյաները լինելով գերագույն ծառաների լրջախոհ մտքի անչափ ուշադրությանը տեղյակ ու արժանի՝ իմանան, որ քանզի Երևանի Ուչքիլիսայի վանքի սնագլուխներն ու սպասավորները *զաքյաթը* հավաքելու և նվերներ տանելու համար այս ու այն կողմերն են գնում, նաև հեռավոր *վիլայեթներից* նույնպես մարդիկ ուխտագնացության են գալիս Ուչքիլիսայի վանքը, ապա Ուչքիլիսայի սնագլուխներից ու սպասավորներից, նաև այն մարդկանցից, որոնք Ռումի, Իրանի ու մնացած այլ հեռավոր *վիլայեթներից* ուխտագնացության նպատակով Ուչքիլիսա են գալիս-գնում, եթե առևտրի ու վաճառքի ապրանք չունենան, նվերների համար ոչ մի դեպքում չպետք է *ռահդարի* պահանջեն ու նեղեն: Նրանց մասին հոգ տանելով՝ չպետք է կարգադրությանը հակառակվեն և այս ընդունելով որպես խիստ կարգադրություն' թող իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1170 թվականի ողորմած շավալ ամսի 7-ին[197]:

[Հակառակ կողմում]

Գրանցվեց *սարրեշթեում:*

[Հայերեն]՝
Մահմադ Հասան խանի ռաղամն է, զոր գրեալ է թէ եկող ուխտաորացն ոչ ոք բան չունենա, և ոչ մաքսապետն: Ի' 'ՌՄԶ (1757) յունիս ԻԵ, 'ի թուին տաճկաց ՌՃԷ (1170):

[197] 1757թ. հունիսի 26:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 49

Քերիմ խանի հրամանագիրը[198], որով հաստատվում են Սիմեոն կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները, ինչպես նաև Էջմիածնի վանքի իրավունքները՝ շարադրված 14 կետերով

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1ե, վավերագիր 591, պատճեն,
մեծ. 39 x 56.5 սմ, գիր՝ շիքասթե

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Որովհետև ողորմած մտքի և գերագույն արդարադատ էության նպատակը մշտապես այն է, որպեսզի մեր օրհնյալ մարգարե Հիսուսի, թող խաղաղություն լինի նրան, հավատի հետևորդների խումբն ու Իրանում բնակվող մյուս ժողովուրդները, որոնք գերապատիվ բարձր ծառաների մեծահոգության արեգակի ստվերում կատարում են իրենց *զիմմիական* պարտականությունները, ապահովության պայմանագրին[199] համապատասխան հանգիստ և [նրանց] հնարավորությունները գերազանցող, ծանր պահանջներից ազատ լինեն, այս բարեբախտ օրերին, երբ Ազերբայջանի շրջանի տարածքը ծածկվեց պատվարժան վրաններով, քրիստոնյաների վանքերից գլխավոր, Չուխուր Սաադի *օլքայում* գտնվող Ուչքիլիսայի քահանաներից ու սնագլուխներից մի քանիսը ներկայացան արդարադատության պալատ և գերագույն ներկայությունը գտնողներին զեկուցեցին, որ օրերս Ուչքիլիսայի Հակոբ կաթողիկոսը վախճանվել է, և խնդրեցին հիշյալ վանքի բոլոր հոգևորականների ու քահանաների կնիքներով հաստատված առանձին խնդրագրի հիման վրա Ուչքիլիսայի կաթողիկոսությունը հանձնել քրիստոնյա մեծամեծների առաջնորդ ու նրանցից լավագույն, քահանայապետ Երևանի քրիստոնյա Սիմեոն կաթողիկոսին, որն արժանի է այդ դիրքին, նաև [խնդրեցին] Սեֆյան դրախտաբնակ միապետների ու Նորին Մեծություն հանգուցյալ շահի, թող Ալլահն նրանց ողորմի, [կողմից հրապարակված] *ռաղամներին* համապատասխան պարտադիր գործադրության ենթակա հրովարտակներ հրապարակել ստորև նշվող խնդիրների կապակցությամբ.

1. Այն մասին, որ զեկուցեցին, որ Ուչքիլիսայի կաթողիկոսները, քահանաները, սնագլուխներն ու սպասավորները հին ժամանակներից ի վեր մշտապես դրախտաբնակ նախկին միապետների *ռաղամներով* ու *հոքմերով մալոջիաթից, վջուհաթից, ավարիզաթից* ու այլ ծանր հարկերից *մուաֆ* են

[198] Թեև փաստաթղթի վրա հրովարտակի թվականը ջնջված է, սակայն այն ձեռք բերող Սիմեոն Երևանցու վկայության համաձայն այն հրապարակվել է հիջրայի 1177 թվականին, որը համապատասխանում է 1763/1764թթ. (Սիմեոն Երևանցի, Ջամբռ, էջ 315):

[199] Խոսքն ամենայն հավանականությամբ Մոհամմադ մարգարեի կողմից զիմմի քրիստոնյա համայնքների, այդ թվում նաև հայերի, հետ կնքված պայմանագրերի մասին է:

եղել: [Նրանց] հացահատիկի, բրնձի ու այլ հողագործական [արտադրանքները] հարկագանձման համար հաշվառման չեն ենթարկվել, *մումայիզները* [նրանց կալվածքների] տարածքը չեն չափագրել, և նրանցից *դինար* չի գանձվել: Անհրաժեշտ է, որպեսզի Երևանի մեծ *ամիր-ալ-ումարա*, բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, ամիլները*, *քալանթարներն* ու *դիվանի մումայիզները* այդ կապակցությամբ նախորդ տարիների *ռաղամների* բովանդակությանը համապատասխան վարվեն ու չհակառակվեն:

2. Այն կապակցությամբ, որ խնդրել են, որ եթե Երևանի ինչպես *զիմմի,* այնպես էլ մահմեդական բնակիչները Ուչքիլիսայի *վակֆային* հողերում հողագործությամբ զբաղվեն, *մուհասիլին* կարգադրվի *մալիքանեն* գանձել և հանձնել [կաթողիկոսին]. բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* և *ամիլները* խնդրանքին ու կարգին համապատասխան թող գործադրեն, նրանց *մալիքանեն* գանձեն ու հանձնեն:

3. [Եկեղեցու] զանգերը խփելու, կոչնակ հնչեցնելու, ժամերգության, քրիստոնեական օրենքներով հանգուցյալներին տանելու, վանքերի, մենաստանների ու գյուղերի կարգուկանոնի հաստատման կապակցությամբ խնդրեցին, որպեսզի հին կարգը գործադրեն: Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, ամիլներն* ու *քալանթարը* թող նրանց խնդրանքով հին կարգի համապատասխան վարվեն;

4. Այն կապակցությամբ, որ զեկուցել են, որ գնված *մուլքերից*, որոնք *վակֆ* են արվել Ուչքիլիսային, որոշ հողատարածքներ, այգիներ, ջրաղացներ, *դինգեր, քրքրաներ*, ձիթհանքեր ու այլ անշարժ գույք, մի խումբ մարդիկ ապօրինաբար զավթել են: Որոշվեց, որ պետք է հետ վերադարձնեն: Բարձրաստիճան *բեկլարբեկն* ու *ամիլները* թող վերոհիշյալ իրողությունը քննեն և կարգին համապատասխան վարվելով զավթիչներից օտարեն ու հանձնեն Մայր Աթոռի կաթողիկոսի, հոգևորականների և [վանքի] սպասավորների տնօրինմանը;

5. Այն մասին, որ խնդրել են, որպեսզի Ուչքիլիսայի կաթողիկոսի գործերի կապակցությամբ կարգադրվի, որ վանքերի ու եկեղեցիների վանահայրերը, սնագլուխներն ու քահանաները նրա գործելակերպի հետ գործ չունենան: Այս առումով ըստ նրանց ունեցած նախորդ շահերի *ռաղամների* բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պետք է արգելի Նորին Գերազանցություն *շեյխ-ուլ-իսլամին, ղազիներին* ու բարեբախտ *ամիլներին,* մահմեդական *քալանթարներին* ու *զիմմի մելիքներին* որևէ կերպ միջամտել: Այս կապակցությամբ բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պետք է նախկին երկնաբնակ միապետների, թող Ալլահը նրանց ողորմի, *ռաղամների* բովանդակությանը համապատասխան գործադրի;

6. Այն կապակցությամբ, որ զեկուցել են, որ պատերազմի ժամանակ, երբ մարդիկ որոշ իրեր ու գույք Ուչքիլիսա տարան ու որպես գրավ թողեցին, ոմանք եկել, մի մասը տարել են, մի մասը խառնաշփոթի ժամանակ ոչնչացել է, մի մասն էլ *հաքիմները* զավթեցին: Այժմ այդ ունեցվածքի

տերերի ժառանգները և այլոք այդ պատճառով անօրինական վեճ են սկսել: Կարգադրվեց, որ, եթե ինչպես, որ զեկուցել են, պահանջատերերի պահանջածը տարել են, ապա թող բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* թույլ չտա [այդ պատճառով] որևէ մեկին նեղեն;

7. Այն մասին, որ ինչպես զեկուցել են, որոշ հայեր իրենց պատկանող գանձագին *մուլքերը վակֆ* են արել Ուչքիլիսայի վանքին, բայց այժմ նրանց ազգականներն ու հարազատները, ժառանգները եկել, վեճ են սկսել նրանց տիրելու համար և ամենալուսավոր *շար'ին* հակառակ նեղություն են պատճառում, և խնդրել են, որպեսզի կարգադրվի, որ բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* արգելի [նման արարքները]: Թող բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պարզի իրողությունը և ըստ կարգի գործադրի;

8. Այն կապակցությամբ, որ դիմել էին, որ որոշ անձիք հայերից շատերին բռնությամբ մահմեդականացնում են, և որ կարգադրվի չնեղել: Բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* թող այս առթիվ նախորդ դրախտաբնակ միապետների հեղինակավոր *ռաղամների* բովանդակությանը համապատասխան գործադրի ու արգելի այդ արարքները;

9. Այն մասին, որ զեկուցել են, որ որոշ մահմեդականներից պարտքերի պահանջներ ունեն: Անհրաժեշտ է, որպեսզի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պարզի իրողությունը և նրանց պարտքերի կապակցությամբ փաստաթղթերին ու օրինական հրամանագրերին համապատասխան որոշում կայացնի ու գանձի;

10. Այն մասին, որ դիմել են, որ մշտապես Ուչքիլիսայի հոգևորականներից, ուսանողներից, սպասավորներից ու գործակալներից [ոմանք] *զաքյաթն* ու հավատի *նոգուրաթը* գանձելու համար Ռումի ու Իրանի տարբեր կողմերն ու բնակավայրերն են գնում և նշված վանքը ուխտագնացության են գալիս: Եթե [նրանք] վաճառքի իրեր ու ապրանք իրենց հետ չունենան, ապա թող ըստ իրենց ունեցած նախկին միապետների *ռաղամների* նվիրատվությունների համար *ռահդարիից մուաֆ* լինեն և կարգադրվի, որ ոչ ոք այդ պատճառով *դինար* չգանձի: Այս պատճառով կարգադրվեց, որպեսզի Իրանի բոլոր շրջանների, հատկապես Երևանի, բարձրաստիճան *բեկլարբեկները, հաքիմները, ամիլները* և *քալանթարները,* նաև յուրաքանչյուր բնակավայրի *մուսթաաջիրն* ու *ռահդարը* այս կապակցությամբ նշված *ռաղամներին* համապատասխան վարվեն և նրանց իրենց ձիերի ու չորքոտանիների պատճառով չխոչընդոտեն;

11. Այն կապակցությամբ, որ դիմել են, որ հեծյալ շրջող հոգևորականները, [վանական] ուսանողները և սպասավորները նախորդ *ռաղամներով* բոլոր *վիլայեթներում* սուրհանդակի ձի [հարկը] տալուց *մուաֆ* են եղել: Իրանի, հատկապես Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկն* ու *ամիլները* այս առթիվ թող նշված *ռաղամներին* համապատասխան վարվեն ու սուրհանդակի ձիու պահանջով չնեղեն;

12. Այն կապակցությամբ, որ զեկուցել են, որ հին ժամանակներից ի վեր, դրախտաբնակ միապետների *ռաղամներով* ու *հոքմերով* կարգադրված է եղել, որ մահմեդականներից ու հայերից ոչ ոք բացի հոգևորականներից ու [վանքի] սպասավորներից չպետք է հողագործությամբ զբաղվի Ուչքիլիսայի *վակֆային մուլքերում,* հողատարածություններում ու այգիներում: [Թող] բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* խստագույնս հին կարգին համապատասխան գործադրի;

13. Այն կապակցությամբ, որ զեկուցել են, որ նախկին միապետների կնիքներով կնքված *ռաղամներով* ու *հոքմերով* Կարբիի ու Օշականի գետի ջրի կեսը Ուչքիլիսայի բաժինն է եղել: Անհրաժեշտ է, որպեսզի բարձրաստիճան *բեկլարբեկն* ու *ամիլները* [նախորդ] տարիների *ռաղամները* հաշվի առնելով՝ հին կարգին համապատասխան գործադրեն, չհակառակվեն և նրանց [հասնող] մշտական ջուրը [նրանց] տնօրինմանը հատկացնեն;

14. Այն մասին, որ դիմել են, թե հին ժամանակներից նախկին միապետների *ռաղամների* հիման վրա մշտապես Ուչքիլիսայի հոգևորականները, սևագլուխներն ու սպասավորները *ավարիզաթից, սաղերաթից* ու *իխրաջաթից մուաֆ* ու նաև այլ տուրքերից *մուսալլամ* են եղել, կարգադրեցինք, որպեսզի Երևանի ու հայերի բնակավայրերի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը, ամիլները* և *քալանթարը* ամեն առումով բարձր *ռաղամների* բովանդակությանը համապատասխան գործադրեն և [նրանցից] չշեղվեն:

Համապատասխանաբար կարգադրեցինք, որպեսզի բարձրաստիճան ու փառահեղ մեծ *ամիր-ալ-ումարա,* Երևանի *բեկլարբեկ* Հուսեյն խան Ղաջարը, բարեբախտ *ամիլներն* ու *քալանթարը,* մյուս մեծ *բեկլարբեկները,* հարգարժան *հաքիմները, քալանթարները* ու դրախտային Իրանի *վիլայեթների դիվանի* գործերի *մուբաշիրները, ռահդարները,* պաշտպանության տակ գտնվող երկրների սահմանային *վջուհի մուսթաաջիրները* ամեն առումով պետք է վարվեն Սեֆյան նախկին դրախտաբնակ միապետների, հանգուցյալ շահի[200], թող Ալլահը նրանց հոգիները լուսավորի, կողմից տարբեր խընդիրների շուրջ հրապարակված *ռաղամների* ու *հոքմերի* բովանդակությանը համապատասխան: Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց … թվականի շավալ ամսի 24-ին:

Քերիմ խան Վաքիլի կնիքի տեղը:

[Եզրից]

Դրախտաբնակ Քերիմ Վաքիլի վճռական *ֆերմանի* պատճենն է, որն արտագրել է Ուչքիլիսայի երկնափայլ օջախի կաթողիկոսի արդար *սարքարի* գրագիր պատվարժան Միրզա Քյալբա'լին, [կնիք]. «Աստծո ծառա Քալբա'լի»;

[200] Խոսքը վերաբերում է թերևս Նադիր շահին:

Անդրէաս արքեպիսկոպոս, [կնիք]. «Քրիստոսի ծառա Անդրէաս…»;
Ալէքսան արքեպիսկոպոս, [կնիք]. «Քրիստոսի ծառա Ալէքսան վարդապետ…»;
Սահակ արքեպիսկոպոս, [կնիք]. «Քրիստոսի ծառա Սահակ վարդապետ 1211»;
Եփրեմ վարդապետ, [կնիք]. «Քրիստոսի ծառա Եփրեմ վարդապետ…»;
Գրիգոր վարդապետ, [կնիք]. «Քրիստոսի ծառա Գրիգոր վարդապետ…»;
Սերովբէ վարդապետ, [կնիք]. «Քրիստոսի ծառա Սերովբէ վարդապետ…»;
Ստեփան վարդապետ, [կնիք]. «Քրիստոսի ծառա Ստեփան վարդապետ…»:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 50

Քերիմ խանի 1769թ. հրամանագիրը, որով կարգադրվում է քննել Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի վանքի հացահատիկի պաշարների վրա ավազակային հարձակման դեպքը և պատժել մեղավորներին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1դ, վավերագիր 465, բնագիր,
մեծ. 12.5 x 21 սմ, գիր՝ շիքասթ

Կարգադրվեց, որպեսզի քրիստոնյաներից լավագույն Տեր Մաղաքիան և Դանիելի վանքի[201] [մյուս] սևագլուխները իմանան, որ գերագույնին զեկուցվեց, որ մի քանի բեռ հացահատիկը որոշ անձիք Նախիջևանի կողմերն են տարել, սակայն հայտնի չէ, թե նրանք որ ցեղից են: Պետք է *թա՛նիչեն* ստանալուն պես իրականությանը հետամուտ լինեն, պարզեն հացահատիկը տանող անձանց անունները, ցեղային պատկանելությունն ու զեկուցեն և այսուհետև թույլ չտան, որպեսզի որևէ մեկը մեկ *ման* հացահատիկ տանի այն կողմերը: [Նման դեպքեր] տեղի ունենալու դեպքում, պատասխանատվության կկանչվեն:

Գրվեց 1183 թվականի օրհնյալ ռամազան ամսին[202]:

Կարգադրվեց հետևյալը.

Սրանից առաջ նրանց խստորեն կարգադրվել էր, որ չպետք է թույլ տան, որպեսզի որևէ մեկը մեկ *ման* հացահատիկ տանի: Այժմ, երբ հացահատիկը տարել են, եթե այն անձանց բռնել են, թող տեղեկացնեն, եթե՝ ոչ, ապա թող պարզեն ու զեկուցեն: Այսուհետև երբ էլ, որ պարզվի, որ մեկ *ման* հացահատիկ են տարել, պատասխանատվության են կանչվելու:
[Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Մուհամմադ Քերիմ»:

[201] Իրանական աղբյուրներում սկսած XVIII դարից այսպես է նշվում Դարաշամբի Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի (Մաղարդա) վանքը:
[202] 1769թ. դեկտեմբերի 29 – 1770թ. հունվարի 28:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 51

Քերիմ խանի 1778թ. հրամանագիրը, որով Էջմիածնի Սիմեոն կաթողիկոսին հայտնվում է վերջինիս կողմից ուղարկված նվերների ստացման ու նրա հանդեպ շահական բարեհաճության մասին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1դ, վավերագիր 487, բնագիր,
մեծ. 23 x 38,5 սմ, գիր՝ շիքասթ, նասթալիղ

Նա է:

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի գերապատիվ տեր ու հավատարիմ նվիրյալ, քրիստոնյա մեծամեծներից լավագույն Ուչքիլիսայի Սիմեոն կաթողիկոսը գթառատ գերագույն մտքի ուշադրությամբ գոտեպնդված՝ գիտենա, որ օրերս նրա հավատարմությունը հավաստող խնդրագիրը, որը [թվարկվող] *փիշքաշի* հետ.

բեռնակիր կենդանիներ		բեռ
ձի 39	ջորի 33	ժամացույց. մեկ հատ,
		ատլաս՝ 50 *զար՛*, մետաքս՝ 50 *զար՛*,
		հում մետաքս (աբրիշում)՝ 30 *զար՛*,
		մահուդ. 60 *զար՛*, դաշյուն՝ 12 հատ,
		կլոր կաթսա՝ 1 հատ,
		կանաչեղեն, համեմունքներ,
		մեխակ. 4 …,
		սանր՝ 3 հատ,
		հաշիշի տուփ՝ 6 հատ, այսքանը

որ ուղարկել էր իր կարգակիցների մեջ լավագույն Բարսեղի միջոցով, արժանացավ գերագույն արեգակնային հայացքին: Նրա պատասխանատվության մասին հավաստող բովանդակությունը սկզբից մինչև վերջ ընկալվեց և *փիշքաշն* ընդունվեց որպես մեծագույն սիրալիրության նշան: Շնորհակալ եմ: Այժմ, ուղարկված պատվարժանի պատվիրակին հեռանալու թույլտվություն տալով, ուղարկեցինք: Քանի որ գերագույն, սրբազնագույն ծառան այն պատվարժանի հանդեպ մեծ ողորմածությամբ է տրամադրված, ուստի անհրաժեշտ է, որպեսզի իր հանդեպ գթառատության *դիվանն* ու բարձրագույն մտքի ողորմածությունը իր սիրո դիմաց բաց համարելով, ունեցած խնդիրնե-ր[ի մասին] ամեն օր հույսով զեկուցի և այդ իր պարտականությունը համարի:

Գրվեց 1192 թվականի ռաբի՛ երկրորդ ամսին[203]:

[Հակառակ կողմում]

1) Գրվեց, [կնիք];

[203] 1778թ. ապրիլի 29 – մայիսի 28:

2) Գրանցվեց, [կնիք];
3) Գրի առնվեց;
4) Գրչի հանձնվեց;
5) Գրվեց;
6) Աչքի անցկացվեց, [կնիք]. «…Աստծո ծառա Մուհամմադ Հասան»;
7) Գրվեց;
8) Տեսա, [կնիք]. «…Մուհամմադ Ջա'ֆար»:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 52

Արքայազն Գեորգիի 1782թ. հրամանագիրը, որով Միրզա Ահմադն իր ընտանիքով վակֆ է արվում Էջմիածնի վանքին, որպեսզի ընդմիշտ լինեն կաթողիկոսի սպասավորը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1դ, վավերագիր 494, բնագիր,
մեծ. 22 x 32 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Կարգադրվեց հետևյալը.

Նորին Գերազանցություն Միրզա Ահմադը Բարձրյալի մեծագույն ողորմածությամբ նրա ծառաների ուշադրությանն ու գովեստին արժանացած լինելով թող իմանա, որ քանի որ այն արժանավոր անձը ժառանգաբար հանդիսացել է Բորչալուի բնիկ *ռայաթներից* ու երկար ժամանակ է, ինչ բնակվում է Ուչքիլիսայում, Գերագույն միտքը որոշել էր նրան գաղթեցնել իր հին բնակավայրը: Բայց երկրորդ անգամ այն պատվարժան կաթողիկոսի գրավոր խնդրանքով և գիտակցելով նրա հետ բարեկամական կապերի ամրության կարևորությունը՝ Նորին Գերազանցությունը այն հպատակին իր ժառանգների ու ընտանիքի հետ *վակֆ* արեց Ուչքիլիսայի վսեմ ու սրբազան օջախին և հանձնեց այն բարձրաստիճան անձին, որպեսզի այսուհետև իր զավակների հետ գտնվի այն սուրբ վայրում, հանդիսանա նրա *ռայաթն* ու փառահեղ կաթողիկոսի արժանի սպասավորը, հանգիստ ու ապահով անձնվիրաբար ծառայի նրան: Այնուհետև ոչ ոք ոչ մի դեպքում չպետք է նրա ու նրա որդիների հետ գործ ու նրանց նկատմամբ հավակնություններ ունենա: Թող հույսը դնեն գերագույն ողորմածության վրա և այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1196 թվականի շավալ ամսին[204]:

[Կնիք]. «…Հիսուսի ծառա Գորգին»:

[Հակառակ կողմում]

[Հայերեն]՝

Գէօրկին խանն գրէ զայս առ մեր Միրզա Ահմատն, թէ շնորհեցի զքեզ Սրբոյ Աթոռոյն 'ի ծառայիլ յաւիտեանս: 'Ի ՌՄԼԱ թուոջ և 'ի յօգոստոսի:

[204] 1782թ. սեպտեմբերի 9 – հոկտեմբերի 8:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 53

Աղա Մուհամմադ խանի 1795թ. հրամանագիրը, որով վերջինս Էջմիածնի Ղուկաս կաթողիկոսին ու միաբանությանը իրենց հնազանդության համար ապահովություն է խոստանում առաջիկա արշավանքի ընթացքում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1դ, վավերագիր 524, բնագիր,
մեծ. 36,8 x 53,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի

Բարձր հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Քրիստոնյա մեծամեծներից լավագույն և Հիսուսի ժողովրդի առաջնորդ, կաթողիկոսների կաթողիկոս, Երևանի Ուչքիլիսայի Ղուկաս կաթողիկոսը թող թագավորական արեգակնային մտքի առատ ողորմածությամբ գոտեպնդված ու հպարտ իմանա, որ [նրա] հավատարմությունն արտահայտող խնդրագիրը, որ օրերս գրել էր՝ ելնելով իր հնազանդության ու նվիրվածության սկզբունքներից և, հպատակություն հայտնելով, իր կարգակիցների մեջ լավագույն Հովհաննեսի հետ հղել աշխարհի ապավենի պալատը, արժանացավ երկնային գահին հավասար պալատի մերձավոր պաշտոնյաների ուշադրությանը այն ժամանակ, երբ բոլոր գործերը Աստծո բարեհաճ նշանով ու նրա ճշմարիտ հավատի սրբապատկերի փայլով, ակնհայտ հաղթանակների ճառագայթներով ողողված, մոտեցել են [մեր] հույսերին և ցանկություններին [համապատասխան] իրականացմանը: Նրա [խնդրագրի] բովանդակությունը զեկուցվեց աշխարհը զարդարող մտքին, ու այն *խալիֆաներից* լավագույնի հնազանդությունն ու նվիրվածությունը պետությանը հայտնի դարձավ լուսավոր ու գթառատ սրտին: Քանի որ այս հավերժական պետության լուսատուի հզորացումն ու բարձրացումը կապված լինելով նրա յուրաքանչյուր շրջանի Արարչի ստեղծագործությունը հանդիսացող բնակիչների անդորրի ու հանգստության հետ՝ գթառատ ուշադրության կենտրոնում է, ուստի թագավորական ահեղ հրաման հրապարակվեց, որպեսզի այն *խալիֆաներից* լավագույնը և Ուչքիլիսայի ողջ միաբանությունն ու բնակչությունը ազնվագույն մտքի ողորմածությամբ գոտեպնդված, իրենց բնակավայրերում ու վանքերում հանդարտ բնակվեն, որովհետև ոչ մի դեպքում հաղթական շահի *սարդարներից* ու զորապետներից նրանց վնաս չի հասնի: Կարգադրվեց, որպեսզի բոլոր հաղթական զորքերի *սարդարներն* ու զորապետները բարձր *հոքմին* ու գերագույն, պարտադիր գործադրության ենթակա *ֆերմանին* համապատասխան գործադրեն և վճռական *ռաղամի* բովանդակությունից շեղում թույլ չտան: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1209 թվականի սրբազան զի հաջջե ամսի 12-ին[205]:
[Կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Մուհամմադ»:
[Հակառակ կողմում]
1) Գրվեց, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, Աստծո ծառա Քազեմ»;
2) Գրանցվեց գործադրման *սարդեշքեում*, [կնիք]. «…Մուհամմադ»;
3) Գրանցվեց, [կնիք]. «… Աստծո ծառա Մուհամմադ»;
4) Աչքի անցկացվեց, [կնիք];
5) Գրի առնվեց;
6) Գրի առնվեց;
7) Տեսա, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին…»
8) Ընդունեցի, [կնիք]. «… Ալի Իբրահիմ»:
[Հայերեն]՝
Աղայ Մահմատ խանն գրէ առ Ղուկաս կաթողիկոսն նստիլ 'ի Սուրբ Աթոռն աներկիւղ 'ի զօրաց պարսից: Շահի ֆերմանն է:
Ֆաթալի շահի Ապպաս Միրզայ շահզատայի, Ալիղուլի խան սարդարի[206] և այլ սարդարաց յուսադրական գրութիւնք են վասն նստելոյ և լինելոյ աներկիւղ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 54
Աղա Մուհամմադ խանի 1795թ. հրամանագիրը, որով Երևանի Մուհամմադ խանին կարգադրվում է հարգել Էջմիածնի Ղուկաս կաթողիկոսին ու հոգ տանել նրա մասին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1դ, վավերագիր 528, բնագիր,
մեծ. 38,6 x 42,5 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Բարձր հրաման եղավ, որպեսզի բարձրաստիճան պաշտոնյա, մեծահարուստ և բարեբախտ, փառաշուք ազնվական, քաջարի ու հավատարիմ, մեծ *ամիր-ալ-ումարա*, Երևանի *բեկլարբեկ* Մուհամմադ խանը բարձրագույն մտքի առատ բարեհաճությամբ մեծարված, գիտենա, որ քանի որ քրիստոնյա մեծամեծների գլխավոր Ուչքիլիսայի Ղուկաս կաթողիկոսը բարեգութ շեմքի հավատարիմ նվիրյալներից է և ամեն առումով նրա մասին հոգածությունը արեգակնային մտքի նպատակն է, ուստի այն պատվարժանին կարգադրվում է ամեն կերպ բարեկամաբար վարվել կաթողիկոսի հետ, օժանդակել նրան և ամեն դեպքում հարգանքը նրա նկատմամբ պարտադիր համարել: Այնպես, որ եթե այդ *վիլայեթում* վերոհիշյալին անհանգստացնեն, ապա նա՝ ինքը [*բեկլարբեկը*], պետք է

[205] 1795թ. հուլիսի 1:
[206] Հրովարտակի հայերեն մեկնաբանության այս մասը սխալ է:

զբաղվի դրանով և այնպես վարվի, որպեսզի [կաթողիկոսը] իրենից գոհ լինի: Այս առումով թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:
Գրվեց 1210 թվականի ռաբի' առաջին ամսին[207]:
[Կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Մուհամմադ»:
[Հակառակ կողմում]
1) Գրանցվեց;
2) *Մարքարի* կնիքի դրոշմը;
3) Աչքի անցկացվեց, [կնիք]. «… Մուհամմադ»;
4) Գրի առնվեց, [կնիք];
5) Գրվեց, [կնիք]. «…Ալի Աբդալլահ»;
6) Տեսա, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին…»;
7) Ընդունեցի, [կնիք]. «Աստծո ծառա Իբրահիմ»:
[Հայերեն]՝
Աղայ Մահմատ խան շահի ֆերմանն է 'ի վերայ Երևանու Մահմատ խանին, առ 'ի հանգստեամբ և յարգասիրութեամբ ունիլ զՂուկաս Սրբազան կաթողիկոսն, գրեցեալ 'ի ՌՄԽԴ (1244) թուոջ մերում, և 'ի հոկտեմբերի ամսոջն:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 55
Աղա Մուհամմադ շահի 1797թ. հրամանագիրը, որով Իրանի զինվորականներին ու պետական պաշտոնյաներին արգելվում է առանց օրինական հիմքի հարկեր պահանջել Վաղարշապատ գյուղից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ 1դ, վավերագիր 532, բնագիր,
մեծ. 30,2 x 42 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասթալիղ

Հանուն Բարձրյալ Ալլահի
[Կնիք]. «Իշխանությունն Ալլահինն է: Ապավինում եմ Ալլահին, Աստծո ծառա Մուհամմադ»

Աշխարհասաստ հրաման եղավ հետևյալի մասին.
Քրիստոնյա արժանավոր անձանցից լավագույն Երևանի Ուչքիլիսայի Ղուկաս կաթողիկոսի խնդրանքով և այն կողմերի բնակչության մասին հոգածությունը բարեգութ մտքի կամքի հետ զուգակցելով՝ անհապաղ գործադրության ենթակա հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի հավատի հաղթական մարտիկներից, *դիվանի* գործերի *մուհասիլներից* և Ազերբայջանի *վիլայեթով* այլ անցուդարձ անողներից ոչ ոք ծախսերի ու *շիլթաղի* պատճառով առանց բարձր *ռաղամի* ոչ մի դեպքում պահանջներ չունենան

[207] 1795թ. սեպտեմբերի 15 – հոկտեմբերի 15:

[Ուչքիլիսա] գյուղի բնակիչներից ու նրանց չնեղեն: Կարգադրությանը հակառակվելը ծանր պատժի պատճառ թող համարեն: Կարգադրվեց, որպեսզի պատվարժան բարձրաստիճան մեծ *ամիր-ալ-ումարա,* Երևանի Մուհամմադ Խան *բեկլարբեկը* կարգադրությանը համապատասխան վարվի, այն խիստ հրաման համարի, որին հակառակվողներից ոչ մեկին թույլ չտալ *իխրաջաթի* համար նեղել նրանց և այս հարցում անհրաժեշտ ջանասիրություն ցուցաբերի: Այս թող իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1211 թվականի ռամազան ամսին[208]:

[Հակառակ կողմում]

1) Գրանցվեց *սարրեշթեի* կողմից;
2) Գրանցվեց, [կնիք]. «…Աստծո ծառա Ֆազլ Ալի»;
3) Գրի առնվեց, [կնիք]. «…Աստծո ծառա Ռեզա Ղուլի»;
4) Գրվեց, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին …»;
5) Աչքի անցկացվեց, [կնիք]. «…Աստծո ծառա Մուհամմադ»;
6) Տեսա, [կնիք]. «…Աստծո ծառա Ալի Իբրահիմ»:

[Հայերեն]՝

Աղայ Մահմատ խան շահի ֆարմանն է, յորում հրամայէ թէ Հատրբէջանու և այլ տեղից ով որ և շիլթաղ ինչ արասցէ բան չտրեսցե. և Մահմատ խանին ևս պատուէր գրէ առ այս:

.

[208] 1797թ. փետրվարի 28 – մարտի 30:

ԲԱՌԱՐԱՆ[209]

Աբվաբ-ե ջամ՚ - ابواب جمع – Այսպես կամ միայն «ջամ՚ - جمع» էր կոչվում հարկերի հաշվառման այն ձևը, երբ որևէ հարկատու օբյեկտից կամ առանձին գյուղական համայնքից գանձվող բոլոր պետական հարկերը մանրամասնությամբ հաշվվում էին և առանձին-առանձին հարկային մատյաններում գրանցվելուց հետո ի մի էին բերվում և ի վերջո դրամական արտահայտությամբ արձանագրվում որքա՞ն հարկ պետք է վճարի և դրանից որքանը ո՞ր հարկի հաշվից:

Ամիլ - عامل - Դրանք այն պաշտոնյաներն էին, որոնք հաշվառման էին ենթարկում բոլոր հարկատու օբյեկտները, չափում ցանքսերն ու այգիները, ցուցակագրում բոլոր չափահաս աշխատունակ մարդկանց և ըստ այնմ որոշում, թե տվյալ օբյեկտից որքան հարկ պետք է գանձվի:

Ամիր ալ-ումարա - امير الامرا - Այսպես էին կոչվում բարձրագույն զորահրամանատարները, նահանգապետներն ու կուսակալները: Բառացի նշանակում է «ամիրների ամիր» և համապատասխանում է հայոց «իշխանաց իշխան» տերմինին:

Ավարեջե - اوارجه – Սեֆյանների օրոք այսպես են կոչվել հարկային այն մատյանները, որոնց մեջ մանրամասն հաշվառման էին ենթարկված յուրաքանչյուր հարկատու օբյեկտից ստացվող հարկերը՝ ըստ հատուցման առանձին նվագների: Ավարեջեի հատուկ դաֆթարներ կային նահանգային խոշոր կենտրոններում:

Ավարիզաթ - عوارضات – Այս տերմինի տակ հասկացվում էր ռայաթների պարտադիր աշխատանքը զանազան արտակարգ պատահարների ժամանակ: Այս պարտավորությունը ևս շատ հաճախ փոխարինվում էր դրամական տուրքով:

Բահրա - بهره – տե՛ս բահրեչե:

Բահրեչե - بهرچه – Այսպես էր կոչվում հողագործ գյուղացիության կողմից կալվածատիրոջն ու պետությանը վճարվող հողային հարկը, որի պետությանը հատուցվող մասը կոչվում էր «բահրաչե-ե դիվանի» (بهرچهٔ ديوانى),

[209] Բացատրությունները տրվում են ըստ Հ. Փափազյանի, Մ. Թոդուայի և Ա. Լամբթոնի կողմից ստորև նշվող աշխատություններում զետեղված նմանատիպ բառարանների (տե՛ս Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ 1, էջ 103-123; պրակ II, էջ 211–234; Ann K. S. Lambton, Landlord and peasant in Persia, London, New York, Toronto, 1953, pp. 422 – 443; Тбилисская коллекция персидских фирманов, т. 1, Кутаиси, 1995, с. 1035 – 1058; т. 2, Тбилиси, 1989, с. 1063 - 1080), հակառակ դեպքում աղբյուրը կամ աշխատությունը հղվում են:

իսկ կալվածատիրոջը հատուցվողը՝ «բահրեչե-ե մալիքանե» (بهرچهٔ مالکانه): Տերմինի վերջում ավելացված «չե» փոքրացուցիչ մասնիկը նրա բովանդակության մեջ փոփոխություն չի մտցնում և հանդիսանում է զուտ լեզվական երևույթ, ինչպես օրինակ «ղաբալչե» (կալվածագիր), «փարվանչե» (հրովարտակ), «վաղֆնամչե» (կտակագիր) և այլ բառերում:

Բաջ - باج - Մաքսային հարկ:

Բարաթ - برات - Որոշ վարչությունների կողմից որևէ անձի հարկեր գանձելու համար տրված հատուկ գրություն, մուրհակ:

Բեկ – بیک - Տեր, պարոն: Տիտղոս, որ տրվում էր ավելի կրտսեր զինվորականներին և հատկապես քրդական ու ղըզըլբաշ ցեղերի առաջնորդներին:

Բեկլարբեկ – بیکلربیک - Սեֆյան Իրանի սահմանամերձ նահանգներում կամ կուսակալություններում իշխող խաներն ու ամիրները կոչվում էին «բեկլարբեկեր»:

Բիգար – بیکار – Հողագործ գյուղացիության կամ ռայաթների պարտադիր անվճար աշխատանքը ամրությունների, բերդերի, ջրանցքների և ճանապարհների վրա, ինչպես նաև ռազմական արշավանքների ժամանակ:

Դանգ - دانک - Կալվածատիրական՝ մուլքային գյուղերից ստացվող ամբողջ եկամուտը կամ հարկը, որ սովորաբար կոչվում էր «մուլք», դիտվում էր որպես մի ամբողջություն և, ծանրության մանր միավոր «միսղալ»-ի նման բաժանվում էր 6 դանգի: Գյուղերի մուլքերը առուծախի էին ենթարկվում ինչպես ամբողջությամբ, որ կոչվում էր «շեշդանգ - ششدانک» (վեց դանգ), այնպես նաև մի քանի, երբեմն էլ մեկ, կես կամ քառորդ դանգով, որ անվանվում էր «թասուջ»:

Դաֆթար - دفتر - Տետր, մատյան: Գլխավորապես օգտագործվում էր հարկային մատյանների իմաստով. «Դաֆթար» կամ «դաֆթարխանե - دفترخانه - էր կոչվում նաև այն հիմնարկությունը, որտեղ պահվում էին հարկային մատյանները: Սեֆյան պետության զանազան՝ սարխաթի (տե՛ս ստորև), նազարաթի (կառավարչության), թովջիհի (տե՛ս ստորև), ավարեջեի (տե՛ս), մովկուֆաթի (վակֆեր) և այլ դաֆթարներում գրանցվում էին տվյալ բնագավառին վերաբերող հրամանագրերն ու տվյալները:

Դահբաշի - دهباشی - Բաղկացած է պարսկերեն «ده - 10» թվականից և թուրքերեն «باشی - առաջնորդ» բառից: Տասնապետ: Տաս շնչից բաղկացած ջոկատի հրամանատար:

Դինար – دینار - Արծաթ դրամի միավոր: Խոշոր դրամական հաշվումները կատարվում էին «*թումանով*», որը հավասար էր 10.000 *դինարի*:

Դինգ -دنگ - Այդպես էին կոչվում բրնձի մաքրման գործատները:

Դիվան - دیوان - Պետական գործերի ատյան կամ գրասենյակ: Հասկացվում էր հատկապես պետության կամ նրա բարձրագույն օրգանի իմաստով:

Դիվան-ալ-սադարաթ – دیوان الصدارت - Կրոնական բարձրագույն առաջնորդի՝ սադրի ատյանը:

Դիվանբեկի - دیوان بیکی - Այսպես էր կոչվում գերագույն դատավորը, որ մեծ լիազորություններ էր վայելում: Երկրի տարբեր կողմերից բոլոր հարցերի շուրջը տրված բողոքները ուղղվում էին դիվանբեկիին: Վերջինս սովորաբար դրանք ներկայացնում էր քննության սադրի գլխավորած հոգևոր խորհրդին՝ դիվան-ալ-սադարաթին և կամ կոնկրետ հարցերի վերաբերյալ դիմում էր սադրին՝ նրա կարծիքն իմանալու: Վերջինիս կողմից տրված վճիռները ենթակա էին հաստատման դիվանբեկիի կողմից առանց որի դրանք չէին կարող օրինական համարվել: Դիվանբեկին փաստորեն քաղաքացիական դատարանի ֆունկցիաներն էր իրագործում և առաջնորդվում էր սովորույթային կամ «ուրֆի» օրենքներով՝ սերտ կապ պահպանելով սակայն հոգևոր դատարանի պետի՝ սադրի հետ:

Զաբթ - ضبط - Տվյալ հարկատու օբյեկտից պետական հարկերի տնօրինման իրավունքը:

Զաբիթ - ضابط - XVII - XVIII դարերում «զաբիթ» էին կոչվում հարկերի վարձակալները, որոնք նախապես որոշ գումար մուծելով պետական գանձարանին, իրավունք էին ստանում տվյալ օբյեկտի հարկերը գանձելու:

Զաքյաթ - زکوة - Եկամուտի 1/40-ի չափով եկեղեցուն կամ մզկիթին վճարվող տուրք. հայերեն՝ «քառասնից»: Զաքյաթ և նազր անվամբ նշվում էին եկեղեցական օրենքներով օրինականացված հայ ժողովրդի պարտավորությունները եկեղեցու հանդեպ (աթոռահաս, հիշատակ, հոգեբաժին, աջահամբույր, մատաղ, խոստմունք և այլն), որոնք ամբողջացված էին հայրապետական, եպիսկոպոսական ու քահանայական «հասք և տուրք» անուններով:

Զար՚ - ذرع - Երկարության միավոր, որ հավասար էր 1,4 մետրի:

Զիմմի - ذمی - Այդպես էին կոչվում քրիստոնյա և հրեա հպատակները, որոնք ի տարբերություն մուսուլման հպատակների, բոլոր հարկերից ու պարտավորություններից բացի, պարտավոր էին վճարել նաև հատուկ գլխահարկ՝ «ջիզյա», որով իրավունք էին ստանում իրենց կրոնը դավանելու:

Թա՚լիղե - تعلیقه - Խաների, մեծ ամիրների, վեզիրների ու այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաների հրամանագիր:

Թահվիլդար – تحویلدار - Գանձապետ, պաշտոնյա, որ զբաղվում էր դրամական գործարքներով:

Թաղար - تغار - Պարսկական կշռի միավոր, որը հավասար էր մոտ 83,4կգ: Որպես ծավալի միավոր, այն ուներ տարբեր մեծություն, և համարժեք էր 100 մանին:

Թիուլ - تیول – Ֆեոդալական պարգևական հողատիրության տարածված ձևերից մեկը: Պետական և զինվորական ծառայության դիմաց թիուլներ էին տրվում ինչպես ամբողջական գյուղեր - (եթե դրանք պետական՝ «դիվանի» գյուղեր էին), այնպես նաև առանձին մուլքային գյուղերից և այլ հարկատու օբյեկտներից ստացվող պետական հարկերը կամ նրանց մի մասը:

Թողրա - طغرا - Հրովարտակների սկզբում դրվող և թագավորի, կրոնավորի կամ այլ անձնավորության անունը պարունակող մոնոգրամ, որը գրվում էր իրար մեջ հյուսված և դժվարընթեռնելի գրությամբ:

Թովջիհ – توجیه - Այս տերմինի տակ հասկացվում էր որևէ բանի ցրում, բաշխում, ուղղում դեպի տարբեր կողմեր: Դա կարող էր վերաբերել ինչպես առանձին հարկային օբյեկտների հարկերի ընդհանուր գումարի բաշխմանը տվյալ օբյեկտի ռայաթների կամ առանձին տնտեսությունների վրա, նշելով թե նրանցից ով որքան պետք է վճարի, այնպես նաև այդ գումարների գանձման իրավունքի բաշխումը զինվորականության և պետական պաշտոնյաների միջև:

Թուման - تومان - 10,000 *դինար*: XVI - XVIII դարերում Իրանում ընդունված էին չափ ու կշռի և դրամահատության վաղուց Թավրիզում հաստատված չափերը: Անկախ դրանից, առանձին նահանգներում կային նաև տեղական չափեր: Այդ է պատճառը, որ շատ հաճախ առուծախի վերաբերյալ փաստաթղթերում, կալվածագրերում և պաշտոնյաների ռոճիկների նշանակման հրամանագրերում, նշվում էր, որ դրամը պետք է վճարվի «թավրիզի *թումանով*»:

Իթլաղ - اطلاق - Բառացի՝ «հեռացում», «ուղարկում»: Խոսքը պետական պաշտոնյաներին այս կամ այն հարկատու օբյեկտն ուղարկելու մասին է. պաշտոնյաներ, որոնք իրենց ռոճիկները ստանում էին տվյալ օբյեկտից գանձվող հարկերի հաշվից: Այս առիթով նրանց ձեռքը տրվող հանձնարարական գրությունները կոչվում էին «հավալե»:

Իլթիզամ التزام – պետական պաշտոնյաներին որևէ խնդիր կարգավորելու համար որպես վարձատրություն որոշակի գումար վճարելու պարտավորություն:

Իխրաջաթ – اخراجات - Բառացի նշանակում է «ծախսեր»: Այդպես էին կոչվում այն արտակարգ ծախսերը, որ տարբեր առիթներով ռայաթները պարտավոր էին հատուցել պետությանը կամ նրա պաշտոնյաներին:

Խալ'աթ – خلعت - Հյուրասիրության և կամ զանազան տոների առթիվ կազմակերպված ընդունելությունների ժամանակ, հարգանքի և մեծարման նպատակով տրվող մեծարժեք նվեր, որը մեծ մասամբ լինում էր շքեղ և թանկագին հագուստ:

Խալիսե - خالصه - Արքունի հող:

Խալիֆա - خلیفه - Իրանում XVI - XIX դարերում խալիֆա էին անվանում հայոց կաթողիկոսներին, համարելով նրանց քրիստոնյաների մարգարեի՝ Քրիստոսի հաջորդը: Այդ տիտղոսով մեծարվում էին նաև թեմական առաջնորդները և նույնիսկ վանքերի վանահայրերը:

Խան - خان - տիտղոս, որով մեծարվում էին բարձրաստիճան զինվորականության ներկայացուցիչները: Պարսիկները այդպես էին կոչում նաև վրաց թագավորներին՝ «վալիներին»: Ավելի ուշ այս տիտղոսը դարձավ հատկապես խոշոր ֆեոդալ-նահանգապետների սեփականություն:

Խասսե-ե շարիֆե - خاصهٔ شریفه - Այսպես էին կոչվում արքունի կալվածները, արհեստանոցներն ու գործատները, և առհասարակ, շահին ու թագավորական ընտանիքին պատկանող մյուս բոլոր հաստատությունները միասին վերցրած: Դրանք բոլորն ունեին հատուկ գործերի կառավարչություն, որ կոչվում էր «Սարքար-ե խասսե-յե շարիֆե»:

Խարաջ – خراج – Արաբական տիրապետությանշրջանում այսպես էր կոչվում գլխավոր հողային հարկը: XVI – XVIII դդ. այս տերմինը քիչ գործածական էր և հասկացվում էր բնակչությունից գանձվող մի շարք պետական հարկերի իմաստով (բացի գլխահարկը), որպես հավաքական հարկային տերմին:

Խարվար – خروار – Կշռի խոշոր միավոր, որ հավասար էր մոտ 288 կգ:

Խումս – خمس - Բառացի «հնգորդ», եկեղեցական տուրք:

Հավալե - حواله - Դիվանի կողմից պաշտոնյաներին ու զինվորականներին տրվող հանձնարարական գրություններ, որը նրանք ներկայացնում էին այս կամ այն գյուղական համայնքներին կամ ցածր հարկային վերակացուներին, որպեսզի ստանային նրանցից որոշակի քանակի գումար կամ մթերք:

Հաքիմ - حاکم - Գավառապետ, քաղաքացիական դատավոր:

Հողղուղ-ե դիվանի – حقوق دیوانی - Ռայաթների հարկային պարտավորությունները պետության նկատմամբ:

Հոքմ - حکم - Հրամանագիր, հրաման, բարձր կարգադրություն:

Ղաբալե - قباله - Կալվածագիր:

Ղազի - قاضی - Դատավոր, շար'ի դատական ատյանի պետը, որը նշանակվում էր բարձրաստիճան հոգևորականության շարքերից, որը շարիաթի օրենքով քննում էր քաղաքացիական ու քրեական գործերը:

Մազրայե - مزرعه - Հացահատիկի հող, գյուղակ, որ պատկանում է մայր գյուղին:

Մալ - مال - Գլխավոր եկամտահարկը և սեփականության հարկը, որ գանձվում էր ամեն տեսակի եկամտաբեր օբյեկտներից ու շենքերից, այգիներից, վարելահողերից, ջրաղացներից, ձիթհանքերից, գութաններից,

տներից, խանութներից և այլն: Մալը գանձվում էր ինչպես բնամթերքով, այնպես և կանխիկ դրամով:

Մալիյյաթ կամ Մալիե - ماليه - XV դարից և ավելի վաղ ժամանակներից գոյություն ունեցող գլխավոր եկամտահարկի «մալ»-ի տարբերակներից, որ ավելի գործածական դարձավ XVIII դարում և փոխարինում էր «մալ»-ին կամ «մալոջհաթին»:

Մալիքանե - مالكانه – Կալվածատիրոջը կամ մալիքին վճարվող հողային հարկ: Համանիշներ «բահրաչե», «մուլք»:

Մալոջհաթ - مالوجهات – Տերմինը կազմված է «մալ» (ապրանք, հարստություն) և «ջհաթ» (կողմեր, վայրեր, վարելահողեր) բառերից: «Մալ»-ը սեփականության հարկն էր, իսկ «ջհաթ»-ը գյուղի վարելահողերից գանձվող հողային հարկը: Այս երկու հարկերը միշտ միատեղ էին հաշվվում և ընդհանուր գումարով գանձվում գյուղական համայնքից: Մալոջհաթը բնակչությունից գանձվող ռենտա-հարկի մեծ մասն էր կազմում և մի անգամ որոշված լինելով անխախտ չափերով գանձվում էր ռայաթներից: Դրա համար էլ, շատ հաճախ այս անվան տակ հասկանում էին տվյալ օբյեկտից գանձվող նաև այլ հարկերը, այս դեպքում «մալոջհաթ» տերմինը դիտվում էր որպես հավաքական հարկային տերմին:

Մահալ - محال – Շրջան, գավառ, XVII-XIX դարերում Անդրկովկասի վարչական բաժանման միավորներից է:

Ման - من - Կշռի միավոր: XVIII դարում 1 Թավրիզի մանը հավասար էր մոտ 3 կգ:

Մանալ - منال – Սկզբնաղբյուրներում և վավերագրերում երբեմն «մալ և ջհաթ» (մալոջհաթ) հարկային տերմինի փոխարեն, հանդիպում է «մալ և մանալ» (մալոմանալ) տերմինը, որից կարելի է ենթադրել, որ «մանալ»-ը փոխարինում էր «ջահաթ» կամ «մութավաջջեհաթ» տերմիններին:

Մանզել - منزل – Կայան, իջևան; այդպես էր կոչվում մի կայանից մինչև մյուսն ընկած հեռավորությունը:

Մավաշի - مواشى – Հարկ, որ գանձվում էր այծեր, ջորիներ ու ավանակ պահելու համար:

Մարա՛ի – مراعى – Հարկ, որ վճարվում էր արոտավայրերից օգտվելու ու ոչխար և այծ պահելու համար:

Մելիք - ملک – XV – XIX դարերում մելիքներ էին կոչվում գյուղական կամ քաղաքային ավագները, որոնք ընտրվում էին համայնքի ավագների խորհրդի կողմից և ներկայացնում էին տվյալ համայնքը պետության և նրա պաշտոնյաների առաջ և պետական հարկերի ու այլ պարտավորությունների իրացման գործում կրում էին գլխավոր պատասխանատվությունը: Արցախում և Սյունիքում մելիքությունը փոխանցվում էր ժառանգաբար և ստացել էր հատուկ բովանդակություն: Այստեղ մելիքները փաստորեն վերածվել էին

մանր ֆեոդալ-իշխանների, որոնք մեծ մասամբ ունեին նման ծագում: Սրանք հատուկ արտոնություններ էին վայելում և ունեին դատական ու զինվորական իրավունք:

Միսալ - مثال – Այդպես էին կոչվում մուսուլմանական հոգևոր ատյանների վճիռները:

Միրաբ - ميراب – Պաշտոնյա, որ պատասխանատու էր ոռոգովի ջրի բաշխման համար:

Միրզա - ميرزا – Երբ այն դրվում է անունից հետո նշանակում է «տեր», «իշխան», «արքայազն», իսկ երբ հիշվում է անունից առաջ նշանակում է «գրագետ մարդ», «դպիր», «գրագիր»:

Մուաֆ և Մուսալլամ – مسلم، معاف - Համանիշներ: Հարկերից ազատված, հարկային իմունիտետ վայելող. գործածված է ինչպես անհատների, այնպես նաև օբյեկտների վերաբերյալ:

Մուբաշիր - مباشر – Հարկահավաք, վերակացու, ձեռնավոր: Այսպես էին կոչվում հատկապես այն պաշտոնյաները, որոնք չափում էին կալերում կուտակված բերքը և առանձնացնում էին կալվածատիրոջն ու պետությանը տրվող ռենտա-հարկը:

Մութասադդի - متصدى – Վերակացու: Այսպես էին կոչվում հատկապես դիվանական հարկային գործերի վերակացուները՝ «մութասադդիան-ե օմուր-ե դիվանի - متصديان امور ديوانى»:

Մութավաջջեհաթ - متوجهات կամ վջուհաթ - وجوهات – «վաջհ - وجه»: Այս անվան տակ հասկացվում էին առհասարակ այն բոլոր հարկերը, որոնք գանձվում էին կանխիկ դրամով: Աղբյուրներում հանդիպում է նաև «թավաջջուհաթ - توجهات» ձևով:

Մուլք - ملک – Սեփականություն, տիրույթ, ժառանգաբար ստացված կամ դրամով գնված ու սեփականություն դարձրած հող կամ այլ անշարժ կալված:

Մուհասիլ – محصل - հարկահավաք, սովորաբար ցածրաստիճան պաշտոնյա:

Մուղաթթա՛ա - مقطعه – Կտրված, որոշված, վերջնականապես որոշյալ չափով հաստատված գումար, որ պաշտոն կամ մի եկամտաբեր հաստատության տնօրինության իրավունքը ձեռք բերելու համար հանձն էին առնում սիստեմատիկ կերպով մուծել պետական գանձարանը:

Մուղարրարի - مقررى – Բառացի նշանակում է «որոշված» կամ «որոշյալ»: Այսպես էր կոչվում այն որոշյալ գումարը, որ որպես նպաստ կամ թոշակ կանոնավոր կերպով տրվում էր հոգևորականներին, գիտնականներին և նման այլ մարդկանց:

Մումայիզ - ممیز – Այսպես էին կոչվում այն պաշտոնյաները, որոնք ստուգման նպատակով չափում էին ցանքատարածությունները, այգիները,

բանջարանոցներն ու այլ ստացվածքները, նշում, թե ինչքան եկամուտ կարող է ստացվել դրանցից և ըստ այնմ որոշում, թե որքան հարկ պետք է գանձվի:

Մուսալլամ - مسلم – տես «մու՛աֆ»:

Մուսթաաջիր - مستاجر – Գյուղերից ու այլ հարկատու օբյեկտներից գանձվող հարկերը հաճախ վարձակալության էին տրվում, որոնց վարձակալողները կոչվում էին մուսթաաջիրներ:

Մուսթովֆի - مستوفى – Այսպես էին կոչվում պետության, արքունիքի, ինչպես նաև կրոնական հաստատությունների ֆինանսական, հաշվապահական գործերի գլխավոր կառավարիչները: Մուսթովֆիներ կային խոշոր նահանգային վարչական կենտրոններում, որոնք վերահսկում ու կառավարում էին տվյալ *նահանգի* կամ երկրամասի հաշվապահական գործերը:

Յուզբաշի – يوزباشى - 100 շնչից բաղկացած զորագնդի հրամանատար:

Նազր – نذر – Այն տուրքը, որ հավատացյալները ուխտում էին սիստեմատիկաբար հատուցել եկեղեցուն կամ մզկիթին: Վավերագրերում հանդիպում են նաև այս տերմինի հոգնակի «նոզուր» և կրկնակի հոգնակի «նոզուրաթ» ձևերը:

Նահիե - ناحيه – Գավառ, շրջան: Համանիշ՝ «մահալ»:

Նայեբ - نايب – Տեղակալ, փոխանորդ:

Նասաղչի – نسقچى - Պահակազորային ջոկատի զինվոր, որի պարտականությունն էր բարձրաստիճան անձանց, հատկապես շահի պաշտպանությունը: Նաղիր շահի նասաղչիները 300-ն էին:

Նոզուրաթ, տե՛ս նազր:

Շահրիար-ալ-մուլք - شهريار الملك - Քալանթար, քաղաքի կամ շրջանի կառավարիչ, հաքիմ:

Շար՚ - شرع – Մուսուլմանական գլխավոր կրոնական, հոգևոր օրենսդրական-դատական խորհուրդ, որին մասնակցում էին տվյալ վայրի բարձրաստիճան հոգևորականները:

Շեյխ - ուլ - իսլամ – شيخ‌الاسلام – Այսպես էր կոչվում տվյալ վայրի մուսուլմանների գլխավոր կրոնապետը: Յուրաքանչյուր խոշոր նահանգական-վարչական կենտրոն ուներ իր «շեյխ-ուլ-իսլամը»-ը, որը գլխավորում էր «Շար՚»-ի հոգևոր դատական խորհուրդը:

Շիլթաղ – شلتاق – Այս տերմինով անվանում էին այն անօրինական հարկերը, որոնք գանձվում էին ռայաթներից պետական պաշտոնյաների կողմից զանազան կեղծ ու հնարովի պատճառներով:

Չավուշ - چاووش - Զորահրամանատար: Նաղիր շահի իշխանության տարիներին չավուշները թվով 30 հոգի ներկա էին գտնվում շահի դիվան դուրս գալու հանդիսությանը:

Չոբանբեկի – چوپانبكى – Տերմինը տրված է տեղական թյուրքական արտասանությամբ, պարսկական արտասանությամբ պետք է կարդալ «չուփանբեկի»: Սա մեծ մասամբ կանխիկ դրամով գանձվող այն հարկն էր, որ գանձվում էր մանր եղջերավոր անասունների համար:

Ջադիդ-ուլ-իսլամ – جديدالاسلام – Նոր մահմեդականություն ընդունած: Այսպես էին կոչվում այն քրիստոնյաներն ու այլադավանները, որոնք հասուն տարիքում հավատափոխ էին լինում և մահմեդականություն ընդունում:

Ջառչի - جارچى - Մունետիկ: Զինվորական պաշտոն:

Ջիզյա - جزيه – Ոչ մուսուլման ռայաթներից (քրիստոնյաներ և հրեաներ) գանձվող գլխահարկ, որ կանխիկ դրամով գանձվում էր յուրաքանչյուր չափահաս աշխատունակ տղամարդուց: Յուրաքանչյուր գյուղից գանձվող ջիզյան հաշվված էր և ընդհանուր գումարով հարկային մատյաններում գրանցված՝ տվյալ գյուղական համայնքի անունով:

Ռահդար - راهدار - Ճանապարհի պահակային ծառայող:

Ռահդարի - راهدارى - Մաքսային հարկ:

Ռաղամ – رقم – Պաշտոնական գրություն, թագավորական հրովարտակ:

Ռայաթ, ճիշտը՝ ռա՚իյյաթ - رعيت – Սկզբնաղբյուրներում գործ է ածվում հպատակ և հարկատու ժողովրդի, հատկապես նստակյաց, հողագործ գյուղացիության իմաստով: Իսկ խաշնարած քոչվորությունը կոչվում էր «իլաթ - ايلات» և ավելի արտոնյալ վիճակում էր գտնվում:

Սադերիաթ - صادريات - Արտակարգ հարկեր:

Սավադ - سواد – Պատճեն:

Սարխաթ - سرخط – Ֆեոդալներին, հոգևորականությանը, բարձրաստիճան պաշտոնյաներին և հատկապես զինվորականությանը տրվող ռոճիկների և այլ կարգի պարգևատրությունների իրացմանը հսկող և հաշվառման ենթարկող հատուկ գրասենյակ, որի պետը կոչվում էր «բարձրագույն դիվանի սարխաթենիս» («սարխաթենիս-ե դիվան-ե ալա -سرخطنويس ديوان اعلى»): Սա բարձրագույն դիվանի 18 խոշոր ֆինանսական պաշտոնյաներից մեկն էր, որ «լաշգյարենիս»-ի հետ միասին հսկում էր զինվորականությանը տրվող ռոճիկներին:

Սարքար – سركار – Գործերի լիազոր-կառավարիչ, տնօրեն: Գործ է ածվում հատկապես տնտեսական գործերը տնօրինող հաստատության կամ վարչության իմաստով, ուստի որոշ դեպքերում թարգմանված է «սարքարություն»:

Սարրեշթե - سررشته - Հաշվապահության գրասենյակ, ֆինանսական բաժին:

Սոյուրսաթ կամ սուրսաթ – سيورسات – Ռայաթների կողմից տվյալ վայրում գտնվող զորքի ապահովումը մթերքով, նաև ընդհանրապես բանա-

կի գլխավոր ուժերի համար պարենի ու մթերքի մատակարարումը, որը հաստատված էր հատուկ մատյաններով:

Վազիֆե - وظيفه – Հատուկ պարգև, որ որպես կենսաթոշակ շահի կամ խոշոր իշխանավորների կողմից ի նշան մեծարման և հարգանքի տրվում էր գիտնականներին, գրողներին, անվանի մարդկանց ու հոգևորականներին որպես կեր:

Վակֆ – وقف - Բառացի նշանակում է «կանգ առնել», «ամրանալ»: Այսպես էին կոչվում եկեղեցիներին կամ մզկիթներին նվիրված՝ վակֆ արված հողերն ու այլ ստացվածքները, որովհետև, նվիրվելով որևէ կրոնական հաստատության, դրանք այլևս ենթակա չէին ոչ մի կարգի օտարման և մնում էին որպես եկեղեցու կամ մզկիթի մշտական սեփականություն և որպես այդպիսիք ազատվում էին պետական հարկերից:

Վակֆնամե - وقفنامه - Կտակագիր, փաստաթուղթ, որով հավատացյալները զանազան շարժական կամ անշարժ ստացվածքներ էին նվիրում եկեղեցիներին կամ մզկիթներին:

Վաքիլ – وكيل - Որևէ մեկի կողմից լիազորված անձ, ներկայացուցիչ կամ գործերի տնօրեն, նաև գործակատար:

Վիլայեթ – ولايت - Երկիր, երկրամաս, նահանգ: Աղբյուրներում և վավերագրերում գործածվում է փոփոխակի իմաստով: Երբեմն «վիլայեթ» անվան տակ հասկացվում էր մի ամբողջ երկիր, երբեմն ընդարձակ նահանգ, իսկ երբեմն նույնիսկ մեծ գավառ:

Վջուհաթ - وجوهات – «վաջհ - وجه» (գումար) բառի կրկնակի հոգնակի ձևն է (وجوهات - وجوه): Այս անվան տակ հասկացվում էին առհասարակ այն բոլոր հարկերը, որոնք գանձվում էին կանխիկ դրամով: Աղբյուրներում հանդիպում է նաև «թավաջջուհաթ - توجهات», «մութավաջջեհաթ - متوجهات» ձևերով:

Ուլամա - علماء - «Ալիմ - عالم» (գիտնական, գիտուն) բառի հոգնակին է, որը նշանակում է կրոնական գիտելիքներին լավատեղյակ անձնավորություն:

Փիշքաշ - پيشكش - Զանազան առիթներով բնակչության կողմից ֆեոդալին կամ պետական պաշտոնյաներին նվերների անվան տակ հատուցվող տուրք, ինչպես նաև ստորադաս պաշտոնյաների կողմից իրենց վերադասին, կամ խոշոր ֆեոդալների կողմից՝ շահին մատուցվող նվեր:

Քալանթար – كلانتر - Այսպես էին կոչվում քաղաքագլուխները, որոնք զբաղվում էին բնակչության քաղաքացիական հարցերով և հետևում էին քաղաքի հասարակական գործերին: Սրանք սովորաբար ընտրվում էին քաղաքի մեծահարուստ վաճառականների կամ խոջաների շարքերից:

Քյադխուդա - كدخدا - Այսպես էին կոչվում գյուղական ավագները: Սակայն չպետք է հասկանալ միայն գյուղի «գեղջավագ»-ի, «տանուտերի»

կամ «ռեսի» իմաստով. մի գյուղում կարող էին լինել մի քանի քյադխուդաներ, դրանք փաստորեն գյուղի ավագների կամ «աղսախկալների» (պարսկ. – «ռիշսեֆիդ») խորհրդի անդամներն էին, որոնք այդ անունը ստացել էին երբեևէ գյուղի տանուտեր եղած ժամանակ: Այդ պաշտոնից ազատվելուց հետո էլ նրանք շարունակում էին կոչվել քյադխուդաներ ու մասնակցում էին ավագների խորհրդին:

Քրքրա -كركره - Այսպես էին կոչվում «բամբակահան՝ բամբակը չանաք անելու գործատեղերը:

Օլքա - الكا - Հողային այնպիսի տիրույթներ, որոնք Իլխանական պետության շրջանում որպես ավատ տրվում էին քոչվոր ցեղերի պարագլուխներին և բարձրաստիճան զինվորականությանը՝ ամիրներին: Հետագայում ևս նախկին օլքաներ հանդիսացող շրջանները շարունակում էին կոչվել «օլքա», չնայած, որ կորցրել էին իրենց նախնական իմաստը:

Ֆաթվա - فتوى - Մուսուլմանական կրոնապետների՝ «շեյխ ուլ-իսլամների» և «մուֆթիների», ինչպես նաև կրոնական բարձրագույն ատյանի՝ «Շար'»-ի կողմից այս կամ այն հարցի մասին տրված վերջնական վճիռ, որը օրենքի ուժ ուներ:

Ֆարանգ - فرنگ - «Ֆրանսիա» բառի աղավաղված տարբերակը: Այս անվանումն էին իրանցիները տալիս Եվրոպային ու եվրոպական պետություններին ընդհանրապես (հայ իրականության մեջ՝ ֆռանգ):

Ֆարանգի - فرنگی - Եվրոպական, եվրոպացի:

Ֆերման - فرمان - Հրաման, թագավորական հրովարտակ:

PERSIAN DOCUMENTS OF THE MATENADARAN

D E C R E E S

VOLUME IV

(1734-1797)

F O R E W O R D

The fourth volume of the "Persian documents of the Matenadaran" involves 56 decrees of the Matenadaran issued from 1734 to 1797 by Nādir Shāh, Riżā Qulī Mīrzā, his son and the viceroy of Iran, other rulers and claimants to the throne of Iran, such as Ibrāhīm shāh, Āzād Khān, Muḥammad Ḥasan Khān, Karīm Khān Zand, Aqā Muḥammad Shāh, also the Heṛakl II, the king of Georgia and his son Georgi Mīrzā, when the regions of Eastern Armenia were subject to their power and ascendancy. These are all decrees of the rulers mentioned above survived in the Matenadaran.

Simeon Yerevants'i, the Catholicos of St. Etchmiadzin, who read and recorded the decrees referring to the rights and estates of the Holy See[210], represented them in the annotations in "Jambr", and also made use of them in his research on various aspects of the social-economic history of the Holy See. There are short annotations on the backside of the most part of these decrees made by this Catholicos.

After the fall of Ṣafavid state despite the long resistance of its local population, the regions of Eastern Armenia were gradually occupied by the Ottoman troops. The major part of the Armenian population and *maliks*, did not reconcile themselves with the Turkish predomination and were enthusiastic about the rise of Nādir Khān Afshār's power in Iran and his struggle against Ottoman Empire for the re-occupation of the territories of Transcaucasia.

During his war against Ottoman Turkey in Transcaucasia in 1734-1735 Nādir re-occupied the regions of Eastern Armenia, which remained within the borders of his state until his death in 1747. The Armenian *maliks* and the local population rendered assistance to the Iranian troops in the Armenian regions. To achieve military successes, Nādir cajoled the Catholicos and Armenian *maliks* and encouraged them with promises and verification of their rights with decrees. In 1735 Nādir Khān visited the Holy See of St. Etchmiadzin, granted the sum of 1000 *tūmāns* for the restoration of the monastery and other costly gifts. Moreover, he confirmed the rights of the monastery, the Catholicos and clergymen[211].

The first document of this collection is Nādir shāh's order addressed to Melik' Miansar of Geghark'uni. The left margin of the decree with the date and the seal, is damaged, but the content is clear and the date can be restored. The decree begins with Nādir's *ṭughrā*. The seal most likely has been in the left lower

[210] See MM (Matenadaran), Archve of Catholicosate, folder 1g, Doc. 355, 353, 354, 361, 377, 378a, 380, 396, 399, 400, 402, 401, 405, 406, 408, 413, 412, 417, 415, 416, 418; folder 1e, Doc. 591, folder 1z, Doc. 886, 976.

[211] Muḥammad Kāẓim, Nāma-yi 'ālam-ārā-yi Nādirī, vol. I, Moscow, 1960, pp. 632-634.

corner of the document, as it is found in other decrees, issued before Nādir's official coronation in Mughān Valley on March 6, 1736[212].

Thus, Nādir has addressed this order to the *malik* during his campaign against Ottoman Turkey in Yerevan province in 1734-1735. Since there is a note about the anticipated campaign towards Yerevan, and the month Zi Qaadah is written at the end of the decree, it must be the year 1146 of Hijra (April 5- May 5, 1734), the period when Nādir besieged Ganja, and intended afterwards to move towards Yerevan[213]. With the decree shāh demanded the faithful services of the *malik* and his agents in the reconnaissancing the positions of the Turkish garrisons. In return, Nādir promised to go over "the malignant gossips" about the *malik* and settle his problems[214].

The name of this Melik' Miansar Melik'-Shahnazaryan of Geghark'uni is recorded among the names of the *melik's* of Karabagh and Geghark'uni in a petition addressed to the Tsar of Russia, where they asked for His Majesty's protection[215]. "The malignant gossips" were most likely bound up with this former pro-Russian orientation of the *malik*, to which, Nādir would definitely not take a favourable view.

The next three decrees of the collection refer to the history of Dovshanlu (Aṛajadzor [216]) village of Karabagh. Nādir Khān issued the decrees in 1734 to confirm Davit', the priest, at the post of the elder and *malik* of Khach'en, and to demand the perfect levy of the taxes on the villages subject to the *malik*[217]. Another Persian document, which has survived in the depository of the Matenadaran, is the joint statement of the village-elders of Ghazanch'i, Ch'orman, Lower K'olatak, Bazark'end, Ballughaya, Khndzirstan, Tamkale, Vank', Shalva, etc., about their common consent to the appointment of Davit', the priest, at the post of their head and *malik*[218]. Some of the Armenian documents witness that by the church order of Esayi Catholicos of Aghvank' Davit' had succeeded his father Esayi[219] at the post of the priest of Dovshanlu

[212] See Documents 1-11.

[213] میرزا مهدی خان استرابادی، جهانگشای نادری، باهتمام سید عبدالله انوار، تهران ۱۳۷۷، ص ۲۴۵-۲۳۹ .

[214] MM, Archive of Melik-Shahnazarians, folder 241, file 1, Doc. 124.

[215] Armiano-russkie otnosheniia v pervoy treti XVIII veka (The Armenian - Russian relations in the first one-third of the 18th Century), vol. 2, part II, Yerevan, 1967, p. 283 (in Russian).

[216] Aṛajadzor, an Armenian village in Khach'en region of Karabagh, to the south from the Mountain chain stretching to Artsat'asar (M. Barkhudariants, Arts'akh, Baku, 1895, p. 185, (In Armenian).

[217] See Documents 2, 3, 4.

[218] MM, Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 177, see a copy of this Document, in the same folder, Doc. 376.

[219] MM, Archive of Catholicosate, f. 240, Doc. 10.

Village in 1716, and then in 1727 Melik' Grigor of Khach'en appointed him as the elder of the village[220].

The decrees mentioned above contain valuable information about how the Lezghi troops headed by Surkhāy devastated the villages of Karabagh and the heavy taxes imposed on the local population to feed the army of Nādir. The documents are the eloquent evidences on how Nādir Shāh achieved military successes at the very heavy cost for the local people[221].

According to Document 4, four villages were subject to Melik' Davit'. This means that Melik' Davit' was not the head of the whole region of Khach'en in Karabagh. Also there is no evidence on the blood-ties of this *malik* with Hasan-Jalalyans, the hereditary rulers of Khach'en. Besides, there is no information on this *malik* in sources of the later period. There is not a single evidence on this *malik* in Nādir Shāh's decree issued two years later, in 1736, where this village is mentioned among the villages of Khach'en region that were subject to Melik' Grigor Hasan-Jalalyan[222].

Immediately after his coronation in March 1736, Nādir Shāh established the five malikdoms of Karabagh in a separate administrative unit called "*maḥāl*-e khamsah" and put under the direct rule of shāhs of Iran. Melik' Egan of Dizak, who had been present at Nādir shāh's official coronation in Mughān Valley, was appointed the *żābiṭ* of "*maḥāl*-e khamsah"[223]. Although the decrees given to Melik' Egan have not survived, but other documents and sources of that period witness of the wide authorities of the *malik*. By the decree, mentioned[224] above the right to levy taxes on the villages Dovshanlu and Ghabartu of Khach'en was taken from the governors of Barda' and given to Melik' Egan, who had to deliver the taxes to Mīrzā Ibrāhīm, the viceroy and governor of Āẕarbāyjān[225].

After Melik' Egan's death in 1744, his elder son Aram succeeded him; he died in 1745. Melik' Esayi, the younger son of Melik' Egan was appointed at the post of *malik* of Dizak in 1746 by Nādir Shāh's decree kept in the State Central Historical Archive of Soviet Āẕarbāyjān [226].

[220] MM, Archive of Catholicosate, f. 240, Doc. 108.

[221] Ann K. S. Lambton, Landlord and Peasant in Persia, London-NewYork-Toronto, 1953, p. 132.

[222] See Document 12.

[223] Abraham Kretats'i, Patmut'yun (History), Yerevan, 1973, p. 80, (In Armenian).

[224] See Document 12.

[225] The term Āzarbāyjān is used in the decrees with its former meaning and was the administrative unit comprising the territory of north-western part of the present Iran.

[226] F. Poghosian, Khamsayi melik'neri iravunk'nern u partakanut'yunnerě (The rights and the duties of the meliks of Khamsa), Bulletin of the Archives of Armenia, 1966, № 1, p. 203, (In Armenian)..

Nādir Shāh's decree issued in 1738 confirms the *mu'āfī* of Mkrtum and Hakobjan, the *maliks* of Yerevan province[227]. These *maliks* had served faithfully to Nādir during his military campaign in Yerevan province. Nādir paid high tribute to their services[228], and had given his official permission to Melik' Hakobjan to open a mint in Yerevan[229]. Both these *maliks* and Abraham Kretats'i Catholicos[230] were present at Nādir's coronation[231].

Most of the decrees in the collection was obtained by the catholicoses of Etchmiadzin; they aimed at protecting the estates and the rights of the Holy See from the encroachments.

Although Abraham Kretats'i had been Catholicos for a short period, he enjoyed Nādir Shāh's special benevolence: he could obtain over 50 decrees[232]. However, a few of the documents has survived in the depository of the Matenadaran. The decrees forbidding the unlawful tax-demands from the Holy See and its estates, nuncios, and encroachments on the church benefits and assigning the exact size of the taxes are among the survived decrees, entirely represented in the collection.

In 1431 Catholicos Grigor Makvets'i had bought the whole six *dāngs* of the villages Vagharshapat, Ashtarak, Bat'rinj, Noragavit', Aghavnatun, Teghenis-K'irajli and Mughni for the Holy See[233]. In 1585 the Holy See of St. Etchmiadzin bought Dibak'lu Village entirely[234]. The village Oshakan was bought in parts in XVII by P'ilipos Aghbakets'i, Hakob Jughayets'i and other catholicoses of Etchmiadzin[235]. The deeds of purchase dated 1656, 1657, 1709 and 1719, on buying the village Masdara and making it the *vaqf* of the Holy See, also have survived[236]. In 1655 Catholicos Hakob Jughayets'i had bought the village Frankanots'[237].

[227] See Document 13.
[228] Abraham Kretats'i, Patmut'yun, p. 244:
[229] Ibid, p. 72:
[230] Abraham III Kretats'i Catholicos of all Armenians in 1734 –1737.
[231] Ibid, p. 80,
[232] Abraham Kretats'i, Patmut'yun, pp. 52, 70, 73, 128, 149:
[233] H. Papazian, Matenadarani parskeren vaveragrerě, kalvatsagrer (The Persian documents of Matenadaran, Deeds), vol. 1, Yerevan, 1968, Document 5. (In Armenian).
[234] Simeon Yerevants'i, Jambṛ (Survey on the estates and rights of the Holy See of St. Etchmiadzin), Yerevan, 2003, p. 166 (In Armenian).
[235] MM, Archive of Catholicosate, f. 1a, Doc. 1a, 61a, b, 64, 65a, 66, 70, 74, 100, 101; f. 1b, Doc. 123, 160, 176:
[236] MM, Archive of Catholicosate, f. 1z, Doc. 947, 948, 950, 951.
[237] Simeon Yerevants'i, Jambṛ, pp. 158.

In 17th Century twenty three villages were the estates of the Holy See of St. Etchmiadzin[238]. A part of them were lost after the death of Catholicos Hakob Jughayets'i in 1780. The tax-list of Vagharshapat Village composed in 1725 makes clear that the villages Vagharshapat, Oshakan, Masdara, K'irajli and Frankanots' belonged to Etchmiadzin at that time[239].

Catholicos Abraham Kretats'i could fix the belonging of the villages Vagharshapat, Oshakan, Masdara, Frankanots', K'irajli, Dibak'lu and Chelebik'end to the Holy See of St. Etchmiadzin by Nādir shāh's decree[240].

Under Ibrāhīm Shāh's rule four villages (Vagharshapat, Oshakan, Frankanots' and Masdara) remained in the possession of the Holy See of St. Etchmiadzin[241].

Later the villages Oshakan and Frankanots', too, were lost for the Holy See. Nevertheless, Catholicos Simeon Yerevants'i[242] succeeded in getting these villages back. Moreover, Catholicos Grigor Makvets'i's *vaqfnāmah* could return the villages Ashtarak, Eghvard, Mughni and Aghavnatun, and allotted their belonging to the Holy See with documents confirmed with the seals of Ḥusayn 'Alī Khān of Yerevan, *shaykh-ul-Islām* and other officials[243].

Holy See of St. Etchmiadzin had estates also in Tabrīz and Dihkhārqān. There is no data on the time and circumstances of the purchase of the estate in Tabrīz. According to Simeon Yerevants'i, the estate in Dihkhārqān, which during his catholicosate was in a good state and in the possession of the Holy See, had gotten three orchards purchased in parts by Catholicos Hakob Jughayets'i[244]. As these estates were far from Etchmiadzin, it was important to ensure the security of the church agents traveling there and back from the extortion of the customs officials and road guards. Therefore, Catholicos Abraham Kretats'i obtained Nādir Shāh's decree, represented as Document 7 in the collection. These estates were often leased, such as in 1735 a garden in Dihkhārqān was leased by Ter Minas with an annual rent of 500 litre raisins[245]. Catholicos Simeon Yerevants'i

[238] H. Papazian, Vanakan Kalvatsk'neri sepakanatirakan mi kani aṛandznahatkut'yunner (Some peculiarities of the church estates' ownership), Bulletin of Matenadaran, № 10, Yerevan, 1971, p. 243, (In Armenian).
[239] H. Papazian, Vagharshabat gyughi 1725 – 1728tt. Turk'akan harkats'uts'aknerě, (The tax-lists of Vagharshabat Village of 1725- 1728), Bulletin of Matenadaran, № 5, Yerevan, 1960, p. 453, (In Armenian).
[240] See Document 8.
[241] See Document 29, 37.
[242] Simeon I Yerevants'i Catholicos of all Armenians in 1763 – 1780.
[243] Simeon Yerevants'i, Jambṛ, p. 51-52.
[244] Ibid, 253.
[245] MM, Archive of Catholicosate, f. 242, Doc. 26:

granted his estate in Tabrīz on lease for 99 years to a certain Mīrzā Rafi' with an annual rent of 100 litre grain[246].

According to the petition of Catholicos Abraham Kretats'i a detailed survey of the estates and taxes of the Holy See of St. Etchmiadzin was carried out and the *mu'āfī* for the sum of 106910 *dīnārs* was confirmed by Nādir Shāh's decree[247]. Whenever the Holy See obtained more estates, or cultivated more corn, the Catholicos had to pay more taxes, due to the fulfillment of the obligations of payment as the whole country did[248].

However, two years later, due to the increase in taxes apart from the 175000 *dīnārs* the Holy See had to pay 1177550 *dīnārs* after a new survey of its taxes and benefits[249]. According Simeon Yerevant'si this policy was continued until Nādir's death in 1747. Nevertheless there are evidences on heavier fines taken from Etchmiadzin[250]. Particularly, in 1744 apart from 175000 *dīnārs* 212200 *dīnārs* was levied from Catholicos Ghazar after a new survey of the estates and the benefits of the Holy See[251].

During the rule of Āzād Khān, in 1753, a new survey of the taxes of the Holy See was carried out and the sum of 109125 *dīnārs* was fixed to be paid annually together with 175000 *dīnārs* for the monasteries of Yerevan Khānate by the Holy See. Āzād Khān's decree issued in the same year prohibits the excesses done during the levy of the sum assigned after the survey of the *mumaiyizes*[252]. Nevertheless the levy of the sum added to the money fixed in Nādir Shāh's decree of 1735 was cancelled in 1755 by a new decree of Āzād Khān[253]. In June of the same year Āzād Khān orders to stop levying taxes on the destructed monasteries of Yerevan Khānate[254]. Most likely, the last decree was based on the decree issued on April 15, 1755 by Ḥasan 'Alī, the Khān of Yerevan, due to the petition of Catholicos Alexander on the same problem[255]. These decrees were to

[246] Simeon Yerevants'i, Jambṛ, p. 185: MM, Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 457, 458.
[247] See Document 9.
[248] Simeon Yerevants'i, Jambṛ, p. 201.
[249] Ibid, pp. 203-204.
[250] Khach'atur Jughaets'i, Patmut'yun Parsits' (History of Persia), Vagharshapat, 1905, p. 265; M. Ch'amch'yan, Patmut'yun Hayots' (History of Armenian People), vol. III, Yerevan, 1984, p. 821; A Chronicle of the Carmelites, p. 642; Hovhannes Shahkhat'unyan, Storagrut'yun Kat'ughike Etchmiadzni ev hing gavaṛats'n Ararata (A Description of the Holy See of St. Etchmiadzin and its five provinces), St. Etchmiadzin, 1842, p. 227 – 228 (in Armenian).
[251] MM, Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 392.
[252] See Document 41.
[253] See Document 45.
[254] See Document 44.
[255] MM, Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 417.

free the Holy See from all taxes. But in the next three years when the newly elected Catholicos did not come to Etchmiadzin[256], the Khān of Yerevan started various arguments and imposed new taxes, so that the addition to the *mu'āfī* reached to 117500 *dīnārs*[257]. Besides, he continued levying 175000 *dīnārs* on the monasteries[258].

Initially, when he ruled, Karīm Khān confirmed the *mu'āfī* of the Holy See over 186300 *dīnārs*[259]. Later, in 1765 Catholicos Simeon succeeded in freeing the Holy See from all taxes, including 175000 *dīnārs*, by the decree of Ḥusayn 'Alī Khān of Yerevan[260].

Catholicos Ghazar Jahkets'i[261] obtained 11 decrees of the collection from Nādir Shāh and Riżā Qulī Mīrzā, his son, when the latter was the viceroy of Iran (1738 - 1740). Eight decrees were received by Catholicos Ghazar from Ibrāhīm Shah in 1748-1749.

During his campaign in India (November, 1738 – May, 1740) Nādir Shāh had appointed his eldest son Riżā Qulī Mīrzā the viceroy of Iran[262]; the latter issued the decrees of the period. His decrees were distinguished from the decrees issued previously: each decree issued by him solved several problems.

Some of the nomadic people of Yerevan Province were moved by Shah Ṭahmāsb II in 1730-1731 during the latter's campaign there and they had left a part of their goods and property by their Armenian neighbours[263]. The Turkish powers of Yerevan province grabbed their property. Later the nomadic people came back and demanded the left properties, which caused much trouble to the Armenians. Therefore, Catholicos Abraham Kretats'i had obtained a decree from Nādir Shāh in 1735 on this account[264], which has not survived. One of Riżā Qulī Mīrzā's decrees also deals with this problem[265].

The next problem raised in this decree refers to the claims of the *jadīd ul-Islāms* upon the property of their Armenian relatives. The prohibition of such claims was important for the Armenians. In Ṣafavid era, according to Imām Ja'far's law, the Armenians who had adopted Islam, had the right to get the whole property of their Christian relatives and deprive them of their legacies. In

[256] Catholicos Alexander dies in 1755, and Sahak Ahagin, the newly elected catholicos did not come to the Holy See until the election of Hakob Shamakhet'si as catholicos in 1759.
[257] Simeon Yerevants'i, Jambṛ, pp. 205-206:
[258] Ibid.
[259] Ibid, p. 206.
[260] Ibid, p. 208.
[261] Ghazar I Jahkets'i Catholicos of all Armenians in 1737 – 1751.
[262] The Cambridge History of Iran, vol. 7, Cambridge, 1991, p. 39, 42.
[263] See Document 16.
[264] Abraham Kretats'i, Patmut'yun, p. 52.
[265] See Document 16.

this respect, a host of complaints and records of the legal proceedings have survived[266]. The practice of this law led to major oppressions of Armenians giving the Armenian converts to Islam a chance to pretend upon the property of Armenians even if they had no blood ties with them[267], or try to get the *vaqf* estates of the Holy See of Etchmiadzin[268] thus furthering the conversion of Armenians to Islām.

During the period of collapse of the Ṣafavid State the catholicoses Astvatsatur I Hamadants‘i and Abraham II Khoshabets‘i succeeded in getting decrees that favoured the interests of the Christian Armenians from Shāh Ṭahmāsb II. Particularly, according to the decree issued in 1724, the *jadīd ul-Islāms* had to prove their rights in various administrative instances before claiming upon the ownership of the properties of their relatives[269]. Shāh Ṭahmāsb II's next decree (1731) forbids the arguments of the *jadīd ul-Islāms* with their Christian relatives for getting their legacy[270]. This decree forbade the execution of the law of Imām Ja'far in issues of inheritance of Armenians. Most likely, based on these decrees Catholicos Ghazar could get a decree that protected the rights of the Christian Armenians; if says: "Whenever an Armenian has the honour to adopt Islam and become a Moslem, he must have no arguments with his relatives for inheritance and do no unlawful *shiltāq* as regards them". Being aware of the importance of this order Catholicos Ghazar obtained a decree with the same content from Ibrāhīm Shāh too[271].

Catholicos Ghazar who came from Jahuk region of Nakhichevan, (the centre of Armenian Catholics), was aware of the disastrous results of the catholic missionary propaganda for the Armenian people and, therefore, waged a relentless struggle against them with his religious works and activities[272]. According to the Carmelite priest Philip Meri they were persecuted by the "Armenian patriarch Lazar, who demanded to draw the missioners away from Iran and destroy their churches". Catholicos Ghazar addressed to the viceroy of Iran on this account five times and wasted a big sum of money. As a result, many

[266] H. D. Papazian, Sefyan Irani asimilyatorakan k‘aghak‘akanut‘yan harts‘i shurj‘ĕ (About the Assimilative policy of Ṣafavid Iran), Bulletin of Matenadaran, Yerevan, 1956, № 3, pp. 87-88 (in Armenian).
[267] K. Kostikyan, The Persian Decrees of the Matenadaran, vol. III, Yerevan, 2005, Document 18.
[268] Ibid, Doc. 51.
[269] Ibid, Doc. 86.
[270] Ibid, Doc. 89.
[271] See Doc. 28.
[272] A. Ayvazian, Hayots‘ ekeghets‘in XVIII dari hay Āzātagrakan sharzhman k‘aṛughinerum (Armenian Church at the crossroads of the Armenian liberation movement), Yerevan, 2003, pp. 141- 143 (in Armenian)

catholics were imprisoned and a decree was issued in favour of the Armenian church[273]. Although this decree was not found in the Archive of the Matenadaran, two decrees found[274], dated 1741, pursued the same object.

On the whole, based on the decrees, this Catholicos had focused his attention on protecting the religious rights of the Armenian people from the interferences and acts of violence of the Moslem clergymen and officials[275].

In 1745 Catholicos Ghazar visited Nādir Shāh in Mashhad[276]. At that time Nādir found some reasons to fine the Catholicos that led to dethroning him[277]. According to Carmelites this was connected with the attempt of the Catholicos to discredit the Catholics[278]. This lasted six months. Afterwards, Hovhannes, the deputy-Catholicos and other clergymen, took advantage of Shāhrukh, Nādir's grandson's visit to Yerevan, mediated and got Nādir's permission to return Ghazar to the throne of Catholicos[279].

Although the evidences of the contemporary authors on the reasons of dethroning Catholicos Ghazar differ, all sources agree on the fact that the Persian government had taken big fines from the Holy See[280].

In our opinion shah's personal consideration in discredition of Catholicos Ghazar, played a secondary role since the taxes were heavy and the fines - frequent under Nādir's rule[281], and Nādir did not need the assistance of the Armenian subjects in this period; this was necessary during his campaign in Transcaucasia against Ottoman Empire.

After Nādir Shāh's death, his nephew ‘Alī Qulī (known as Adil) Shāh became shāh in Mashhad, July 6, 1747. Although this ruler had subdued the regions of Eastern Armenia for a short period and interfered in the affairs of the Holy See, and, particularly, dethroned Ghazar Catholicos in spring, 1748[282], there was no decree issued by him in the Archive of the Matenadaran. Instead, Petros K‘yutur was elected Catholicos[283]. At the end of the year Ibrāhīm Mīrzā revolted

[273] A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVII-XVIII centuries, v. I, London, 1939, pp. 632-633.
[274] See Documents 18, 23.
[275] See Documents 17, 18, 20, 28, 30, 31.
[276] M. Ch‘amch‘yan, Patmut‘yun Hayots‘, vol. III, p. 827.
[277] Hovhannes Shahkhat‘unyan, Storagrut‘yun, p. 227.
[278] A Chronicle of the Carmelites, pp. 641-642.
[279] Hovhannes Shahkhat‘unyan, Storagrut‘yun, p. 228.
[280] Khach‘atur Jughaets‘i, Patmut‘yun Parsits‘, p. 265; M. Ch‘amch‘yan, Patmut‘yun Hayots‘, vol. III, p. 821; A Chronicle of the Carmelites, p. 642; Hovhannes Shahkhat‘unyan, Storagrut‘yun, vol I, pp. 227-228:
[281] Ann K. S. Lambton, Landlord and Peasant in Persia, p. 132.
[282] M. Ormanian, Azgapatum, vol. II, pp. 3423-25:
[283] Ibid, p. 3426.

against his brother ‘Ādil Shāh and on December 8 declared himself shāh. Hovsep‘ Deacon, Catholicos Ghazar’s brother, succeeded in getting the decree to free and reconfirm the former Catholicos at the post of the Catholicos of all Armenians[284]. This decree issued in December, 1748, is kept in the depository of the Matenadaran and is presented in the collection with the other decrees issued at this time [285].

After Nādir Shāh’s death the Khānates of Yerevan, Karabagh and Nakhichevan were formed on the basis of the former *bīglarbīgīs*. The regions settled with Armenian population were involved in these and several other neighbouring khānates: such as Shīrvān, Shakī, Mākū, Khuy, etc. Since the decrees of Yerevan refer mostly to the history of Yerevan Khānate, we shall represent their historical background.

In second half of 18th Century the Yerevan Khānate, unable to protect its independency, was an arena of frequent armed conflicts of the neighbouring khāns, the pretenders to the throne of shahs of Iran and the kings of Georgia, and from time to time, one of them, temporarily subdued the Khāns of Yerevan. The decrees of Matenadaran, involved in the collection, give evidences of this situation.

In mid-18th Century Iran was divided into several parts, the rulers of which were in constant struggle against one another. Āzād Khān Afghān, a commander-in-chief of Nādir’s army, had become the ruler of Āẕarbāyjān.

According to the documents[286], from 1751 to 1755 Āzād Khān had subdued the Khān of Yerevan and levied taxes from him. The period was known for fights between Āzād Khān and Heṛakl II, the king of Georgia; the latter gained victory in the territory of Yerevan Khānate in 1751[287]. After these events Heṛakl II issued a decree confirming the *mu‘āfī* of the Holy See of St. Etchmiadzin[288].

In June, 1757 Muḥammad Ḥasan Khān Qājār defeated Āzād Khān and subdued Āẕarbāyjān[289]. The Armenian clergymen obtained the decree from this ruler to free the nuncios of the Holy See from paying *rāhdārī* in the regions subject to him[290].

Shortly afterwards, in February 1759, Karīm Khān Zand defeated Muḥammad Ḥasan Khān and from 1760 to 1763 subdued the whole

[284] Ibid, pp. 3429-30.
[285] See Documents 28 – 35.
[286] See Documents 38, 40 – 47.
[287] L. Melik‘set‘-Beg, Vrats‘ aghbyurnerĕ Hayastani ev hayeri masin (Georgian Sources on Armenia and Armenians), vol. III, Yerevan, 1955, pp. 76, 169.
[288] See Document 39.
[289] The Cambridge History of Iran, vol. 7, p. 75.
[290] See Document 48:

Āẕarbāyjān[291]. Karīm Khān had intentions to rule over the regions of Transcaucasia.

Catholicos Hakob Shamakhets‘i[292] applied to Ḥusayn ‘Alī, the Khān[293] of Yerevan with a petition having 14 items concerning the rights and estates of the Holy See; the latter confirmed them with a decree dated 1759[294]. Later, in 1763, the same Khān[295] and Karīm Khān[296], too, confirmed the decree by the request of Catholicos Simeon. Karīm Khān’s this decree is represented as the Document 50 of the collection.

In 60s and 70s of 18th Century Yerevan Khānate was mostly under the rule of Karīm Khān Zand. Nevertheless, the Georgian king wished to see the Khān of Yerevan among his subjects as well and levy taxes on them. Therefore, he organized several military campaigns to the territory of Yerevan Khānate.

Catholicos Simeon Yerevants‘i has recorded the following in connection with the campaign of Heṛakl II in Yerevan in 1765: “When we went to Yerevan and stopped at our place, the Khān invited us. We visited him and had a long talk with him and his high-rank officials. They were convinced to give the half of the king [Heṛakl]’s demand and to serve him. They were unable to pay, and they were right to say: “If the king wants to rule over us … he must free us from Karīm Khān, to whom we pay taxes and we have given hostages” [297].

Heṛakl II organized new campaigns in 1778 and 1779 in order to compel the Khān of Yerevan to do his duties of a subject[298]. As a result, Ḥusayn ‘Alī Khān of Yerevan pledged himself to be Heṛakl II’s tax-payer; he paid 3000 *tūmāns* annually. Besides, he had to assist the king with his troops, and the next Khāns of Yerevan were to be confirmed by the Georgian kings. In return, Heṛakl promised to protect Yerevan Khānate from its internal and external enemies[299].

Several months later Georgi Mīrzā[300], the Georgian crown-prince, issued a decree which we included in the collection. There are trustworthy evidences on the fact that from the beginning of the 18th Century the Holy See of St.

[291] The Cambridge History of Iran, vol. 7, p. 76-78.
[292] Hakob Shamakhets‘i Catholicos of all Armenians in 1759 – 1763.
[293] Husayn ‘Alī was the khan of Yerevan in 1759 – 1783.
[294] MM, Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 428.
[295] Simeon Yerevants‘i, Jambṛ, p. 190-191, MM, Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 429a.
[296] Ibid, 315:
[297] Divan hayots‘ Patmut‘yan (Collection of Armenian History), vol. III, (The Memorial of Simeon Catholicos), part I, Tiflis, 1894, p. 209-210 (in Armenian).
[298] V. Grigorian, Erevani khanut‘yunĕ XVIII dari verjum, (The Khanate of Yerevan at the end of 18th Century), Yerevan, 1958, p. 31 (in Armenian).
[299] Ibid, p. 73.
[300] See Document 52.

Etchmiadzin had serves in the territory of the Georgian kingdom[301]. The decree, mentioned above, confirms that Mīrzā Aḥmad and his family belonged to the Holy See. The decree is a valuable evidence on impact of the social-economic structure of the kingdom of Georgia to Yerevan province, when this province was subject to the Georgian king. Most likely Mīrzā Aḥmad had been granted earlier, but for some reasons Georgi Mīrzā demanded to return him in August 1782. The Holy See needed the presence of this servant badly, since Ghukas Karnetsʻi[302] expressed his dissatisfaction with the demands to return the servant in the letters addressed to Herakl II and Georgi Mīrzā, his son[303]. At last, the crown-prince yielded the demands of the Catholicos Ghukas Karnetsʻi and granted Mīrzā Aḥmad and his family to the Holy See forever confirming it by the decree involved in the collection. Catholicos Ghukas Karnetsʻi expressed his special gratitude on this account[304]. Some documents of the Archive of Catholicosate in the Matenadaran show that Mīrzā Aḥmad and his son Mīrzā Kalba'lī had been the Persian clerks of Etchmiadzin[305], who fulfilled the correspondence between the Holy See and the Khāns and other rulers[306]. The copies of Karīm Khān's decree[307] presented in this collection and other documents kept in Matenadaran were written by Mīrzā Kalba'lī[308].

The period after the downfall of Ṣafavid State was hard for the Armenian population and their monasteries of Syunikʻ and Āẕarbāyjān (in Iran). The decrees witness about how the population in these areas suffered from the frequent conflicts and robbery attacks of the neighbours.

In 1743 and 1748 two decrees were issued concerning the monastery of St. Thaddeus in Mākū by Nādir and Ibrāhīm Shāhs[309]. They have the same contents: they free the monastery from taxes and order the local governors to protect the clergymen of the monastery from the robbery attacks from the other side of the boundary. Nevertheless, the decrees were unable to protect the security during the frequent fights that had occurred. Hakob Shamakhetsʻi the deputy Catholicos

[301] Simeon Yerevantsʻi, Jambṛ, p. 288; B. M. Arutyunyan, Krupnoe monastirskoe khozyaystvo v Armenii v XVII – XVIIIv.v. (The Big Monastic Economy in Armenia in XVII-XVIIIv.v.), Yerevan, 1940, p. 92 (in Rissian).
[302] Ghukas I Karnetʻsi catholicos of all Armenians in 1780 – 1799.
[303] Divan hayotsʻ Patmutʻyan (Collection of Armenian History), vol. IV, Ghukas Karnetsʻi (1780-1800), Tiflis, 1899, pp. 420 –422, 425 (in Armenian).
[304] Divan hayotsʻ Patmutʻyan, vol. IV, Ghukas Karnetsʻi, pp. 439 –440.
[305] That Mirza Kialba'li was Mirza Ahmad's son is known from the following document (MM, Archive of Catholicosate, f. 1e, Doc. 748).
[306] MM, Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 429; f. 1d, Doc. 519; f. 1e, Doc. 593, 671.
[307] See Document 49.
[308] MM, Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 429a; 1e, 615a, d, 617b, etc.
[309] See Documents 27, 36.

wrote about the heavy losses and hardships of the monastery in his message referring to the monastery in 1758[310].

Tatʻev Monastery of Syunikʻ suffered the disastrous robbery attack of Fatḥ ʻAlī Khān, the Commander-in-Chief of Āzād Khān's army, in 1762, when Hovhannes, the head of the monastery, was killed[311].

The monastery of St. Stepʻannos Apostle was under constant threat of robbery attacks. In 1769 Karīm Khān ordered the local officials put an end to such actions against the monastery. The message of Catholicos Simeon Yerevantsʻi dated 1770 states about the poor state of the monastery: "…Although the whole Eastern region is in a trouble, especially Nakhichevan, because of the frequent change of the tyrants becoming its governors. They always fight against one another and move with their troops from here to there causing much harm and destruction to the country and especially to the monasteries. As a result, the fine monastery of St. Stepʻannos Apostle was robbed and destructed many times, became impoverished and lost its church ornaments and possessions" [312].

After Karīm Khān's death in 1779 Aqā Muḥammad Khān began his struggle to subdue the whole territory of Iran to his power. Fighting against the heirs of Karīm Khān Zand he succeeded in establishing his rule over almost the whole territory of Iran. Since then he had found himself the ruler of Iran; however he refused although refused to have the title of "shāh".

Two of Aqā Muḥammad Khān's decrees available in the Archive of Matenadaran were issued during his campaign in Transcaucasia in 1795. Before the arrival of the Iranian forces at the neighbourhood of Yerevan fortress, Aqā Muḥammad Khān promised security to the Holy See of St. Etchmiadzin with his decree issued on July 1, 1795[313]. Nevertheless, the monastery was obliged to pay a big fine to ʻAlī Qulī Khān, the commander of the Iranian troops arrived at Chʻarbagh at the end of July[314]. The latter also issued several decrees reassuring the Catholicos and the clergymen in their safety[315].

At the cost of expensive gifts Aqā Muḥammad Khān's next decree was issued after the collapse of Tiflis in October of 1795[316].

Aqā Muḥammad Khān's campaign in 1795 brought great losses to the regions of Transcaucasia. There were the consequences of the campaign, the famine and destructions throughout the whole next year in the regions of Yerevan

[310] MM, Archive of Catholicosate, f. 244, Doc. 364.
[311] Divan hayotsʻ Patmutʻyan, vol. III, part I, pp. 57 – 62.
[312] MM, Archive of Catholicosate, f. 244, Doc. 271.
[313] See Document 53.
[314] Ghukas Karnetsʻi, Divan Hayotsʻ Patmutʻyan, (Collection of Armenian History) vol. 1, part I, Yerevan, 1984, p. 30 (in Armenian).
[315] MM, Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 521, 522.
[316] See Document 54.

and Karabagh. Moreover Russia started a military campaign in Transcaucasia in 1796, during which its troops led by count V. S. Zubov took Darband and Ganja. In spite of the great hopes to transfer the Armenian regions under Russian protectorate, Ghukas Karnetsʻi Catholicos realised about the menace of a new campaign of the shah of Iran. Therefore the Catholicos sent precious presents to Aqā Muḥammad Shah with Davitʻ and Hovhannes *Vartʻapets*, his messengers, to assure the shah of his obedience and ask for a decree. The messengers of the Catholicos were honoured with the gracious reception of the shah and returned with a royal decree[317]. Most likely, the last decree of this collection is the decree obtained as a result of this mission.

Ghukas Karnetsʻi made every effort to protect the Holy See from the encroachments of the *khān* of Yerevan and the unlawful taxes he imposed upon the monastery[318]. The decree includes instructions addressed to the khān ordering him "to be on friendly terms with the Catholicos, support him in every respect" and "refrain from any oppression" upon him[319].

* *
*

The decrees in the collection were issued not only by the shahs of Iran, but also the claimants to their throne, the king of Georgia and his heir. These decrees differ from the royal decrees of Ṣafavid shahs in their look and contents.

The decrees of this volume are shorter, have idiomatic and stylistic innovations. They are devoid of the *miṯāls* and *fatvás*, the decisions of the *dīvān as-ṣadārat* and *shar'*, which was the result of the social-political changes and the weakened position of the Moslem high clergymen in Iran in the period in question. The seals of shahs and claimants to their throne also were changed in the period.

During composition of this volume we have followed the principals worked out in the former volumes.

The obliterated or erased words and word groups of the documents, also words illegible because of handwriting, or other reasons are noted in inverted commas "…". Words in brackets [ ] are added to the translations in order to make the text more comprehensible. Words in italics are explained in the glossary at the end of the book.

The Armenian names and toponyms in the foreword and brief contents of decrees are presented through the following transliteration systems for Armenian, in the texts of the decrees – for the Persian. The Persian terms, names and place-names are transliterated with the system for Persian.

[317] Divan hayotsʻ Patmutʻyan, vol 1-2, Tiflis, 1893, p. 31.
[318] V. Grigorian, Erevani khanutʻyunĕ XVIII dari verjum, p. 179.
[319] See Documents 54 and 55.

Armenian

Ա	ա	A	a	Ն	ն	N	n
Բ	բ	B	b	Շ	շ	Sh	sh
Գ	գ	G	g	Ո	ո	O	o
Դ	դ	D	d	Չ	չ	Chʻ	chʻ
Ե	ե	E	e	Պ	պ	P	p
		Y	y				
Զ	զ	Z	z	Ջ	ջ	J	j
Է	է	Ē	ē	Ռ	ռ	Ṛ	ṛ
Ը	ը	Ĕ	ĕ	Ս	ս	S	s
Թ	թ	Tʻ	tʻ	Վ	վ	V	v
Ժ	ժ	Zh	zh	Տ	տ	T	t
Ի	ի	I	i	Ր	ր	R	r
Լ	լ	L	l	Ց	ց	Tsʻ	tsʻ
Խ	խ	Kh	kh	Ու	ու	U	u
Ծ	ծ	Ts	ts	Փ	փ	Pʻ	pʻ
Կ	կ	K	k	Ք	ք	Kʻ	kʻ
Հ	հ	H	h	Եւ	եւ	Ew	ew (in Classical orthography)
Ձ	ձ	Dz	dz	Եվ	և	Ev	ev (in Reformed orthography)
Ղ	ղ	Gh	gh				
Ճ	ճ	Ch	ch				
Մ	մ	M	m				
Յ	յ	Y	y				
				Օ	օ	O	o
				Ֆ	ֆ	F	f

Persian

ا	omit	ص	ṣ
ب	b	ض	ż
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	s̱	ع	ʻ (ayn)
ج	j	غ	gh
چ	ch	ف	f
ح	ḥ	ق	q
خ	kh	ک	k
د	d	گ	g
ذ	ẕ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
ژ	zh	و	v
س	s	ه	h
ش	sh	ی	y

Vowels and Diphtongs َ - a, آ - ā, ِ ی - ī, ُ - u, َ ی - á, َ و - aw, ِ - i, ُ و – ū, َ ی – ay

D O C U M E N T 1
Nādir Khān's decree issued in 1734 ordering Melik' Miansar to get information with his agents about the Ottoman troops

Archive of Melik'-Shāhnazarians, folder 241, file 1, doc. 124
Original (damaged), size: 20 x 32cm, script: shikaste, nasta'liq

I take refuge in Allah, the Most high.

The high order was issued on the following:

Let the dignified *Malik* Miānsar the *malik* of the *maḥāl* of … [be aware] that the report on his and other *kadkhudās'* departure for Gūkjah and … in accordance with the traditions of obedient servitude … [sent] to the Holiest presence was viewed by the generous look and the contents was reported to the fair mind. Concerning the … services he has no other way, since, if, may it please the Most high, with the divine power the Īravān will be occupied in the near future…

He must raise his reputation, or else if he has other intentions and frees himself from his duties, if he has other intentions he will be punished. Concerning his report on account of a group of dishonest people, who are his enemies and backbite him and …

The high *vakīls* will not listen to them, whenever he …[serves] … devotedly in the traditions …

[He] must send several experienced agents to Īravān to go and inquire about the Ottoman troops at … other fortresses and to inform His Excellency who will report about it to His Majesty, so that … necessary orders were given. He must make all the efforts in this matter and expose his knowledge and awareness and report about the problems and demands. He must try to do his utmost, consider this a strict order and his obligation.

[Written in the month of] Z̲ī Qa'adah [in the year 1146] [320].

[320] April 5 – May 5, 1734.

D O C U M E N T 2
Nādir Khān's decree issued in 1734 to confirm Priest Davit' at the post of the head of Dovshanlu and other villages of Khach'en

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 182, original[321]
Size: 23 x 33,2cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the Clement and the Merciful
I take refuge in Allah, the Most high.

The high order was issued to the following effect:

As soon as the petitioner is informed about the content of the sublime *raqam*, he has to set about doing the affairs of the head of the above named [Khach'en] *maḥāl*, collect the *ra'īyats* of that *maḥāl* and attend to the affairs of the *ra'īyats*, because nobody will hinder them. Let them be tranquil and hopeful, since, according to the order, the victorious warriors will not attack the *ra'īyats*. Let them not violate the order. This must be taken as a strict order, and all efforts must be taken [to carry it out]. This is their obligation.

Written on 16 Jumadī I in the year 1147[322].

[Seal][323]: There is no other deserved except 'Alī, there is no sword except Zū al-fiqār[324]. By God's will I am the one[325] [man] and the servant of the four and eight[326].

The petition of the most humble praying servants, priest Dāvid of Dawshānlū[327] Village and other poor *ra'īyats* of Khāchīn *Maḥāl*

He brings the following to the notice of those, who have recovered the foundation of His fortunate Majesty, having the heavens as his retinue, "This year the sinister Lezgies of the overthrown Surkhāy gathered the troops of Dāghistān and invaded the *maḥāl* of these poor, captured about 4600 people - men, women, adults and children - burnt their houses and properties, drew the whole crop of corn out of wells and ate it, grazed, trampled, and destroyed the vegetation. Such a tyranny and violence occurred to these poor. Those, who were not captured, and stayed in the *maḥāl* are poor people who suffer from hunger

[321] There is a copy of this document in the same Archive, see file 2b, doc. 186.
[322] October 15, 1734.
[323] This seal is stamped below the text of the order in the decrees issued before March 6, 1736, Nādir's official coronation in Mughan Valley (see Documents 2-4, 6, 9, 10): Two other seals were stamped in later decrees in the upper parts of the documents.
[324] The name of 'Alī's sword.
[325] This is a play on the words "Nādir" and its meaning.
[326] The twelve Shiite Imāms are in view.
[327] Aṛajadzor village in the region of Khachen.

and [other] needs. Some people have surplus demands from these people and oppress them. As a result they run away to other *vilāyat* and scatter. The request is to grant with a hand-written [order] *mu'āfī* of several years with the royal highest, holiest sublime mercy to these poor, so that the *maḥāl* could be restored, and confirm the above named priest [at the post of] the village elder and *malik* in order he could always fight against the inauspicious troops of Rūm serving zealously to the faith and glorious state as he admits to make efforts always for taking care of these poor in all matters. Due to Your [Majesty's] supreme order".

DOCUMENT 3
Nādir Khān's decree issued in 1734 on levying sūrsāt tax on Khach'en Region

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 162, original
Size: 16 x 22cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the best of the names
I take refuge in Allah, the Most high.

The high order was issued on the following:

"Let the petitioner know, that the contents of the petition was understood by the highest mind. The order given to the *muḥaṣṣil* must be practised in all matters. They must transport what remained of the corn of 1100 *kharvār*, which *ra'īyats* have agreed to pay, to the sublime camp. The remainder also must be prepared for handing to the warriors [having] *havālahs*. This is their obligation.

Written in the revered month of Rajab in the year 1147[328].
[Seal][329].

The petition of the most humble servant Dāvid, the *malik* of Khāchīn *Maḥāl*

[He] brings to the notice of the eminence the following, "In accordance with the highest strict *firmān* given to Isfandiyār and Javād Bīgs, the *muḥaṣṣils*, we have collected and prepared the provision of 1500 *kharvārs*, that is, the *suyūrsāt* of Khāchīn *Maḥāl*. But [since] this *maḥāl* is destructed, the *ra'īyats* have no donkeys for transporting [the provision] to the sublime camp. The request is to grant a highest *firman* in order that the load-carrying animals of the warriors were brought to transport the provision to the victorious camp. The rest [is due to] His [Majesty's] supreme order."

[On the back]
Recorded in the *sarrishtah* of short records.

[328] November 27 – December 27, 1734.
[329] See the seal on Document 2.

[Seal]:…Davit[330].

DOCUMENT 4
Nādir Khān's decree issued in 1734 ordering to collect the taxes sūrsāt and the horse of courier from Khach'en Maḥāl despite the problems noted in the petition

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 181, original
Size: 14 x 22,2cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the best of the names
I take refuge in Allah, the Most high.

The high order was issued to the following effect:

The petitioner should be aware that his petition was viewed and its contents was reported to the high mind. Such excuses concerning the levy of *suyūrsāt* cannot be accepted. On receiving the news [the petitioner] must collect the first and second *sūyursāts* with the *muḥaṣṣils* and deliver it at an early date allowing no remissness because the victorious troops need the provisions. Concerning the horse of the courier, [they] must prepare several good horses and give it so that courier were not distressed and detained. The horse of courier should not be given as *ikhrājāt* without high *firmān*, but it must be handed to those who have *ḥukm*. This is their obligation.

Written in the month of Sha'bān in the year 1147[331].
[Seal][332].

The petition of *Malik* Dāvid, the most humble servant

[He] has the honour to inform [about the following] to my patron, who has recovered the dignity of Alexander: "As it was reported to His Majesty, my patron, having the dignity of Alexander, this *maḥāl* was one of the devastated *mulks*. The former *suyūrsāt* was not entirely collected, when the granted second *raqam* was received. My patron, the whole of this *maḥāl* consists of four villages, each having 10-15 houses. The share of each village from the former and the second *sūyursāts* reaches to 928 *kharvārs*. My patron, the heads, the properties and the conducts of the *ra'īyats* belong to my patron, His Majesty having the dignity of Alexander. All that we have we prepare for the victorious troops of His Majesty my patron. The most humble servant was delivering [the provision] to the *sūyursātchīs* of the *sarkār* in his village, when the news about the flight of

[330] The seal is in Armenian.
[331] December 27- January 25, 1734.
[332] See the seal on Document 2.

kadkhudā Poghos of Khnzirstān with the whole [population of the] village at night were received. [The latter] had collected a small amount of corn, the rest remained [uncollected]. Now three villages remain in the *maḥāl*. All that we have: our lives and properties belong to the servants of my patron. Since it was necessary, [this much] was reported to my patron. [Waiting for] the order of my patron's servants. Due to the supreme order".

He is.

After the petition [the petitioner] brings to the notice of His Majesty my patron having the dignity of Alexander the following: "Since five horses of courier were imposed upon the *maḥāl* of Khāchīn and there were five horses belonging to *Malik* Isrā'yīl in Qāzānchī Village of Khāchīn *Maḥāl*. Nevertheless the two-three horses of the *maḥāl* of Khāchīn were disabled, another two horses were exhausted. The five horses of *Malik* Isrā'yīl were taken to his station at a distance of one *manzil* from Cheleberd (Jraberd) and Varanda. Since Malik Isrā'yīl is our opponent, whenever courier comes to his village he sends him with somebody to the *maḥāl* of Khāchīn. This whole *maḥāl* of Khāchīn has four villages, one of them has moved away, three villages remain, unable to pay *sūrsāt.* [As His Majesty] is merciful, we request to grant a blessed *raqam* so that couriers caused no oppression to the *ra'īyats*, allowed them to be occupied with [paying] *sūrsāt*, which would not be vain before Allah and His Prophet. Due to the supreme order".

[On the back]

Recorded in the *sarrishtah* of the short records.

[Seal]:…Davit' [333].

DOCUMENT 5

Nādir Khān's decree issued in 1735 confirming the mu'afi of the Holy See of St. Etchmiadzin and forbidding to levy unlawful taxes on the Armenian monasteries and clergymen of Yerevan Province

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 355, copy
Size: 22,5 x 30,5cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the best of the names
I take refuge in Allah, the Most high.

The high order was issued to the following effect:

In accordance with the request of the petitioner, the chief of the priests and in order to protect his interests, no one [has the right] to hinder and oppress the

[333] The seal is in Armenian.

clergymen, the priests and church servants of the monasteries of Īravān *Maḥāl* subject to the petitioner. No one has any demands from them and does encroachments. This is a strict order and their obligation.

Written on 24th of the sacred month of Muḥarram in the year 1148[334].

The place of the blessed seal of His Majesty deserving the dignity of Alexander.

The petition of Abraham Catholicos of Ūch Kilīsā, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of the pinnacle of honour of those, dwelling on the high throne of His fortunate Majesty, having the dignity of Alexander the Great, "Let the life of the state of His Majesty, my patron, last forever and the lives of these servants fall under the hoofs of his horses, because [His Majesty] has honoured us with much mercy and kind look. All monasteries or churches everywhere in the villages of Īravān [province] are subject to this Ūch Kilīsā, which is th residence of this praying servant where he prays and praises [God]. According to the granted *raqams* all clergymen and their servants were *mu'āf* and *musallam* in the past. They were separated from villages and did not partake in the payment of the *ikhrājāt* by the villages and nor did they give anything. At present this praying servant has heard that the clergymen subject to this servant were molested in the villages with the demands of *ikhrājāt*. So far now mercifully nothing had been levied as *ikhrājāt* [on them], and now a downright injustice being done. The request from my patron, whose fairness and glory is clearer than the sun, is to grant a handwritten order with sublime blessed mercy so that nobody hindered and oppressed the clergymen and hermits of the churches and monasteries of these poor praying servants with demands, and they, living in easy circumstances, could be occupied with blessing, which would not be vain before Allah. The rest [is due to] His [Majesty's] supreme order".

[On the back]

In the name of Allah

The *savād* corresponds to the original of the blessed *raqam* attached to the petition and signed with the sun-like seal, the scribe…

Recorded in the *sarrishtah* of short records.

[334] June 17, 1735.

D O C U M E N T 6

Nādir Khān's decree issued in 1735 forbidding the encroachments of the officials of Yerevan Province upon the benefits of the Holy See of St. Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 353, original
Size: 25,5 x 38,8cm, script: shikaste, nasta'liq

He is
In the name of Allah, the best of the names
I take refuge in Allah, the Most high.

The high order was issued on the following:

Since the petitioner, the chief of priests, addressed with the petition and the request written below, therefore we ordered Muḥammad Qulī Khān, the high-ranked, great *amīr al-umarā*, the *bīglarbīg* and the *'āmils* of Īravān *ulkā* to take into account the interests of the petitioner and the clergymen in all matters employed before in the times of Qizilbāshes, so that they could possess harvest and use crop peacefully and nobody could cause [them] any harm. This is a strict order and their obligation.

Written on 17th of the victorious month of Ṣafar in the year 1148[335].

[Seal][336].

The honourable Mīrzā Kāẓīm, the *vakīl* and *żābiṭ* and his colleague Mīrzā Kāẓīm, the clerk are ordered to act in accordance with the written order and treat according to the sublime *fīrmān.* The end.

[Seal][337].

The petition of Abraham Catholicos of Ūch Kilīsā, the most humble servant who prays for you

[He] brings [the following] to the notice of His fortunate Majesty the pinnacle of honour of those, dwelling on the high throne, having the dignity of Alexander the Great: "Let the lives of these praying servants fall under the hoofs of his horses. Since everybody knows that every day more than 500 people (the clergymen and the deacons, church servants, visitors, travelers and poor people) were eating in this monastery, the refuge of these praying servants. In consequence of the destruction of the *vilāyat* the benefits and the channels of the means of livelihood from the sides were cut and these servants have fallen in a difficult state. The crops in our possession were damaged by the victorious troops. Beforehand, in

[335] July 10, 1735.
[336] See the seal on Document 2.
[337] See the seal on Document 2.

the times of the Persian and Ottoman [rule] according to the *raqams, fīrmān[s]* and *ḥukms*, which we have, we were *mu'āf* and *musallam* from all taxes. Nobody claimed upon the harvest of these servants. We raised our beaten heads and nobody molested us. Now, when His highest Majesty my patron has honoured these praying servants with his visit, and [promised], "We'll take mercy on you for the damages caused to your crops". The mercy of my patron is too obvious. Therefore we request to have pity on us and grant a written order with sublime blessed mercy so that we could have our harvest as before, and none of the *żābiṭs, sarkārs,* etc. could hinder these servants, and blessings were obtained. The rest [is due to] His [Majesty's] supreme order".

[On the back]

Recorded in the *sarrishtah* of short records.
[Abraham Catholicos's seal].

D O C U M E N T 7

Nādir Khān's decree issued in 1735 forbidding the unlawful actions against the subjects of Catholicos and their load-carrying animals which keep regular connection between the Holy See of St. Etchmiadzin and it estates in Tabrīz and Dihkhārghān

Archive of Catholicosate, folder 1z, doc. 886, copy[338]

Nādir Shāh's *fīrmān* on the *mulks* of Ūch Kilīsā in Tabrīz and Dihkharghān
In the name of Allah, the best of the names

The royal decree obeyed by the world[339] was issued on the following:

In accordance with the content of the written request nobody can have claims upon the gardens of the petitioner. The *ḥākims, 'āmils,* couriers and *rāhdārs* must have no recourse with the passing camels, mules and servants of the Catholicos, having his certificate, and lay no obstacles in their way and cause them no hindrance. This is a strict order, which is not to be violated. This is their obligation.

Written in the victorious month of Ṣafar in the year 1148[340].

[338] This copy is written in the book of copies of the Persian documents referring to the estates of the Holy See of St. Etchmiadsian.
[339] The beginning of the decree is not characteristic for the decrees of Nādir Shāh; most likely being a result of not correct copying.
[340] June 23 – July 22, 1735.

The petition of Abraham Catholicos of Ūch Kilīsā, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of those, at the high throne of His highest Majesty, having the dignity of Alexander the Great: "Let the lives of these servants fall under the hoofs of his horses. Since from olden times, according to the *qabālahs*, which we have, two pieces of gardens and a share of water from the canal in the fine town of Tabrīz and Dihkhārghān were in possession of the monastery of these poor praying servants as *vaqfs*. Every year [we] were sending our servants to bring the benefits of the gardens to be used as a means of livelihood of the monastery and its visitors, as well as praying. Now, again, we need to send our camels and mules to the fine town of Tabrīz. The request is to have pity and grant a handwritten order, with sublime blessed mercy, about the gardens of these servants, so that nobody hindered the camels, mules and the subjects of these praying [servants], neither in the *maḥāl* of Tabrīz nor on the way [to it] and good blessings to the address of His Majesty my patron were obtained, which would not be vain before Allah. Due to His [Majesty's] supreme order".

DOCUMENT 8
Nādir Khān's decree issued in 1735 confirming the rights of Etchmiadzin Monastery on the mālikānah of the villages Vagharshapat, Oshakan, Masdara, Frankanots', K'irajli and Halabikend

Archive of Catholicosate, folder 1z, doc. 976, copy[341]

The *fīrmān* written according to the petition of the Catholicos
In the name of Allah, the Clement and the Merciful
Allah, the Most High has the power.

The royal decree was issued on the following[342]:

Since the petitioner has applied with the petition written below, therefore he must receive and have the *mālikānah* of the noted villages lawfully in accordance with the old order. Let none of *'āmils* and *żābiṭs* cause any hinder unlawfully and disobey the order. This is their obligation.

Written on 2 Rabī' I in the year 1148[343].

[341] This is a copy from the book of copies mentioned above.
[342] The beginning of the decree is not characteristic for the decrees of Nādir Shah; most likely a result of not correct copy.

The petition of Abraham Catholicos of Ūch Kilīsā, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of those, standing at the feet of the sublime and sacred high throne, "Let the lives of these servants fall under the hoofs of his horses. Since from olden times until now during the times of both Persian and Ottoman rulers, in accordance with the *raqams* and *qabālahs* that we have, these praying servants received annually the *mālikānah* of the harvest and gardens of the villages of Ūch Kilīsā, Ūshakān, Maṣdarah and Frankānūs (Frankanots') of Karbī, the villages of Kīrajlū and Dībaklū of Abarān and the village of Chalabī[344] in Qirkhbulāgh, and spent it for [the needs of] the clergymen, the priests and visitors, being occupied with blessings. The request is to mercy and grant a handwritten order like sublime holiest alms, so that none of the *żābiṭs* of the noted villages encroached upon the *mālikānah* of the servants and good blessings were obtained which would not be vain before Allah. Due to His [Majesty's] highest order."

According to the highest royal *fīrmān* the *'ulamā'* and *shaykh ul-Islām* issued this *ḥukm* and wrote the following
Confirmation[345]

According to the document of the Catholicos of Ūch Kilīsā, the chief of the priests and the best of the monks, confirmed by *shar'* in the presence of His Excellency *shaykh ul-Islām* and the seals of His Excellency the *'āmils,* the six *dāngs* of the villages of Ūch Kilīsā, Ūshakān, Maṣdarah, Frankānūs in Karbī, the villages of Dībaklū and Kīrachlū in Abarān, the village of Chalabīkend in Qirkhbulāgh, are confirmed as the estates [of the Holy See].

The *żābiṭs* of the above mentioned villages, in accordance with the content of the document of the landowner, had given a written obligation and promissory note [stating] that whenever the *maḥāls* stayed uncultivated, they would pay the *mālujaḥat* to the *dīvān*. Therefore these *mulks* must be handed to the possession of the aforenamed [Catholicos] so that he could have his share of *mālikānah* as in the [past] years. They must inform whenever the *ra'īyats* of these *maḥāls* had disagreements or suspended [the payment].

Written in the revered month of Rajab in the year 1148[346].

[343] July 24, 1735.
[344] Must be Chelebikend, the village called also Keshishkend and Aydin Darvish.
[345] The original of this part of the document is kept in the Archive of Catholicosate of Matenadaran as Document 359 in the file 1g. There are three seals with the names of 'Alī Riżā, Muḥammad Kāẓim, Muḥammad Ḥusayn on the document.
[346] November 17- December 17, 1735.

DOCUMENT 9

Nādir Khān's decree on the taxes levied on Etchmiadzin Monastery and its mu'āfī issued in 1735 in accordance with the petition of Abraham Catholicos and the report of Mīrzā Muḥammad Kāẓim

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 354, original
Size: a) 21,6 x 33,7cm; b) 21 x 14,4 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the best of the names
I take refuge in Allah, the Most high.

The high decree was issued on the following:

Since when the territory of Īravān [Province] was covered with glorious tents, Abraham Catholicos of Ūch Kilīsā, the chief of the priests and the monks, with all his clergymen and Armenians made all efforts and demonstrated devotion by giving the *pishkash*, *sūrsāt* and other faithful services. Therefore, we ordered to reduce the *mutavajjiḥāt* of *dīvān* of Ūch Kilīsā, the Catholicos and clergymen levied in money and goods in accordance with the account ascertained in the attachment, and confirmed their *mu'āfī.* The *vakīl* and the *'āmils* of Īravān must act according to the order, demand nothing from them and expose no *ḥavālah*. The dignified *bīglarbīg* must assist and take care of them in all matters. Let the great *mustawfīs* record the content of the high *raqam* in *daftar*. This is their obligation.

Written in the month of Rabī' II in the year 1148[347].

[Seal][348].

The petition of Abraham Catholicos of Ūch Kilīsā, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of those, standing at the feet of the sublime and sacred throne similar to the Empyrean, "[His Majesty] had mercifully granted a decisive *raqam* to this most humble [servants] that we were *mu'āf* and *musallam* and the *'āmils* had to take nothing from us. Mīrzā Muḥammad Kāzim, the *żābiṭ* has left our harvest at our disposal, but he demands *mālujaḥat* for the gardens, mills, oil-presses, flail-houses, cowsheds and sheepcotes, shops, caravanserais and bathhouses of Ūch Kilīsā and other monasteries. Previously Ūch Kilīsā with all its gardens and other estates, was entirely *mu'āf* from all taxes; and we did not pay *mālujaḥat* at any way. For all other monasteries of Īravān instead of *kharāj* and *jizyah* the Catholicos paid 17

[347] August 21 – September19, 1735.
[348] See the seal on Document 2.

tūmāns 5000 *dīnārs* to the *dīvān* as *mālujaḥat* for two *mulks* of ten gardens and mills. We request to grant a high *raqam* so that Ūch Kilīsā were *mu'āf* from all taxes: the *jizyah, māl, manāl* of corn, gardens, mills, bathhouses, shops, as in the past and the whole sum of 17 *tūmāns* 5000 *dīnārs* were received as tax from the hand of this servant for the other monasteries of [Khur]vīrāb, Aghjūts (Aghjots'), Amīnāprkīch, Gighārd, Sivān, Hāyravānk, Kīcharīs, Ghipchāq, Chāyqātaran, Bīchnī, Karinīs, Saghmosavank (Saghmosavank'), Ūhānavank (Ohanavank'), Mughnī, Ūshī, Diqīr (Tegher), Kūsh (Kosh) and Anabats of Sarmasūnk (Saghmosavank') and Ūhānavank in Kasakh valley, some of them being ruined, and we could have the harvest of the *mulks*, gardens, etc, as in the past, and good blessings were obtained, which would not be vain before Allah. Due to His [Majesty's] supreme order".

He is.
In the name of Allah, the best of the names
I take refuge in Allah, the Most high.

The high decree was issued to the following effect:

Let Mīrzā Muḥammad Kāzim, the refuge of deputation, nobility and dignity, the *vakil* and *żābiṭ* of *māliyyāt* of Īravān *ulkā* find out the truth about the given matters and ascertain how much were the *mālujaḥat* and *ḥuqqūq-i dīvānī* of Ūch Kilīsā and other monasteries and, afterwards, report it in detail. This is a strict order and their obligation.

Written in the month of Rabī' I in the year 1148[349].

[Seal][350].

It is ordered to ascertain the real situation: which one of the noted monasteries was *mu'āf* from olden times and the amount of the sum paid to the *sarkār* of *dīvān* and how much was the sum paid annually to the *sarkār* of *dīvān*. It must be comprehensively reported how much was the *mālujaḥat* and *vujūhāt-i dīvānī* paid by each.

The petition of Muḥammad Kāzim, the most humble servant

Muḥammad Kāzim al-Ḥusaynī brings to the notice of the eminence [the following], "The *mutavajjiḥāt* and *mālujaḥat* of the *vaqfs* of Ūch Kilīsā, Ūhānavank and other monasteries and the clergymen were in the way noted in the three paragraphs of this report. The investigation [of the matters] shows that the *mu'āfī* of Ūch Kilīsā, its clergymen and other servants were as follows:

In cash - 106910 *dīnārs*

[349] July 22 – August 21,1735.
[350] See the seal on Document 2.

Of the sum of money for the real estates 47800 *dīnārs* of Tabrīz including 89 shops 200 *dīnārs* [each] –17800 *dīnārs* [in all];
rent of the bathhouses spent on their expences - 3 *tūmāns*;

Of the sum of money for the gardens - 46610 *dīnārs* of Tabrīz including the gardens of 10 plots equal to 150… 100 *dīnārs* [each] –15000 *dīnārs* of Tabrīz [in all];
mills, flail-houses, seeding houses of 19 stones 1666 *dīnārs* [each] - 31610 *dīnārs* of Tabrīz [in all];

The *iltizām* of the *kalāntar* and *kadkhudā* paid of the sum of the *marā'ī* for 500 [sheep] 25 *dīnārs* [each] 12500 *dīnārs* of Tabrīz [in all];

In goods - 165 *kharvārs*

According to the former order considering two out of ten - 66 *kharvārs;*

The cultivated lands of about 500 *taghārs* of which a quarter of a half of its harvest is taken – 165 *kharvārs*, the 60 *kharvārs* of stack and 105 *kharvārs* - the half required by the decree;

The *mu'āfī* of the monastery in Ohanavank Village and its clergymen is for *iltizām* equal to 10330 *dīnārs* of Tabrīz:

For gardens of 4 plots equal to 20 … / [each] 100 *dīnārs,* [the whole] - 2000 *dīnārs* of Tabrīz;

For mills and flail-houses of 5 stones / [each]1666 *dīnārs* – [the whole] 8330 *dīnārs* of Tabrīz.

The *mutavajjiḥāt* of other monasteries, where the community of clergymen lived, *mu'āf* from *jizyah* and other taxes, was equal to 175000 *dīnārs* of Tabrīz paid annually as for the *mālujaḥat* of gardens, mills and cultivated lands. Due to the confirmed order is 175000 *dīnārs* of Tabrīz.

Whatever [His Majesty] ordered it will be practiced in accordance to it.

Due to His [Majesty's] supreme order".

[On the back]

Recorded in the *sarrishtah* of short records.
[Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, God's servant Muḥammad Kāẓim;
[Seal]: … Muḥammad Kāẓim.

D O C U M E N T 10

Nādir Khān's decree issued in 1735 forbidding the local officials of Iran to oppress the nuncios of the Catholicos of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 361, copy
Size: 23,5 x 42cm, 30 x 62cm script: shikaste, nasta'liq

He is.
In the name of Allah, the best of the names
I take refuge in Allah, the Most high.

The high decree was issued to the following effect:

Let the *ḥākims* and *'āmils* of *vilāyats*, the *rāhdārs* and couriers met on the way cause no unlawful hindrance to the servants and clergymen of the chief of the priests, the petitioner, who take the balsam oil (holy chrism) to the *vilāyats* and return, and conduct no searches. They must allow them to go to their destination with no obstacles. This is a strict order and their obligation.

Written in the month of Rabī' II in the year 1148.

The place of His highest and holiest Majesty's blessed seal.

The petition of Abraham Catholicos of Ūch Kilīsā, the most humble servant who prays for you

[He] reports the following to the station of those standing at the feet of the sublime and holiest throne [similar to] the Empyrean: "Once in a year we send the balsam oil to the Armenian communities in Āẕarbāyjān and 'Irāghistān *ulkās*, Vān and Kurdistān, or other *vilāyats* of Rūm and Tūrān to gather *naẕr* and alms in accordance with the old order and rule, which we spend for the church. We ask the merciful His highest and holiest Majesty, whose generosity is too obvious, to take pity [on us] and grant a decree like the highest holiest alms so that none of the *'āmils, ḥākims*, *żābiṭs*, *rāhdārs* and couriers, laid obstacles in the way of men and clergymen, horses, loads, donkeys and properties of these servants, and the good blessings will be obtained to the address of His highest and holiest Majesty, May my soul be sacrificed to Him, which would not be vain before Allah. Due to His [Majesty's] supreme order".

[On the back]

Savād corresponds to the original, [seal].

D O C U M E N T 11

Nādir Shāh's decree issued in 1736 ordering the state officials of Yerevan Province to allow no unlawful acts in levying taxes on the Holy See of St. Etchmiadzin Monastery

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 358, copy
Size: 22 x 24cm, script: shikaste

I take refuge in Allah, the Most high.

The high order was issued to the following effect:

The dignified great *amīr al-umarā*, the *bīglarbīg* and *'āmils* of Īravān *ulkā*' must find out the truth on the reported matters and practice in accordance with the order so that there was increase in the property of *dīvān*, and no abuse or injustice were done against the people in question. This is their obligation.

Written in the month of Shavāl in the year 1148[351].

The petition of Catholicos of Ūch Kilīsā, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of those, standing at the feet of the throne of the Caliphate of the destiny similar to the Empyrean: "These most humble servants always bless His highest great Majesty and the attendants of my patron are aware that [these] clergymen were *mu'āf* from olden times, only the sum of 17 *tūmāns* 5000 *dīnārs* of Tabrīz had been taken from the clergymen of the Armenian community for the following *mulks* of the monasteries in the *maḥāl* of Īravān - gardens of 16 plots; 40 mills, flail-houses and oil-presses. Nothing else had been paid. [We] had been *mu'āf* in all respect. But since this most humble [servant] was not aware, he wrote a petition and sent it to the highest *dīvān*. It was ordered to pay 17 *tūmān* 5000 [*dīnār*] to the *dīvān* of *sarkār*. Apart from this they demand a separate tax for the mills, seeding and flail houses. We complain that: 17 *tūmān* 5000 [*dīnārs*] is the sum for the gardens, mills, flail and seeding houses, that these poor must hand to the *sarkār,* or else the taxes of this poor will double. Therefore, this most humble has come to the feet of His Majesty my patron and asks that we pay the sum in question to the owners of *ḥavālāt* year after year and nobody causes trouble to the Armenian *ra'īyats*. The sum of the *sarkār* would be paid to the owners of *ḥavālāt* separately, irrespective of the harvest and benefits. Due to His [Majesty's] supreme order".

The one, who tells the truth, reports that this year the sum of 17 *tūmān* 5000 *dīnārs* of Tabrīz has been received as the *vaẓīfah-i muqarrarī* of the clergymen.

[351] February 14 – March 14, 1736.

And, it was not known that this sum of money was on account of the *mālujaḥat* for about 40 stones of mills, the seeding and flail-houses, and [also] gardens. This year's *mālujaḥat*, according to the firm *firmān*, should be [in the amount of] 2500 *dīnārs* for each stone. The sum of 10 *tūmāns* of Tabrīz is acquised since the gardens were ordered to reduce and were not measured, so that it were clear how much the sum of its *mālujaḥat* was and nothing was given to the *żābṭ* of *dīvān* that could be reported. According to the *iltizām* written by the *kalāntar* and *maliks*, on account of which a blessed *raqam* was issued, the old sum received from the mills, seeding and flail-houses of the husked rice was considered equal to 1600 *dīnārs* of a stone, that is 6 *tūmān* 4000 *dīnār* of Tabrīz. Whether this sum was received as *mālujaḥat* of the mills, or not is not clear. At present it is practiced in accordance with the recorded data of the petition, [the note of] the *kalāntar* and *maliks*. Whatever order will be given, it will be practiced. The end".

[On the back]

Savād corresponds to the original and the original is under the royal servant's disposal, [seal]: Catholicos Ghazar, 1737[352].

D O C U M E N T 12

Nādir Shāh's decree issued in 1736 by the request of Melik' Grigor of Khach'en granting the right of receiving the state taxes of Dovshanlu and Ghabartu Villages to Melik' Egan

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 188[353], copy
Size: 3 pages, script: nasta'liq

Allah has the power
[The copy of the seal]: Nādir is the manifestation of the divine mercy
I take refuge in Allah, the Most high.

The royal order was issued on the following:

The *żābiṭ* of *māliyyāt* of the Barda' *maḥāl* must be aware that as at this time *Malik* Grigor the *malik* of Khāchīn *Maḥāl*, the best among the Christians reported to the blessed presence, that since it was ordered that the *mutavajjiḥāt* of the above mentioned *maḥāl* was to be entirely delivered to the agents of my dignified brother Muḥammad Ibrāhīm Khān, the supporter of the state and the Commander-in-Chief of Āẕarbāyjān, as soon as they were informed about the contents of the high *firmān*, the *māliyyāt* of the following villages (Dawshānlū,

[352] The seal is in Armenian.

[353] Copy composed in 19th century is not correct, which is especially evident in the part referring to the taxes.

Qabārṭū[354]) of the noted *maḥāl* being delivered to the *żābiṭs* of Barda' must be separated from their *jam'*, they should not have access there at all, since the villages are made *abvāb-i jam'* to my dignified brother. *Malik* Grigor, the petitioner and the *'āmils* of my brother must receive the *māliyyāt* strictly according to the circumstancial report of 'Alī Qulī *Big*, the *żābiṭ* of Barda' and the eye-witness, attached to the petition, concerning the tax-levy on the villages in the year of Rabbit, and the record in *daftar*.

Malik Grigor, the *malik* of Khāchin is ordered to consider the *māliyyāt* of the Khāchīn *maḥāl* as conceded to the *żabṭ,* of Malik Egan, who should receive and deliver it to the *taḥvīldār* of my brother. Thus [Malik Grigor] considering the *māliyyāt* of the villages of Dawshānlū and Qabārṭū as allotted to the *żabṭ,* of Malik Egan, must receive it with the *māliyyāt* of other villages of Khāchīn *maḥāl* and deliver it to Malik Egan in order that the latter delivered it to the *taḥvīldār* mentioned above. This is their obligation.

Written in the sacred month of Zī Qa'adah in the year 1148[355].

He brings to the notice of [His] holiest [Majesty], that: "This most humble received [the following taxes] in this way from the noted *maḥāls* of Khāchīn in the year of Rabbit and made it my *abvāb-i jam'*. The *jam'* of the above mentioned villages is as follows:

1) 163815 *dīnārs* in cash: 2) 31 *kharvārs* 68 *mans* in goods

3) Village Dawshānlū,
one *dāng* of it is *khāliṣah*.

163000 *dīnārs* in cash; 20 *kharvārs*, 60 *mans* in goods

4) Village Qabārṭū

10 *kharvārs* 86 *mans* from 4 *dāngs* in goods [356]:
20) 4 *kharvārs* 86 *mans* and 6 *kharvārs*

5) wheat - 8 *kharvārs* 20 … / 50 *mans*; 6) millet - 11 *kharvārs* 40 *mans*;

7) Mālujaḥat - 25425 *dīnārs* in cash

8) cattle-sheds -4625 *dīnārs*;
9) gardens of 7 plots - 10500 *dīnārs*;
10) mills of 7 stones - 10300 *dīnārs*;

11) 20 *kharvārs* 61,5 *mans* in goods,

12) barley - 13 *taghārs*, 40 *mans* / 5 *kharvārs* 20 *mans*;
13) wheat - 17 *taghārs*, 15 … / 8 *kharvārs* 75 *mans*;
14) millet - 12 *taghārs*, 25 … / 6 *kharvārs* 66 *mans* from 4 *dāngs*;

[354] Ghabartu has been a settlement on the eastern bank of Ghabartu river in the north of Khachen region (Ghevond Alishan, Artsakh, Yerevan, 1993, p. 73).
[355] March 14 – April 13, 1736.
[356] Most likely the numbers noted under number 20 should instead of the numbers 5 and 6.

15) *jizyah* - 138390 *dīnārs*;
16) … … 9060 *dīnārs*,
17) *chupānbikī* 29 *dīnārs* - 1740 *dīnār* [in all],
18) … 29000 *dīnārs* - 29000 *dīnārs* [in all],
19) *kadkhudā*: 49000 - 98000 *dīnārs* [in all];
I know this much. The rest [is due to] His [Majesty's] supreme order".

The petition of the most humble servants

They bring the following to the notice of those, who had recovered the tent of dignity and glory: "Since olden times the *maḥāls* mentioned above had been *abvāb-i jam'* of Ganja and the villages of *Malik* Grigor, the *malik* of Khāchīn *Maḥāl*. The *żābiṭ* of Barda' *ulkā* may report the true *jam'* of these *maḥāls*, when the villages (of Dawshānlū and Qabārṭū) were subject to Barda' *ulkā*. In the same way 'Alī Qulī *Big*, the *żābiṭ* of Barda', according to the high decree [had taken] these villages to his *żabṭ* and made them *abvāb-i jam'* in the year of Rabbit. Now, by the high order the five *maliks* of the Armenian *maḥāls* [are subordinated to] Tabrīz. We are asking the holiest presence to have mercy and separate the mentioned villages from Barda' *Ulkā* and include them in the *maḥāl* of Khāchīn so that nobody caused hindrance to these most humble [servants] for the reasons of their *żabṭ* and the servants were hopeful. The rest [is due to] His [Majesty's] supreme order".

The seals on the back of the *firmān*

Ḥasan's seal; written, 'Alī's seal; observed, Isma'īl's seal; recorded by the *sarkār* of *avārijah*; Muḥammad 'Alī's seal; the contents was recorded, Muḥammad Isḥaq's seal; recorded by the *sarkār* of *sarkhaṭ*; the request was observed and recorded by the *dīvān*, the place of Abū Isḥaq's seal.

D O C U M E N T 13
Nādir Shāh's decree issued in 1738 confirming the mu'āfī of Maliks Hakobjan and Mkrtum

Archive of Catholicosate, folder 1z, doc. 1032, original
Size: 31,5 x 53,5cm, script: shikaste nasta'liq

In the name of Allah, the Clement and the Merciful
[Seal]: Nādir is the manifestation of the divine mercy.
Allah, the Most High has the power.

The royal decree was issued on the following:

For the good services of the petitioners, the best of the equals, we signed and confirmed the *mu'āfī, malikī* and other [rights], confirmed earlier by the royal

decree on their account. The *mustawfīs* of the highest *dīvān* and *ʻāmils* of Īravān *ulkā* must consider the order as decided and practice in the way considered earlier by the royal *raqam*. No changes to the stipulations of the order and no disobedience to it should be allowed. This is their obligation.

Written in the revered month of Sha'bān in the year 1151[357].

Let them ascertain how the *maḥāls* mentioned above were granted to the petitioners and on what conditions, how it was inspected and how it was practiced [after the inspection].

The petition of Hakobjan and Mkrtum, the most humble servants the *maliks* of Īravān

…

[They] bring the following to the notice of those, who have recovered the circle of the earthly highest and holiest paradise, "These servants had been *muʻāf* since olden times. These matters were reported to the holiest presence and His Majesty extended royal favors over and honoured [these servants] with *muʻāfī* for their few *mulks* in the Īravān *ulkā*, as it was practiced in the past, so that they could spend [their benefits] with their few relatives for their means of living and pray for the durability of the everlasting state. Having entered the *mulks* of these most humble servants the high-ranked *mumaiyiz* surveyed and alloted 15 *tūmāns* of Tabrīz as *abvāb-i jamʻ* for everything: the gardens, cultivated lands, oil-presses, mills, cattle-sheds and water, which is to be delivered to the *ʻāmils* and they demand it. This disappointed and confused us. We request to order to the *ʻāmils* with the holiest and noblest mercy and, according to the obeyed *raqam*, have no reference to the few *mulks* of these most humble [servants], and consider the *ḥuqqūq-i dīvānī* equal to 15 *tūmāns* of these servants, freed from the taxes by this court, as *muʻāf* like it was before, so that they could pray in tranquility for the durability of the life of the everlasting state. [Due to] His [Majesty's] highest order".

[357] November 14 – December 13, 1738.

DOCUMENT 14

Riżā Qulī Mīrzā's[358] decree issued in 1740 ordering to cause no hindrance to the Armenians for the restoration of their churches and building new ones, and for ringing the church bells and doing church services

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 367, copy
Size: 19,7 x 45,7 cm, script: shikaste, nasta'liq

The high order was issued on the following:

Since the petitioner, the chief of the priests, the leader of the monks, applied with a written petition and request, nobody has the right to prevent the restoration of ruined churches and building new ones in the territory of the Armenians, also to forbid ringing church bells, and singing. They must not violate the content of the high *raqam.* This is their obligation.

Written in the revered month of Shavāl in the year 1152[359].

The blessed seal of His Excellency the fortunate guard of the world.

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of those standing in the festivity of the paradise: "In every settlement, little town, village or *mazraʻah*, with ruined churches or with no church at all, whenever the population wished and had the power to build a church; also in every village, where according to the custom of these servants the [church] bells ring and there was no bell, but they had the ability to make a bell, [they were allowed to do it]; also [had the right] to call to church prayers and do church services. We request to grant a high, obeyed blessed *raqam* with the highest and the holiest blessed mercy of the benefactor of the mortals, may my soul be sacrificed to him, so that none of the *ḥākims* and *ʻāmils* could prevent and hinder them in restoring churches, building new churches, ringing the church bells, praying and holding church services; this would make the Armenians hopeful. The rest [is due to] His [Majesty's] obeyed, glorious, the most honourable and highest order".

[On the back]

This corresponds to the highest and noblest original written by the servant who prays for you, [seal]:…

Savād corresponds to the original, which is in the *żabṭ* of the palace servant of [seal]: Catholicos Ghazar, 1737[360].

[358] Riżā Qulī Mīrzā was Nādir Shāh's son and the viceroy of Iran in the period from November 7, 1738 to May 19, 1940.
[359] January 1 – 30, 1740.

D O C U M E N T 15

Riżā Qulī Mīrzā's decree of 1740 prohibiting to demand rāhdārī from the nuncios of the Armenian Church and ordering the high officials of Yerevan province not to extort during the levy of pishkashes and demand no horses and other animals from the Catholicos

Archive of Catholicosate, folder 1d, doc. 482, original
Size: 27,5 x 40 cm, script: shikaste nastaaliq

The high order was issued to the following effect:

Let the *bīglarbīgs, ḥākims, 'āmils* and *rāhdārs* of the protected regions of Iran act with regard to the travel of the deacons and clergymen mentioned in the petition, in the way as it was ordered by the decisive *firmān* and be guided by its contents and do not infringe it.

As to the sum of the *pishkashes* of the *bīglarbīg* and *ḥākims* of Īravān: [they must get it] in the sizes made *abvāb-i jam'* as *pishkash* to the petitioner in the *daftar* by *dīvān* and cause no hindrance and oppression with unlawful deeds.

As to the horses and mules: [they must act] in accordance with the order issued on this account by the fair *dīvān*. In case the petitioner and his subjects have horses and mules, the latters must be sold according to their will at their real price. The *dīvān* should not make *tawjīh* horses and mules, whenever they had none, and they must cause no hindrance with any other demands. [We] granted an eligible *khal'at* to honour the esteemed chief of the priests and to decorate the back and shoulders of his confidence.

Written on 7 Shavāl in the year 1152[361].

[Seal]: … Riżā Qulī.

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of those standing in the festivity of the highest paradise: "May the state of the benefactor of the mortals be everlasting and may my soul be sacrificed for my Patron, [His Majesty] has granted a blessed order, that no *rāhdār,* custodian and road guard had the right to demand *rāhdārī* from the clergymen and priests of Ūch Kilīsā, who travel in the regions of Iran, Vān, Kurdistān and Rūm in order to gather the *khums, zakāt, naẕr*, etc. from the Armenian communities; the couriers, who join them on the way, must demand no horses and mules from the people of this servant. We request to take pity and grant a decree like the highest, royal, holiest and noblest blessed alms so

[360] The seal is in Armenian.
[361] January 8, 1740.

that no *rāhdār,* custodian, road guard and courier hinder the people of this servant in the regions of the *ulkās*; and, blessings were obtained which would not be vain before Allah. The rest [is due to] His [Majesty's] highest and holiest order.

Secondly, the dignified imperial field marshal (*sipahsālār*), *khān, nā'ib* and *'āmils*, who come to Īravān province do *shilṭāq* by additional *pishkashes*. We request to have mercy and grant a decree like the blessed special alms of the benefactor of mortals - may my soul be sacrificed for Him - so that the dignified imperial field marshal, *khān, ḥākim, nā'ib* or *'āmils* coming to Īravān *ulkā*, did no *shilṭāq* with additional *pishkashes* and blessings were obtained. The rest [is due to] His [Majesty's] highest and holiest order.

Third, sometimes camels, horses, mules, etc., were made *ḥavālah* from the highest *dīvān* to the dignified imperial field marshal, *khān, nā'ib* and *'āmils*, who come and demand it from this servant, who prays for thee, saying: "You find it". This servant is a clergyman and is unable to settle such affairs. We request to have mercy and grant a decree like His [Majesty's] blessed special alms so that none of these high officials: *khāns, nā'ibs* and *'āmils* oppress to this servant on this account; and he was allowed to be occupied with praying and praising [the God], so that there were blessings, that would not be vain before Allah. The rest [is due to] His [Majesty's] highest and holiest order.

Since the honour of the most humble Catholicos of the monastery among the Armenians and in Farang always depended on the alms of this throne having the purity of the Empyrean, and at this time he was honoured with audience [of His Majesty] and was going back, may it be so that a particle of the great mercy covered the needs of the most humble and this servant were honoured among the people mentioned above for having kissed the generous threshold. The rest [is due to] His [Majesty's] order".

[On the back]

Recorded in the *sarrishtah* of *raqams*;
First, *raqam* must be given as it was given before;
Second, the *bīglarbīgs* shall do no *shilṭāq;*
Third section, if horses, camels and mules were to be provided, the *'āmils* must take them at their real prices and not oppress;
Fourth section, a *khal'at* must be given.

D O C U M E N T 16

Riżā Qulī Mīrzā's decree issued in 1740 prohibiting to demand the property of the nomads left with the Armenians, during their move from Yerevan province, being later seized by the Turkish troops, and also forbiding the arguments of the Armenians who had newly adopted Islam with their relatives to get their inheritance

Archive of Catholicosate, folder 1d, doc. 483[362], original
Size: 26,7 x 40 cm, script: shikaste nastaaliq

He is Allah, the Most high.

The high order was issued on the following:

Since the petitioner applied with the written petition, as it was ordered previously, whatever of the noted property were proved by its owners to be by the Armenians, must be returned to its former owner, with no delay. Whenever in the presence of the informed people, it will be known, that it had been taken away during the invasion of Ottoman people, they must cause no hindrance to them with demands in accordance with the fair content of the holiest, obeyed, blessed *fīrmān,* having the height of the sun, and issued on the matter by the request of the afore named Catholicos. Let them refrain from deviating from the contents of sparkling universally obeyed *ḥukm*. Whenever an Armenian has the honour to adopt Islam and become a Moslem, he must have no arguments with his relatives for inheritance and do no unlawful *shiltāq* as regards them. Let the *bīglarbīgs*, '*āmīls* and *mubāshirs* of *dīvānī* affairs, the *muḥaṣṣils* and other officials refrain from oppression, injustice and encroachment in their respect, so that they could do their works of *ra'īyat* at ease and in tranquility. In these matters it must be practiced according to the written [order]. This is a strict order and their obligation.

Written on 7 Shavāl in the year 1152.

[Seal]: … Riżā Qulī.

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of those standing in the festivity of the high paradise: "When, before, in the times of Ottomans, the late Ṭahmāsb Mīrzā had entered the Īravān [Province], he moved all the tribes of the province to 'Irāq, the tribesmen granted their properties and goods on lease to the Armenians in the villages. Ottomans all these [goods] seized as *iltizām* and took

[362] The copy of this decree see MM, Archive of Catholicosate, f. 1g, doc. 369a.

to possession, causing harm to their keepers. Afterwards the benefactor of the mortals, may my soul be sacrificed to him, came to Īravān with his magnificence and fortune. [We] applied [to His Majesty] on this account and a blessed handwritten decree was granted, and it was ordered that the properties taken by the Ottomans should not be demanded, so that no arguments like those in the times of the Ottomans occurred. Now it was reported to the servants of His highest Majesty having his seat at the height of the Pleiades, and *muḥaṣṣils* were appointed. Meanwhile, the Muslim tribesmen who remained in Īravān, fearing from the Ottomans ran away to the mountains. There are no Muslim and no Ottoman witnesses to give evidences, and they do not accept the evidences of the Armenians. If they order that the poor *ra'īyats* must compensate for the goods and properties, they will not be able [to do it]. They will scatter away and the *ulkā* will be desolated. We request to have pity on these poor *ra'īyats*, like the blessed special mercy of the benefactor of the mortals, may my soul be sacrificed to him, and to order to carry an investigation and put an end to the injustice, which would not be vain before Allah. The rest [is due to] His [Majesty's] highest, the most honourable, and the holiest order."

The second request is [on the following]: "when an Armenian had the honour to adopt Islam and become a Muslim, he claims upon the inheritance and the property of his relatives. This results in dispersion of the *ra'īyats* and the poor [servants]. May the life of the state of the benefactor of the mortals, last forever, since a blessed handwritten decree was granted on this account. The request is to have pity on the poor servants of His Majesty, having his seat at the height of the Pleiades, and grant a blessed handwritten decree, so that in case an Armenian becomes a Muslim, he must have no claims upon the inheritance of his relatives. These will be a reason to bless, which would not be vain before Allah. The rest [is due to] His [Majesty's] highest, the most honourable, and the holiest order."

[On the back]

Recorded in the *sarrishtah* of *raqams*;
A *raqam* must be given to forbid the quarrels.
At first the order is addressed to the *ḥākims*.

D O C U M E N T 17
Nādir Shāh's decree issued in 1741 prohibiting the conversion of Armenians to Islam by force

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 370, copy
Size: 13,3 x 31,3 cm, script: shikaste, nasta'liq

He is
In the name of Allah
The place of the highest, holiest blessed seal
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Let the *ḥākims* and *'āmils* of the protected regions, each in the *maḥāl* subject to him, find out the truth and forbid anyone to force the Armenian women, boys and girls to adopt Islam. Those who disobey to the order will be punished. This is their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1154[363].

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servant who prays for you

[He] brings the following to the notice of those living in the seclusion of the palace reaching to the orbit of Saturn: "At this time [some people] marry Armenian women and have them adopt Islam at will or by force. The children from their previous marriage are also forced to adopt Islam. There are some people, who find a pretty girl or a handsome boy anywhere, capture them and convert to Islam by force. Thus injustice is done as regards these poor *zimmī* [servants]. My patron is generous and merciful, let him order at his will on the matter in question. As it was necessary I had the courage to appeal with these few words. The rest [is due to] the august *firmān* and the highest generous and eternal benevolence".

[On the back]

Savād corresponds to the original, [seal]: Allah is the only God, he has the power and the fair law, God's servant Riżvān;

Savād corresponds to the original, which is in the *żabṭ* of the palace servant of [seal]: Catholicos Ghazar, 1737[364].

[363] July 15 – August 14, 1741.
[364] The seal is in Armenian.

D O C U M E N T 18
Nādir Shāh's decree issued in 1741 prohibiting the local officials of Iran to interfere in faith matters of the Armenians and assist to the latters' conversion to Catholicism

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 375a, original
Size: 25,5 x 37 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah
[Seal][365]
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Let the *ḥākims* of Iṣfahān, the royal seat, Tiflīs, Tabrīz, Hamadān, Nakhijavān, etc., each in the *maḥāl* subject to him, not interfere in the religious affairs of the Armenians and punish those who having adopted the *farangīs'* faith, were not convinced with the advice of the chief of the Christians, the petitioner. [The *ḥākims*] must not allow the *farangīs* deceive these people and draw them out from their faith and nation for which they will bear responsibility. The written order must be considered as decided on the matter and it is their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1154.

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servants who prays for you

[He] has the honour to inform [the following] to the station of those standing in the highest blessed festivity of the paradise: "Since the autonomous [post] of the Catholicos and *żābiṭ* of the faith of Armenians was entrusted and bestowed to this old praying servant, I considered incumbent for me to report about all matters inconsistent to the eternal state, to those standing at the feet of the highest throne, otherwise [I] shall consider myself ungrateful. May I be sacrificed for the blessed dust trampled under thy feet, as the seat of this servant is near to the countries of Rūm and Farang, and I, myself, am aware of their manners. There is a rule among the monarchs of Farang to send *Pātrīks* to every *vilāyat* to further their interests. They go, settle in a *vilāyat*, delude the Armenian people, give them hopes and gain their favour, thus convert them to *farangī* [faith] using tricks and craft. Besides, day by day they spy in the *vilāyats*, write about all events happening everywhere and send to their monarch. Almost half [of the population] in Julfa of Iṣfahān, and Tiflīs has become Farang. Likewise the *Pātrīks* are active in the towns of Hamadān and Tabrīz, in Nakhijavān, Ganja and Darband. May I

[365] See the seal on Document 13.

be sacrificed for thee, the protection of the Armenian faith is not the only intention of this servant, but also the protection of the *vilāyat* and the property of *dīvān* from losses. Those who leave have their *mutavajjiḥāt* on the Armenians, who stay and who fail to endure and come to a disastrous state. We request to make arrangements concerning the state of the Armenians, or else, they will gradually weaken and be destroyed, being the failure and ingratitude of this servant. Therefore, we request my patron to honour this servant and grant a high *raqam* like the highest, royal, holiest and noblest blessed alms, so that the *ḥākims* did not interfere in the religious affairs of the Armenians, and did not take anything as bribe from the Armenians who had become *farangīs*, were not convinced by the words of this servant who forbode [their conversion], and, therefore, this servant will send the *savād* of the obeyed blessed *raqam* to the *ḥākim* and *żābiṭ* of the *maḥāl*, who would confiscate the house and the whole property of the Armenians for the highest *dīvān* and banish them, so that the property of *dīvān* increased. The rest [is due to] His [Majesty's] highest order."

[On the back]

[Seal], recorded with the obeyed *raqams*.

DOCUMENT 19

Nādir Shāh's decree issued in 1741 ordering to cause no hindrance to the Armenians moved from Ottoman Turkey to the villages Oshakan, Frankanots', Masdara in Yerevan Province and the village Jahriq in Nakhichevan with the Catholicos's efforts

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 376, original
Size: 17,3 x 27,3 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah
[Seal][366]
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Let nobody hinder the *ra'īyats* gathered by the petitioner in Ūch Kilīsā, Jahrīq in the past or recently, whom the latter had brought from the *vilāyats* of Rūm and advised not to become the *ra'īyat* of other *maḥāls*. They must be allowed to be occupied with their *ra'īyatī* affairs and render the noted *maḥāl* populous. This is their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1154.

[366] See the royal seal on Document 13.

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servants who prays for you

[He] has the honour to inform the following to the station of those standing in the palace reaching to the orbit of Saturn: "Since the attendant of His Glorious Majesty has established order and justice in the *vilāyat*, we pray for the durability of the glorious state day and night. This servant always wrote [to the Armenians] in the *vilāyats* of Ottomans and Kurdistān about the fairness and justice of the shāh of the shāhs, the shadow of God, giving hopes and encouraging them with the generosity of My patron in order to move them and to settle in the villages of Ūch Kilīsā, Ūshakān, Frank[anots], Maṣdarah in Īravān [Province] and the village Jahrīq in Nakhijavān, and My Patron and the Patron of the mortals, these desolate *maḥāls* could flourish and the property of *dīvān* - increase. Some people have come and deport these *ra'īyats* from the noted villages to other villages. Therefore, the mentioned *ra'īyats* run away and return to their native settlement in despair. The authority of this humble servant falls and the property of *dīvān* suffers losses. We request to grant a handwritten decree of few words like the highest, holiest and noblest blessed alms of His merciful Majesty, so that nobody molested the *ra'īyats*, whom this servant convinced and brought, and, they could live in the named villages in tranquility. The rest [is due to] His [Majesty's] highest order."

[On the back]

[Seal].

DOCUMENT 20

Nādir Shāh's decree issued in 1741 to prohibit the interferences of the local officials in the problems referring to the faith of Armenians and the violation of their religious laws

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 377, copy[367]
Size: 23 x 43 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah
The place of the obeyed, highest, holiest, and noblest blessed seal
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

[367] Another copy of the same document has survived, dated Jumadī I, 1157 (MM, Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 391). In our opinion, the date of the presented document is correct, since there are several other decrees issued at the same time Jumadī I, 1154 (see Documents 17-22).

Let the members of the most luminous *shar'*, *żābiṭs*, *'āmils* of *dīvān* and the village-elders … not interfere in the faith of the Armenians and [their] clergymen at all, allow them act according to their religious customs and laws. The *kalāntar*, *malik* and all Armenians must consider this order as resolved, obey it and do not interfere in the affairs mentioned above. This is their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1154.

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servant

[He] has the honour to inform [the following] to those standing in the palace reaching to the orbit of Saturn: "As according to the olden rule of the Armenians' faith, the [Holy] book of these servants does not allow [its followers] to marry relatives, take divorce from wives and marry twice, or have two wives. This humble servant is authorized to forbid those who deviate from their faith and put [these matters] in order. So far nobody had meddled in our religious customs and had no reference to them. At present some Muslim, *zimmī* and Armenian officials, *'āmils* and village-elders do such unlawful actions as is marrying their relatives, taking divorces, etc. They have drawn some clergymen to their side and the latters protect such interferences causing losses to the authority of this praying servant and not allowing to inform them and do something [on this account]. Some learned people of Islam have married Armenians and given *fatvás* [on this account], thus having caused great harm to these poor [servants]. The request from the universal bounty [of His Majesty] is to grant [an order of] few words so that according to the old order nobody interfered in the religion of this side and caused no hindrance, so that every moment blessings were sent to [His Majesty's] address. Due to His [Majesty's] highest order."

[On the back]

1) *Savād* corresponds to the royal original. The place of ḥājī Riżvān's seal.
2) The *savād* of the obeyed blessed *raqam* corresponds to the *savād* compiled by His Excellency ḥājī Riżvān, [seal]: …1154.

DOCUMENT 21

Nādir Shāh's decree issued in 1741 ordering to the local officials of Yerevan to forbid residing of rāhdārs in the Vagharshapat Village

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 378a, copy
Size: 17,5 x 27 cm, script: mixed

In the name of Allah
[Seal][368]
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Let the dignified *bīglarbīg* and the *'āmils* of the Īravān *maḥāl* on account of the represented matters [practice in the following way]: whenever it were not ordered by the obeyed *ḥukm* that the *rāhdār* had to live in the mentioned *maḥāl*, they must live in areas where they always used to stay. They have no right to cause any unlawful hindrance to the *ra'īyats* of the noted *maḥāl* unlawfully and do misappropriations and injustice. This is their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1154.

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servant who prays for you

[He] brings [the following] to the notice of those standing in the palace reaching to the orbit of Saturn: "In olden times the *rāhdār* had no residing place in the village of Ūch Kilīsā, they stayed in other places. At this time *rāhdārs* come, stay in the village, mentioned above and hinder those who come to Ūch Kilīsā and leave it, and other *ra'īyats* of the mentioned village, too. As the *ra'īyats* of the noted village are Armenians, [the *rāhdārs*] oppress them with various unlawful demands and uses violence as regards the poor [*ra'īyats*]. The request from His glorious and generous Majesty is to grant a handwritten decree of a few words like the highest, royal, holiest and noblest blessed alms, so that again the *rāhdār* had his seat at the place where he had in the past, and they were occupied with their work and attended to their responsibilities, and every moment blessings were addressed to the holiest essence. Due to His [Majesty's] highest order."

[On the back]

Recorded as an obeyed *raqam*.
[Seal]: Ghazar Catholicos, 1737.

[368] See the royal seal on Document 13.

D O C U M E N T 22

Nādir Shāh's decree issued in 1741 ordering to the warriors to demand money from the villages of Oshakan, Frankanots, Masdara in Yerevan Province and the village Jahriq in Nakhichevan having no documents

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 379, original
Size: 18 x 27 cm, script: shikaste, nastaaliq

In the name of Allah
[Seal][369]
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Taking the described matters into consideration, let none of the successful warriors of faith and others oppress the *ra'īyats* of the villages of Ūch Kilīsā and *maḥāls*, belonging to the petitioner, having no obeyed *ḥukm* or other reliable and recorded document. The servant who disobeys to the order will bear responsibility. This is their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1154.

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble servant who prays for y ou

[He] has the honour to inform to those dwelling in the palace reaching to the orbit of Saturn [about the following]: "As day and night I pray for the durability of the everlasting state of these servants, the request and the need [of this servant] is to grant a high, royal, the holiest and noblest *raqam* of few words like a blessed alms so that those who had no obeyed, blessed *raqam*, or other reliable document and *barāt* given by the *dīvān* or [the officials of] *vilāyat* demanded nothing unlawfully to acquire in cash money and goods: wood, straw, etc., from the *ra'īyats* of the villages Ūch Kilīsā, Ūshakān, Frank[anots], Maṣdarah of Īravān and the village Jahrīq of Nakhijavān, the native land of this most humble [servant] and caused these poor [people] no oppression; and, they were allowed to be occupied with their *ra'īyatī* affairs in easy circumstances and blessings addressed to the holiest essence, which would not be vain before Allah. Due to His [Majesty's] highest order."

[On the back]

Recorded as an obeyed *raqam*.

[369] See the royal seal on Document 13.

D O C U M E N T 23

Nādir Shāh's decree issued in 1741 ordering to the state officials of Iran to restrict the activities of the missionaries among the Armenians

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 380, original
Size: 25,8 x 45,5 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the Most high
[Seal]: In the name of Allah; the gem of the state and faith was lost, when God established Iran under the rule of the rare[370].
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Let the *ḥākims* and *'āmils* of *vilāyats*, each in the *maḥāl*, subject to him, take written assurances from the *farangīs* mentioned in the petition of the chief of the priests, placed below, and converting the Armenians to the *farangī* faith and sending them to *farangī vilāyat* according to the information and the list presented by him, so that henceforth they would not molest the Armenians, hinder their customs and traditions. This is a strict order. They must trust to the letters and reports of the catholicos in this matter and render him necessary assistance giving nobody a chance to disobey [to this order]. This is their obligation.

Written in the revered month of Sha'bān in the year 1154[371].

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble old servant who prays for you

[H]e has the honour to inform those standing at the feet of the throne resembling the highest and holiest Empyrean: "May I be sacrificed for thee, as the duty of servitude of each servant of the merciful threshold of the protected regions of Iran is to take care about the welfare of the imperishable state in all matters and as it is usual for me, report about the true situation in the country and its population, who are the creations of the Creator, He has the right, to those who have recovered the tent of dignity and glory, since He is right. Therefore it is evident to everybody that *farangī pātrīks* in the *vilāyats* of Rūm, Urūs and others, being regarded as traitors for spying, are not allowed and they do not arise from fear and act under a mask there. Presently, they have become so proud, that they go everywhere with no fear as well as people visit and leave them. [They] have come to the servants of the Most high in order to be acquainted and excite more

[370] The word "Nādir" has the meaning "rare, unique, one" in Persian.
[371] October 12 - November 10, 1741.

disturbances and convert Armenians to *farangī* [faith]. May I be sacrificed for thee, wherever in the *vilāyats* and towns the *pātrīks* settle, being wealthy they handle the local *ḥākim* with the money and the latter obeys to them. [The *pātrīks*] deceive the Armenians by tricks and convert them to *farangī* faith. Gradually, the people of these poor come to a disorder state and weaken. Mostly, those, who had become *farangīs*, leave for *farangī vilāyats* and settle there. Thus the property of *dīvān* suffer losses. Again, day by day, they become *farangīs*, because of the carelessness of the *ḥākims* of *vilāyats.* May I be sacrificed for thee, a blessed *raqam* was granted on this account. Nevertheless the *ḥākims* of all *vilāyats* show partiality, and the universally prevalent *ḥukm* is not practiced. God is above and below we have no other hope and protection except the highest and the holiest mercy. Everyone is the servant of his faith. Since the justice and mercy of the benefactor of the mortals is obvious we request to have pity upon these poor servants, and order to the servants of the *żābiṭs*, governors in *vilāyats* that whenever this old servant of Ūch Kilīsā, who prays for thee, wrote on the matter in details to the *ḥākims* of any *vilāyat*, where Armenians had become *farangīs*, they had to find them, confiscate their property and money for the *sarkār* of the benefactor of the mortals, may my soul be sacrificed to him, and punish them so that the *ḥukm* of the benefactor of the mortals were practiced, and it were a lesson for the others and blessings were obtained. The rest [is due to] His [Majesty's] highest order."

[On the back]

[Seal],
[Seal]: Ghazar Catholicos, 1737, recorded as an obeyed *raqams.*

D O C U M E N T 24
Nādir Shāh's decree issued in 1743 ordering the local officials of Yerevan to forbid the residing of rāhdārs in the Vagharshapat Village

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 378b, copy
Size: 14,5 x 24cm, script: shikaste, nastaaliq

In the name of Allah
The place of the highest and holiest blessed seal
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Let the dignified *bīglarbīg* and the *'āmils* of the Īravān *maḥāl* practice in all matters according to the old order on the usual stations of *rāhdārs* in *vilāyat* and

allow no novelties and new changes in this rule. No infringement of the order is allowed. This is their obligation.

Written in the victorious month of Ṣafar in the year 1156[372].

The petition of Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the most humble old servant who prays for you

[He] has the honour to inform those standing in the highest royal court that reaches to the orbit of Saturn [about the following]: "As the *rāhdārs* of Īravān *ulkā* come and settle in the village of Ūch Kilīsā. [They] drink wine and get tipsy day and night, go to the houses of the *ra'īyats* do various inadmissible deeds: molest the wives and children of the *ra'īyats*. The *ra'īyats* are disgraced. From olden times there was no such a rule for *rāhdār* to stay at the village mentioned above. They lived in the villages Āghchah Qal'ah and by the Kurds of Tālīsh, and sent people to all sides to get the usual *rāhdārī* for the transported loads and now they do the same. There is nothing except cotton for which *rāhdārī* is paid in the village of Ūch Kilīsā. Those, who buy cotton, pay *rāhdārī* to the road guards whichever way they go. *Rāhdārs* who live in the village mentioned above have no work except molesting the poor *ra'īyats*. Beforehand this most humble praying [servant] has reported about these matters to the blessed presence and accordingly it was ordered to forbid their seat there. Nevertheless, they do not observe the contents of the obeyed blessed *raqam*. We request to grant a sun-like obeyed blessed *raqam* so that the *rāhdār* of the noted *ulkā* had his seat at the places where they had had from olden times and caused no trouble to the poor *ra'īyats* of Ūch Kilīsā Village and every moment blessings will be obtained. Due to His [Majesty's] highest order."

[On the back]

Savād corresponds to the original, which is by the palace servant.
Recorded as an obeyed *raqam.*

[372] March 27 – April 25, 1743.

D O C U M E N T 25

Nādir Shāh's decree issued in 1745 to forbid the local officials of Sirvan to cause oppression to the malik, who had moved to Dizak, his native land

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 223, original
Size: 21,5 x 32 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah
[Seal][373]
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Let none of the people of Shīrvān be unjust and oppress the petitioner unlawfully, if the latter had been the *ra'īyat* of the Dīzāq *maḥāl* from olden times and 30-40 years ago he lived there, and the *mutavajjiḥāt* and *ḥuqqūq-i dīvānī* were made *abvāb-i jam'* to him according to the survey of the *mumaiyizes*. This is their obligation.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1158[374].

The petition of the most humble servant, the Armenian *malik* and army commander living in Dūzakh

[He] brings the following to the notice of those who have recovered the basis of the highest and the holiest throne of the Empire similar to the Empyrean: "May I be sacrificed for the blessed dust trampled under thy feet, the native land of this most humble [servant] and his ancestors had been Dūzakh. In the times [of the predomination] of Rūm this most humble [servant] went and lived for a time in Shīrvān. When the highest royal suite arrived at Ganja this most humble returned to Dūzakh in order to do his *ra'īyatī* affairs, and pay the *mutavajjiḥāt* of *dīvān*. Now the people of Shīrvān have come and they want to return this most humble [back]. May I be sacrificed for thee, the native land of this most humble is Duzakh. The request is to grant a sun-like blessed *raqam* so that henceforth the people of Shīrvān had nothing to do [with this servant] and living in easy circumstances we could pray for [His Majesty]. Due to His [Majesty's] highest order".

[On the back]

The obeyed *raqam* was recorded, [seal].

[373] See the royal seal of Document 23.
[374] February 3 – March 5, 1745.

D O C U M E N T 26

Nādir Shāh's decree issued in 1745 ordering to the żābiṭ of Dizak to investigate the claim of the petitioner about the capture of his horse and its return

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 218, original
Size: 19,8 x 32,5 cm, script: shikaste, nasta'liq

He is.
In the name of Allah
[Seal][375]
I take refuge in Allah, the Most high.

The august command has been given to the following effect:

Let the *żābiṭ* of the *maḥāl* mentioned below find out the truth, get the horse of the petitioner and hand it to him according to the order, administer justice and put an end to the oppression. This is their obligation.

Written in the month of Muḥarram in the year 1158.

The petition of the most humble servant, the Christian Z̲ādūr of Dīzāq

[He] has the honour to inform those standing at the feet of the throne resembling to the highest and holiest Empyrean [the following]: "As the Christian Ibrāhīm, the *vakīl* of the treasurer, had given the horse of this most humble, at the price of over 6 *tūmāns* to the courier. [This servant] went and demanded [the price]. Instead [of the money] he gave another horse. Afterwards, he regretted, came and took back the horse, too, doing a sheer injustice as for the rights of this most humble. The request from the universal bounty of the servants of the holiest, may my soul be sacrificed to him, is to grant an order instructing Aṣlān 'Alī *dahbāshī nasaqchī* assigned in the *maḥāl* of Khamsah by a *raqam* to administer justice and put an end to the oppressions and abuses, so that good blessings were obtained every moment. Due to] His [Majesty's] highest order."

[On the back]

[Seal].

[375] See the royal seal of Document 23.

D O C U M E N T 27

Nādir Shāh's decree issued in 1746 confirming the mu'āfī of the monastery of St. Thaddeus and ordering the local officials of Iran to cause no hindrance to the clergymen of the monastery and protect the monastery from robbery attacks

Archive of Catholicosate, folder 4, doc. 41a, copy
Size: 21,8 x 35 cm, script: shikaste

The place of the blessed seal
I take refuge in Allah, the Most high.

The royal decree was issued on the following:

According to the royal immense compassion and kindness for Mīnās *khalifah*[376] of Qarākilīsā, the best of the priests and the monks, [considering] his good services and the contents of the obeyed *raqams* of the monarchs of Rūm and Īrān, dwelling in paradise, the village Qarākilīsīā has been confirmed as the *vaqf* of the monastery, and the inhabitants of the village, as servants of the monastery as *mu'āf* from the *mutavajjiḥāt* of *dīvān*. In the same way our royal Majesty established them as *mu'āf* and *musallam* from the duties of *dīvān*, such as *jizyah* and other *mutavajjiḥāt*, *ṣādirīāt,'avāriżat, chūpānbīkī,* and others, so that they could spend their *mutavajjiḥāt* and the *mutavajjiḥāt* of the *mulks* for [the needs of] the monastery and its inhabitants. Apart from the mentioned village, in the same way, we made *mu'āf* all other *vaqfi mulks* of that the monastery wherever they be. The *'āmils* of Īravān must consider the *mutavajjiḥāt* of the named village and other *vaqfi mulks* of the monastery as separated from their *abvāb-i jam'* and demand nothing [from them] and obey the order. We ordered the couriers and *rāhdārs* [met] on the way and in *vilāyats* to cause no oppression to the clergymen of the monastery who come and go for some affairs. Since the village is on the boundary, it is under constant attack by ruffians and highway robbers of Rūm. The *ḥākims* of the *vilāyats* of Īravān, Khuy and Dunbulī must render them necessary assistance in case of their attacks. The *ḥākims* of the *vilāyats* must allow them treat with each other according to their rules and cause them no hindrance on this account. We ordered to demand no corn and no *dīnār* without *dīvānī* reason from those going back and forth. Let them move the [scattered] inhabitants of the village to their native land from the places where they have settled, so that they, living in easy circumstances and

[376] Minas *vart'apet* was anointed as Bishop of St. Thaddeus Monastery in Maku in April, 1741 (Chronology, MM, Manuscript 8233, p. 78b) and died in 1751 (Das Armenishe Thaddäuskloster in Der Provinz West Azerbaidjan in Iran, p. 198).

having peace of a mind, could pray for the durability of the everlasting state. This is their obligation.

Written in the month of Shavāl in the year 1159[377].

[On the back]

1) The place of the seal;
2) Written, the place of the seal;
3) Recorded by the *sarkār* of Āẕarbāyjān, the place of the seal;
4) Recorded by the ….*sarkār*, the place of the seal;
5) Recorded by the *sarkār* of troops, the place of the seal;
6) Right, the place of the seal;
7) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, the place of the seal;
8) Corresponds to the highest obeyed and the holiest original, [seal].

D O C U M E N T 28

Ibrāhīm Mīrzā's[378] decree issued in 1748 prohibiting the claims of the Armenians, who had newly adopted Islam, upon the inheritance of their Armenian relatives

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 396, original
Size: 21 x 30,3 cm, script: shikaste nasta'liq

He is
Allah is the Most high
[Seal]:…Ibrāhīm.
Allah is the only God.
Allah has the power.

The high order was issued on the following:

Because, recently Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the chief of the Christian dignitaries had the honour to inform the holiest, that there was a rule in the past that none of the *jadīd ul-Islāms* could have any claims against their Armenian relatives. Therefore, we ordered that according to the old order no *jadīd ul-Islām* had the right to hinder his Armenian relatives with arguments. Let the honourable *bīglarbīg, żābiṭ, 'āmils, kalāntar* and *kadkhudās* of Īravān practice in accordance with the order giving no one the chance to disobey [to the order]. This is a strict order and their obligation.

[377] October 17 – November 15, 1746.

[378] Ibrāhīm Mīrzā declared himself a shah on December 8, 1748. The seals and *ṭughrās* on the decrees issued after his coronation also are different (see Documents 34-37).

Written on 12 of the sacred month of Z̲ī Ḥajjah in the year 1161[379].

[On the back]

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law…;
2) [Seal];
3) Written, [seal]: God's servant 'Alī Riẓā…;
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, [seal];
5) Right, [seal];
6) Recorded by the *sarkār* of Fārs, [seal];
7) Recorded by the *sarkār* of Khurāsān, [seal];
8) [Seal].

D O C U M E N T 29
Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting the abuses when levying taxes on the estates of the Holy See St. Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 398a, original
Size: 21,3 x 30 cm, script: shikaste nasta'liq

In the name of Allah
[Seal]:…Ibrāhīm.
Allah is the only God.
Allah has the power.

The high order was issued to the following effect:

Let the dignified *bīglarbīg, 'āmils, kalāntars* and *kadkhudās* of Īravān, honoured with the royal compassion, know that at this time Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the chief of the Christian dignitaries brought to the notice of the holiest that the following villages: the villages of Ūch Kilīsā, Ushākān, Frang[anots], Maṣdara, belong to the clergymen of Ūch Kilīsā, and, abuses and unjust dealings were done in the *ḥavālahs* [referred] to them. Since the holiest mind takes care of the state of the Catholicos and the community mentioned above, their share of the *mutavajjiḥāt* and the lawful *ḥuqqūq-i dīvānī* of the aforementioned villages must be levied and no oppression with demands for the share of the others and other unjust dealings should be caused to them. The *ṣādirī* made *ḥavālah* and assigned with a royal *raqam* of the highest *dīvān*, being the lawful share of the villages, mentioned above, must be made *ḥavālah* and received after informing the Catholicos [about it] and having his approval with no excesses and abuses. This is a strict order and their obligation.

[379] December 4, 1748.

Written on 12 of the sacred month of Z̲ī Ḥajjah in the month 1161.

[On the back]

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law…;
2) [Seal];
3) Written, [seal]: God's servant 'Alī Riẓā;
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, [seal]: God's servant H□aydār;
5) Right, [seal]: …'Alī Riẓā, the son of Imām Qulī;
6) Recorded by the *sarkār* of Fārs, [seal];
7) Recorded by the *sarkār* of Khurāsān, [seal]: God's servant Muḥammad Qulī;
8) [Seal].

D O C U M E N T 30
Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting the conversion of the Armenians to Islam by force

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 399, original
Size: 21 x 30,5 cm, script: shikaste nasta'liq

In the name of Allah, the most High
[Seal]:…Ibrāhīm.
Allah is the only God.
Allah has the power.

The high decree was issued on the following:

Because, recently Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the chief of the priests had the honour to report to the holiest presence that wherever the Muslim community find an Armenian pretty girl or a handsome boy, they capture them and force them adopt Islam. Therefore, we ordered that none of the Muslim community shall capture an Armenian girl or boy and take to his possession. Let the dignified *bīglarbīg, 'āmils, kalāntars* and *kadkhudās* of Īravān practice according to the order in all matters and consider the disobediene to the order a reason for calling to account. This is a strict order in all aspects and their obligation.

Written on 12 of the sacred month of Z̲ī Ḥajjah in the month 1161.

[On the back]

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law…;
2) [Seal];
3) Written, [seal]: God's servant 'Alī Riẓā;
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, [seal]: God's servant H□aydār;
5) Right, [seal]: …'Alī Riẓā, the son of Imām Qulī;

6) Recorded by the *sarkār* of Fārs, [seal];
7) Recorded by the *sarkār* of Khurāsān, [seal]: God's servant Muḥammad Qulī.
8) [Seal].

D O C U M E N T 31

Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting the interferences of the local officials in the problems referring to the faith of Armenians and the violation of their religious laws

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 400, original
Size: 20,5 x 29,7 cm, script: shikaste nasta'liq

In the name of Allah, the most High
[Seal]:…Ibrāhīm.
Allah is the only God.
Allah has the power.

The high order was issued on the following:

Because, recently Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the best of the Christian dignitaries and the chief of the priests had the honour to report to the holiest presence, that there was no such a custom in the past for the *'ulamās* of Islam to interfere in their faith, marry and divorce Armenians. Therefore, we ordered to the *shaykh ul-Islām* and *qāżī* of Īravān to have no reference in the legal affairs of the Armenian community and allow the named Catholicos settle their legal matters according to their [Holy] Book, religion and tradition. Let the dignified *bīglarbīg*, *'āmils, shaykh ul-Islām* and *qāżī* of Īravān *ulkā* practice according to the order in all matters, pertain the legal affairs to the Catholicos, and allow no violation to the order. This is a strict order and their obligation.

Written on 12 of the sacred month of Ẕī Ḥajjah in the month 1161.

[On the back]

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law…;
2) [Seal];
3) Written, [seal]: … God's servant 'Alī Riẓā;
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, [seal]: God's servant H□aydār;
5) Right, [seal];
6) Recorded by the *sarkār* of Fārs, [seal];
7) Recorded by the *sarkār* of Khurāsān, [seal]: God's servant Muḥammad Qulī;
8) [Seal].

D O C U M E N T 32

Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting to demand the taxes rāhdārī and the horse of courier from the nuncios of the Catholicos travelling in the territory of Iran to distribute the miro

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 402, original
Size: 20,5 x 30 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the most High
[Seal]:…Ibrāhīm.
Allah is the only God.
Allah has the power.

The high order was issued on the following:

Because, recently Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the head of the Christian dignitaries and the priests had the honour to report to the holiest [presence], that in the past, the nuncios of Ūch Kilīsā used to take the oil of balsam (miro) to different parts and gather *ẕakāt*. Nobody demanded *rāhdārī* from them. Therefore, we ordered, as it was before, nobody shall demand *rāhdārī* and horse of courier from the servants of Ūch Kilīsā having the Catholicos's certificate in his hand, will be going to the different parts to take the balsam oil. The dignified *bīglarbīg* of Īravān, the *ḥākims* and *'āmils* of *vilāyats* must consider the order as resolved and cause no hindrance by demanding *rāhdārī* and horse of courier from the servants of Ūch Kilīsā who travel to various directions, do not violate the order. This is a strict order and their obligation.

Written on 12 of the sacred month of Ẕī Ḥajjah in the month 1161.

[On the back]

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law…;
2) [Seal];
3) Written, [seal]: … God's servant 'Alī Riẓā;
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, [seal]: God's servant H□aydār;
5) Right, [seal];
6) Recorded by the *sarkār* of Fārs, [seal];
7) Recorded by the *sarkār* of Khurāsān, [seal]:…God's servant Muḥammad Qulī;
8) [Seal].

DOCUMENT 33
Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1748 allotting 50 tūmāns from the tax māliyyāt as the annual salary of Melik Shāhnazar of Varanda

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 203, copy
Size: 22,2 x 35,5 cm, script: mixed

[The copy of the seal]: In the name of Allah, Peace be with Ibrāhīm.
The place of the blessed seal

The decree, obeyed by the world was issued[380] on the following:

According to the royal compassion for the best of Christian *Malik* Shāhnaẓar, the *malik* of Varanda, since the beginning of the third month of the Year of the Dragon we granted the annual salary of 50 *tūmāns* of Tabrīz and established the *maḥāl* in his possession so that he could receive his salary from the sum of the *māliyyāt* of *dīvān* every year and spend it for his livelihood, pursuing the duties of the post perfectly and truthfully, and making all the necessary efforts to have the *vilāyat* populous, i.e., to collect the *ra'īyats* of Varanda *maḥāl*, and receive the *māliyyāt*, do the services of *dīvān* and expose his devotion to the world adorner. Let the *ra'īyats* of Varanda *maḥāl* consider the mentioned [Shāhnazar] as the *malik* of the *maḥāl* and pertain the duties of that post to him. Let the great merciful *mustawfīs* of the highest *dīvān* record the contents of the royal *raqam* in the *daftar* and consider it their obligation.

Written in the sacred month of Ẕī Ḥajjah in the month 1161[381].

[On the back]

The place of the seal.

[380] The beginning of the decree is not characteristic for the decrees of Ibrāhīm Shāh, most likely being a result of not correct copying.
[381] November 22 – December 22, 1748.

DOCUMENT 34
Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1748 confirming the rights of Ghazar as Catholicos of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 397a, original
Size: 28,7 x 44,5 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the Clement and the Merciful
[Seal]: In the name of Allah, be peace with Ibrahim, 1161
Allah is the only God.
Allah has the power.

The royal order was issued on the following:

As from the day when the everlasting and the unsurpassed Judge granted the leadership of the world's worship center to this dignified family, we, too, in return for this immense graces, and in accordance with the laws based on the high traditions [created by] Abraham, considered it necessary for our fairness to fasten the devotion of every faithful hermit, who prays for this everlasting state, with the endless benevolence and illuminate the temple of their obedience with the lamps of our immense compassion. These words are about Qazar Catholicos, the best of the Christian dignitaries and their chief. Therefore, we granted the catholicosate of Ūch Kilīsā in Īravān to him according to the old rule so that he could set about doing his duties, take its *vaqfs* to its possession bringing [the monastery] to a flourishing state and regulating its affairs and spending the *nuẕūrāt* collected from the vast regions of Rūm, Farang and Īrān according to the old rule for the servants of the convent. Let him run his duties skillfully, blessing and praying for the durability of the everlasting state. Let the deacons, clergymen and all Christian people and dignitaries consider the mentioned chief of the priests as the single head of the church, pertain the duties of the post to him and obey to his words and will aimed at bringing the church to a flourishing state, and regulating the affairs of the church. Let the great *mustawfīs* of the highest *dīvān* record the content of the royal *raqam* in the *daftar* and consider it their obligation.

Written on 16 of the sacred month of Ẕī Ḥajjah in the year 1161[382].

[382] December 10, 1748.

D O C U M E N T 35

Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1748 confirming the mu'āfī of St. Etchmiadzin Monastery and its estates

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 401, original
Size: 26,5 x 42 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the most High
[Seal][383]
Allah is the only God.
Allah has the power.

The royal order was issued to the following effect:

Let the dignified *bīglarbīg, żābiṭs, 'āmils, kalāntars* and *kadkhudās* of Īravān honoured with royal compassion know that at this time Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the chief of the priests, had the honour to report to the holiest [presence the following]: before the *mutavajjiḥāt* belonging to Ūch Kilīsā according to the *raqams* of the former monarchs was to cover the expenditure of the servants mentioned above. Therefore, we ordered that, according to the old rule and to the *raqams* of the former monarchs and His merciful Majesty, my great uncle, merciful Nādir Shāh, dwelling in Paradise, may His dust be fragrant, as they were *mu'āf* from the *mālujaḥat* of the gardens, *jizyah*, and [other] sums levied in cash and products for the mills, flail-houses, *krkras*, shops, oil-presses, bath-houses, *mavāshī* and *marā'ī*, hereafter also they must be *mu'āf* and *musallam*. Also, the *mumaiyizes* must have no expectations for rented estates. They must practice in all matters in conformity with the order allowing no changes to the rules. Let the merciful great *mustawfīs* of the highest *dīvān* record the contents of the royal *raqam* in the *daftar* and consider it their obligation.

Written on 18 of the sacred month of Z̲ī Ḥajjah in the year 1161.

[On the back]

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law…;
2) [Seal];
3) Written, [seal];
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq,
5) Right;
6) Recorded by the *sarkār* of Fārs, [seal]:…Ibrāhīm;
7) Recorded by the *sarkār* of Khurāsān;
8) [Seal].

[383] See the seal in the upper part of Document 34.

D O C U M E N T 36

Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1748 confirming the mu'āfī of the monastery of St. Thaddeus and ordering the local officials of Iran to cause no hindrance to the clergymen of the monastery, who come and go there, and protect the monastery from the robbery attacks

Archive of Catholicosate, folder 4, doc. 131, original
Size: 27,7 x 44 cm, script: nasta'liq shikaste

[Seal][384]
Allah is the only God.
He has the power.

The royal order was issued on the following:

According to the royal immense compassion and kindness for the *khalifah* Mīnās of Qarākilīsā, the best of the priests and the monks, [considering] his good services and devotion, and in view to the contents of the obeyed *raqams* of my great uncle[385], may his dust be fragrant, and the monarchs of Rūm and Īrān, dwelling in paradise, the village Qarākilīsā has been the *vaqf* of the monastery, and the inhabitants of the village as servants of the monastery, were *mu'āf* from the *mutavajjiḥāt* of *dīvān*, Our royal Majesty, in the same way established them as *mu'āf* and *musallam* from the duties of *dīvān*, such as *jizyah* and other *mutavajjiḥāt*, *ṣādirīāt, 'avāriżat, chūpānbīkī,* etc so that they could spend their *mutavajjiḥāt* and the benefits of the *mulks* for [the needs of] the monastery and its inhabitants. Apart from the mentioned village, in the same way we made all other *vaqfi mulks* of the monastery *mu'āf* wherever they are. The *'āmils* of Īravān must consider the *mutavajjiḥāt* of the named village and other *vaqfi mulks* of the monastery separated from their *abvāb-i jam'* and demand no *dīnār* [from them] and obey the order. We ordered the couriers, road guards and *rāhdārs*, [met] on the way and in *vilāyats* to cause no oppression to the clergymen of the monastery who come and go for trade and other affairs. Since the village is on the boundary of Rūm and Kurdistānāt, often the ruffians and highway robbers of Rūm attack and rob it. The *ḥākims* of the *vilāyats* of Īravān, Khuy and Dunbulī must render them necessary assistance in case of their attacks. The *ḥākims* of the *vilāyats* having no *dīvānī* reason must allow them treat with each other according to their laws and customs, and, [the *ḥākims* must] cause them no hindrance on this account, and demand no corn and *dīnār* from those who come there and go. Let them not hinder [the head of the monastery] for moving the [scattered]

[384] See the seal in the upper part of Document 34.
[385] Nādir Shāh is in view.

inhabitants of the village from the areas, where they had newly settled to their native land so that they could, living in easy circumstances and having peace of mind, pray for the durability of the everlasting state. This is a strict order in all aspects and their obligation.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1162[386].

[On the back]

The lawful document of the illustrious highest *shar*‘ headed by the dignified Muḥammad Raḥīm Khān, the intimate of the monarch;

1) [Seal];
2) Written, right, [seal]: Allah the merciful, God’s servant ‘Alī Riẓā…;
3) Recorded by the ….*sarkār*, [seal]: God’s servant Ḥaydar;
4) [Seal]: God’s servant Muḥammad Muḥsin;
5) Right, [seal];
6) Recorded by the *sarkār* of Fārs, [seal]: Muḥammad Na‘īm;
7) Recorded by the *sarkār* of Khurāsān, [seal].

DOCUMENT 37

Ibrāhīm Shāh’s decree issued in 1749 informing Ghazar Catholicos of his order given to the local officials of Yerevan to cause no hindrance to the Catholicos on account of the four villages belonging to Etchmiadzin monastery

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 405, original
Size: 24 x 40,5 cm, script: shikaste nasta’liq

In the name of Allah, the most High
[Seal][387]
Allah is the only God.
Allah has the power.

The royal order was issued to the following effect:

Let Qazar Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the chief and the best of the Christian dignitaries, honoured with the royal grace, know that the petition written about the four villages of Ūch Kilīsā, the *ḥavālahs* of *dīvān* demanded from those villages, and other problems, and sent to the holiest shining presence, was viewed by the sunny look and its contents was reported. We have ordered with a separate *raqam* to the dignified *bīglarbīg* and the *‘āmils* to cause no

[386] December 22, 1748 – January 21, 1749.
[387] See the seal in the upper part of Document 34.

oppression to the chief of the dignitaries on account of the noted villages. Thus [the Catholicos] may be hopeful for the royal compassion on his behalf and be occupied with praying. Let him report every day about his problems and claims [to His Majesty] with hope and demand their solution. This is their obligation.

Written on 25 of the victorious month of Ṣafar in the year 1162[388].

[On the back]

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law God’s servant Muḥammad Ḥusayn;
2) [Seal];
3) Written, [seal]: … God’s servant ‘Alī Riẓā;
4) Recorded by the *sarkār* of ’Irāq, [seal];
5) Right, [seal];
6) Recorded by the *sarkār* of Fārs, [seal];
7) Recorded by the *sarkār* of Khurāsān, [seal]: … Muḥammad Qulī;
8) [Seal].

DOCUMENT 38

Āzād Khān’s decree issued in 1751 confirming the mu‘āfī of the estates of Etchmiadzin monastery from state taxes

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 407, original
Size: 27,6 x 39,7 cm, script: shikaste nasta’liq

He is the Most High, the Lord

The high order was issued on the following:

Since the care for those, who have recovered the threshold of the Christian people founded by the fate and for the state of the inhabitants of the high dwelling, the mosque of the Christian people is the aim of the generous look and the bountiful mind, in these successful days, when the *savāds* of the *raqams* of the former monarchs dwelling in paradise were observed by the supreme look, we confirmed that according to the contents based on the good traditions of the *ḥukms* and *raqams* of the former monarchs, the *ḥuqqūq-i dīvānī* and the *mutavajjiḥāt* of the *mulks* of Ūch Kilīsā, must be spent for [the needs of] servants, clergymen, deacons and other inhabitants in the same way as it has always been before; and living in easy circumstances and tranquility they worshiped the Most High. Let the honourable *ḥākims*, the kind *‘āmils*, the *kalāntars*, village-elders, *mubāshir* of the *dīvānī* affairs and the skilled

[388] February 15, 1749.

mutaṣaddīs of the affairs of the fortunate *sarkār* consider the contents of the *raqams* of the powerful rulers, dwelling in paradise, confirmed with signature and in force in all matters. [The decrees] shall not be violated, and must be practiced in all matters. This is their obligation.

Written on Jumadī II 20, in the year 1164[389].

[Seal]… Āzād.

[On the back]

1) Written, [seal]: I take refuge in Allah, God's servant Muḥammad Ḥusayn;
2) Observed, [seal];
3) Recorded in the *sarrishtah* of *avārijah,* [seal]: Muḥammad Ṣādiq;
4) [Seal].

DOCUMENT 39

Heṛakl II's decree issued in 1751 confirming the mu'āfī of the clergymen of Etchmiadzin monastery

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 406, original
Size: 15,5 x 24,5 cm, script: shikaste nasta'liq

The high order was issued to the following effect:

The agent of the dignified *bīglarbīg, 'āmils,* other officials and *mubāshirs* of *dīvān* must know that as the monastery of Ūch Kilīsā is a Christian sanctuary and its monks have prayed there since olden times, the shāhs always respected them and they were *mu'āf* and *musallam*. Therefore, as soon as they were informed about the contents of the highest *ḥukm*, nobody must have any reference to the church in question, its deacons and other servants, and ask any *dīnār* and corn causing hindrance and oppressing the mentioned monks and subjects, in the same way as they had been *mu'āf* since olden times, so that they, living in easy circumstances and tranquility, were occupied with praying. This is a strict order and their obligation.

Written on 18th of the month Ramażān in the year 1164[390].

[Seal]: I take refuge in Allah, God's servant Īraqlī.

[In the margin]

It is ordered that nobody has the right to demand a *dīnār* or corn from the noted monks and *ra'īyats* of the *vaqfi* villages and cause oppression to them not having the *ta'liqchah* of my dignified son and the servant of the royal court. This is their obligation.

[Seal]: I take refuge in Allah, God's servant Īraqlī.

[389] May 17, 1751.

DOCUMENT 40

Āzād Khān's decree issued in 1752 confirming the mu'āfī of the Vagharshapat Village from the taxes 'avāriżat, ṣādirīāt and māliyyāt

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 408, original
Size: 20,7 x 32,8 cm, script: shikaste nasta'liq

The high order was issued on the following:

Since the aim of the fair *vakīls* [of God] is the welfare of His servants, we ordered mercifully that henceforth the inhabitants of Ūch Kilīsā village must be considered *mu'āf* and *musallam* from *'avāriżat, ṣādirīāt* and *māliyyāt*, and no *dīnār* and corn must be demanded from the *ra'īyats*, according to the old order and rule so that they could bless [His Majesty] and pray. Let the *ḥākims, 'āmils* and *maliks* of Īravān practice according to the order and not violate it.

Written in the sacred month of Z̲ī Ḥajjah in the year 1165[391].

[Seal]:… Āzād.

DOCUMENT 41

Āzād Khān's decree issued in 1753 informing the Deputy Catholicos and the clergymen of Etchmiadzin about exempting the destructed regions from taxes and prohibition of abuses during the levy of ḥavālahs

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 413, original
Size: 22,7 x 41,5 cm, script: shikaste

In the name of Allah, the Most high

The high order was issued on the following:

Let the chief of the Christian dignitaries, the deputy of the honourable Catholicos and the clergymen of Ūch Kilīsā Monastery, honoured and proud with the abundant favour of the Holiest God and the attention of the highest *vakīls*, know that at this time the dignified Īvānah Bīg the *dīvānbīgī* and Dalal Bīg, reported about their reliability and devotion to His Excellency and the high *vakīls* have focused an utmost attention on their state and ordered with a separate *ḥukm* addressed to the dignified *bīglarbīg* and *amils* of Īravān to take care of them and their destructed *maḥals* in all matters, deduct them and demand nothing for these *maḥals*. Let them receive the *ḥavālahs* made *itlāq* to them according to the

[391] October 10 – November 8, 1752.

survey carried out by *mumayizes*, do no extortion and act in a way that they who live in easy circumstances and tranquility, were occupied with their affairs. Trusting in God they must consider their state an object of the attention of the highest *vakīls* in all matters, report about their problems every day and demand their solution. This is their obligation.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1167[392].

[Seal]:… Āzād.

DOCUMENT 42

Āzād Khān's decree issued in 1754 ordering to Khalīl Khān of Yerevan to take care of Etchmiadzin monastery, its Catholicos and clergymen and confirming the decrees given to them by the former monarchs

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 412, original
Size: 22,7 x 40 cm, script: shikaste, nasta'liq

Allah has the power.

The obeyed order was issued to the following effect:

Let my dignified, high-ranked and magnificent brother Khalīl Khān, the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad of Īravān encouraged with the endless benevolence of the Creator's high servants kindness and the highest, serious attention, know that as the highest mind cares for the welfare and splendor of Ūch Kilīsā Monastery, it is necessary for my dignified brother to care for the state of Alexander Catholicos[393], the chief of the Christian dignitaries of the above-mentioned monastery and its clergymen in all matters, and consider the *raqams* of the former shāhs that they have, signed and render them necessary assistance. This is a strict order, which must not to be violated. This is their obligation.

Written on 6 of Ramażān in the year 1167[394].

[Seal]:… Āzād.

[On the back]

[Seal]: 'Usmān, God's servant;
Recorded in the *sarrishtah* of summon.

[392] October 29 - November 28, 1753.
[393] Alexander II Byuzandats'i Catholicos of All Armenians in 1753 – 1755.
[394] June 28, 1754.

DOCUMENT 43

Āzād Khān's decree issued in 1755 forbiding the acquisition of rāhdārī from the nuncios and pilgrims of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 415, original
Size: 21,7 x 43 cm, script: shikaste nasta'liq

He is.

The obeyed order was issued to the following effect:

Let the great *bīglarbīgs,* the merciful *ḥākims, żābiṭs, 'āmils, kalāntars, kadkhudās* and the road-guards of Āẕarbāyjān, 'Irāq and other boundary *vilāyats* of the protected regions being hopeful and supported by the abundance of the holiest divine favour and the immense grace of the serious mind of the high servants, be aware that the clergymen and the servants of Ūch Kilīsā Monastery in Īravān go in various directions to collect *zakāt* and to take gifts and people come to Ūch Kilīsā from far *vilāyats* for pilgrimage. No hindrance must be caused with the demands of *rāhdārī* to these clergymen and those, who come and go to the mentioned monastery as pilgrims not having property for commerce at all. No *rāhdārī* shall be demanded from them and their state must be in view. Let nobody violate this order, which is a strict one in all matters and their obligation.

Written on 4 of the revered month of Sha'bān in the year 1168[395].

[Seal]:… Āzād.

DOCUMENT 44

Āzād Khān's decree issued in 1755 forbiding the levy of taxes on the destructed monasteries of Yerevan Province

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 416, original
Size: 22,2 x 43 cm, script: shikaste nasta'liq

He is.

The obeyed order was issued on the following:

Let the chief of the priests and the best of the monks - Alexander Catholicos of Ūch Kilīsā Monastery supported with the abundance of the Holiest God's favour and the endless attention of the high servants' serious mind, be aware that at this time it as [he] reported in his petition sent to the royal court, observed by the sunny look and understood by the world-adorning mind: the *'āmils* of Īravān oppress him for 10-15 monasteries known as open churches, where few

[395] May 17, 1755.

clergymen and [church] servants were cultivating and, at present, they were desolate. According to the request of the chief of the Christians we ordered that the clergymen and servants of the *sarkār* of the church must be mindful for their welfare and cultivation. The *ʻāmils* of Īravān must cause no oppression to them at all and impose no *ḥavālahs* and demands on them. Since the assistance of the named Catholicos, clergymen and servants of Ūch Kilīsā is the aim of the high *vakīls*, the honourable *bīglarbīg* and the *ʻāmils* of Īravān also must take care for the monasteries, mentioned above and impose no *ḥavālahs* and demands for cultivation. The order is not to be violated. This is a strict order and their obligation.

Written on 24 of the revered month of Sha'bān in the year 1168[396].
[Seal]:… Āzād.

[On the back]

1) [Seal];
2) Written, [seal]: Allah is the only God, He has the power and fair law, God's servant Ṣādiq;
3) Recorded by the … *sarkār,* [seal]: Allah is the only God, He has the power and fair law, God's servant Ismaʻīl;
4) Recorded by the *sarrishtah* of the troops, [seal]: I take refuge in Allah…

D O C U M E N T 45
Āzād Khān's decree issued in 1755 ordering the officials of Yerevan to levy taxes on Etchmiadzin Monastery as it was in Nādir Shāh's reign and do no abuses

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 418, original
Size: 21,6 x 43 cm, script: shikaste nasta'liq

The high order was issued on the following:

Let Alexander Catholicos of Ūch Kilīsā Monastery, the chief of the priests and the best of the monks, honoured and proud with the abundance of favour of the Holiest God and the utmost attention of the serious mind of the high servants, be aware that [his] petition written and sent to the royal court was observed by the sunny look and the world adorner understood its contents. [The petition] stated that: 10 *tūmāns*, 7000 *dīnārs* in cash and 66 *kharvārs* of corn were made *abvāb-i jamʻ* for the *vaqfs* of Ūch Kilīsā and considered as *muʻāf.* At this time, the *ʻāmils* of Īravān measured the harvest of the *vaqfs* of Ūch Kilīsā, and, apart from the *muʻāfī*, added 10 *tūmāns* of Tabrīz in cash and 40 *kharvārs* of corn by the weight of Tabrīz in goods to the *abvāb-i jamʻ*. Since the consideration of the

[396] June 6, 1755.

state of the chief of the priests and the servants of the monastery, noted above, is the aim of the servants of the Most High, according to the request of the best of the priests we ordered to abolish the addition in cash and in goods to the *abvāb-i jamʻ* assigned by Nādir shāh, the sovereign dwelling in paradise considered and allotted by the *ʻāmils* of Īravān. On this account no hindrance and oppression must be caused to the Catholicos, and it must be practiced according to the contents of *raqam* on *muʻāfī* that they had from the aforenamed shāh dwelling in paradise. It is ordered to the honourable *bīglarbīg*, *vakīl* and *ʻāmils* of Īravān to consider the decision as resolved and to deduct the addition in cash money and goods to the *abvāb-i jamʻ* assigned for the surveyed *vaqfs* in the times of the late shāh. Let [them] cause no hindrance and oppression to the Catholicos on this account and practice as regards the *muʻāfī* of the *vaqfs* mentioned above in accordance with the *raqam* of the noted shāh, that they had and allow no changes and no disobedience to this order. This is a strict order and their obligation.

Written on 24 of the revered month of Sha'bān in the year 1168.
[Seal]:… Āzād.

[On the back]

1) [Seal]: Mukhliṣ …;
2) [Seal];
3) Written, [seal]: Allah is the only God, He has the power and fair law, God's servant Ṣādiq;
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, [seal]: Allah is the only God, He has the power and fair law, God's servant Ismaʻīl;
5) Recorded by the *sarrishtah,* [seal]: I take refuge in Allah, God's servant Ḥaydar;
6) Recorded by the *sarrishtah* of the troops, [seal]: I take refuge in Allah, God's servant ʻAbdallah.

D O C U M E N T 46
Āzād Khān's decree issued in 1755 forbidding the misappropriations in water-sharing of the canal brought to Etchmiadzin from Karbi river not in favour of the monastery

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 420, original
Three document are attached to one another a) size: 22 x 42,5 cm; b) and c) 23,5 x 29 cm; script: shikaste nasta'liq

a) The obeyed order was issued on the following:

The dignified *bīglarbīg* and the *ʻāmils* of Īravān *ulkā* must know that at this time Alexander Catholicos of Ūch Kilīsā, the chief of the priests and the best of the monks, [delivered] a petition to the threshold of the high luminary stating, that since the water of Karbī *maḥāl* was insufficient, in the times of Shāh ʻAbbās

II, the sovereign dwelling in paradise, the then Catholicos spent some sum to built a canal and bring water from the river in the neighbourhood of Qārżaq a whole water so that several villages and *mazra'ahs* flourished. The *bīglarbīg* of the time reported about these matters to the mentioned shāh and the latter ordered to give half of the water to Ūch Kilīsā and the other half – to the other villages. He has the evidences of a group of witnesses on this account, too. At present the *ra'īyats* of these villages use violence on account of the water in respect of the Catholicos. Since the mind of the high servants takes care of the state of the Catholicos and the servants of the monastery, we ordered to practice in accordance with the *raqam* of the monarch dwelling in paradise on the division of the water. The *ra'īyats* of the villages of Karbī must take the water for cultivation as much as their share is and do no misappropriation as regards the villages belonging to Ūch Kilīsā. They must practice according to the order, and it is strictly forbidden for the *ra'īyats* to take the water portion of [the monastery]. They must be allowed to take their water portion for watering their cultivation. No misappropriation and violation of the order are allowed. This is a strict order and their obligation.

Written on 24 of the revered month of Sha'bān in the year 1168.
[Seal]:… Āzād.

[On the back]

1) [Seal];
2) [Seal];
3) … [seal];
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, God's servant Isma'īl;
5) Recorded by the … *sarrishtah*, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, God's servant…;
6) Recorded by the *sarrishtah* of troops, [seal].

b) Since at this time the petitioner applied with written petition, and the former *shahriyār-al-mulk* and *mīrābs* have confirmed by the attached contents, let the *mīrāb* of this year of Pig with the *żābiṭ* of the village mentioned above go to the dike and separate half of the water for the share of the village according to the order and rule usual for the former years and make it flow to the harvest of the *ra'īyats* of the [Ūch Kilīsā] village and other villages so that no injustice were done in respect to any of the *ra'īyats* of the *maḥāl* in question. They must strictly forbid any injustice, punish those who do it. This is their obligation.

Written in the blessed month Ramażān in the year 1131[397].

[397] July 18 – August 17, 1719.

[Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, God's servant Mihr 'Alī, 1128.

The petition of the most humble servants, the *kadkhudās* and *ra'īyats* of Ūch Kilīsā Village

[They] bring to the notice of His Majesty [the following]: "Since olden times always the water of these poor has been divided into two halves from above the dike of the river flowing one - to these poor, the other – to the other villages. So far the flowing water has been enough and now the *sarkār* on the dike does injustice to these servants and does not give the lawful portion of water to these most humble [servants]; others take more than their share was. The request is to have pity [on us] and uncover the truth from the former *shahriyār-al-mulk* and *mīrābs* on the division of water and grant a decree like the highest special alms so that being aware of the truth they could put an end to the injustice which would not be vain before Allah. Due to Your [Majesty's] highest order."

Let the *shahriyār-al-mulk*, the *malik* and the *mīrābs* report.

[On the back]

1) Muḥammad Ṣādiq, the *amīr* of *sarkār* reports: "According to the permanent rule one half of the water of the river of Ūch Kilīsā flew towards the villages of the region and the other half – towards Ūch Kilīsā. In case of need, the villages having sufficient water, render assistance. I know [this much]. Whatever were ordered, we obey".
[Seal]:…Ṣādiq.

2) Muḥammad Ṣādiq reports [the following]: "According to the common rule of the Karbī *maḥāl mīrāb* must go with the *sarkār* of the *maḥal* to the dike of the river, separate the water share for the cultivation of the noted village and other villages and have them flow to their crop. Whenever the *ra'īyats*, cultivators and inhabitants of any of the villages do injustice as regards the petitioner, the *mīrāb* of the *maḥal* must punish and forbid their dishonest dealings. The dignified high *vakīls* of the Most High have the power. Whatever is the order, we obey it.

[Seal]: I take refuge in Allah, God's servant Muḥammad Ṣādiq.

3) Ḥasan Qadīmī reports [the following]: "Due to the usual rule the whole water in the canal has been divided into two halves at the dike, the first half of the water flows to Ūch Kilīsā and the other half – to other villages. Whenever the water were insufficient more water was given from above the dike. This is what [I] know much. Whatever [His Excellency] orders, he is the *ḥākim*.

4) Ṣafī Qulī known as Aqā Ḥasan reports [the following]: According to the permanent order half of the river flows to Ūch Kilīsā village, the other half – to

Muslim villages and other *ra'īyats* of Karbī *maḥāl*. The most humble [servant] for seven times has been the *mīrāb* of that *maḥāl*. The common order usual from olden times was practiced in this way. Whatever [His Excellency] orders, he is the *ḥākim*. The end". [Seal].

5) Malik Aftandīl, the *malik* of Karbī *maḥāl* reports [the following]: "According to the permanent rule the water was divided from the dike into two halves: one half flew to Ūch Kilīsā Village, the other half – to the other villages. This is the usual rule. I know this much. Whatever [His Excellency] orders, he is the *ḥākim"*.
[Seal]: God's servant Aftandīl.
Right. Recorded in the *sarrishtah* of accounts.

c) The high order was issued on the following:
Since the petitioner applied with the written petition and according to the attached *ta'līqchah*, where a group of the former *mīrābs* wrote circumstancially, it became clear that the *ra'īyats*, mentioned above are right. Therefore, we ordered Mīr 'Abd al-Qadir, the refuge of the lordship, splendour and dignity to practice in the same way as the *mīrābs* reported concerning the truth of the matters and the rule usual in the past, as soon as he were informed of the contents of the highest *ḥukm*, so that no harm were caused to the harvest of the *ra'īyats*. This is their obligation.

Written in the merciful month of Shavāl in the year 1134[398].
[Seal]: I take refuge in Allah, God's servant Allah Qulī.

The petition of the most humble servants, the *ra'īyats* of Ūch Kilīsā Village of Karbī *nāḥiyyah*

[They] bring to the notice of His Excellency [the following]: "As the *ra'īyats* of the villages Ushākān, … and Karbī … etc., take the water of Ūch Kilīsā river in the upper and lower parts of the river, a little part of the water flows to the lower part to help them. They take the water for their gardens and fields and these poor - for our crop and clearing the cotton of its seed and delivering a round sum as benefit to *dīvān*. Although we sent a *muḥaṣṣil* and other people to have water flow, again they cut it causing losses to the property of *dīvān* and doing injustice as regards these poor. Our cotton crop dryes away and is destroyed doubling the damage caused to these poor. The water is not flowing and it is not sufficient and does not help these poor. Water flew always, three times and each time, every day, water flew to the lower part. At present they do not allow the *maḥāls* of these poor be completely watered. His highest Excellency is merciful. Therefore,

[398] July 15 – August 13, 1722.

we request to have pity upon these poor, attend to us and assist us with the highest blessed mercy, and this would not be vain before Allah and His Prophet. Due to His [Majesty's] highest order."

Let the *shahriyār-al-mulk*, the present *kalāntar* practice accordingly.

[On the back]

Ḥājī Ḥusayn reports: "The half of the whole water usually goes from the dike to Ūch Kilīsā Village and the other half – to other villages. The canal is separated from above the dike every year for two-three times and fills into the river for several days so that the villages that go down could irrigate their crop. Whenever the villages above do injustice and take more than usual from the river mouth, they do not allow the water flow below and cause much harm to the petitioner. The latter has the evidences on this account written by the *mīrābs, kalāntar* and *malik* and the *ḥukm* of the former *bīglarbīg* in his hands. Knowing this much, whatever [His Excellency] orders, he is the *ḥākim*. The end".
[Seal]:… Ḥusayn.

D O C U M E N T 47

Āzād Khān's decree issued in 1755 ordering the governor of Yerevan to admit the mu'āfī of Etchmiadzin Monastery in accordance with the decrees of the former monarchs

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 419, original
Size: 22,3 x 36 cm, script: shikaste nasta'liq

The obeyed order was issued to the following effect:

Let the dignified *bīglarbīg,* the great *amīr al-umarā*, the *vakīl* of *māliyyāt,* other *'āmils*, *kalāntar* and *kadkhudās* of Chukhūr Sa'ad in Īravān be aware that at this time Alexander Catholicos of Ūch Kilīsā Monastery, the chief of the priests had reported that the clergymen and the servants of the Holy See living in the seclusion, were occupied with blessing and praising. They have been *mu'āf* from olden times; and, the *mālujaḥat* for their mills, flail-houses, *krkras*, oil-pressing houses, gardens, shops, karvanserais and bath-houses was reduced. Also, there were no taxes like *chūpānbīkī, marā'ī* and *mavāshī* levied on them. *Mālujaḥat* was not demanded for the cultivation of their *tuyūl vaqfs*. As the highest, merciful serious mind is concerned about the persistance of the old rules, we ordered to treat them according to the *raqams* of the former shāhs and *ḥukms* of the former *ḥākims* and governors in all matters. The sums reduced earlier, must also be reduced now. Usually the taxes not received from them, at present shall not be demanded. Let them take nothing from the Catholicos in question, nor deviate from the *ḥukm* and violate the order. This is their obligation.

Written on 4 Ramażān in the year 1168[399].
[Seal]:… Āzād.

[On the back]

1) [Seal];
2) [Seal];
3) Written, [seal]: Allah is the only God, He has the power and fair law, God's servant Ṣādiq;
4) Recorded by the *sarkār* of 'Irāq, [seal]: Allah is the only God, He has the power and fair law, God's servant Isma'īl;
5) Recorded by the *sarrishtah,* [seal]: I take refuge in Allah, God's servant 'Abd ar-Razzāq;
6) Recorded by the *sarrishtah* of the troops, [seal]: I take refuge in Allah, God's servant 'Abdallah.

DOCUMENT 48
Muḥammad Ḥasan Khān's decree issued in 1757 forbidding the acquisition of rāhdārī from the nuncios and pilgrims of Etchmiadzin Monastery

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 424, original
Size: 19,8 x 34,5 cm, script: nasta'liq, shikaste

The obeyed order was issued to the following effect:

Let the dignified great *bīglarbīgs*, the merciful *ḥākims*, *żābiṭs, 'āmils*, *kalāntars*, *kadkhudās*, and the road-guards of the *vilāyats* of Āẕarbāyjān, 'Irāq and other boundary regions of Īrān be aware of the immense favors of the serious mind of the high servants and know that since the clergymen and servants of Ūch Kilīsā in Īravān go to the regions of Īrān to collect the *zakāt* and take gifts, and people come to Ūch Kilīsā Monastery from the far *vilāyats* for pilgrimage, there must be no hindrance with the demands of *rāhdārī* to the clergymen and servants of Ūch Kilīsā and those who come from the *vilāyats* of Rūm, Īrān and other far regions for pilgrimage having no commercial property but gifts. [They] must take care of them and not to violate the order. This is a strict order and their obligation.

Written on 7th of the merciful month of Shavāl in the year 1170[400].

[On the back]

Recorded in the *sarrishtah*.

[399] June 15, 1755.
[400] June 26, 1757.

DOCUMENT 49
Karīm Khān's decree[401] confirming the rights of Simeon as Catholicos of Etchmiadzin and the rights of the Armenian Church involved in 14 points

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 591, copy
Size: 39 x 56,5 cm, script: shikaste

The high order was issued on the following:

Always the aim of the highest merciful mind and the fair heart is that the community of Christians, the followers of the faith of Jesus, the Messiah, our blessed Prophet, peace be upon him, living in the settlements of Īrān in the shade of the sun of compassion of His Majesty, the high respectable servants, and doing their duties of a *zimmī*, were quiet in the security, promised by the treaty[402], and free from hard taxes. In these successful days, when the territory of the region of Āẕarbāyjān was covered with the glorious tents, some clergymen and priests of Ūch Kilīsā, the greatest monastery of the Christians located in Chukhūr Sa'ad *ulkā*, came to the fair court and had the honour to inform those who have recovered the highest presence, that the Catholicos of Ūch Kilīsā called Catholicos Hakob had died and, in accordance with the separate petition sealed by all deacons, clergymen, priests and servants of the monastery, mentioned above, asked to entrust the catholicosate of Ūch Kilīsā to the Christian Catholicos Simeon of Īravān, the head of the Christian dignitaries and the best of their leaders, the chief of the priests and the monks, who is eligible to the post, to issue decrees in accordance with the former *fīrmāns* of the Ṣafavid monarchs dwelling in paradise, and, His Majesty, the late sovereign, may God illuminate their graves, issued on the following problems:

1. They reported that according to the *raqams* and *ḥukms* of the former monarchs dwelling in paradise, the Catholicoses, deacons, clergymen and the servants of Ūch Kilīsā from olden times had always been *mu'āf* from *mālujaḥat, vujūḥāt, 'avāriżat* and hard demands. Their corn, husked rice, and other crops were never checked and measured by the *mumaiyizes* and no *dīnār* had been levied on them. The great *amīr al-umarā* the dignified *bīglarbīg,* the *'āmils* and *kalāntars* of Īravān, *mumaiyizes* of *dīvān* must practice on this account in accordance with the contents of the *raqams* of past years and not violate them.

2. [They] have asked to order to the *muḥaṣṣil* to receive the *mālikānah* and hand it to them whenever the Muslim or *zimmī* inhabitants of Īravān [khānate]

[401] Although the date of the decree was obliterated, but according to Simeon Yerevants'i, the catholicos who obtained it from Karim Khan, the decree was issued in 1177 A.H. (1763/1764) (Simeon Yerevants'i, Jambr, p. 315).
[402] Most likely, the treaty with the Armenian people ascribed to Muḥammad is in view.

cultivated in the *vaqfi* lands of Ūch Kilīsā. Let the dignified *bīglarbīg* and the *'āmils* practice according to the request and the rule and get the lawful share of *mālikānah* and deliver it [to the owner].

3. They have requested on the church bells' toll, calling to pray and burying the dead to practice according to the Christian laws and putting the monasteries and villages in order and giving them splendour according to the old order. Let the dignified *bīglarbīg,* the *'āmils* and *kalāntar* of Īravān practice according to the request and old rule.

4. [They] have reported that some *mulks*, purchased with gold and made the *vaqfs* of Ūch Kilīsā (cultivated lands, gardens, mills, flail-houses, *krkras*, oil-pressing houses and other landed properties) had been unlawfully occupied by a group of people, and it was ordered that they must be returned. The dignified *bīglarbīg* and *'āmils* must find out the truth in the matters in question and practice in accordance with the order, take them from the hands of those who have occupied and give it to the possession of the Catholicos, the clergymen and the servants of the Holy See of [St.] Etchmiadzin.

5. [They] have asked to order to the clergymen and deacons of churches and monasteries according to their laws to have no interference in the affairs of Catholicos of Ūch Kilīsā. According to the *raqams* of the former monarchs, that they have, the dignified *bīglarbīg* must strictly forbid His Excellency the *shaykh ul-Islām*, the *qāżīs,* the *'āmils* of fortunate application, the Muslim *kalāntars* and *zimmī maliks* to interfere [in these matters]. The dignified *bīglarbīg* must practice on this account in accordance with the *raqams* of the former monarchs, dwelling in heaven, may Allah have mercy upon them.

6. [They] have reported that in the times of disturbances, some people brought their things and goods to Ūch Kilīsā and left there as pledges; some of them then came and took away their possessions. A part of the property was destroyed from the disorder, another part was seized by the *ḥākims*. At this time the heirs of the properties and others have arguments unlawfully therefore. It was ordered that they shall not oppress [them]. The dignified *bīglarbīg* must not allow the claimants to molest [anybody] if their [goods] were taken away years ago or destroyed.

7. Some Armenians have made their *mulks* purchased with gold, the *vaqfs* of Ūch Kilīsā Monastery, and now their relatives and heirs have come and are claiming upon their ownership; they cause hindrance on contrary to the most luminous *shar'* and they asked to order the dignified *bīglarbīg* to forbid them. The dignified *bīglarbīg* must uncover the truth and practice in accordance with law.

8. Some people force Armenians adopt Islam and they had asked to order to cause no oppression. Let the dignified *bīglarbīg* practice in accordance with

the contents of the decisive *raqams* of the former monarchs dwelling in paradise and forbid such deeds.

9. It was reported, that a group of [Armenian] people have claims upon Muslims. The dignified *bīglarbīg* must uncover the truth and make decisions according to the documents and lawful decrees and get [the debts].

10. The priests, their apprentices, the servants and agents of Ūch Kilīsā always go to various regions - Rūm and Īrān - to collect the *zakāt* and *nuẕūrāt* of faith, and [people] come to the mentioned monastery for pilgrimage, as they have *raqams* on their *mu'āfī* for gifts from *rāhdārī*, they have asked to forbid levying money on this reason whenever they had no goods to sell. Therefore, it was ordered to the dignified *bīglarbīgs, ḥākims, āmils* and *kalāntars* of all regions of Īrān, especially Īravān, the *musta'ajirs* and *rāhdārs* of all settlements to act as regards this in accordance with the *raqams* mentioned above and cause no hindrance for their horses and other load-carrying animals.

11. They have reported that the priests, their apprentices and servants going to and fro on horseback have been *mu'āf* from levying of horses of courier in all *vilāyats*. Let the honourable *bīglarbīg* and the *'āmils* of Īrān, especially of Īravān, act in this respect according to the *raqams* mentioned above and cause them no oppression for the horse of the courier.

12. They have reported that since olden times it has been ordered that no Muslim or Armenian, except the priests and their servants, had the right to cultivate in the *vaqf* estates, whether lands or gardens. The dignified *bīglarbīg* must practice strictly according to the old order.

13. They have reported, that in accordance with the *raqams* and *ḥukms* sealed by former sovereigns the half of the water of Karbī and Ushākān has been the share of Ūch Kilīsā. The dignified *bīglarbīg* and the *āmils* must practice according to the old order observing the *raqams* of those years, not violate it and give the water belonging to them permanently, to their possession.

14. They have reported that the priests, clergymen and the servants of Ūch Kilīsā according to the *raqams* of the former monarchs had always been *mu'āf* and free from *'avāriżat*, *ṣādirīāt*, *ikhrājāt* and other taxes since olden times. We ordered to the honourable *bīglarbīg*, *āmils* and *kalāntar* of Īravān and Armenian settlements to practice according to the contents of the obeyed *raqams* mentioned above and not violate them.

Therefore, we ordered the dignified, high-ranked, glorious, great *amīr al-umarā* Ḥusayn Khān Qajar, the *bīglarbīg*, the happy *'āmils* and *kalāntar* of Īravān, the other great *bīglarbīgs* and respectable *ḥākims*, *kalāntars* and *mubāshirs* of *dīvānī* affairs of the *vilāyats* of Īrān, resembling the paradise, the *rāhdārs* and *musta'ajirs* of the *vujūḥ* on the boundaries of the protected regions to practice according to the contents of the *raqams* and *ḥukms* of the former

Ṣafavid monarchs dwelling in paradise, and the late shāh[403], may Allah illuminate their souls, issued in any respect. This is their obligation.

Written on 22 month Shavāl …

The place of Karīm Khān *vakīl's* seal.

[In the margin]

This is the copy of the high *firmān* of Karim *vakīl*, dwelling in paradise, written by the honourable Mīrzā Kalbaʻalī, the scribe of the fair *sarkār* of the Catholicos of the Holy See of Ūch Kilīsā, [seal]: God's servant Kalbaʻalī.

[The seals and the names of the following clergymen are in Armenian]:

Andreas Archbishop, [seal]: Andreas…,God's servant…;

Alekʻsan Archbishop, [seal]: Aleksan *Vartʻapet*, God's servant…;

Sahak Archbishop, [seal]: Sahak *Vartʻapet*, God's servant 1211;

Epʻrem *Vartʻapet*, [seal]: Eprem *Vartʻapet*, God's servant…;

Grigor *Vartʻapet,* [seal]: Grigor *Vartʻapet*, God's servant…;

Serovbe *Vartʻapet,* [seal]: Serovbe *Vartʻapet*, God's servant…;

Stepʻan *Vartʻapet,* [seal]: Stepan *Vartʻapet*, God's servant…;.

DOCUMENT 50

Karīm Khān's decree issued in 1769 ordering to investigate the robbery attack upon the stocks of corn of the monastery of St. Stepannos Apostle and punish the guilty

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 465, original

Size: 12,5 x 21 cm, script: shikaste

An order was issued on the following:

Let Ter Maghākya, the best of the Christians, and the clergymen of the monastery of Daniel[404] be aware that it was reported to His Majesty that several sacks of the corn were taken away by some persons to Nakhijavān and it remains obscure from which tribe were the robbers. The truth about the name and the tribe of the robbers of corn must be found as soon as the *taʻlīqchah* were received. Henceforth, it must be allowed to nobody take away a *man* of the corn to the other side [of the boundary], in case it happened again; they must be punished.

Written in the blessed month of Ramażān in the year 1183[405].

[403] Most likely Nādir Shāh is in view.

[404] St. Stepannos Monastery, which was named in this way in Persian sources since 18th Century.

[405] December 29, 1769 – January 28, 1770.

It had strictly been ordered that henceforth nobody should be allowed to rob a *man* of the corn. Now, when the corn has been taken away and the robbers are captured, let them inform me, if not, let them check out and report. Hereafter, whenever a *man* of corn were taken away, the guilty will be punished.

[Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, God's servant Muḥammad Karīm.

DOCUMENT 51

Karīm Khān's decree issued in 1778 informing Simeon Catholicos about the acceptance of the gifts sent by him and the royal benevolence in his respect

Archive of Catholicosate, folder 1d, doc. 487, original

Size: 23 x 38,5 cm, script: shikaste, nastaaliq

He is.

The high order was issued on the following:

Let Catholicos Simon of Ūch Kilīsā, the honourable, the high intimate, the sincere and faithful head of the Christian dignitaries supported and hopeful with the attention of the high generous mind, know, that the petition on his sincerity and the *pīshkashes* [including] load carrier animals: 39 horses, 33 mules; loads: a watch; satin - 50 *zarʻ*; silk - 50 *zarʻ*; raw silk (abrishum) - 30 *zarʻ*; woolen fabric - 60 *zarʻ*; 12 knives; one round pot; 3 combs; 6 opium vessels (flasks); seasoning, cloves - 4 ...,sent with Barsegh, his man, the best among equals was observed by the sunny look and its whole contents, assuring of the faithful services [of the Catholicos], was understood and the *pīshkashes* were considered as the signs of an utmost courtesy. I am thankful. At this time we gave the messenger of His Holiness the permission to leave. As the highest and the holiest servants have much favour towards His Holiness, therefore, he must consider the *dīvān* of compassion and mercy of the highest mind open before him. Let him always report about his problems and consider it his obligation.

Written in the month of Rabīʻ I in the year 1192[406].

[On the back]

1) Written, [seal];
2) Recorded, [seal];
3) Written;
4) Written;

[406] April 29 – May 28, 1778.

5) Written;
6) Observed, [seal]: God's servant Muḥammad Ḥasan;
7) Written;
8) Observed, [seal]: …Muḥammad Ja'far;

D O C U M E N T 52

Prince Georgi's decree issued in 1782 constituting Mīrzā Aḥmad and his family as a vaqf property of St. Etchmiadzin monastery who had to serve to the monastery

Archive of Catholicosate, folder 1d, doc. 494, original
Size: 22 x 32 cm, script: shikaste

An order has been given to the following effect:

Let His Excellency the praiseworthy Mīrzā Aḥmad honoured with the abundant favors of the Most high and the attention of His servants be aware that as this respectable person had been the *ra'īyat* of Būrchallū generation after generation, and it was a long time that they were living in Ūch Kilīsā, the highest mind had decided to move them to their former place of habitation, when, again, with the request of the honourable Catholicos, and, considering the privileges of the close friendship with him, His Majesty made this subject with his sons and heirs the *vaqf* of the most pure Holy See of Ūch Kilīsā and granted to His Holiest Highness, mentioned above. Henceforth, he must stay with his sons at this high station, be the *ra'īyat* of the Holy See and the deserved servant of the honourable Catholicos serving him whole-heartedly with devotion. Hereafter, nobody can have any reference and claims to His Excellency and his sons. He should have hopes for the highest compassion in his respect. This is their obligation.

Written in the month of Shavāl in the year 1196[407].
[Seal]: Gorgin, the servant of Jesus.

[407] September 9 – October 8, 1782.

D O C U M E N T 53

Aqā Muḥammad Khān's decree issued in 1795 promising security to Ghukas Catholicos and the clergymen of Etchmiadzin for their obedience during the forthcoming campaign

Archive of Catholicosate, folder 1d, doc. 524, original
Size: 36,8 x 53,5 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the Most high

The high order was issued on the following:

Let Ghukas Catholicos of Ūch Kilīsā in Īravān, the Catholicos of the Catholicoses, the best of the Christian dignitaries and the head of the followers of Jesus, being hopeful and proud for the abundance of the royal sun-like compassion and love in his respect, know that the petition written convincingly on his obedience based on the faithfulness, loyalty and devotion and sent to the royal court of the world's refuge with Hovhannes, his messenger, the best among the dignitaries equal to him, was viewed by the glorious look of the servants of the court reaching to the height of the sky at a time when with God's kind will and the briskness of the image of the truthful faith all affairs were drawn near to fulfilment in accordance with their aspirations filled with the beans of the evident victories. The contents [of the petition] was reported to the world-adorning mind. It became evident how the willingness to serve and the devotion of the best of the Catholicoses to the luminous and merciful heart is great. Since the brightness and rise of the luminary of this everlasting state being connected with the welfare and tranquility of the population of each region, who are created by the Creator, is the aim of the merciful look, therefore the royal high order was issued that the best of the *khalifahs*, all clergymen and the servants of Ūch Kilīsā, supported and hopeful with the compassion of the royal mind, may settle in their settlements and monastery in tranquility, because no harm will be caused from the powerful army commanders of the glorious shāh. It is ordered that the powerful army commanders of all victorious troops must practice according to the high *ḥukm* and *fīrmān* demanding admission. The decisive *raqam* can not be violated. This is their obligation.

Written on 12 of the sacred month of Ẕī Ḥajjah in the year 1209[408].
[Seal]: I trust in Allah, God's servant Muḥammad.

[On the back]

1) Written, [seal]: Allah is the only God, He has the power and fair law, God's servant Kāẓim;
2) Recorded in the *sarrishtah* of execution, [seal]: … Muḥammad;

[408] July 1, 1795.

3) Recorded, [seal]: …God's servant Muḥammad;
4) Observed, [seal];
5) Written;
6) Written;
7) Observed, [seal]: I trust in Allah …;
8) Viewed, [seal]: ... 'Alī Ibrāhīm.

DOCUMENT 54
Aqā Muḥammad Khān's decree issued in 1795 ordering to Muḥammad Khān of Yerevan to respect Ghukas Catholicos of St. Etchmiadzin and take special care of him

Archive of Catholicosate, folder 1d, doc. 528, original
Size: 38,5 x 42,5 cm, script: shikaste, nasta'liq

The high order was issued to the following effect:

Let the high-ranked, fortunate, dignified, pompous nobleman, the courageous, devoted and faithful great *amīr al-umarā* Muḥammad Khān, the *bīglarbīg* of Īravān, honoured with the full kindness of the high mind, know that since Catholicos Ghukas of Ūch Kilīsā, the head of the Christian dignitaries, is one of the devoted well-wishers of the merciful threshold and the consideration of his interests in all matters is the aim of the sunlike view, therefore it is ordered to him [the *bīglarbīg*] to be on friendly terms with Catholicos and support him in all matters and consider it necessary to treat him in full respect, so that nobody in the *vilāyat* caused him trouble. The Catholicos must be treated in a way which satisfied him. This is a strict order and their obligation.

Written in the month of Rabī' I in the year 1210[409].

[Seal]: I trust in Allah, God's servant Muḥammad.

[On the back]

1) Recorded;
2) The seal of the *sarkār*;
3) Observed, [seal]: … Muḥammad;
4) Written, [seal];
5) Noted, [seal]: …'Alī 'Abdallah;
6) Observed, [seal]: I trust in Allah…;
7) Viewed, [seal]: 'Alī Ibrāhīm, God's servant.

[409] September 15 – October 15, 1795.

DOCUMENT 55
Aqā Muḥammad Shāh's decree issued in 1797 forbidding the unlawful taxes imposed on the village Vagharshapat by Iranian soldiers and state officials

Archive of Catholicosate, folder 1d, doc. 532, original
Size: 30,2 x 42 cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah, the Most high
[Seal]: Allah has the power. I trust in Allah, God's servant Muḥammad.

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: according to the request of Catholicos Ghukas of Ūch Kilīsā in Īravān, the best of Christian dignitaries and the will of the merciful mind caring for the interests of the population of this region the high order is issued that none of the victorious warriors and the *muḥaṣṣils* of the *dīvānī* affairs and others, passing through the *vilāyat* of Āẕarbāyjān and having no *raqam*, shall molest the inhabitants of the village in question with unlawful demands for supplies and do any *shiltāq* in this respect. The disobedience to the order will be a reason for a strict punishment. It is ordered that the dignified high-ranked great *amīr al-umarā* Muḥammad Khān, the *bīglarbīg* of Īravān act according to the order and prevent any oppression upon them by *ikhrājāt* and do all necessary efforts in this matter. This is their obligation.

Written in the month of Ramażān in the year 1211[410].

[On the back]

1) Recorded in the *sarrishtah*;
2) Recorded, [seal]: … Fażl 'Alī, God's servant;
3) Written, [seal]: … Riżā Qulī, God's servant;
4) Noted, [seal]: I trust in Allah …;
5) Observed, [seal]: … Muḥammad, God's servant;
6) Viewed, [seal]: … 'Alī Ibrāhīm, God's servant.

[410] February 28 – March 30, 1797.

Glossary[411]

Abvāb-i jam', or simply *jam'* - the way of counting of taxes when all state taxes levied on the tax-paying object or separate village community were counted in detail and recorded in tax-registers.

'Āmil - tax-collector. Amils counted all taxable objects, measured the sown areas and orchards, made a list of all able-bodied adult men, and, accordingly, decided how much tax should be levied on the object.

Amīr - the chief military officer of a province.

Amīr al-umarā - army high-commander, leader of nomadic military units, and governor of province.

Avārij, avārijah - daftar of avārijah, register in which the various items of revenue and expenditure were separately entered and in which the various charges met from the revenue from the different taxes and fund were shown; register in which the liability of the individual tax-payer was entered, and the installments which he had paid in discharge of his liabilities. There were special *daftars* of *avārijah* in great provincial centres.

'Avāriż, 'avāriżat - dues, tolls; compulsory work of ra'īyats during various extraordinary accidents. This duty was often substituted with the tax paid in cash.

Barāt - special cheque, written by competent department to somebody for the levy of taxes.

Big - lord, master. This was the title granted to the low-ranked officers, especially to the leaders of Kurdish and Qizilbash uymaqs.

Bīgār - unpaid labour service of cultivators or ra'īyats on fortresses, canals and roads, or during military campaigns.

Bīglarbīg, bīglarbīgī - title held by provincial governors or governors-general.

Chāvush - army commander. During Nādir Shāh's reign the number of chāvūshs was 30 and they were present at the time when shāh entered the dīvān.

Chūpānbīkī - tax levied mostly in cash for keeping small cattle.

Daftar - register, tax-register. Daftar or daftarkhānah was called also the department where tax-registers were kept.

Dahbāshī - the head of a detachment with 10 soldiers.

[411] The glossary of the terms is based on the similar glossaries published in the works of H. Papazian, A. K. Lambton and M. A. Todua (see H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 1, pp. 103 – 123; vol. 2, pp. 211 - 234; Ann K. S. Lambton, Landlord and peasant in Persia, London, New York, Toronto, 1953, pp. 422 – 443; Tbilisskaya kolektciya persidskikh firmanov, vol. 1, Kutaisi, 1995, pp. 1035 – 1058; vol. 2, Tbilisi, 1989, pp. 1063 – 1080 (in Russian)).

Dāng - one-sixth of any piece of real estate. The mulks of villages were sold and bought as a whole (called sheshdāng) as well as several, one or half and quarter (tasuj) dangs.

Dīnār - unit of silver currency. 10000 dīnārs were one tūmān. Big money accounts were done in tūmāns.

Dīvān - public register of receipts and expenditure; offices of the treasury; ministry; state (i.e.belonging to the state).

Dīvān as-ṣadārat - the office of ṣadr, the highest religious leader.

Dīvānbigī - the highest judge, having wide powers. All the complaints from all regions of the country were directed to him. Dīvānbigī ran the function of civil judge and was guided by traditional or 'urfī laws, keeping in close touch with ṣadr, the head of the religious court.

Farang - a distorted variation of the word "France", used by Iranians to name Europe and European countries.

Farangī - Catholic Fathers and the European missionaries in general.

Farangī faith - Catholicism.

Fatvá - judicial or religious decision given by a muftī and shar'.

Firmān - order, royal decree.

Ḥākim - governor, judge.

Ḥukm - order, decree.

Ḥuqqūq-i dīvānī - the tax and dues paid by ra'īyats to the state.

Ikhrājāt - extraordinary taxes.

Iltizām - due paid to state officials for settling various affairs, arguments and other problems.

Jadīd ul-Islām - those who had newly adopted Islam. So were called the adults of Christian or other faith, who were converted to Islam.

Jizyah - poll tax, levied on each able-bodied non-Moslem male in cash money. The jizyah levied on each village was counted and recorded in tax-registers. Apart from this several times a year additional percentage was added to the sum, which was levied separately and called "tafāvut-i jizyah". At the beginning of 18th century equalled to 3.5 qurush (15 qurush = 1 tūmān)[412].

Kadkhudā - village headman, a member of the council of the village elders; head of a clan or tribal sub-group.

Kalāntar - overseer of the wards of a city.

Khal'at - precious and splendid garment given on holiday or on other occasions aimed at exalting and honouring somebody.

Khalīfah – name given to Armenian catholicoses in Iran, as they were considered to be the successors of Jesus Christ (in this case we have translated it

[412] Abraham Kretats'i, Patmut'yun (History), Yerevan, 1973, p. 135.

as catholicos). Also, this title was given to the eparchial leaders and the heads of monasteries (in such cases we have left the title "khalīfah" unchanged).

Khāliṣah - crown land.

Khān - a complimentary title, given to the high servicemen. Persians called the Georgian kings either khān or vālī too. Later this title became the property of great governors of the provinces.

Kharāj - the main land tax in the period of the predomination of Arabs. In XVI-XVIII centuries this term was not used frequently and was understood in the meaning of a general tax-term for a number of state taxes.

Khāṣṣah-i sharifah - so were called the crown estates, workshops and workhouses, and all establishments that belonged to the royal family. All of them had an administration of special affairs called "sarkār-i khaṣṣah-'i sharifah".

Krkra - work-house where cottom was processed.

Maḥāl - region, district. An administrative unit in 17th – 19th centuries.

Māl - the main tax for the benefits and property, levied on all kinds of profitable facilities, such as houses, orchards, lands, mills, shops, etc. in kind as well as in cash. Since 15th Century the term "jaḥat" has been used together with this term (see mālujaḥat).

Malik - maliks were called the village and town elders, elected by the council of the village community to represent the village to the state and its officials in 15th – 19th centuries. Malikdoms were hereditary positions in Artsakh and Syunik. Here, maliks were small feudal princes, who had noble origins. Also, they had special juridical and military authorities.

Mālikānah - the land tax paid to the landlord or mālik, a homonym to "bāhrichah, mulk and māliyyah, a variation of the main tax "māl" used since 15th century. This was used frequently instead of "māl" or "mālujaḥat" in 18th century.

Māliyyah - a variation of the main tax "māl" used in 15th century, which became common in 18th century instead of "māl" or "mālujaḥat".

Mālujaḥat ("māl" (property) and "jaḥat" (sides, places, fields) - Māl was the tax for property, and "jaḥat" the tax for cultivated lands. These two taxes were always estimated together and levied from the village community in a general sum forming the major part of the taxes levied on *ra'īyats*, and being fixed. Therefore, very often, this term was also used instead of the other taxes imposed on the object. In this case the word was considered a general tax term.

Man - unit of weight. The man of Tabrīz was equal to 3kg in XVIII century.

Manāl - a kind of due used in sources and documents instead of the tax-term of "jaḥat" together with the term "māl", like this "mālumanāl". Therefore, we may suppose that this term was a homonym of "jaḥat".

Manzil - station, halting place, the distance between two stations.

Marā'ī - pasture tax, tax paid for ewes and goats in milk.

Mavāshī - cattle tax; tax paid for goats, mules, and asses.

Mazra'eh - grain land; hamlet belonging to a parent village.

Mīrāb - an official in charge of the distribution of water for irrigation.

Mīrzā – when placed after the name, it meant prince, a scribe -before the name.

Mis̱āl - decision of the religious Moslem courts.

Mu'āf - musallam, tax-free, tax-exempted.

Mu'āfī - (tax) exemption, tax-immunity freeing from state taxes, sometimes from some of them.

Mubāshir - bailiff; man who measured the harvest and divided the taxes between the landowner's share of the harvest and that of the state.

Mulk - property, estate, land or other inherited or real estate.

Mumaiyiz - assessor, an official who measured the tillage, gardens, orchards and other estates to keep them under control, who noted the amount of profit they could have and, accordingly, decided the taxes.

Muqarrarī - the fixed sum, allotted as regular pension or allowance to the clergymen, scholars or other people of such kind.

Musallam, see mu'āf.

Musta'ajir, tenant of the taxes imposed on villages and other tax-paying objects.

Mustawfī - revenue accountant; the chief revenue officer of a district.

Mutaṣaddī - overseer. The overseers of the dīvānī tax affairs were called "mutaṣaddiyān-i umūr-i dīvānī".

Nāḥiyyah - province, region.

Nā'ib - deputy.

Nasaqchī - the soldier of guard, whose duty was the protection of the high officials and shāh. Nādir Shāh had 300 nasaqchīs.

Nazr - the tribute, which the believers vowed to pay regularly to the church or mosque. The plural "nuzūr" and double plural "nuzūrāt" forms are also commonly used in the documents.

Pishkash - present (from an inferior to a superior); due levied in the form of a 'present'.

Qabālah - title-deed.

Qāżī - judge who decided all cases involving questions of civil and criminal law according to the sharī'a. The hearing of cases in the shar' became gradually restricted over a period until finally only cases of personal status were heard in them, in other cases being heard by the temporal authorities who were not limited in their procedure or decisions by the rules laid down by the sharī'a court.

Rāhdār - road guard.

Rāhdārī - the tax paid to the rāhdārs.

Ra'īyat - subjects of a ruler; a peasant.

Raqam - official note, royal decree.

Rūm – Ottoman Turkey.

Ṣādirīāt - extraordinary tax.

Sarkār - manager, overseer. The word mostly referred to an administrative department.

Sarkhaṭ - the office that kept control over the salaries and grants to landlords, clergymen, high-rank officials and especially servicemen.

Sarrishtah - daftar of account, financial department.

Savād - copy.

Shahriyār-al-mulk - the governor of a region or a town, ḥākim.

Shar' - the chief Moslem religious legislative-judicial council, consisted of the high clergymen of the place.

Shaykh ul-Islām - the chief clergyman of the place. Each great provincial administrative centre had its shaykh ul-Islam, who headed the religious judicial council - shar'.

Shiltāq - the unlawful taxes collected from ra'īyats by state officials for different false reasons.

Sūrsāt, suyūrsāt - the food supply of the troops at some place by local ra'īyats

Taḥvīldār - treasurer, official occupied with financial operations.

Ta'liqah - decree of a khān, great amir, vazir or other high official.

Taghār - Persian unit of weight, equal to 83,4 kg. As a unit of volume it was equal to 100 man.

Tawjīh - distribution, assessment of the whole sum of taxes among the ra'īyats or households of the tax-paying object, as well as the allotment of the rights to receive the taxes among the servicemen and state officials.

Ṭughrā - monogram containing the name of the monarch, religious leader or another high official written at the very start of decrees and other documents in an intermingled complicated handwriting.

Tūmān - monetary unit that equals 10000 dīnārs. In 16th – 18th centuries, the sizes of measure and weight established in Tabrīz were accepted. Apart from this, there were also local sizes in different provinces. Therefore, often it was noted in the documents referring to sale, deals and decrees that the money should be paid in tūmāns of Tabrīz.

Tuyūl - land assignment (Ilkhān to Qajar periods). Whole villages or state taxes, as well as some taxes of separate villages and other tax-paying objects were granted as tuyūls for state and military services.

'Ulamā (pl. of 'ālim, 'learned man') - those learned in the religious sciences

Ulkā - a kind of estate granted to the chiefs of the nomadic tribes and high-rank officers - amīrs.

Vakīl - representative; advocate.

Vart'apet - deacons of monasteries in Armenian Church, who could be sent by ecclesiastical leadership to some town as a preacher, deputy or manager of church affairs.

Vaẓīfah - special gratuity granted to the scientists, writers, outstanding men and clergymen by shāh and local governors.

Vaqf - land immobilized for some purpose. So were called the lands and other estates donated to churches and mosques which turned the property of the church or mosque and were tax exempted.

Vilāyat - country, province, used in the sources and documents with various meaning. Sometimes it meant a whole country, sometimes – a great province, sometimes – a region.

Vujūḥāt - the double plural form of the word "vajh" (sum), meant all taxes, levied in cash. Its variation: "tavajjuḥāt", "mutavajjiḥāt" also are met in the sources.

Yuzbāshī - commander of regiment 100 strong.

Żābiṭ - revenue collector, controller; bailiff. In 18th century, żābiṭs were the tenants who paid some money to the state treasury in order to have the right of getting the taxes of certain object.

Żabt - the right to possess the state taxes from some tax paying object.

Zakāt - legal obligatory alms paid by Muslims on fruits of the field planted for food, fruits, camels, oxen, flocks and domestic animals, gold and silver and merchandise. Nisab, taxable minimum for each of these categories was fixed. This term was used also as regards the tributes and taxes of the Armenian people paid to the Armenian church.

Zar'- unit of length equal to 1.4 metres.

Ẕimmī - member of a protected community, i.e., a Jew, Christian, or Sabaean, who paid jizya to following his faith.

Document 1

Archive of Melik‘-Shahnazaryans, f. 241, f. 1, Doc. 124

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه رفعت و عزت پناه ملک میانسر ملک محال ...[بداند که] ... عریضه که مشعر بر روانه شدن خود و باقی کدخدایان بگوکجه و در مراسم خدمتگذاری ... حضور اقدس نموده بود بنظر خیر منظر رسیده مضامین آن معروض رای حقانیت اقدس گردید و در باب ... خدمت نمودن چاره ندارد بجهة اینکه انشاء الله تعالی بحول و قوة آلهی درین زودیها ایروان بتصرف ... میخواهد آبروی تشیید باشد چنانچه خیال دیگر بکند و در خدمات خود را معاف دارد تنبیه گ[ردد]... و در خصوص اینکه عرض نموده بود که جمعی غرض‌گو بهم رسیده باو عداوت دارند و بدگوئی اورا مینمایند و ... که وکلاء عالی حرف ارباب غرض را در باره او نمیشنو هر گاه او از روی اخلاص ورزی بمراسم ... مسموع نخواهد شد باید چند جواسیس آگاه بسمت ایروان تعیین کند که رفته تحقیق نمایند که از قشون عثمانی ...قلعجات دیگر باشند حسب الواقع مشخص نموده بانرفعت و عزت پناه خبر کنند که بعرض عالی رساند که بجهة ... تعیین شود درینمواد لازمۀ سعی بعمل آورده حسن کاردانی خود را ظاهر ساخته مطالب و مدعیانی ... عرضه داشت نموده درین باب قدغن و اهتمام تمام لازم دانسته و در عهده شناسند.

[تحریرا" فی شهر] ذی قعدۀ [سنه ۱۱۴۶].

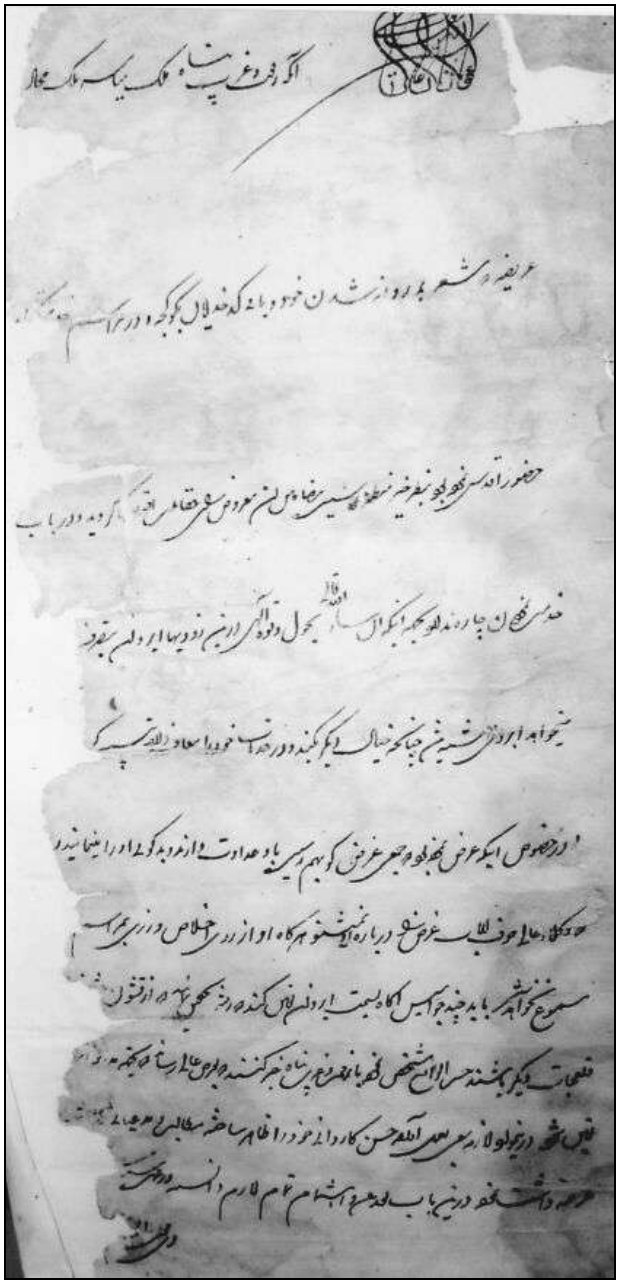

Document 2

Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 182

بسم الله الرحمن الرحیم

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه عارض بحصول اطلاع بر مضمون رقم عالی بامر ریش‌سفیدی محال مزبوره قیام و اقدام و رعایای محالمزبوره را جمع نموده بامر رعیتی قیام نمایند که احدی مزاحم احوال ایشان نخواهد گردید و بهمه ابواب خاطرجمع و امیدوار بوده باشند غازیان نصرت نشان حسب المقرر متعرض رعایای محالمزبوره نگردیده از فرموده تخلف نورزند و درینباب قدغن و اهتمام لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" ۱۶ شهر جمادی الاول سنهٔ ۱۱۴۷.

[مهر]: لافتی الاعلی لاسیف الاذوالفقار، نادر حقیرم ز لطف حق غلام هشت و چهار

عرضه داشت کمترین بندهٔ دعاگویان داود کشیش قریهٔ دوشانلو و سایر رعایای عجزان محال خاچین

بموقف عرض بازیافتگان پایهٔ نواب کامیاب سپهر رکاب همایون میرساند که لزگی شومیه سرخای سرنگون بمعد عساکر داغستان درین سال بمحال فقیران ریخته مرد و زن و بزرگ و کوچک بموازی چهارهزار و شش صد نفر اسیر برده و خانهای مخلفات بالجمله سوخته و تمام محصولات غله از چاه‌ها درکرده خورانیده و زراعت‌های چرانیده پامال نموده ضایع و نابود گردانیده اینچنین ظلم و ستم بحال فقیران واقع شده است و بعضی لم اسیر در محال مزبور مانده است آنهم چاشت شام محتاج و مستمند کسند و بعضی کسان هم درحق فقیران زیادتی نموده دخل و متعرض حال فقیران میشوند و درین سبب قرار بر فرار و بولایت دیگر تفرقه میشوند استدعاء آنکه بصدقهٔ فرق اشرف اقدس ارفع همایون سایهٔ دستی چند ساله معافی در بارهٔ عجزان عنایت و مقرر فرمایند که شاید محالمزبور را آبادی حاصل گردد و هم باسم کشیش مزبور سایهٔ دستی بامور ریش‌سفیدی و ملکی مقرر فرمایند که همیشه بعساکر رومیه شومیه جنگ و جدل کرده در راه دین و دولت قاهره جانفشانی نموده و سعی او را دایم الاوقات در حق بیچارگان در همه باب رسیده گنجایشی و قبولی دارد. مافی امرکم مطاع.

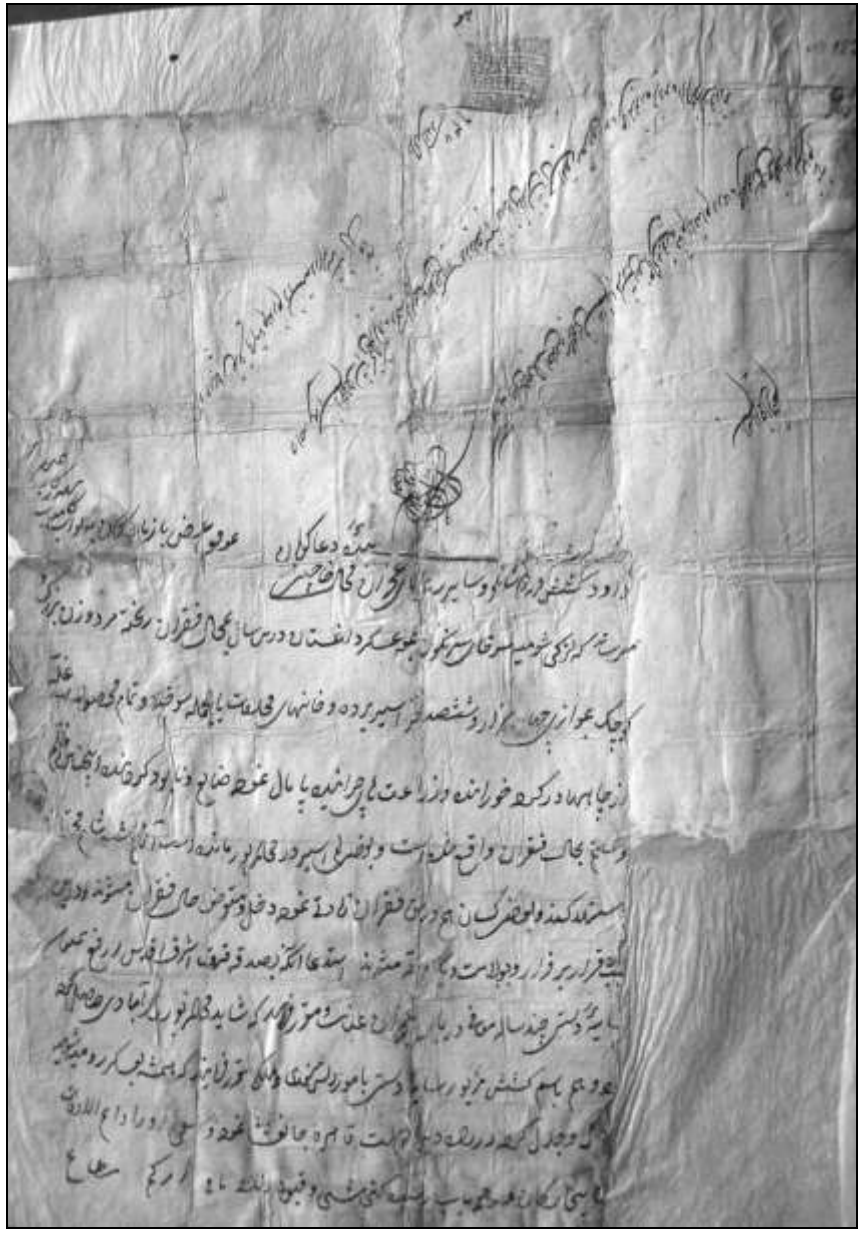

Document 3

MM, Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 162

بسم الله خیرالاسماء

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه عارض بداند که مضامین معروضه مفهوم رای عالی گردید در هر باب بنهجی که بمحصل مقرر گردیده از انقرار معمول داشته مقدار یکهزار و صد خروار غله که رعایا تعهد نموده اند انچه باقی مانده حمل و نقل اردوی معلی نمایند تتمه دیگر را میسر نمایند که بغازیان حواله حواله خواهد شد و در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر رجب المرجب سنهٔ ۱۱۴۷ .

[مهر]: لافتی الاعلی لاسیف الا ذوالفقار، نادر حقیرم ز لطف حق غلام هشت و چهار

عرضه داشت کمترین بندهگان داود ملک حال محال خاچین بذروهٔ عرض میرساند که حسب‌الفرمان قضاجریان عالی بمحصل اسفندیار بیک و جواد بیک سوروسات محال خاجین را یکهزار پانصد خروار ذخیره جمع و میسر نمودهایم اما این محال خرابست رعیت اولاغ باربردار ندارند که حمل و نقل اردوی معلی توانند نمود استدعا آنکه فرمان عالی صادر گردد که از دواب غازیان آمده آنچه که ذخیره جمع شده است حمل و نقل معسکر فیروزی اثر نمایند. امره العالی.

[ظهر]

ثبت سررشتهٔ خلاصه شد،

[مهر]:...Դավիթ

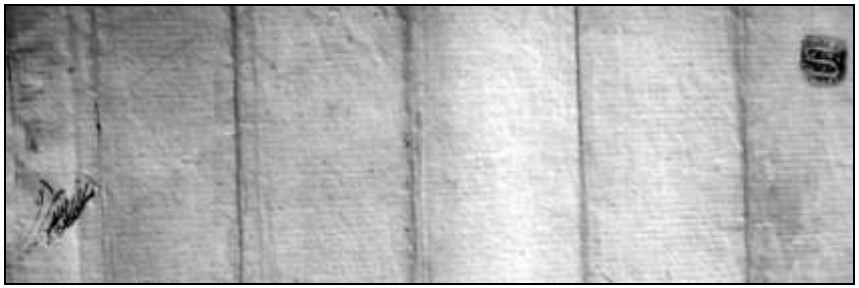

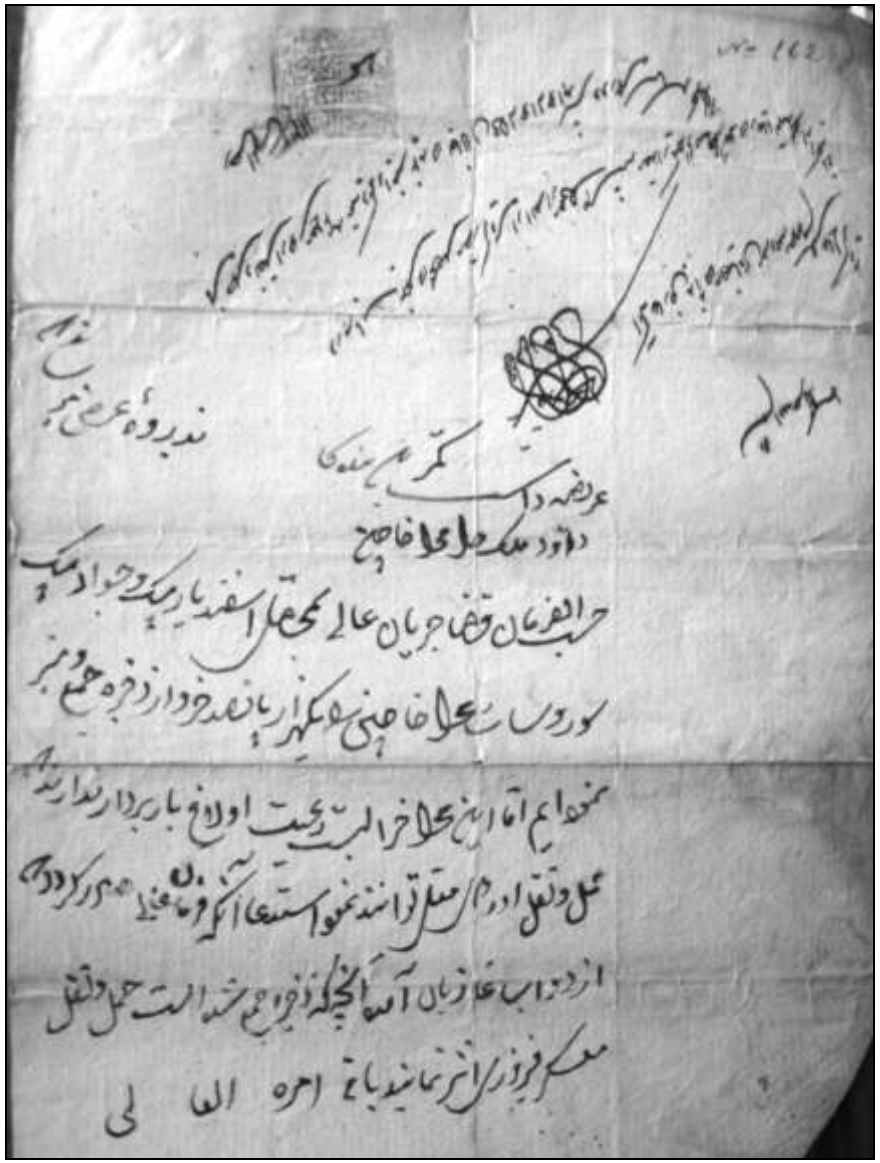

Document 4

Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 181

بسم الله خیر الاسماء

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه صاحبعریضه بداند که عریضهٔ او بنظر رسیده مضامین آن معروض رای والا گردید در باب سیورسات که عرض نموده است این نحو معاذیر مسموع نیست باید بحصول اطلاع باتفاق محصلان سیورسات اول و ثانی را با محصلان بزودی وصول و متخلص نموده تکاهل نورزد که اذوقه جهة عساکر منصوره ضرور است و در خصوص اسب چاپار چند راس اسب خوب تحصیل و به دهند که چاپار سرگردانی و معطلی نکشند بدون فرمان عالی اسب چاپار به اخراجات نداده احدی که حکم در دست داشته باشد بدهند و در عهده شناسند.
تحریرا" فی شهر شعبان سنهٔ ۱۱۴۷ .
[مهر]: لافتی الاعلی لاسیف الاذوالفقار، نادر حقیرم ز لطف حق غلام هشت و چهار

عرضه داشت بندهٔ کمترین ملک داود
بموقف عرض دریافتگان سکندرشان قبله‌گاهی ام میرساند که چون این محال از ملکان غیرآباد بخدمت نواب سکندر شآن قبله گاهی ام عرض کرده اند و سیورسات سابق باتمام نرسیده بود که رقم ثانی که شفقت فرموده بودند رسید و قبله گاهم این محال همه چهار قریه است هر قریه ده پانزده خانه‌وار هستند ازسیورسات سابق و از سیورسات ثانی مقدار نهصد بیست و هشت خروار بهر قریه رسد رسیده و قبله گاهم سر رعیت و مال رعیت و سیرت رعیت همه‌گی از نواب سکندر شان قبله گاهی ام است نهایت اینکه آنچه بلقوة دارند از جهت عساکر نصرت مآثر نواب‌سکندرشآن قبله گاهی ام در تدارک اند و کمترین در قریهٔ خود بود بسیورسات‌چیان سرکار تحویل میدادیم که خبر رسید کدخدا بوقوز خنزرستانی شب همگی ده را برداشته گریخته قدری غله جمع کرده بود و تتمه مانده و حال این محال سه قریه مانده است آنچه که هست برجان و مال همگی از ملازمان نواب سکندر شان

قبله گاهی ام است چون واجب بود بخاکپای قبله گاهی ام عرض شد. امر از ملازمان قبله گاهی ام است. مافی امر الاعلی.

هو

بعد از عرض بخاک‌پای نواب سکندر شآن قبله گاهی ام میرساند که چون محال خاچین پنج رآس اسب چاپار بسته بودند و پنج راس هم اسبهای ملک اسرائیل بوده که قریهٔ قازانچی که محال خاچین است بسته بودند معهذا آن پنج راس اسب خاچین دوسه راس برطرف شده دو راس دیگر از پا افتاده و پنج راس اسب ملک اسرائیل را بردند پیش خود بستند یک منزل چله‌برد است یک منزل ورنده چون ملک اسرائیل با کمترین مدعی است هر وقت که چاپار بقریهٔ او میاید آدم همراه او میکند بمحال خاچین میارد و همه خاچین چهار قریه بوده یک که گریخته است و سه قریه مانده و قوت سیورسات را هم ندارند که بدهند صاحب مروت اند استدعاء آنکه رقم مبارک شفقت فرمایند که چاپار مزاحمت باحوال رعایا نرساند گذارند که بامر سورسات خود مشغول باشند که عند الله و عند الرسول الله ضایع نخواهد شد. مافی امر اعلی.

[ظهر]

ثبت سررشتهٔ خلاصه شد
[مهر]:...Դավիթ

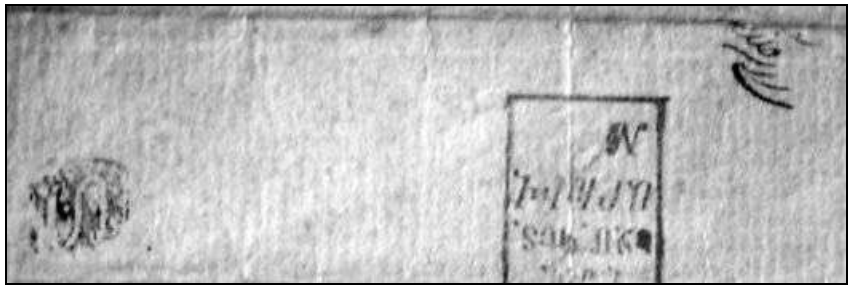

Document 5

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 355

بسم الله خیر الاسماء

اعوذ بالله فرمان عالی شد آنکه حسب‌الاستدعای عمدة القسیسین عارض و بنابر مراعات جانب مشارالیه احدی بهیچوجه من الوجوه مزاحمت بحال سیاه‌کلاهان و کشیشان و خادمان کلیسیاهای محال ایروان که متعلق بعارض است نرسانیده چیزی مطالبه و دست‌انداز ننمایند و اذیت و اضرار نرسانند و درینباب قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۲۴ شهر محرم الحرام سنهٔ ۱۱۴۸.

محل مهر مبارک نواب صاحبقران سکندرشآن

عرضه داشت کمترین بندگان دعاگویان ابراهیم خلیفه اوچ کلیسیا بذروهٔ عرض مقیمان سریر عرش نظیر نواب فلکجناب سکندرشان عالی میرساند که عمر دولت نواب صاحب قبله گاهی ام یوما" قیوما" افزون و جان بندگان فدای سم ستورانش باد در حق بندگان شفقت بسیار و مرحمت بیشمار عنایت و احسان فرموده از نظر فیض اثر سرافراز نموده اند چون در جوانب اطراف ایروان در هر قریه که ونک و کلیسیا که هست همگی متعلق و متضمن باین اوچ‌کلیسیاست که بنده دعاگو نشسته بدعاگوئی و ثناخوانی اشتغال داریم و همگی سیاه‌کلاهان و خادمان آنها بموجب ارقامی که شفقت و مرحمت فرموده اند قبل ازین معاف و مسلم و از قریها وضع و جدا و باخراجات قریها همراهی نکرده اند و چیزی نداده اند الحال مسموع بندهٔ دعاگو میشود که سیاه‌کلاهان متعلقات بنده را در قریها آزار و اذیت رسانیده اخراجات میخواهند تا حال مرحمت شده باسم اخراجات چیزی نگرفته اند و نداده اند ستم صریح است استدعا آنکه عدالت و دولتمندی نواب قبله گاهی ام اظهر من الشمس است التماس داریم که بتصدق فرق مبارک عالی مقرر فرموده سایه دستی مبارک عنایت و احسان فرمایند که احدی به سیاه‌کلاهان و گوشه‌نشینان ونک و کلیسیاهای بندگان دعاگویان مانع و مزاحم نشود اذیت و ازار نرسانیده چیزی مطالبه ننمایند آسوده حال بدعاگوئی اشتغال بوده عند الله ضایع نخواهد شد. باقی امره العالی

[ظهر]

بسم الله

سواد مزبور با اصل عریضه که برقم مبارک رسیده و بمهر مهراثار شرف اعتبار یافته مطابق است حرره الداعی .... الدوله، [مهر]:...

ثبت سررشتهٔ خلاصه شد.

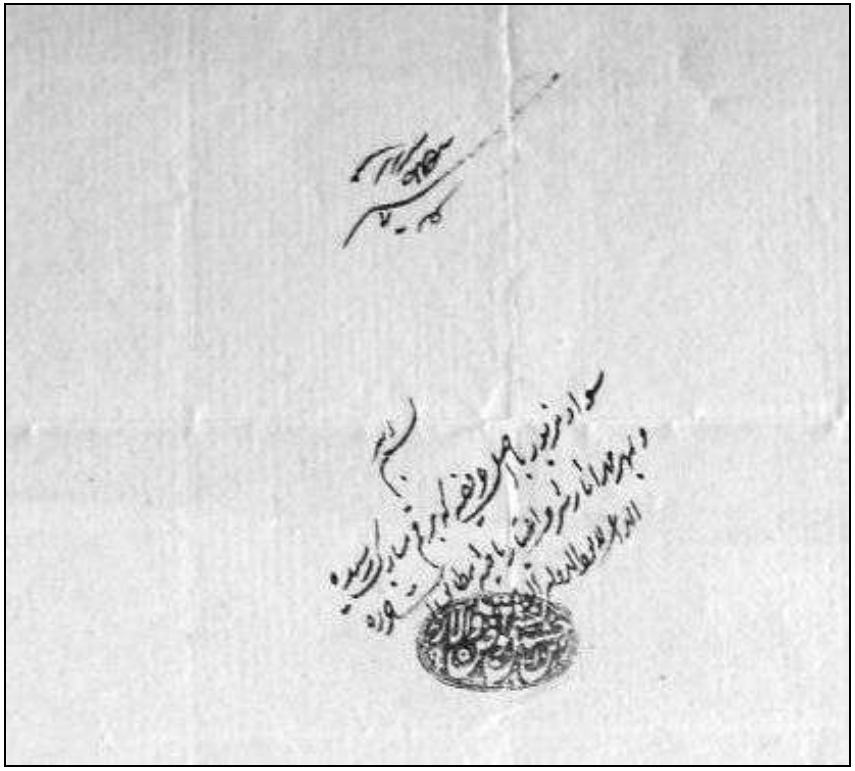

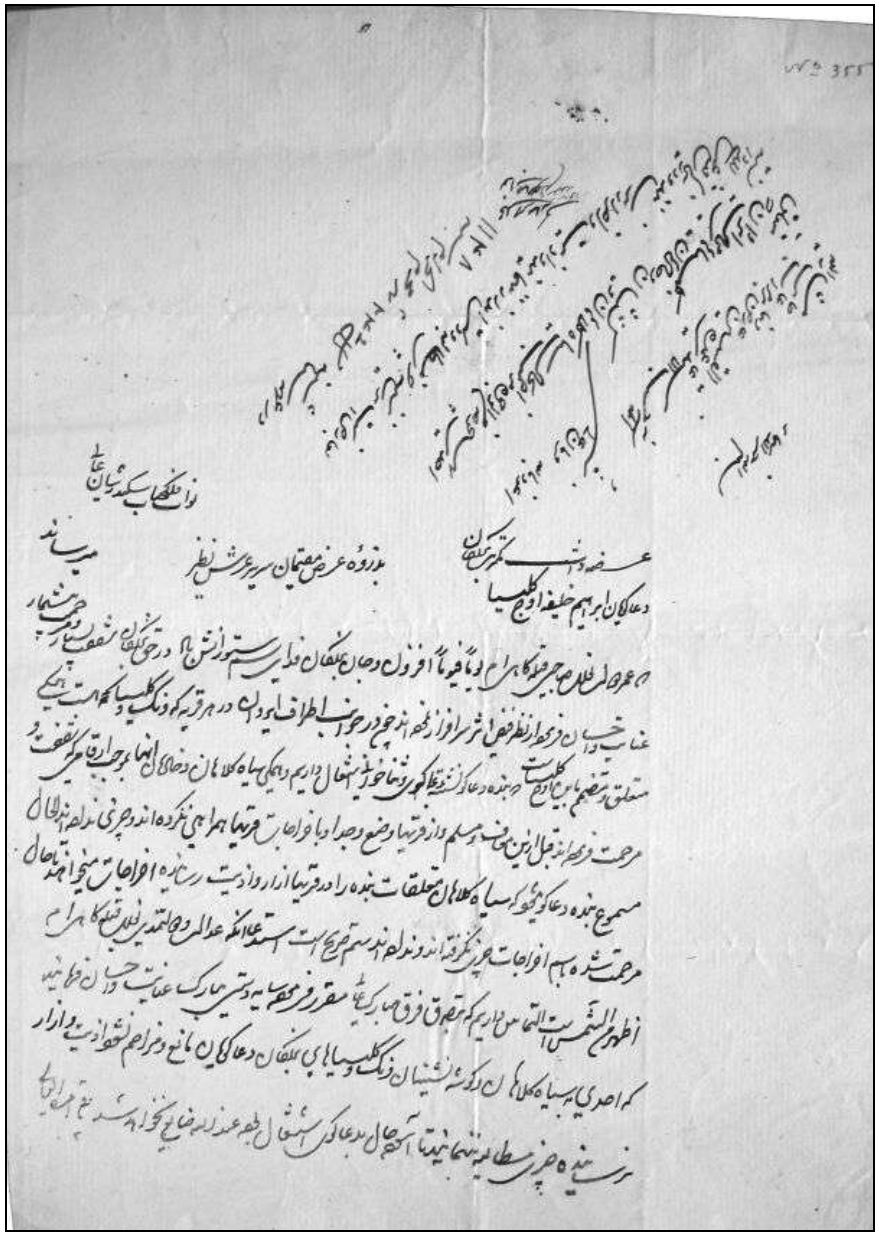

Document 6

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 353

هو

بسم الله خیر الاسماء

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه چون قدوة القسیسین عارض بشرح متن بمقام عرض و استدعا در آمده لهذا مقرر فرمودیم که عالیجاه امیرالامرا العظام محمد قلی خان بیگلربیگی و عمال الکای ایروان در هر باب رعایت جانب عارض و سیاه‌کلاهان را بدستور سابق و ایام قزلباش نموده موافق معمول ازمنهٔ ماضیه با ایشان سلوک مسلوک و نوعی نمایند که محصول خود را در کمال رفاة و اطمینان برداشته متصرف گردد احدی مزاحمت نرساند و درینمواد قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۱۷ شهر صفر الظفر سنهٔ ۱۱۴۸. [مهر][413]

مقرر آنکه سلاله الجناب میرزا کاظم وکیل و ضابط و میرزا کاظم همقلم و متونی حسب المقرر معمول داشته از قرار فرمان عالی عمل نمایند بیضه

عرضه داشت کمترین بندگان دعاکو ابراهیم خلیفهٔ اوچ کلیسا بذروهٔ عرض مقیمان سریر عرش نظیر نواب فلکجناب سکندرشان عالی میرساند که جان بندگان دعاگویان فدای سم ستورانش باد چون برعالمیان ظاهر است که در مناستور و تکیه‌گاه بندگان دعاکویان هر روز از پانصد نفر زیاده از سیاه‌کلاهان و کشیشان و خادمان و آینده‌رونده مسافران و فقراء و عجزاء نان میخورند و از سبب اختلال ولایت از جوانب و اطرافها قطع مداخل و مدار معیشت بندگان در سرعت تنگی و محصولاتی که داشتیم از عساکر نصرت مآثر نقصان رسانیده و قبل ازین درایام عجم و عثمانلو بموجب رقمها و فرمان و حکمها که در دست داریم از همه تکلیفات معاف و مسلم بوده احدی به پیرامون خرمن بندگان نیامده سر خود کوبیده برداشته ایم احدی مانع و مزاحم نشده است حالا که نواب فلکجناب صاحب قبله‌گاهی ام بدولت اقبال نزول اجلال بکلیسای بندگان دعاگویان تشریف آوردند باحوال بندگان مرحمت نموده سرافراز فرمودند که نقصانی بحاصل شما رسیده مرحمت خواهیم نمود مراحم نواب صاحبی ام اظهر من الشمس است استدعا

[413] See the seal on Document 2

آنکه بتصدق فرق مبارک عالی ترحم نموده سایهٔ دستی مبارک الطاف احسان فرمایند که کالاول حاصل خرمن خود را بر داشته از ضابطان و سرکاران و غیره احدی مانع و مزاحم بندگان نشده دعای خیر حاصل گردد. باقی امره اعلی.

[ظهر]

ثبت سررشتهٔ خلاصه شد. [مهر][414]

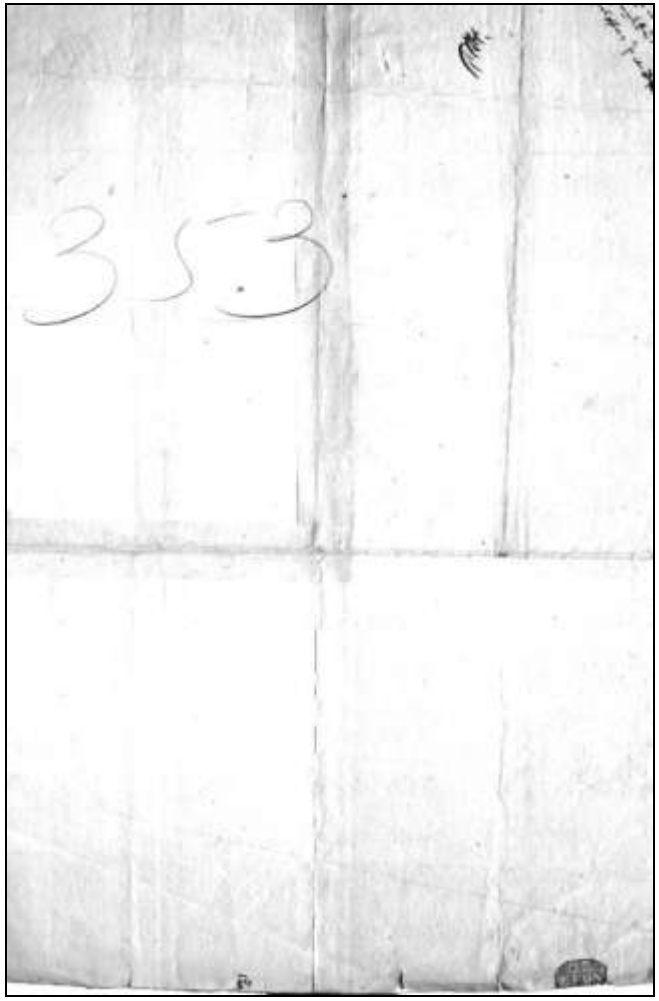

[414] Abraham Catholicos's seal.

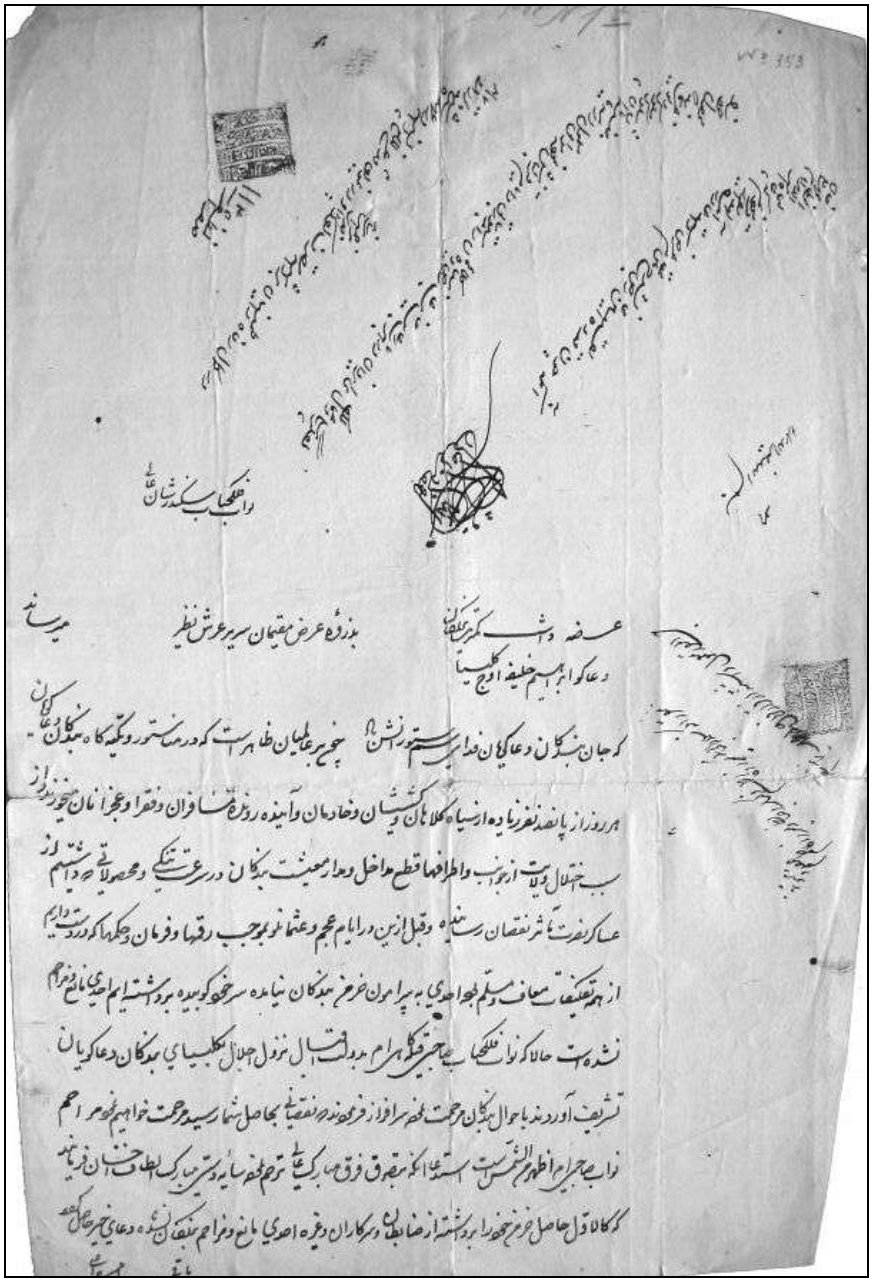

Document 7

Archive of Catholicosate, f. 1z, Doc. 886

فرمان نادر شاه در خصوص املاک اوچ‌کلیسیا که در تبریز و دهخوارقان است شرف صدور یافته

بسم الله خیر الاسماء

حکم همایون جهانمطاع شد آنکه بشرح استدعای متن احدی متعرض باغات عارض نشده در رفتن و برگشتن حکام و عمال و چاپاران و راهداران رجوعی باشتران و استران و کسان خلیفه که از خلیفه نوشته در دست داشته باشند نداشته مانع و مزاحم ایشان نشوند و درین باب قدغن لازم دانسته از فرموده تخلف نورزند و در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر صفر المظفر سنهٔ ۱۱۴۸ .

عرضه داشت کمترین بندگان دعاگو ابراهیم خلیفه اوچ کلیسیا بذروهٔ عرض مقیمان سریر عرش نظیر نواب فلکجناب سکندر شان عالی میرساند که جان بندگان فدای سم ستورانش باد چون از قدیم الایام بموجب قبالجاتی که دردست داریم در بلدهٔ طیبهٔ تبریز و ده‌خوارقان دو قطعه باغ و رسد آب قناة هست که در تصرف و وقف کلیسیای بندگان دعاگویان است و هر ساله آدم فرستاده محصولات باغات مذکور را آورده مدار و معیشت کلیسیاهای بندگان و صرف آینده رونده می شد و الحال بجهة مالاحتیاج شتران و استران خود را به بلدهٔ طیبهٔ تبریز میفرستیم استدعا آنکه بتصدق فرق مبارک عالی ترحم نموده سایه دستی الطاف و احسان فرمایند که در خصوص باغات بندگان و تا رفتن و آمدن شتران و استران و آدمهای دعاگویان در محال تبریز و در عرض راه احدی مانع و مزاحم نشده دعای خیر بجهة نواب صاحب قبله گاهی ام حاصل گردد عند الله ضایع نیست مافی امره العالی مطاع.

فرمان نادرشاه در خصوص املاک
اوج کلیسا که در تبریز و دهخوارقان است
شرف صدور یافته

بسم الله خیر الاسماء

حکم همایون مطاع

آنکه بشرح استدعای ناظر اوج متعرض
باغات عارض نشده و در رفاه و برکشش حکام و عمال و چاپاران و راهداران
رجوع باشتران و استران و کل خلیفه که از خلیفه نوشته در دست داشته باشند
نداشته مانع و مزاحم ایشان نشوند و در این باب مدعی لازم دانسته از مزاحمت
تخلف نورزند و در عهدها اعتماد الاعتماد صفوالمطلع
1148

عرضه داشت کمترین متوکل
دعاگو ابراهیم خلیفه اوج کلیسا
بنده روزه عرض تقیان سریر عرش نظیر اولیاء ملک
سکندر شان عالی میرزا که جان بیکان فدای ستور انش باد چون از قدیم

از قدیم الایام بموجب قباله‌ای که در دست داریم در بلده طیبه تبریز و دهخوارقان
و قطعه باغ و رسد آب قناة هست که در تصرف و وقف کلیسای منکان
دعاگویان است و هر ساله آدم فرستاده محصولات باغات مذکور را آورده بدار
و معیشت کلیسای منکان و صرف آینده و رونده می‌شد و الحال بجهة مالایحتاج
شتران و استران خود به بلده طیبه تبریز میفرستیم استدعا آنکه مرحمت
فرق مبارک عالی ترحم نموده سایه دستی الطاف و احسان خواهند که در خصوص باغات
منکان و نارفاس و آمدن شتران و استران و آدمهای دعاگویان در حال
تبریز در عرض راه احدی مانع و مزاحم نشده دعای خیر بجهة نواب صاحب
قبله گاهی حاصل کند عزاله ضایع نیست

12 مرداد الحال مطاع

Document 8
Archive of Catholicosate, f. 1z, Doc. 976

صورت فرمان که در جواب عریضهٔ خلیفه قلمی شده است

بسم الله الرحمن الرحیم
الملک الله تعالی

فرمان همایون شد آنکه چون صاحبعریضه بشروح مسطوره عرض نموده لهذا از قرار دستور و معمول قدیم مالکانهٔ خود را از قراء مذکوره موافق حسابی بازیافت و تصرف نموده احدی از عمال و ضابطان مزاحمت خلافحساب نرسانیده از فرموده تخلف نورزند و در عهده شناسند.
تحریرا" فی شهر ۲ ربیع الاول سنهٔ ۱۱۴۸ .

عرضه داشت کمترین بندگان دعاگو ابراهیم خلیفهٔ اوچکلیسا بموقف عرض ایستادگان پایهٔ سریر عرش نظیر اقدس اعلی میرساند که جان بندگان فدای سم ستورانش باد چون از قدیم الایام الی الان بموجب ارقام و قبالجات که در دست داریم مالکانه عن محصولات و باغات در تصرف بندهگان دعاگویان:
قریهٔ اوچکلیسا کربی، قریهٔ اوشکان کربی، قریهٔ مصدره کربی، قریهٔ فرنکانوس کربی، قریهٔ کرچلو ابران، قریهٔ دیبکلو ابران، قریهٔچلبی قرخبلاغ، بیضه
هر سال در ایام عجم و عثمانلو ضبط و صرف سیاهکلاهان و کشیشان و آینده رونده نموده بدعای خیر اشتغال بوده ایم استدعاء آنکه بتصدق فرق فرقدان اقدس اعلی ترحم نموده سایهدستی شفقت و احسان فرمایند که احدی از ضابطان قراء مذکور متعرض مالکانهٔ بندگان نشده دعای خیر حاصل گردد عند الله ضایع نیست مافی امره اعلی مطاع.

حسب الفرمان همایون اعلی علماء و شیخ الاسلام در خصوص قراء بضابطان حکم کرده و نوشته اند بدینموجب

تسدیق [415]
بر قراری املاک قراء مزبوره از قرار مجلهٔ عمدةالقسیسین و زبدة الراهبین خلیفه اوچ کلیسا که در حضور عالیحضرت شیخالاسلام بثبوت شرعی و بمهر عالیحضرات عمال رسانیده[416]
قریهٔ اوچکلیسا کربی شش دانگ، قریهٔ اوشکان کربی شش دانگ، قریهٔ مصدره کربی شش دانگ، قریهٔ فرنکانوس کربی شش دانگ، قریهٔ دیبکلو ابران شش دانگ، قریهٔ کرچلو ابران شش دانگ، قریهٔ چلبی کندی قرخبلاغ شش دانگ بیضه
ضابطان قراء مزبورهٔ فوق چون مالک بشرح مجله که در ضمن زراعت تمسک قلمی نموده و تعهد هم نموده که هر گاه محل مزبور را نامزروع گذارد از عهدهٔ مالوجهات حبس دیوانی برآید لهذا املاکهای مزبوره را بتصرف مشارالیه داده بوده که رسد مالکانهٔ خود را بدستور سنوات تصرف نماید. رعایای محلمزبور هر گاه اختلافی و جهة موقوفی داشته باشد اعلام نمایند.
تحریرا" فی شهر رجب المرجب سنهٔ ۱۱۴۸ .[417]

[415] The original of this part of the document has survived in the Archive of Catholicosate of Matenadaran, file 1g, Doc. 359.
[416] This part of the document is as follows: رسید مزبورهگان ذیل
[417] There are the following seals on the original: [مهر]: افوض امری الی الله عبده علی رضا»
«مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده محمد حسین، [مهر]: ... محمد کاظم

صورت فرمان که در جواب عریضه خلیفه
قلم شده است

بسم الله الرحمن الرحیم

الملک لله تعالی

چون عریضه شریف بمطالعه
اشرف رسید بموافق مذکوره
مالکانه خود را از قرار دستور و معمول قدیم مالکانه خود را از قرار مذکوره
عرض نموده لهذا از قرار دستور و معمول قدیم مالکانه خود را از قرار مذکوره
بازیافت و تصرف نموده اصل از اغنام و ضابطان از جهت صاف و آب بنده از نموده
تلف نورزند و در عهده سنه ۱۱۴۸ ۲ ربیع الاول

بموقف عرض استیکه کان پایه بیرید
عرصه داشت کمترین بندگان
دعاگو ابراهیم خلیفه اوچ قلبا
عرش نظیر اقدس اعلی میرسد که جان بندگان فدای سم ستورانش باد

چون از قدیم الایام الی الآن بموجب ارقام و قبالجات که در دست
داریم مالکانه عن محصولات و باغات در تصرف بندگان دعاگویان
اوچ قلعه‌سی کرپی — اوتسکان کرپی — مصدره کرپی — ورنک انوس کرپی
کرچلو ابران — دیبکلو ابران — چلبی قرجلاغ
هر سال در ایام عجم و عثمانلو ضبط و صرف سیاه کلاهان و
کشیشان و آینده مرسوم نموده بدعای خیر اشتغال بوده ایم استدعا
آنکه بتصدق فرق فرقدان اقدس اعلی ترحم نموده سایه دستی
شفقت و احسان فرمایند که احدی از ضابطان قراء مذکوره متعرض
مالکانه بندگان نشده دعای خیر حاصل کنند عند الله ضایع نیست ۲ ربیع الاول ۱۱۴۸

حسب الفرمان همیون اعلی علما و شیخ الاسلام
در خصوص قراء و ضابطان حکم کرده و نوشته اند
بدینموجب

Document 9

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 354

بسم الله خیر الاسماء

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه چون درینولا که ساحت ایروان مضرب خیام عز وشان گردید عمدة القسیسین و اسوة الراهبین ابراهیم خلیفه اوچکلیسیا با جمیع سیاهکلاهان و ارامنهٔ در سرانجام پیشکش و سورسات و تقدیم سایر خدمات لوازم سعی و اخلاص بظهور رسانیدند لهذا متوجهات دیوانی اوچکلیسیا و خلیفه و سیاهکلاهان را که بموجب کیفیت ملصقه مشخص شده نقدا" جنسا" بتخفیف مقرر داشته کماکان معاف فرمودیم وکیل و عمال ایروان حسب المقرر عمل نموده بانعلت چیزی مطالبه و حواله ننمایند عالیجاه بیگلربیگی در جمیع مواد مراغبت و مراعات لازمی بتقدیم رساند مستوفیان عظام شرح رقم والا را دفتری نمایند و در عهده شناسند.

تحریرا فی شهر ربیع الثانی ۱۱۴۸.

[مهر]: لافتی الاعلی لاسیف الا ذوالفقار، نادر حقیرم ز لطف حق غلام هشت و چهار

عرضه داشت کمترین بندگان دعاگو ابراهیم خلیفهٔ اوچ کلیسیا بموقف عرض ایستادگان پایهٔ سریر عرش نظیر اقدس اعلی میرسانند که از روی مرحمت رقم قدرشیم بکمترینان مرحمت فرمودند که ما معاف و مسلم بوده چیزی عمال از ما نگیرند میرزا کاظم ضابط خرمنهای مارا بما واگذاشته نهایت از باغات و آسیاب و دینگخانه و بزرگخانه و مراغ گاو و گوسفند و دکاکین و کاروانسرا و حمام که در اوچکلیسیاست مالوجهات مطالبه و از سایر وانکها هم بدستور مطالبه مینمایند اولا" تمامی اوچکلیسیا از باغات و همه چیزها معاف و بهیچ اسم و رسم مالوجهات نمیداده‌ایم و از سایر وانکهای توابع ایروان بعلت خراج وانک و جزیه یکقلم مبلغ هفده تومان پنجهزار بدست خلیفه باسم مالوجهات وانکها مهمسازی دیوان میشده سوی ده دو ملک و مالوجهات باغ و آسیاب استدعا آنکه رقم قضاشیم شفقت فرمایند که اوچکلیسیا را من جمیع الجهات مثل قدیم از جزیه و مال و منال غلات و باغات و آسیاب و حمام و دکاکین معاف و وانکهای دیگر که

بدینموجب است: ونک ویراب، ونک اقچوتس، ونک امیناپرکیچ، ونک کقارد، ونک سیوانک، ونک هایروانک ، ونک کیچریس، ونک قپچاق، ونک چای قاتران، ونک بیچنی، ونک کرنیث ، وانک سرمه‌سونک، ونک اوهانه‌ونک ، ونک مغنی، ونک اوشی، ونک دقیر، ونک گوش، ونک سرماسونک دردره داشه کسران، داشه کیران در درهٔ اوهانه‌ونک
و مبلغ هفده تومان پنجهزار نقد که بعضی ونکها خرابست بعلت خراج سرانه و وانک یکقلم از دست بنده بازیافت و حاصل املاک و باغات و غیره را بدستور ازمنهٔ سابق بازیافت نمایند که دعای خیر حاصل و عند الله ضایع نیست. مافی امره العالی.

هو

بسم الله خیر الاسماء

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه وکالت و نجابت و رفعت معالی پناه نظامالوکالة و النجابة و الرفعة و المعالی میرزا محمد کاظم وکیل ضابط مالیات الکاء ایروان بحقیقت مراتب معروضه رسیده مشخص نماید که مالوجهات و حقوقات دیوانی قریهٔ اوچکلیسیا و ونکهای معروضه چه قدر میشود و بعد از تشخیص مراتب را مفصلا" عرض نماید. درینباب قدغن لازم دانسته درعهده شناسند.
تحریرا" فی شهر ربیع الاول سنهٔ ۱۱۴۸ .
[مهر]: لافتی الاعلی لاسیف الاذوالفقار، نادر حقیرم ز لطف حق غلام هشت و چهار
مقرر آنکه حسب الواقع مشخص نماید که از قدیم الایام کدام یک از وانکهای معروضه معاف بوده و کدام یک وجه بسرکار دیوان میداده اند و هر ساله چه قدر وجه عاید سرکار دیوان میشده تمامی را مفصلا" مشروح عرض نماید که مالوجهات و وجوهات دیوانی هر یک چه مبلغ میشود. بیضه

عرضه داشت کمترین بندگان محمد کاظم
محمد کاظم الحسینی بذروهٔ عرض میرساند که متوجهات موقوفات اوچکلیسیا و کلیسیا هناونک و متوجهات و مالوجهات سایر کلیسیاها و سیاه‌کلاهان بموجبی است که در تحت سه دفعه عرض میشود بعد از رسیدن بنظر خیر منظر معافی اوچکلیسیا و جماعة سیاه‌کلاهان و خدمتکاران که

معاف بوده اند از قرار این که میبرده است

نقد: ۱۰۶۹۱۰ دینار

از بابت مستغلات:۴۷۸۰۰ دینار تبریزی
دکاکین ۸۹ باب ۲۰۰ دینار ۱۷۸۰۰ دینار
حمام از قرار اجاره که صرف
اخراجات مینمایند: ۳ تومان،
.
از بابت باغات:۴۶۶۱۰ دینار تبریزی
۱۰ قطعه ۱۵۰ دو نیم/ ۱۰۰ دینار:
۱۵۰۰۰دینار تبریزی،
طواحین و بزرگخانه و دینگخانه:
۱۹ حجر/ ۱۶۶۶ دینار:۳۱۶۱۰ دینار
از بابت مراعی از قرار التزام کلانتر و کدخدایان ۵۰۰ راس - کس/ ۲۵ دینار : ۱۲۵۰۰ دینار تبریزی

جنس : ۱۶۵ خروار

و از قرار معمول سابق که ده دو منظور شود ۶۶ خروار است
اراضی مزروعی که قریب پانصد تغار بذرافشان است که از قرار نصف محصول نظر بربعی که گرفته شده ۱۶۵ خروار است
که خرامین اند ۶۰ خروار ،
که از قرار فرمان تصدی منظور شده ۱۰۵ خروار

معافی کلیسیا واقعه در قریهٔ هناونک و سیاه‌کلاهان که در کلیسیای مزبور ساکنند التزامی که برده است یکتومان سیصد و سی دینار تبریزی :
باغات - چهار قطعه : ۲۰ دو نیم /۱۰۰دینار - ۲۰۰۰ دینار تبریزی
طواحین و بزرک‌خانه پنج حجر ۱۶۶۶دینار - ۸۳۳۰ دینار تبریزی

متوجهات سایر کلیسیاها که جماعة سیاه‌کلاهان که در انجا ساکنند از بابت جزیه و سایر تکالیف معاف بوده اند و بعنوان استمرار هر ساله مبلغ هفده تومان پنجهزار دینار تبریزی سوی مالوجهات باغات و طواحین و زراعات که در هر جا داشته باشد میدهند داده اند بدستور المقرر۱۷۵۰۰۰ دینار تبریزی بهر چه امر فرمایند معمول گردد. مافی امره العالی.
[ظهر]
ثبت سررشتهٔ خلاصه شد،
[مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده محمد کاظم،
[مهر]: ... محمد کاظم.

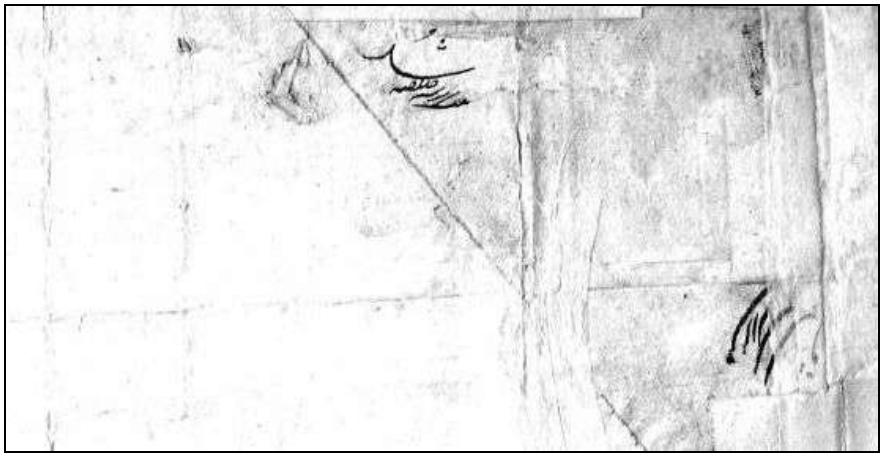

Document 10

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 361

هو

بسم الله خیر الاسماء

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه حکام و عمال ولایات و راهداران و چاپاران که در عرض راه برمیخورند بخلافحساب متعرض و مزاحم کسان و سیاه‌کلاهان عمدةالقسیسین عارض که بجهة روغن بلسان روانهٔ ولایات میگردد و معاودت مینمایند نگردیده گذارند که مرفةالحال روانهٔ مقصد گردیده و درینباب قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر ربیع الثانی سنهٔ ۱۱۴۸ .

موضع مهر مبارک نواب اقدس اعلی

عرضه داشت کمترین بندگان داعی ابراهیم خلیفهٔ اوج کلیسا

بموقف عرض ایستاده‌گان پایهٔ سریر عرش اقدس اعلی میرساند که خواه اطراف و جوانب الکاء آذربایجان و عراقستان و ایران و خواه از طرف وان و کردستان و غیره ولایت روم و توران در هر ساله یکمرتبه روغن بلسان بطوایف ارامنه میفرستیم موافق قاعده و قانون قدیم بندگان نذر و تصدقات

جمع و آورده صرف کلیسا مینماییم استدعاء آنکه نواب اقدس اعلی دولتمند و صاحب کرم و صاحب رحم اظهر من الشمس است بتصدق فرق فرقدان اقدس اعلی ترحم نموده سایه دستی شفقت و احسان فرمایند که در وقت رفتن و آمدن آدم و سیاه‌کلاهان بندگان از عمال و حاکمان و ضابطان و راهداران و چاپاران آینده رونده احدی به آدم و سیاه‌کلاهان و خادمان و اسبان و بار و اولاغ و اموال ایشان در عرض راه مانع و متعرض نشده دعای خیر بجهة نواب اقدس اعلی روحی فداه حاصل گردد عند الله ضایع نیست مافی امره الاعلی

[ظهر]

سواد مطابق اصل است، [مهر]:...

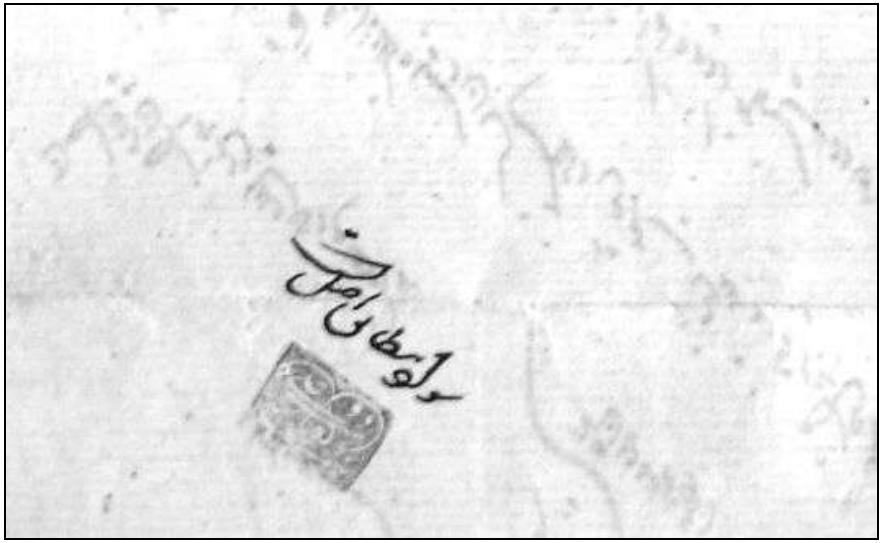

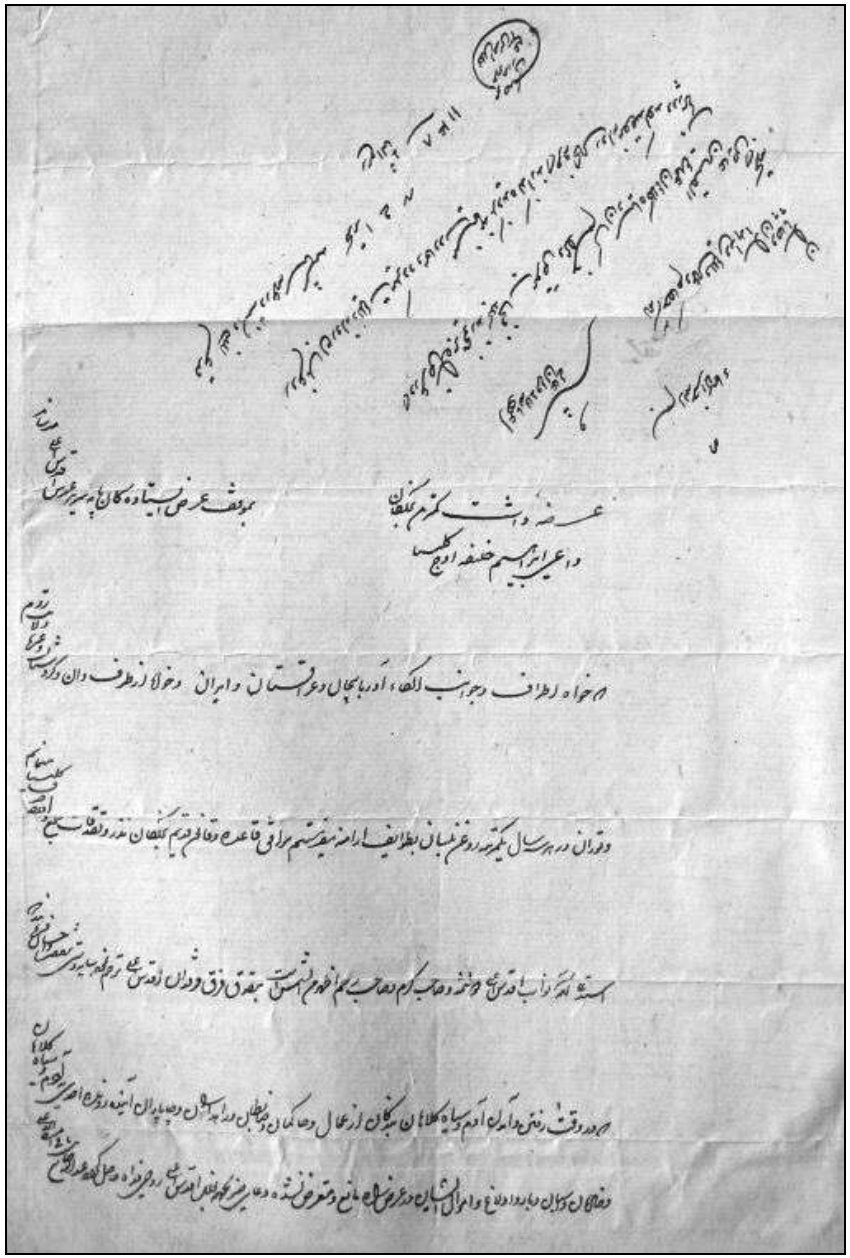

Document 11

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 358

اعوذ بالله تعالی فرمان عالی شد آنکه عالیجاه امیرالامراء العظام
بیگلربیگی و عمال الکاء ایروان بحقیقت مراتب معروضه رسیده بنهجی که
مقرون بحساب بوده باشد معمول داشته نوعی نمایند که توفیر مال دیوان
گردیده جماعة معروضه بخلافحساب زیادتی و تعدی نشده در عهده شناسند.
تحریرا" فی شهر شوال سنهٔ ۱۱۴۸ .

عرضه داشت کمترین بندگان دعاگو خلیفه اوچ کلیسیا
بموقف عرض ایستادگان پایهٔ سریر خلافت مصیر عرش نظیر میرسانند که
کمترین بندگان دایم الاوقات بدعاگوئی نواب عظمت و دولتمدار مشغول
میباشند و بر ملازمان نواب قبله کاهی ام ظاهر است که سیاه کلاهان از قدیم
الایام معاف بوده اند نهایت مبلغ هفده تومان پنجهزار دینار تبریزی نسبت
بدینموجب املاک [باغات شانزده قطعه، طاحونه و بذرخانه و دینگ چهل
باب] ونک من محال ایروان از جماعة ارامنهٔ سیاهکلاهان گرفته می‌شود
دیگر چیزی داده نمیشود در هر خصوص معاف میباشند نهایت چون
کمترین نابلد بوده در انخصوص عریضه نوشته بودند کمترین عریضه را
بدیوان اعلی داده مقرر شده که هفده تومان پنجهزار مال دیوان سرکار داده
شود دیکر در خصوص باغات و طاهونه و بذر و دینگ‌خانه نیز خرج
علیحده می خواهند و رغبت شکوه آنها همین است که هفده تومان پنجهزار
از بابت باغات و طاهونه و دینگ و بذرخانه است که فقیران باید بسرکار
بدهیم این نحو خرج فقیران دو باره می‌شود درینباب کمترین بخاکپای نواب
قبله گاهی ام آمده استدعاء دارد که مبلغ مزبوره را سال بسال مهمسازی
ارباب حوالات نموده دیگر احدی مزاحم احوال رعایا ارامنه نگردد و اگر
چنانچه حاصل و محصول بعمل آورند بابت سرکار را علیحده مهمسازی
ارباب حوالات مینمایند. چون واجب بود عرض شد. مافی امره الاعلی.

حقیقت گوینده
بعرض میرساند که در هذه السنه مبلغ هفده تومان و پنجهزار دینار تبریزی
وضیفهٔ مقرری جماعة سیاه‌کلاهان بازیافت و چون معلوم نبود که وجه

مزبور از بابت مالوجهات موازی چهل حجر طواحین و دینگ و باغات و
بذرگ خانه است مالوجهات آنها در هذه السنه از قرار فرمان قضاء جریان
که از هر حجری دو هزار پانصد دینار اخذ شود مساوی مبلغ ده تومان
تبریزی بازیافت شده و چون باغات را بتخفیف مقرر فرموده بودند و بطناب
هم درنیامده که معلوم شود که مالوجهات آن چه مبلغ می شود و چیزی هم
بجهة دیوان ضبط نشده که عرض تواند شد و موافق التزامی که کلانتران و
ملکان قلمی و بر عنوان ان رقم مبارک صادر گردیده ماخوذی قدیم طواحین
و بزرگخانه و دینگ شلتوک از قرار حجری یکهزار و ششصد دینار که منظور
شود مساوی مبلغ شش تومان و چهارهزار دینار تبریزی میشود و اینکه
مبلغمزبور بعلت مالوجهات طواحین و غیره بوده معلوم نشده حال بشرح
ثبت عرض و کلانتر و ملکان مینمایند که از انوجه است بدانچه امر
فرمایند مختارند. بیضه

[ظهر]
سواد مطابق اصل است و اصل در نزد داعی درگاه ضبط است
[مهر]: Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ

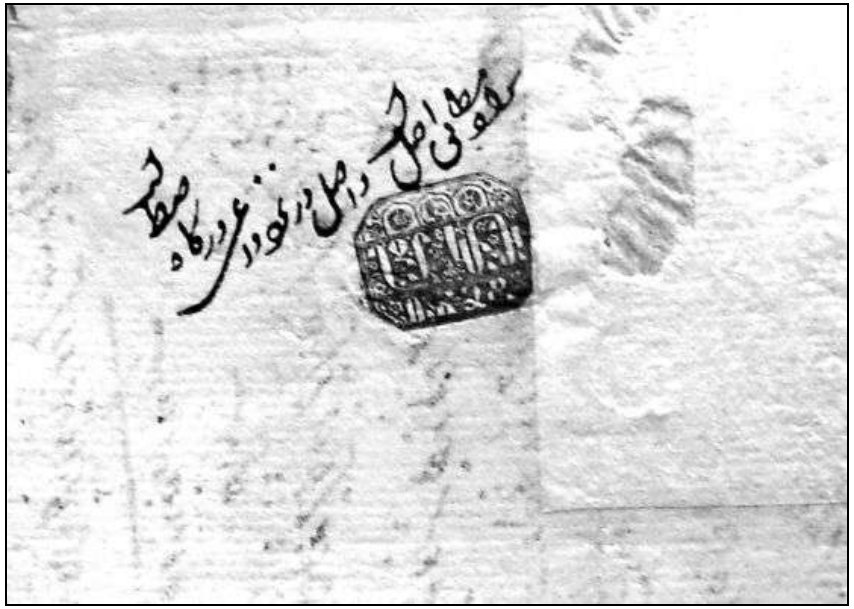

Document 12

Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 188

الملک الله

[رونوشت مهر]: مظهر لطف اللهی نادراست

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه ضابط مالیات محال بردع بداند که چون‌درین وقت زبدة الاشباه المسیحیه ملک گیرکور ملک محال خاچین

بخاکپای مبارک عرض نمود که چون متوجهات محالمزبوره مقرر شده که بالتمام تحویل گماشتگان عالیجاه ظهیرالدوله[418] اخوی ام محمد ابراهیم خان سپه‌سالار آذربایجان گردد و از جملهٔ قرا و مزارع محالمزبوره مفصله ذیل است: قریهٔ دوشانلو، قریهٔ قبارطو، که مالیات آنها تحویل ضابطان بردع میشده بحصول اطلاع بر مضمون فرمان اعلی قرای مزبوره را از حشو جمع خود موضع دانسته بهیچ وجه من الوجوه دخل در آنها ننموده ابواب جمعی عالیجاه اخوی [دانند] ملک گیرکور عارض حقیقتی که شاهد الاعین علیقلی بیک ضابط بردع بشرح فرو مفصله بر عریضهٔ مزبور برداد و ستدی توشقان ئیل قرای مزبوره عرض نموده بوده عمال عالیجاه اخوی ام بوجه که دفتری و در نظر داشته خود نیز بحقیقت لازمه بعمل آورده مالیات آنها را بازیافت نمایند مقرر آنکه ملک گیرکور ملک خاچین مالیات محال خاچین بضبط ملک یگن مقرر دانسته که وصول و تحویل تحویلدار اخوی ام نماید مالیات قریهٔ دوشانلو و قریهٔ قبارطو را نیز بدستور سایر دهات محال خاچین بضبط ملک یگن مزبور مقرر دانسته مالیات آنها باانضمام[419] مالیات سایر محال خاچین تحویل ملک یگن نماید که بنحو مقرر تحویل تحویلدار مزبور نماید و در عهده شناسند.

تحریرا" فی ذی قعده الحرام سنهٔ ۱۱۴۸ .

بعرض اقدس میرساند که براین موجب درسنهٔ توشقان ئیل از محالمزبوره خاچین کمترین بازیافت و ابواب جمعی خود نموده ام و در خصوص جمعی داعی دهات مزبوره

۱) نقد: ۱۶۳۸۱۵ دینار ۲) جنس : ۳۱ خروار ۶۸ من

۳) <u>قریهٔ دوشانلو</u>

که یک دانگ آن خالصه است،

نقد ۱۶۳۰۰۰ دینار جنس ۲۰ خروار و ۶۰ من

۴) <u>قریهٔ قبارطو</u>

عن جنس ۱۰ خروار ۸۶ من چهار دانگ[420] :

[418] In the text ظهیراندام.

[419] In the text بالطمام.

[420] We suppose that the sizes written below the text of the page refer to this part.

۲۰) ۴ خروار و ۸۶ من و، ۶ خروار
۵) گندم - ۸ خروار ۲۰ ... / ۵۰ من
۶) جاورس - ۱۱ خروار / ۴۰ من
۷) مالوجهات
نقد: ۲۵۴۲۵ دینار
۸) مراغ - ۴۶۲۵ دینار
۹) باغات - هفت قطعه /اتصال ، ۱۰۵۰۰ دینار
۱۰) طاحونه- هفت حجر /اتصال ،۱۰۳۰۰ دینار،
۱۱) جنس - ۲۰خروار و ۶۱ من نیم
۱۲) جو - ۱۳ تغار/ ۴۰ من: ۵ خروار و ۲۰من
۱۳) گندم - ۱۷ تغار و ۱۵ ... : ۸خروار و ۷۵ من[421]،
۱۴) جاورس - ۱۲ تغار و ۲۵... : ۶ خروار و ۶۶ من ۴ دانگ،
۱۵) جزیه - ۱۳۸۳۹۰ دینار
۱۶) ... ۹۰۶۰ دینار
۱۷) چوپانبیگی - ۲۹ دینار، .۱۷۴ دینار
۱۸) ... ۲۹۰۰۰دینار، دو تومان و نه هزار دینار
۱۹) کدخدا - ۴۹۰۰۰ دینار، ۹۸۰۰۰ دینار

بر کمترین ظاهرست باقی امره الاعلی
جای مهر، جای مهر رحیم، مهر، جای مهر ابو اسحق

عرضه[۴۲۲] داشت کمترین بندگان
بموقف عرض بازیافتگان سرادقات جاه و جلال میرساند که از قدیم الایام محالمزبور ابوابجمع گنجه بوده و از جملهٔ دهات ملک گیرکور ملک محال خاچین. ضابط الکاء بردع حقیقت جمعی محالمزبوره را عرض نماید محال مذکور دهات مفصلهٔ ذیل: قریهٔ دوشانلو، قریهٔ قبارطو، در تحت الکاء بردع بوده و در سنهٔ توشقان ئیل چون علیقلی بیک ضابط بردع بموجب رقم قضا شیم دهات مزبوره را ضبط و ابواب جمعی بردع و حال حسب الامر الاعلی

[421] In the text دینار.
[422] In the text عریضه.

پنج ملوک[۴۲۳] محال ارامنه را با تبریز مقرر فرموده اند استدعاء از خاکپای اقدس آنکه شفقت و مرحمت فرموده دهات مفصلهٔ فوق را از الکاء بردع وضع و در تحت محال خاچین عنایت فرمایند که دیگر احدی بعلت ضبط و ربط از جای دیگر است بزور مزاحمت احوال کمترینان ننمایند که هر آیینه باعث امیدواری سایر بندهگان خواهد بود. باقی امره الاعلی.
مهرهای در ظهر فرمان
مهر حسن، نوشته شد مهر علی، ثبت مظهر شد مهر اسمعیل، ثبت سرکار اوارجه شد، مهر محمد علی، ثبت مظهر شد، مهر محمد اسحق، ثبت سرکار سرخط شد، جای مهر، ملاحظهٔ استدعاء و ثبت دیوان شد، جای مهر ابو اسحق

[423] In the text بولک.

الله

نظم الهی نادرات

آنکه ضابط مالیات محال بردع بداند که چون درین وقت زنده

للسیحه ملک کنی کور ملک محال ناچین بجاگیر مبارک مرحوم نمود که چون متوجهات محال مزبوره مقرر شده

که بالتمام تحویل کماشتگان عالیجاه ظهیر اندازی اخوری ام محمد ابراهیم خان سپه سالار آذربایجان گردد و از جمله

قراء و نزاعی محال مزبوره مفصلاً ذیلاً است که مالیات آنها تحویل ضابطان بردع میشود بحصول اعلامی بر مضمون فرمان اعلی مزین

قریه شاه لو — قریه قبار طو

مزبوره را از حق جمع خود موضع دانسته بهمین ابوجهادی در آنها نمود ابواب جمعی عالیجاه اخوری ملک کنی کور عارض

حقیقی که عهد الاعیان علیقه بکمک ضابط بردع بشرح فرد مفصله بر ریقه مزبوره برداد و کماشتگان تمامی قراء مزبوره مرض

نمود بموجب عالیجاه اخوری ام بعد که دفتری در نظر داشته خود نیز بتحقیق لازمه بعمل آورده مالیات آنها را باز یافت نمایند

مقرر آنکه ملک کنی کور ملک ناچین مالیات محال ناچین بضبط ملک یکنی مقرر داشته که وصول و تحویل

تحویلدار اخوری ام نماید مالیات قریه شاه لو و قریه قبار طو را نیز بدستور سابق در محال ناچین

بضبط ملک یکنی مزبور مقرر داشته مالیات آنها با تمام مالیات سایر محال ناچین تحویل ملک یکنی نماید که

بنحو مقرر تحویل تحویلدار مزبور نماید و در عهده شناسند تحریراً ذی قعده الحرام سنه ۱۱۲۸

بعرض اقدس میرساند که برای مزید تحقیق و سنه تشخیص مالیات از محال مزبوره ناچین کنزه بالیات

1 وابواب جمعی خود عموم و در خصوص جمعی داعی ولایت مزبوره — نقد شانزده تومان و سه هزار و هشتصد و بیست دینار

2 جنسی — سی و یک هزار و شصت و هشت من

3 قریه شاه لو — بکداف کنزه الحاصل است — نقد شانزده تومان و هزار دینار

4 قریه قبار طو — جنسی بیست هزار و شصت من — جنس جنسی ده هزار و شصت و شش من

5 کندم — هفت هزار و بیست کاسه

6 جاورسی — پانزده هزار و چهار من

7 مالوجات — نقد پنج تومان و چهار هزار و چهار صد و بیست و پنج دینار

8 مراعی — چهار هزار و سیصد و بیست و پنج دینار

9 نامات — هفت دهعه ایصا — یک تومان و پانصد دینار

10 طاعه — هفت مجرای الاصال — یک تومان و پانصد دینار

11 جنسی بیست هزار و شصت و یک من

12 جو — سیزده هزار و چهار من

13 کندم — هفت دهعه و پانزده کاسه — پنج هزار و هفتاد و پنج دینار

14 جاورسی — هزار و دهعه و پنج کاسه — شش هزار و شصت و شش من

15 مرعی سیزده تومان و پنجاه هزار و سیصد و نود دینار

16 مرعی العرب دوازده دینار

17 جوایی

18 عرف — بیست و سه دینار — بیست و پنج دینار

19 کدخدا — چهار دینار — نه تومان و پنجاه دینار — هزار و نه هزار دینار — یک هزار و هفتصد و چهل دینار — نه هزار و شصت دینار

20 چهار هزار و شصت و شش من — شش هزار — بر کمتر من ظاهر است — بابی امر الدعا

(ابو الحسن) — (الله) — (رحم الله) — (مادی الله)

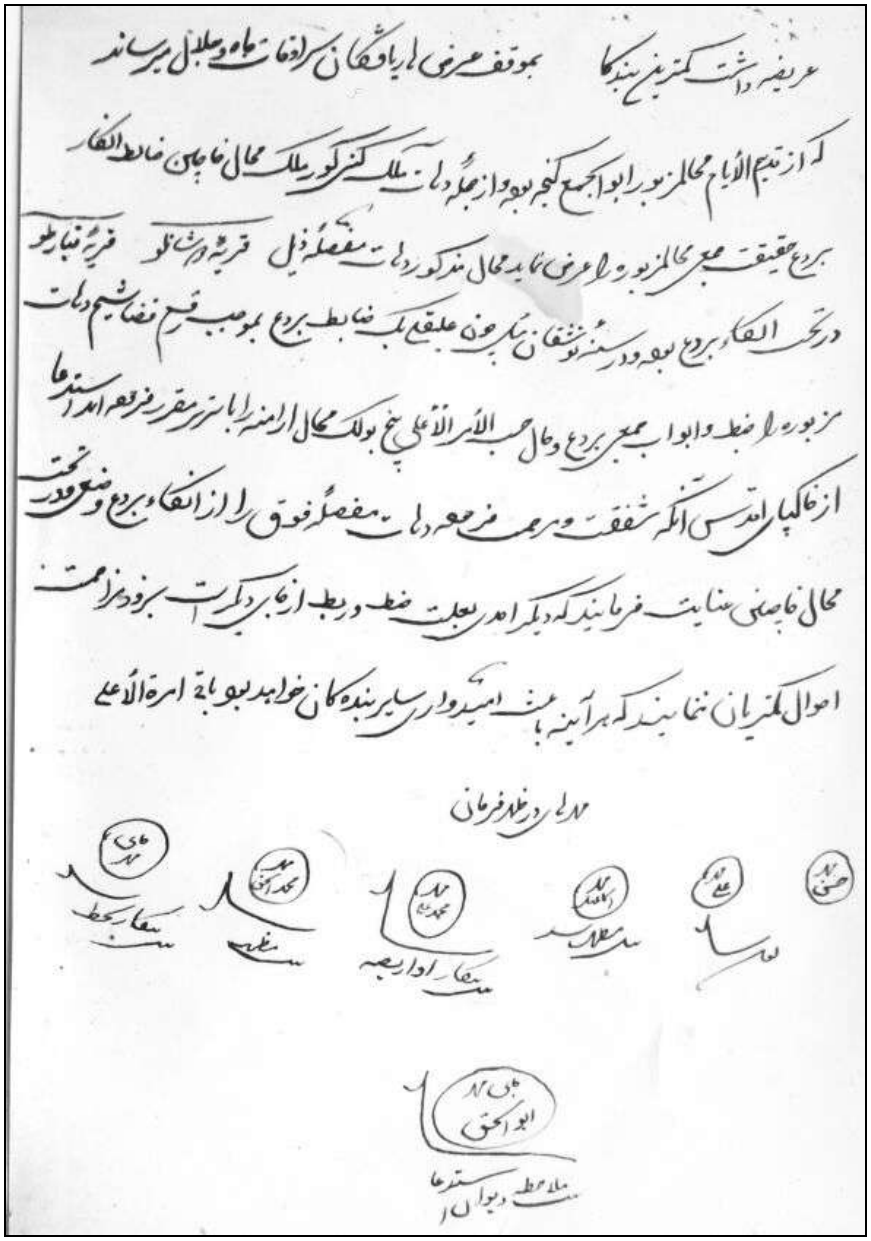

Document 13
Archive of Catholicosate, f. 1z, Doc. 1032

بسم الله الرحمن الرحیم
مهر: [مظهر لطف الهی نادر است ۱۱۴۸]

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه بنابر ظهور نیکو خدمتی عمدتی الاشباه صاحبعریضه معافی ملکی و غیره را که سابقا" حسب الحکم اشرف درباره ایشان مقرر شده بود بدستور در باره ایشان ممضی و بر قرار فرمودیم که مستوفیان دیوان اعلی و عمال الکای ایروان حسب‌المسطور مقرر و در هرباب بنهجی که قبلا" حسب الرقم اشرف مقرر گشته عمل نموده تغییری بقواعد آن راه ندهند و از فرموده تخلف نورزند و در عهده شناسند. تحریرا" فی شهر شعبان العظام سنهٔ ۱۱۵۱ .
معین نمایند که محالمزبور بچه نحو و بچه صفة در وجه عارض مرحمت شده و حال ممیزان چه قسم بازدید کرده اند و پس از بازدید بچه کیفیت عمل شده.

عرضه داشت بندگان کمترین یعقوبجان و مکردوم ملکان ایروان
... از تقبیل آستان ملک مستطاب ....از زینت نشان است
بموقف عرض بازیافتگان محفل ارم بنیان اشرف اعلی میرسانند که این بندگان از قدیم الایام معاف و مراتب را بخاکپای اقدس عرض نموده مشمول مراحم خسروانی بمعافی قلیل املاک واقعه در الکاء ایروان که موافق معمول قدیم بوده سرافراز و با چندین نفر منسوبان ملکان صرف معاش و بدعاگوئی دوام دولت لایزال اشتغال و عالیحضرات ممیزان که وارد گردیدند و املاک کمترینان را بازدید و من جمیع الجهات که باغات و مزروعات و دینگ و طاحونه و مراعی و مواشی و ... پانزده تومان تبریزی ابوابجمع نموده عمال حواله و مطالبه مینمایند و اینمعنی باعث مایوسی و پریشانی احوال کمترینان میگردد استدعاء آنکه بتصدق فرق فرقدان سای اشرف اقدس حسب الرقم مطاع امر و مقرر گردد و عمال را از قلیل املاک کمترینان که حقوق دیوانی آن پانزده تومان است رجوعی نبوده کماکان بمعافی این کمترینان و منسوبان که آزاد کرده‌گان ان درگاه هستیم عمل نمایند که

برفاة حال و فراغتبال بدعاگوئی ازدیاد دوام عمر دولت روزافزون ابدمقرون لایزال اشتغال نمایند. مافی امره الاعلی.

Document 14

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 367

فرمان عالی شد آنکه چون قدوة القسیسین رهبر الرهبانین عارض بشرح متن عرض و استدعاء نموده لهذا در هر جا که در ملک ارامنه کلیسائی مخروبه باشد که خواهند تعمیر یا تازه احداث نمایند و در زدن زنگ و خواندن جمهرجم احدی ممانعت ننموده از مضمون رقم عالی عدول و انحراف نورزند و در عهده دانند.

تحریرا" فی شهر شوال المعظم سنهٔ ۱۱۵۲.

موضع مهر مبارک نواب کامیاب جهان‌بانی

عرضه داشت کمترین بندگان داعی قذر خلیفهٔ اوج‌کلیسا ایروان بذروهٔ عرض ایستادگان بزم ارم نظم والا میرساند که در هر بلده و یا قصبچه و قریه و مزرعه کلیسیائی منهدم شده باشد و یا کلیسا نداشته باشد هر گاه سکنهٔ آنجا قوت و استطاعت داشته باشند که کلیسیا بسازند و همچنین در هر شهر و قریه‌های که موافق آیین بندگان زنگ میزنند و زنگ نباشد و قوت و استطاعت داشته باشند که زنگ بسازند و یا تخته بزنند و جمهر جم بخوانند استدعاء آنکه بتصدق فرق فرقدانسای مبارک اقدس ارفع ولینعمت عالمیان روحی فداه شفقت و مرحمت فرموده رقم مبارک مطاع والا مرحمت فرمایند که در باب تعمیر کلیسا و ساختن کلیسای جدید و زدن زنگ و تخته و خواندن جمهر جم که همنامند احدی از حکام و عمال مانع و مزاحم ایشان نشود که باعث امیدواری ارامنه خواهد بود. الباقی امره الاقدس الارفع الاجل الامجد مطاع.

[ظهر]

ذامع اصل الاصیل الاشرف الارفع الاعلی المطاع مطابق، حرره الداعی [مهر]:...

سواد مطابق اصل الاصیل است و اصل در نزد بندهٔ درگاه ضبط است،

[مهر]: Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ.

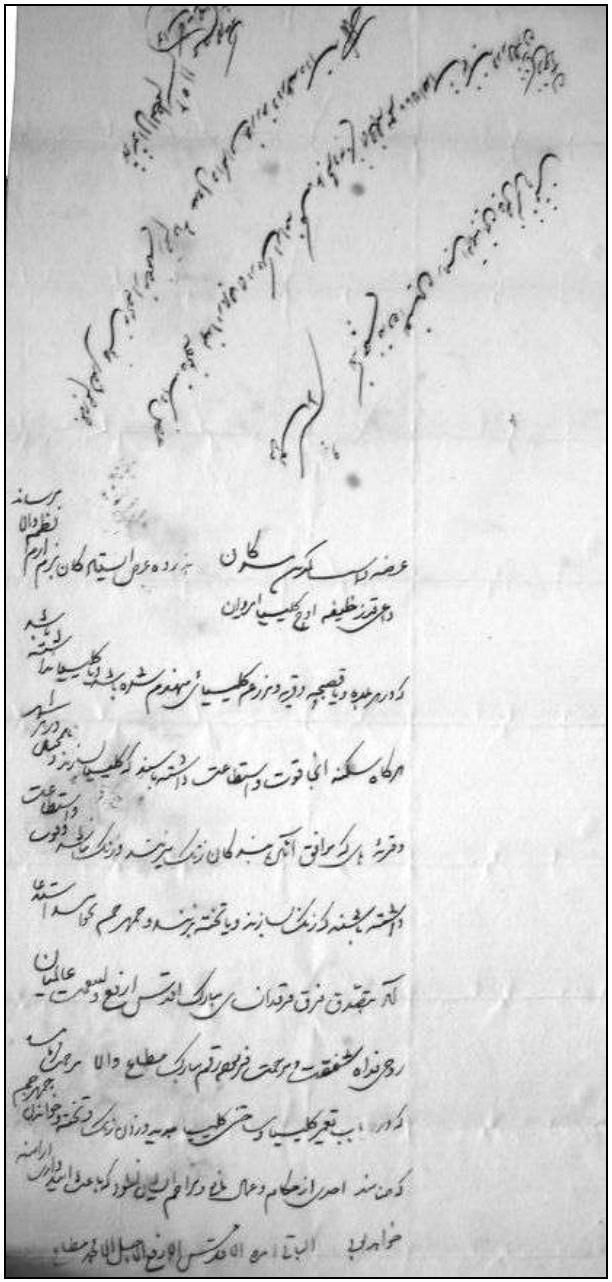

Document 15

Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 482

هو

فرمان عالی شد آنکه بیگلر بیگیان وحکام و عمال و راهدار ممالک محروسهٔ ایران در خصوص آمد و رفت و تردد کشیشان و سیاهکلاهان معروضهٔ متن بنهجی که حسب الفرمان قضاجریان مقرر گشته مضمون قدرمشحون را قدوة و اسوة دانسته از انقرار عمل و تخلف نورزند و در باب وجه پیشکش بیگلربیگی و حکام ایروان چنانچه از بابت پیشکش صاحبعریضه ابوابجمع دفتر و دیوانی بوده باشد بعلت شلتاق پیشکش بجهة خود مزاحم و متعرض نگردند و در خصوص اسب و استر چنانچه از دیوان معدلت بنیان امری در انباب صادر و مقرر و صاحبعریضه و غیره تبعهٔ او از جماعت ارامنه اسب و استری موجود داشته باشد برضا و رغبت موافق واقع قیمت خریداری و موادان تکلیف توجیه اسب و قاطر در صورتی که نداشته باشند و غیره چیزها مزاحم نگردند و بجهة مزید ابروی عمدة القسیسین عارض یکدست خلعت شایسته شفقت فرمودیم که زینت بر و دوش اعتبار نماید.

تحریرا" فی ۷ شهر شوال سنهٔ ۱۱۵۲.

[مهر]: ... رضا قلی

عرضه داشت کمترین بندگان داعی قذر خلیفهٔ اوج‌کلیسیای ایروان

بذروهٔ عرض ایستادگان بزم ارم نظم والا میرساند که عمر دولت ولینعمت عالمیان روحی فداة یوما" قیوما" افزون باد سایه دستی مبارک شفقت و احسان فرموده اند که سیاه‌کلاهان و کشیشان داعیان اوج‌کلیسای مزبوره باطراف و اکناف ولایات ایران و وان و کردستان و روم بجهة جمع‌آوری خمس و زکات و نذر و غیره طوایف ارامنه عبور و تردد مینمایند در رفتن و آمدن احدی از راهداران و باجداران و مستحفظان چیزی بعلت راهداری مطالبه ننمایند و چاپاران که در عرض راه ملحق میشوند مانع و مزاحم اسبان و استران آدم بندگان نشوند استدعاء آنکه بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس همایون اعلی ترحم نموده سایه‌دستی مبارک الطاف و احسان فرمایند که در عبور و تردد آدمهای بندگان در اطراف وجوانب الکاها احدی از راهداران و باجداران و مستحفظان و چاپاران مانع و مزاحم نشده دعای خیر حاصل گردد. عند الله ضایع نیست. باقی امره الاقدس الاعلی.

عرض ثانی آنکه عالیجاه سپه‌سالاری و خانی و نایبی و عمالی که وارد بلدهٔ ایروان می‌شوند در خصوص پیشکش زیاده شلتاق مینمایند استدعاء آنکه بتصدق فرق مبارک ولینعمت عالمیان روحی فداه ترحم نموده سایه دستی مبارک شفقت و احسان فرمایند که اگر عالیجاه سپه‌سالار و اگر خان و اگر حاکم و اگر نایب و عمالان که وارد به الکاء ایروان میشوند در خصوص پیشکش شلتاق زیادتی ننموده دعای خیر حاصل گردد. باقی امره الاقدس الاعلی.

عرض ثالث آنکه بعضی اوقات از دیوان اعلی به عالیجاه سپه‌سالار و یا بنواب خان و نایب و عمالان ایروان شتر و اسب و استر و غیره حواله می‌شود آمده از بندهٔ داعی میخواهند که شما پیدا نمایید. بنده مرد دعاگو و چنین کارها از بنده بر نمی آید استدعاء آنکه بتصدق فرق مبارک خود در بارهٔ داعی ترحم نموده سایه دستی مبارک شفقت و احسان فرمایند که در خصوص مزبوره احدی از عالیجاهان و خانان و نایبان و عمالان مانع و مزاحم احوال بنده نشده بحال خود بگذارند که بدعاگوئی و ثناخوانی اشتغال بوده دعای خیر حاصل گردد عند الله ضایع نخواهد شد. باقی امره الاقدس الاعلی.

چون کمترین خلیفهٔ کلیسا همیشه آبروی کمترین در میان فرنگ و ارامنه از صدقهٔ این اوجاق عرش رواق بوده درینوقت که بپابوسی مشرف و مراجعت مینماید نوعی شود که نثار ذره از شفقت و مرحمت عالم شاملحال کمترینان و

فیمابین طوایف مزبور سربلند خاکبوسی آستان مروت نشان باشد. باقی امره.

[ظهر]

ثبت سررشته ارقام شد،

اول بنحوی که قبلا" رقم داده است رقم داده شود،

دوم بیگلربیگیان شلتاق نکنید.

فصل سوم اگر اسب اشتر و قاطر گماشته باشند عمال بقیمت واقعی بگیرند و جبر نکنید.

فصل چهارم خلعت داده شود.

[مهر]: Ղազար կաթողիկոս, ՌԵՁՁ

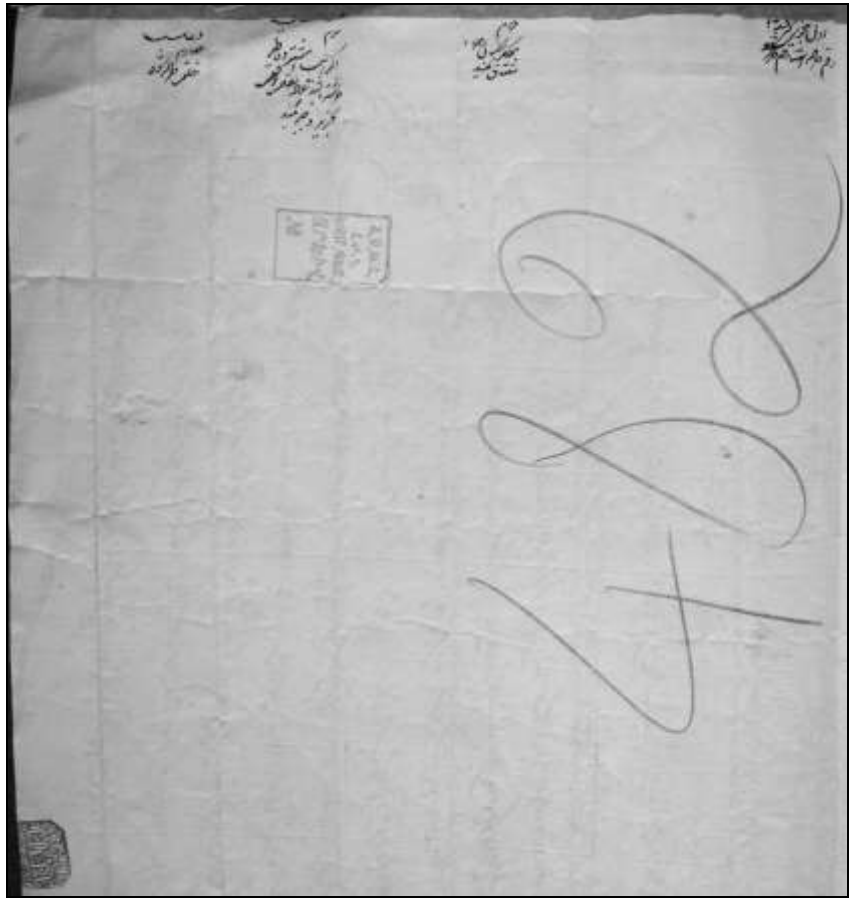

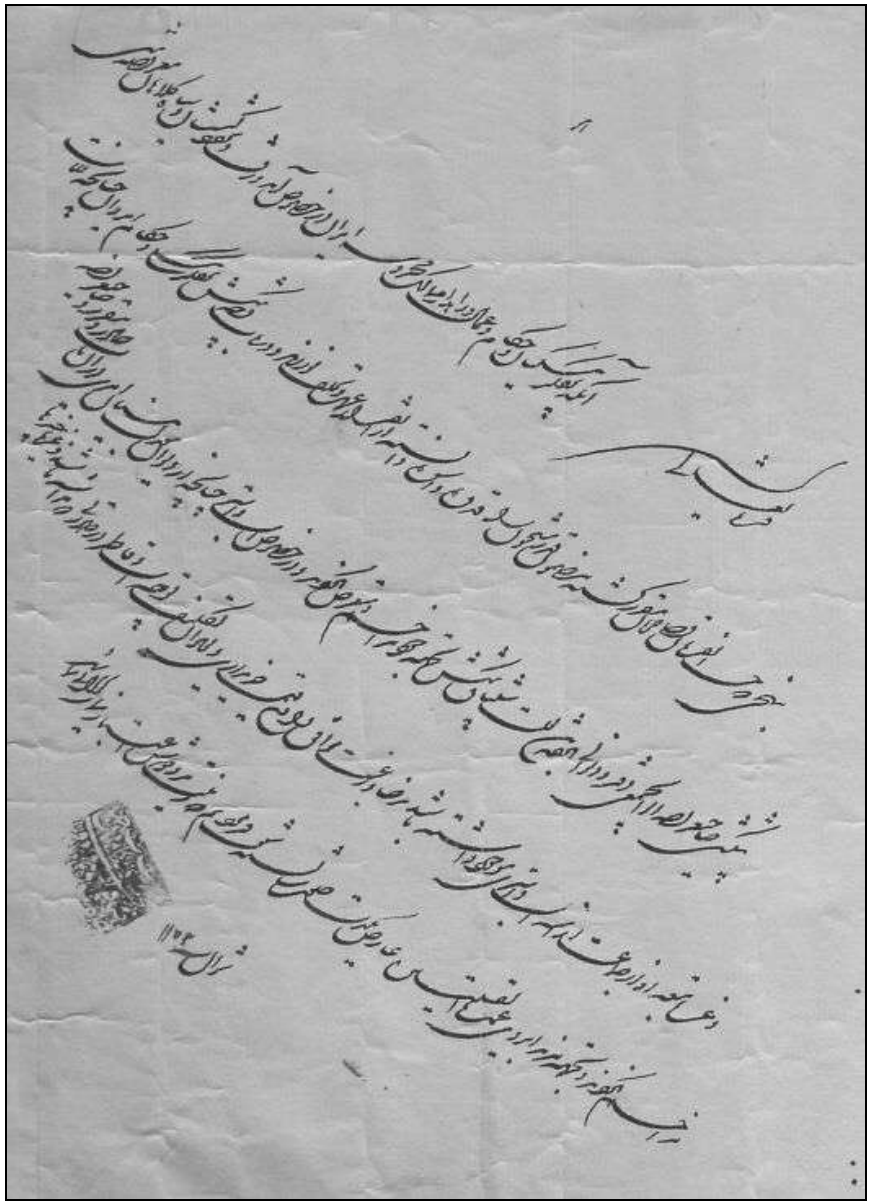

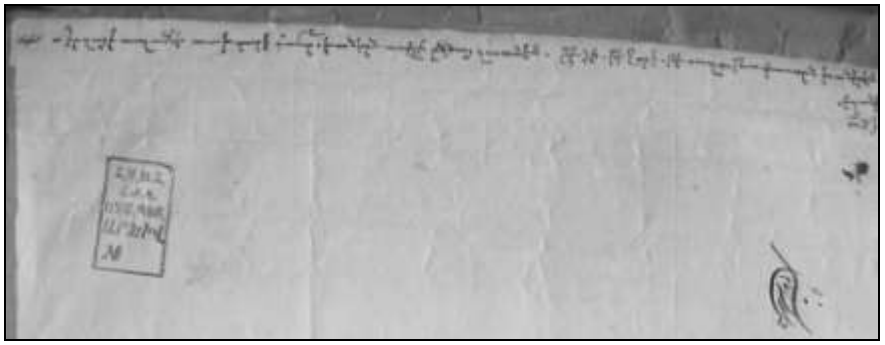

Document 16

Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 483

هو الله تعالی

فرمان عالی شد آنکه چون عارض بشرح متن عرض نموده لهذا از اموال و اشیای معروضه آنچه را که صاحبان اموال ثابت و محکوم به نمایند که نزد ارامنه باقی مانده باشد بنحویکه سابقا" مقرر شده بصاحبان اموال رد نموده موقوف ندارند و هرگاه در حضور مطلعین معلوم شود که در حین استیلاء جماعة عثمانلو برده اند نظر بشرح مضمون معدلت مشحون فرمان مبارک مطاع آفتاب ارتفاع واجب الاتباع اقدس که درینخصوص بر طبق عرض خلیفهٔ مزبوره شرف صدور یافته بمحض ادعا مزاحم نشده از مدلول آنحکم جهانمطاع نیرمولی عدول و انحراف ننمایند و هر گاه احدی از ارامنه بعز اسلام مستعد گردند بادعای قرابت و خویشی احدی از مسلمانان دعوی میراث و شلتاق خلاف حکم و حساب برایشان ننموده بیگلربیگیان و عمال و مباشرین امور دیوانی و محصلان و غیر هم بعلة دست انداز و جور و تعدی متعرض ایشان نشده نوعی نمایند که مرفةالحال و فارغالبال بامور رعیتی خود اشتغال میورزیده باشند و از جوانب حسب المسطور معمول داشته قدغن لازم و در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۷ شهر شوال سنهٔ ۱۱۵۲ .

[مهر]: ... رضا قلی

عرضه داشت کمترین بندگان داعی قذر خلیفهٔ اوچکلیسای ایروان بذروهٔ عرض ایستادگان بزم ارم نظم والا میرساند که چون قبلازین در ایام عثمانلو مرحوم طهماسب میرزا وارد ایروان شدند همگی ایلات ایروان را کوچانیده بطرف عراق که آوردند مردم ایلات هر کس اموال و اجناسی که برسم قروق در قریها بخانهای ارامنه گذاشته بودند عثمانلو همگی را بقید التزام از همه جا اخذ و ضبط نموده صاحبان خانها را نیز بنقصان رسانیدند بعد از ان که ولینعمت عالمیان روحی فداة بدولت و اقبال بایروان آمدند در خصوص مزبور عرض و سایه دستی مبارک احسان و مقرر فرمودند که اموال و اجناسی که عثمانلو برده است صاحبان اموال ادعا و مطالبه ننمایند و ادعای ایام عثمانلو نشود الحال به بندگان ثریامکان والا عرض و محصلان

مقرر شده در آن اثنا در ایروان آنچه از مسلمانان ایلات بقیه مانده بوده از خوف عثمانلو فراری بکوهها شاهد از مسلمان نیست و عثمانلو نیست که شهادتی نمایند و شهادتی ارامنه را قبول نمیکنند هر گاه مقرر شود که رعایا فقراء تاوان اموال اجناس مزبور را بدهند تاب و طاقت نداشته متفرقه باعث خرابی الکاء خواهد شد استدعاء آنکه بتصدق فرق مبارک ولینعمت عالمیان روحی فداة برعایا و فقراء ترحم نموده غوررسی و رفع ستم فرمایند عند الله ضایع نیست باقی امره الاقدس الاجل الاعلی .

عرض ثانی اینکه چون احدی از طایفهٔ ارامنه بشرف اسلام مشرف گردیده مسلمان شود از اقوام اقارب خود ادعای ارث و اموال مینمایند درینخصوص باعث تفرقگی رعایا و عجزاست عمر دولت ولینعمت عالمیان یوما" قیوما" افزون باد در خصوص مزبور سایه‌دستی مبارک احسان فرموده‌اند استدعا آنکه بر بندگان ثریامکان والا ترحم نموده سایه دستی مبارک احسان فرمایند که هرگاه احدی ارامنه مسلمان شود از اقوام اقارب خود ادعای ارث ننمایند که باعث دعای خیر و عند الله ضایع نیست باقی امره الاقدس الاجل الاعلی.

[ظهر]

ثبت سررشتهٔ ارقام‌شد.

اول بعهدهٔ حکامی که حسابی باشد بدهند.

رقم داده شود که ادعا نکنند

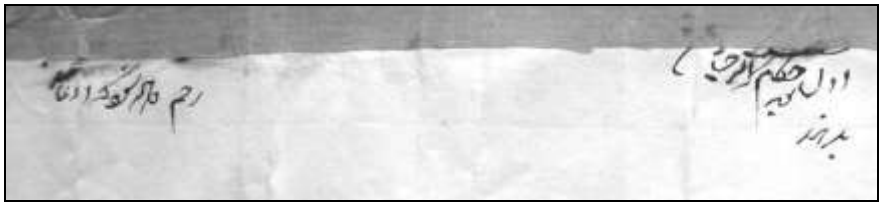

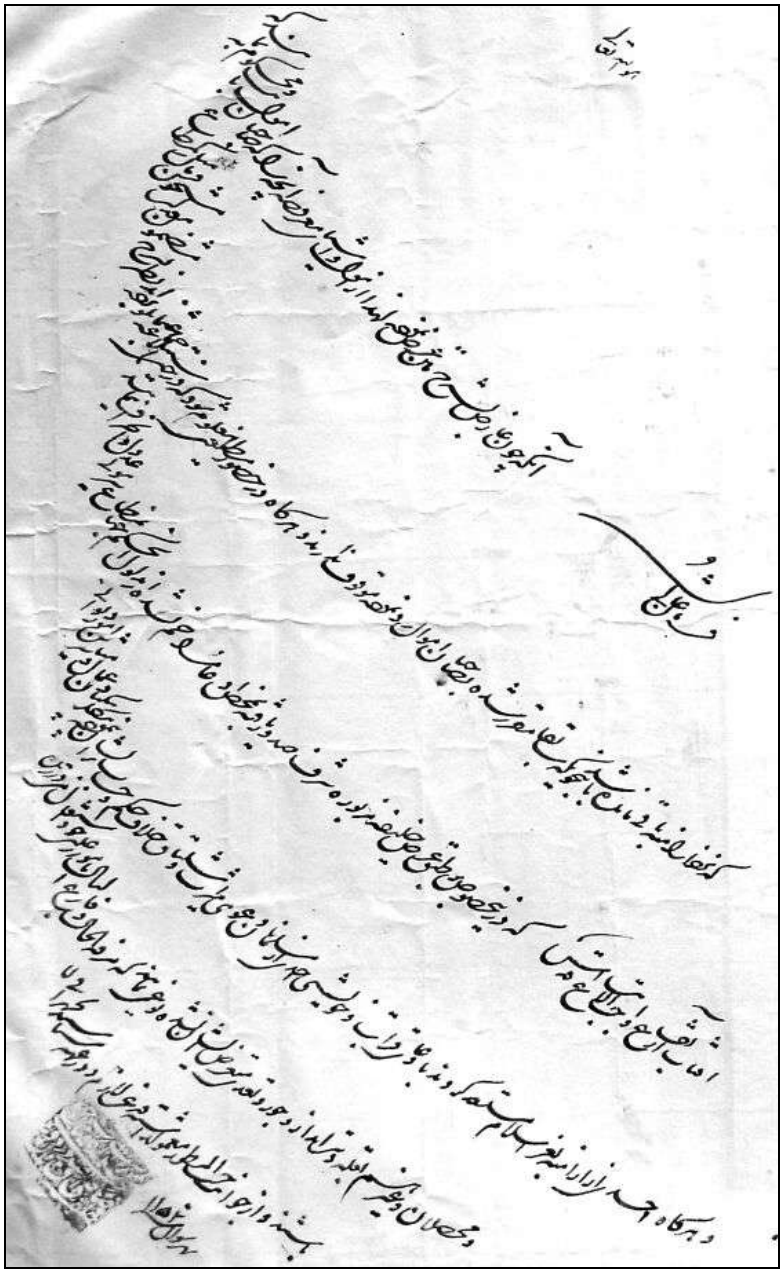

Document 17

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 370

هو

بسم الله

موضع مهر مبارک اقدس اعلی

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه حکام و عمال ممالک محروسه هر یک در محل اختیار خود بحقیقت رسیده نگذارد که احدی جبرا" تکلیف اسلام بزنان و پسران و دختران ارامنه نماید و ظهور تخلف از فرموده را موجب بازخواست دانند و در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر جمادی الاول سنهٔ ۱۱۵۴ .

عرضه داشت کمترین بندگان داعی قذر خلیفه اوچ کلیسیا ایروان بذروهٔ عرض عاکفان دربار کیوان مدار میرساند که چون درینوقت زن ارمنی مسلمان میکنند خواهی و نخواهی بنکاه خود بر آورده و بچه‌هائی که قبل ازین آن زن مزبور داشته بود ایشان هم جبرا" مسلمان مینمایند و دیگر بعضی مردمان هستند که هر جا که دختر و پسر خوب روی و مقبول بدست آید ایشان دستگیر نمایند جبرا" مسلمان میکنند درینباب ستم بحال ذمی فقیران میرسانند صاحبی ام و قبله گاهی ام دولتمند و صاحب مروت است در باب مقدمهٔ مزبور بهرنحویکه تدارک و مقرر فرمایند از انقرار معمول و چون واجب بود دو کلمه جرآت عرض نمود باقی امر فرمان و لطف احسان دولتمند و ابد مدت الاعلی است.

[ظهر]

سواد مطابق الاصل است، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین، عبده رضوان،

سواد مطابق الاصل است و اصل در نزد بندهٔ درگاه ضبط است، [مهر]:

Ղազար կաթողիկոս, ՈՒՃՁ

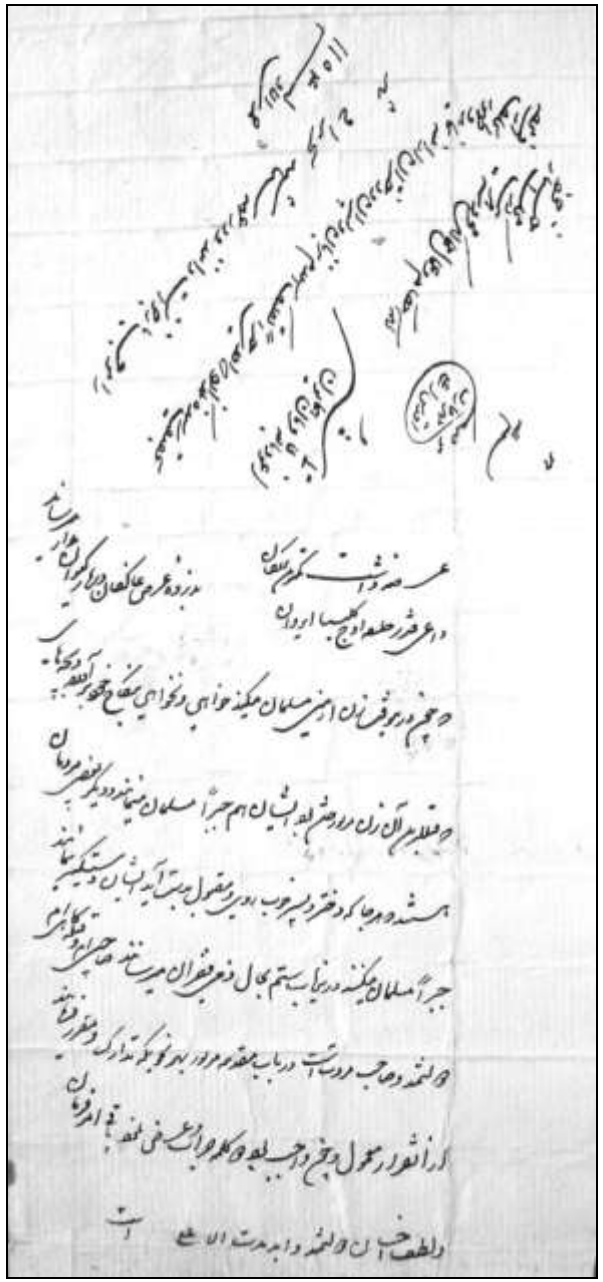

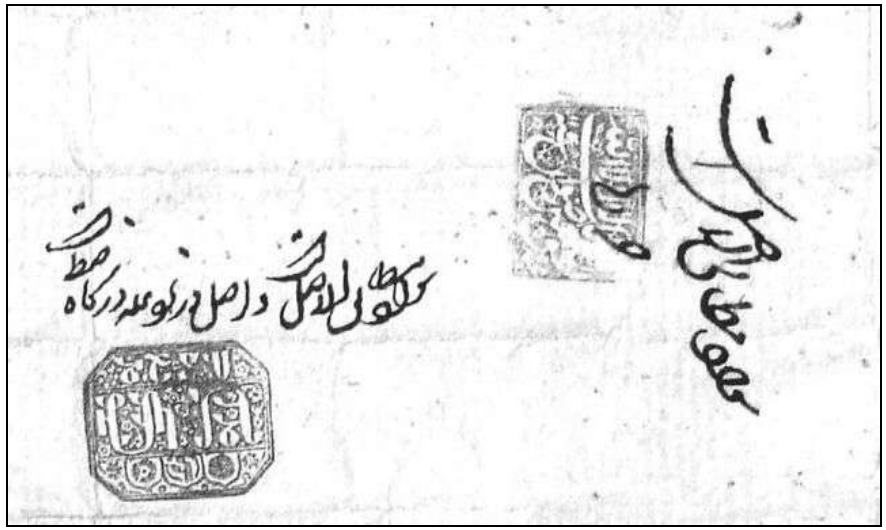

Document 18

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 375a

بسم الله

مهر: [مظهر لطف الهی نادر است ۱۱۴۸]

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه حکام دارالسلطنة اصفهان و تفلیس و تبریز و همدان و نخجوان و غیره نظر بمراتب معروضه بهیچوجه من الوجوه دخل در دین و مذهب ارامنه ننموده جمعی که از آنطایفه بمذهب فرنگ میروند هر گاه بدلالت و منع عمدةالمسیحیه صاحبعریضه متقاعد نشوند هر یک در محل اختیار خود تنبیه و نگذارند که فرنگیان آنجماعت را فریب داده از دین و ملت ارامنه آنها را بیرون برند که بازخواست خواهد شد و درینباب حسب المسطور مقرر دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر جمادی الاول سنهٔ ۱۱۵۴ .

عرضه داشت کمترین بندگان داعی قذر خلیفه اوچ کلیسیا ایروان بموقف عرض ایستادگان محفل ارم تزیین و مجلس بهشت آئین مبارک

الاعلی میرساند که چون برخلیفه‌گی ممتاز و ضابط دین ارامنه باین پیره غلام دعاگو مفوض و سرافراز فرموده اند لهذا بر خود واجب نموده که آنچه امور سانحه که منافی دولت ابد مدت رو دهد بعرض ایستادگان پایهٔ سریر اعلی رساند که اگر عرض نکند خود را نمکبحرام میدهند قربان خاکپای مبارکت بروم چون محل توقف این غلام نزدیک ملکیت روم و فرنگ است و هم خود بلد اطوار ایشان است درمیان پادشاه فرنگ نیز قانون هست که بهر ولایت باصلاح پاتریک ارسال و روانه نمایند که پاتریک مزبور رفته در آنولایت سکنه و جماعة ارامنه فریب میدهند و امید استمالت داده باین حیله و تزویر هر کدام را میگردانند فرنگ مینمایند و دیگر روزبروز باینتغریب از ولایتهای جاسوسی نمایند بهر احوالات که هر جا ظهور رسد نوشته و روانه پادشاه خود ایشان نمایند و در جولفای اصفهان و تفلیس قریب نصف رسیده که فرنگ شده است همچنین در بلاد همدان و تبریز و نخجوان و گنجه و دربند پاتریکهای مذکور جزوی کاری مینمایند قربانت بروم مدعای اینغلام محض ضابط دین ارامنه نیست بلکه ولایت خرابی و نقصان مال دیوان میشود متوجهات رونده‌گان نیز به باقی مانده‌گان ارامنه متوجه میگردد تاب نمینمایند آنها نیز خراب و برطرف میکرد استدعاء آنکه اگر تدارک باحوال ارامنه نکرد رفته رفته ارامنه را ضعیف و خراب مینمایند کوتاهی و نمکبحرامی اینغلام خواهد بود و بنابر آنکه قبلهٔ عالم و عالمیان بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس ارفع همایون الاعلی رقم قضا شیم بسرافرازی اینغلام مرحمت گردد که حکام دخل امور دین ارامنه نفرموده هر کس از ارامنه که فرنگ شده باشد اینغلام او را منع و اگر حرف اینغلام متقاعد نکرده و سواد رقم مبارک مطاع را نزد حاکم و ضابط آن محال ارسال که فریب داده اند ایشان که فرنگ میشوند چیزی بعنوان رشوه نگیرد باینگونه ارمنی را مال و خان بجهة دیوان اعلی ضبط و خودشرا اخراج بلاد نمایند که توفیر مال دیوان حاصل گردد. باقی امره الاعلی.

[ظهر]

[مهر]:...

ثبت ارقام مطاعه شد.

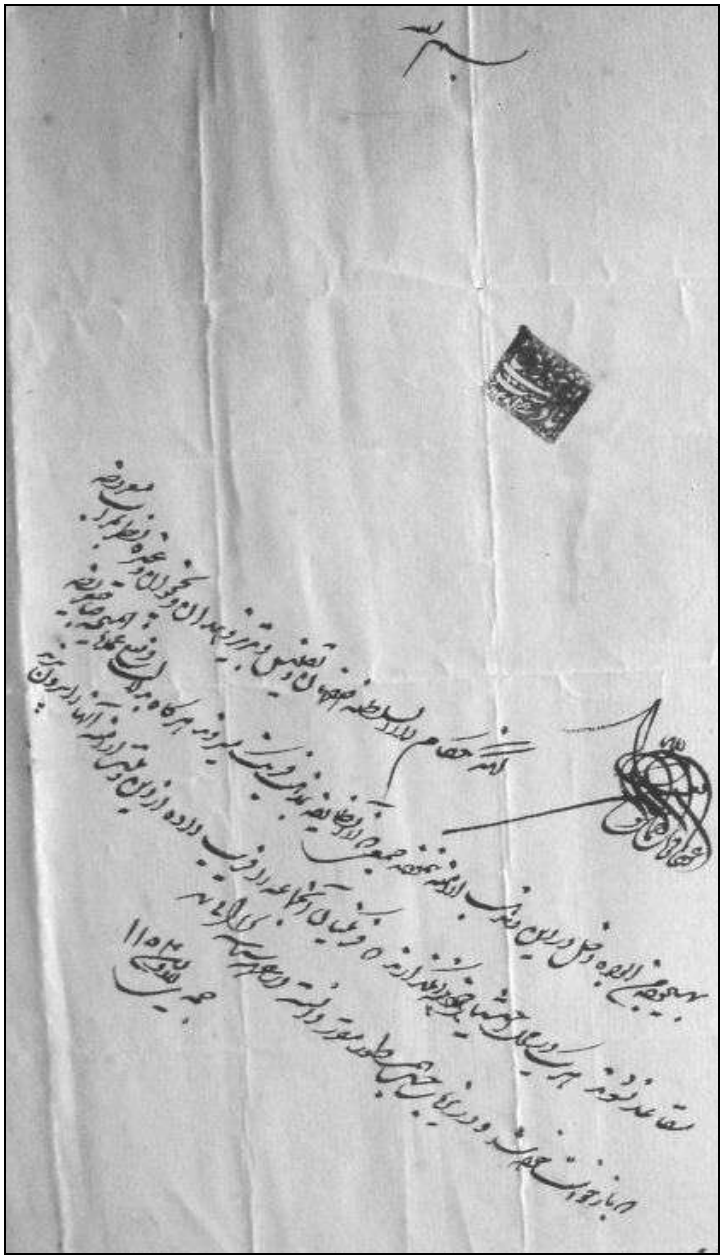

عرضه داشت [illegible]

بموقف عرض اشرف اقدس [illegible] محض ارم تزیین مجلس بهشت آیین [illegible]

داعی قدیم خلیفه [illegible] کلبی ایروانی

که بر خلیفه که ممتاز و ضابط این ارامنه باین بره غلام دعاگو مفوض سرافراز فرموده اند از جمله واجب نموده که آنچه امور [illegible]

رود بعرض اشرف اقدس [illegible] که اگر عرض نکند خود را نمک حرام میدهند خاقان خاکپای مبارک بروم چیز [illegible] توقف این غلام نزدیک

مملکت روم و فرنگ است و هم خود بلد الطوار این ولایت در میان پادشاه فرنگستان قائم است که بهر ولایت با صلاح [illegible] ارسال

و روانه نمایند که با تریک [illegible] در آن ولایت سکنه و جمعیت ارامنه فریب میدهند و امید [illegible] دلها باین صورت [illegible]

فرنگ نمایند و دیگر روز بروز با تیقوب از ولایتهای جاسوس نمایند بدانوالدت که هر جا ظهور رسد [illegible] پادشاه [illegible]

و در رو بلغای اصفهان و تفلیس قریب نصف رسیه که فرنگ شده است [illegible] در بلاد همدان و تبریز و نخجوان و گنجه و در بندیا تریکها [illegible]

کاری نمایند قبایح بروم بدعای این غلام محض ضابط دین ارامنه نیست بلکه ولایت خیانت و نقصان مال دیوان [illegible]

تزیه باقی مانده کان ارامنه متوجه میگردد و تاب نمیاورند آنها نیز [illegible] در طرف میگردد [illegible] اگر تدارک احوال ارامنه [illegible]

ارامنه [illegible] ضعیف و [illegible] نمایند [illegible] این غلام [illegible] دعا [illegible] بمقدس فرق مبارک [illegible]

رقم قضا شم بسر افراز این غلام مرحمت کند که [illegible] دخل امور دین ارامنه [illegible] هر کس از ارامنه که فرنگ شده [illegible] این غلام [illegible]

اگر [illegible] این غلام [illegible] رقم مبارک [illegible] حاکم [illegible] آن [illegible] ارسال [illegible] فریب دلها [illegible] که فرنگ میشوند [illegible]

بعنوان رشوه [illegible] و [illegible] دیوان [illegible]

Document 19

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 376

بسم الله

[مهر] : مظهر لطف الهی نادر است ۱۱۴۸

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون آنکه آنچه صاحبعریضه از رعایای اوچکلیسیا و جهریق و غیره محال مزبوره خواه قدیم خواه جدید جمع آوری نماید و آنچه از ولایات روم دلالت نموده بیاورد که رعیت محل دیگر نباشند احدی مزاحمت بحال آنها نرسانیده گذارد که بشغل رعیتی و آبادی محال مزبوره قیام نمایند و در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر جمادی الاول سنهٔ ۱۱۵۴ .

عرضه داشت کمترین بندگان داعی قذر خلیفه اوچکلیسیا ایروان بموقف عرض ایستادهگان دربار کیوان مدار میرساند که چون در دولت ابدمدت بندگان اقدس الاعلی بعنایت ذوالجلال نظام و نسق و عدالت ولایت بر قرار داده و شب و روز بدعاگوئی دوام دولت قاهره اشتغال دارم و همیشه عدالت و نظام شهنشاهی ظل آلهی قلمی در ولایت عثمانلو و کوردستان روانه مینمایم بدولت قبله گاهی ام امید و استمالت میدهم رعایای ولایت مزبوران بامید استمالت بندگان اعتقاد نماید کوچانیده بیاورم قریهٔ اوچ کلیسیا اوشکان فرنگ مصدره ایروان و قریهٔ جهریق نخجوان ساکن نمایم که چون محل آبادانی قلیلی دارد که بدولت قبلهٔ عالم و عالمیان قرای مزبوران آباد شود توفیر مال دیوان گردد بعضی کسان آمده رعایای مزبور جبرا" از دهات بیرون نموده و نقل قرای دیگر مینمایند و بنابرین رعایای مزبور دل شکسته میشود باز فرار و مراجعت مکان اصلی مینمایند اختیار کمترین ساقط کرده و نقصان مال دیوان میشود استدعاء آنکه بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس ارفع همایون الاعلی دولتمند است دو کلمه سایه دست عنایت مقرر و شفقت فرمایند که بکدام رعایای که بنده دلالت نموده آورده باشم کسی مزاحمت بحال ایشان نرساند که فارق‌البال در قرای مزبور ساکن شوند. باقی امره الاعلی.

[ظهر]

[مهر]:...، [مهر]: Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ

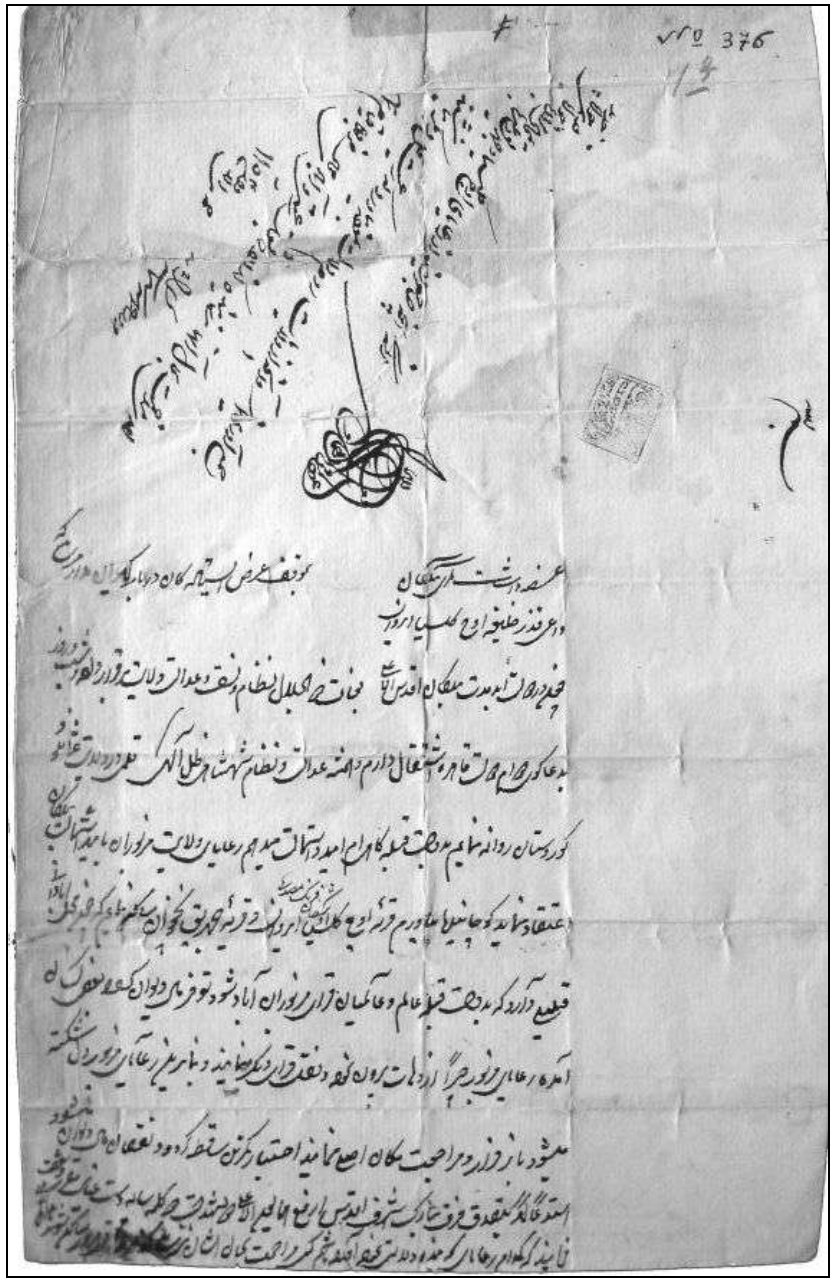

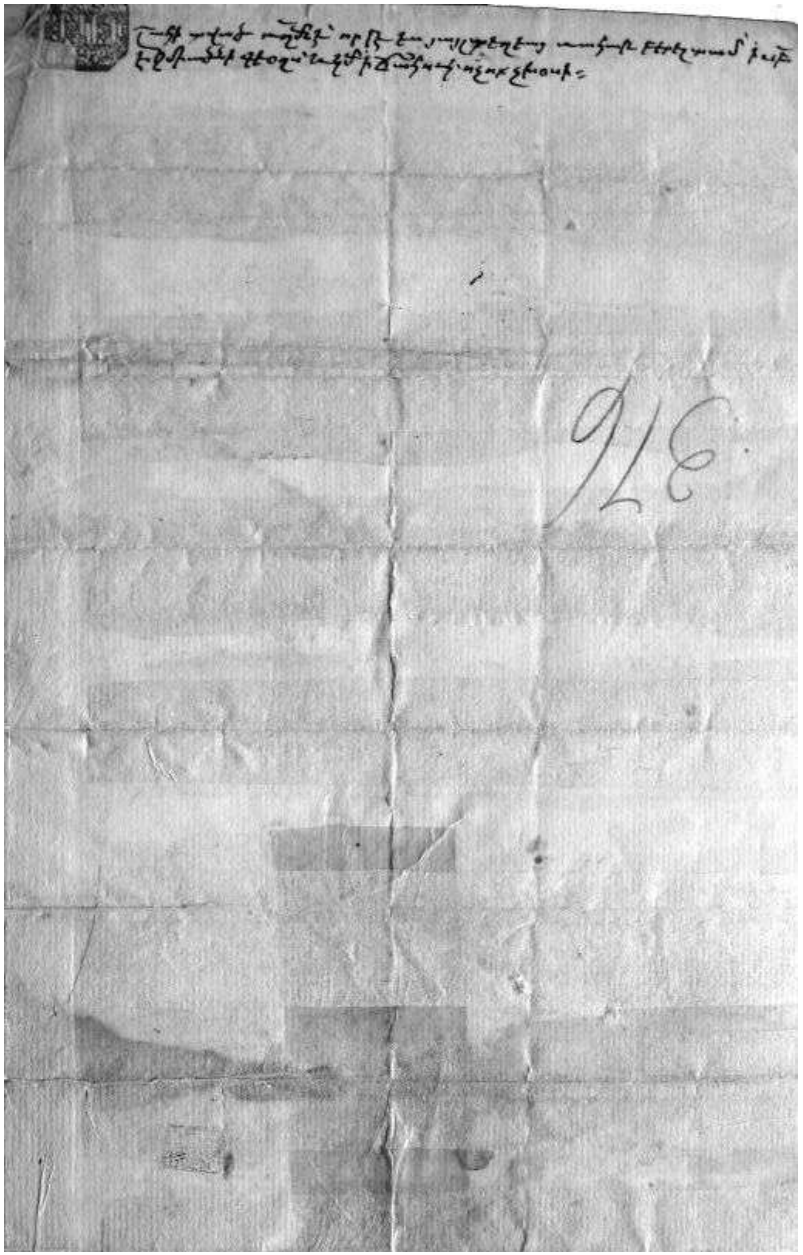

Document 20

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 377

بسم الله

موضع مهر مبارک اشرف اقدس اعلی مطاع

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه اهالی شرع انور و ضابطان و عمال دیوان و ریشسفیدان ... بهیچ وجه من الوجوه دخل و تصرف در مذهب سیاه‌کلاهان و ارامنه ننموده گذارند که موافق آداب و قوانین مذهب خود عمل نمایند و مقرر آنکه کلانتر و ملک و عموم ارامنه حسب المسطور مقرر دانسته از فرموده تخلف نورزند و دخل در امور مزبوره ننمایند و در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر جمادی الاول سنهٔ ۱۱۵۴ .

عرضه داشت کمترین بندگان قذر خلیفهٔ اوج‌کلیساء ایروان

بذروهٔ عرض ایستادگان دربار کیوان مدار میرساند که چون قانون قدیم در میان مذهب ارامنه خویش خود بنکاح آوردن و زن طلاق دادن و دیگری آوردن و دو نفر زن گرفتن کتاب از بندگان فتوا نمیدهد و هر یکی از دین و راه بیرون حرکت مینمایند کمترین را بر سر ایشان مآمور هستم که منع و نظام ایشان میدهم تا حال کسی در آیین مذهب ما دخل و رجوعی نمی شده حال بعضی از گماشتگان و عمال و ریش‌سفیدان جماعة اسلامی و بعضی از طایفهٔ ذمی بعضی از مردمان ارامنه صاحب می‌شده باینگونه خلافحساب که خویشان بنکاح آورده و زنها طلاق داده و غیره حرکت بیجای نمایند و بعضی از سیاه‌کلاهان که وکیلان اینجانب دخل نموده مابین ایشان نموده اموال دعاگوی مفقود و برطرف و نمیگذارند ایشان مطلع نماییم صاحب‌کاری نموده و بعضی از خواندگان اسلامی از ملت ارامنه نکاح میکرده که فتوا میداده درینباب کل نقصان و ستم بحال فقیران میرساند استدعاء آنکه از کرم عمیم بندگان آنکه دو کلمه شفقت و عنایت و احسان فرمایند که بدستور قدیم کسی از مذهب اینجانب دخل ننموده مزاحمت نرسانند که هر آنیة دعای خیر حاصل گردد. مافی امره الاعلی.

[ظهر]

هو

۱) سواد مرتب مواد مطابق لاصل الاصیل الاعلی.

حرره العبد الداعی محلمهر حاجی رضوان ایروانی

۲) سواد رقم مبارک مطاع مطابق سواد است که بمهر عالیحضرت حاجی رضوان ملاحظه و مطابقه شد.

حرره الداعی [مهر]:... ۱۱۵۴ .

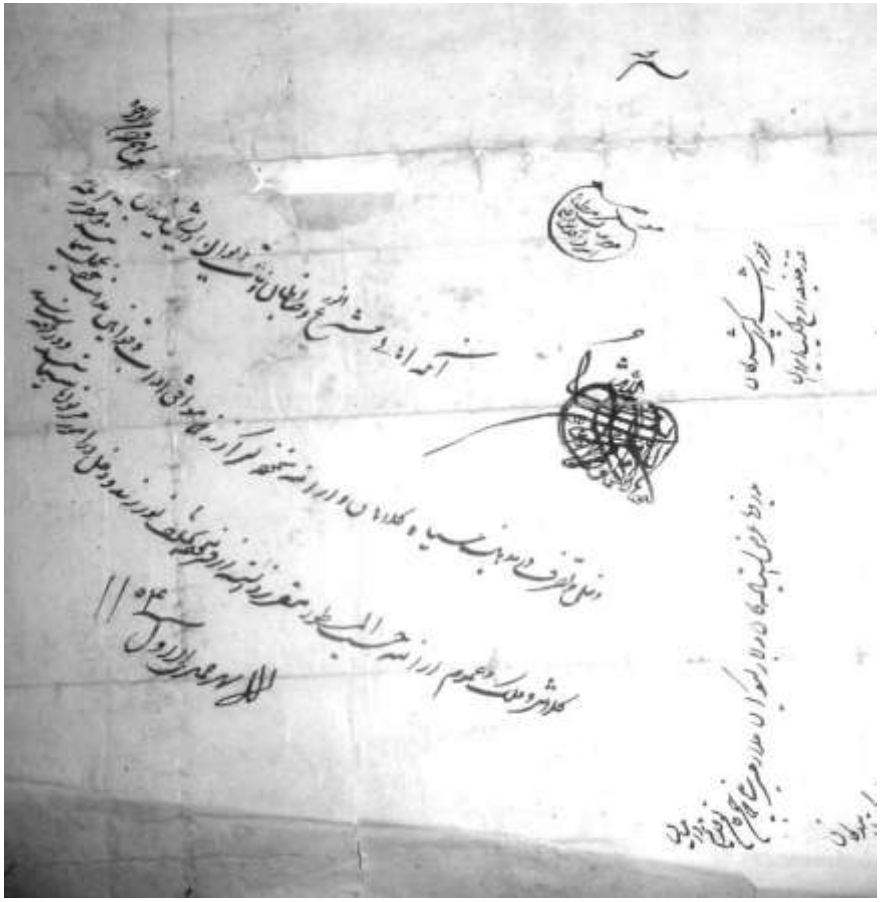

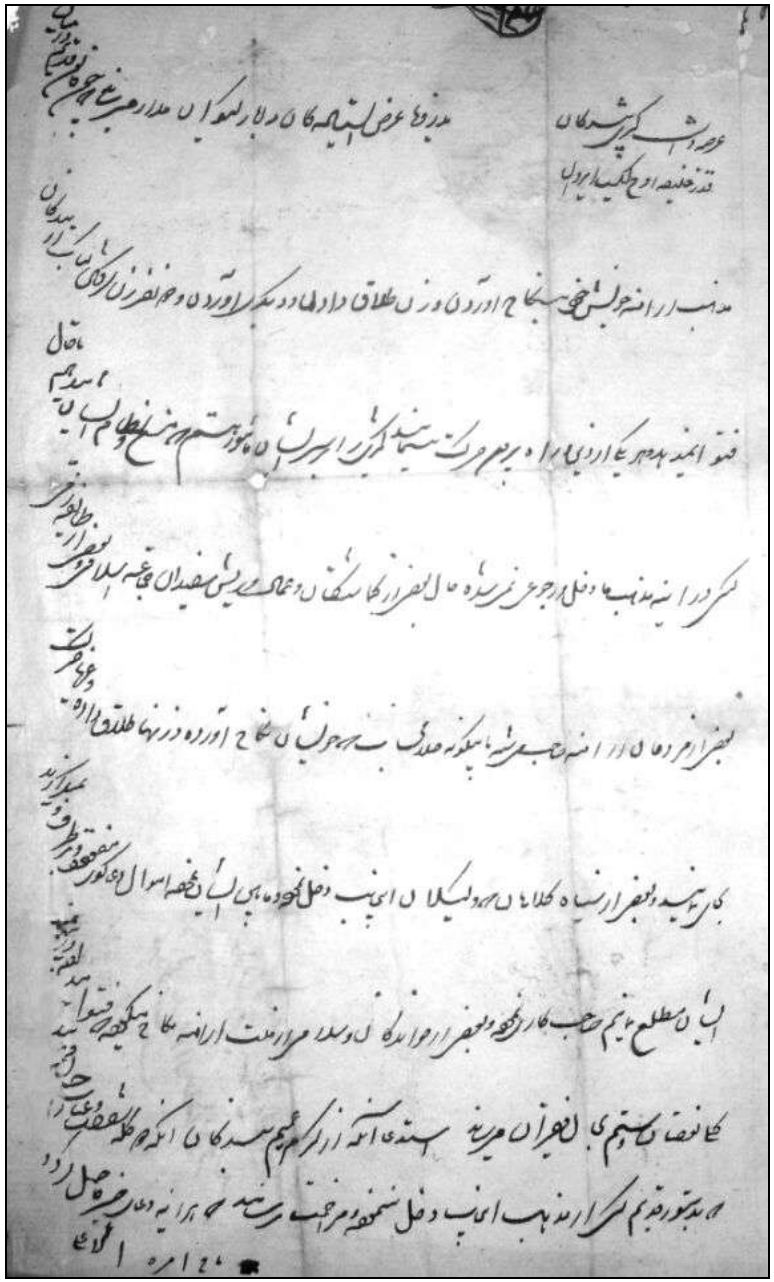

Document 21
Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 378a

[مهر]: مظهر لطف الهی نادر است ۱۱۴۸.

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و عمال محال ایروان نظر بمراتب معروضه هر گاه حسب‌الحکم مطاع مقرر نشده باشد که راهدار در محلمزبور سکنی نماید در هر مکان که سکنی راهداران همه وقت معین و معمول بوده در همانجا سکنی و بخلاف حساب مزاحم حال رعایای محلمزبور نگردیده زیادتی و شلتاق بر ایشان ننمایند و در عهده شناسند. تحریرا" فی شهر جمادی الاول سنهٔ ۱۱۵۴ .

عرضه داشت کمترین بندگان داعی قذر خلیفهٔ اوچ کلیسیا ایروان بذروهٔ عرض ایستادگان دربار کیوان مدار میرساند که در ایام قدیم در قریهٔ اوچ کلیسا راهدار نمی‌نشسته بود جای دیگر نشسته بودند درینوقت راهدار می‌آید در میان قریهٔ مزبور نشسته آینده روندهٔ اوچ‌کلیسیا و دیگر رعایای قریهٔ مزبور مزاحمت میرسانند چون رعایای قریهٔ مزبور ارامنه دارند بهر تعدی تکلیف نمایند ستم بحال فقیران میشود استدعاء آنکه بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس ارفع همایون الاعلی دولتمند و صاحب‌مروت است دو

کلمه سایه دست عنایت شفقت و احسان فرمایند که باز قدیم هر جا که راهدار نشسته بوده آنجای باشند در کار ایشان عمل و بامر ماموری قیام نمایند که هر آنیة دعای خیر بجهة ذات اقدس حاصل گردد. مافی امره الاعلی.

[ظهر]

ثبت ارقام مطاعه شد، [مهر]: . [مهر]: Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ

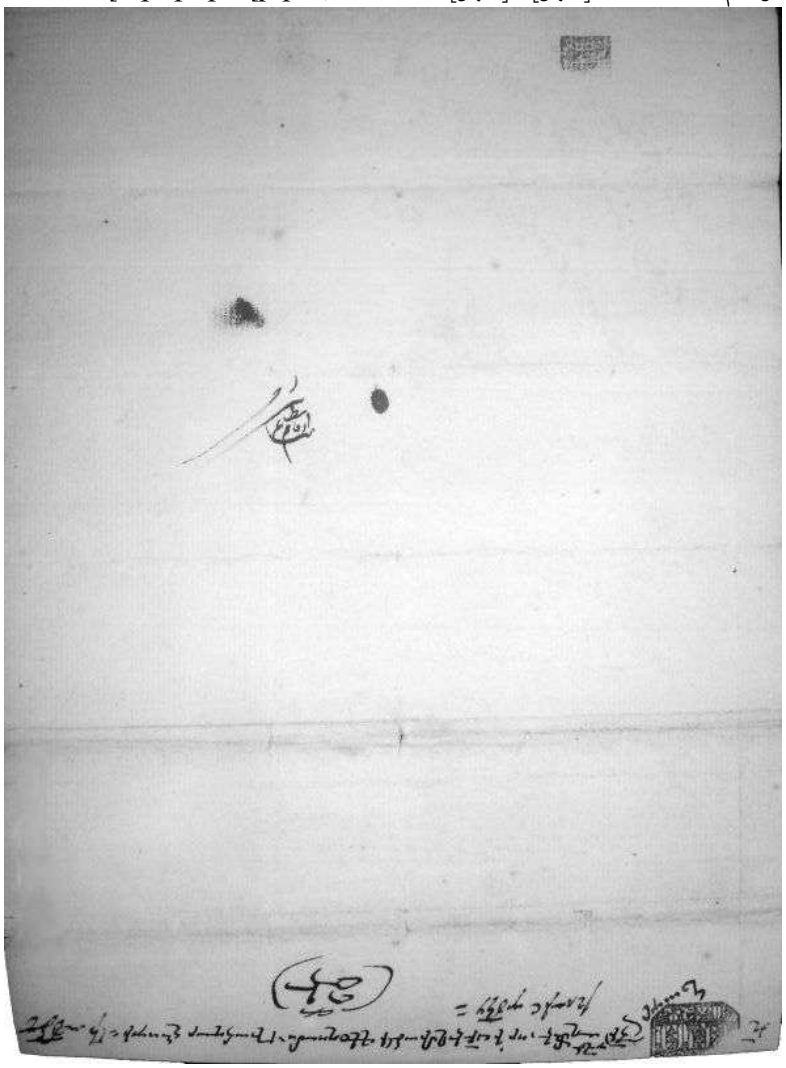

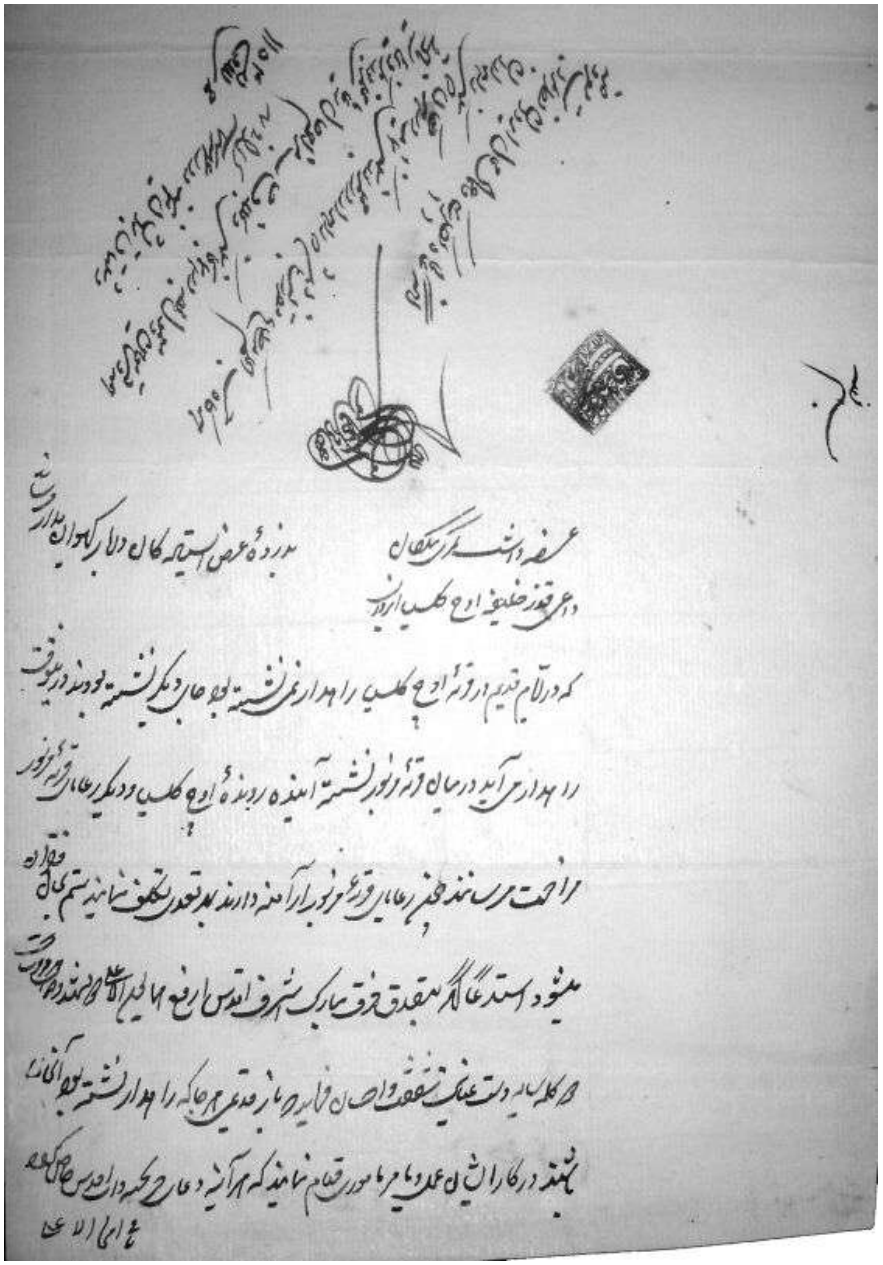

Document 22
Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 379

بسم الله
[مهر]: مظهر لطف الهی نادر است ۱۱۴۸.

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه نظر بمراتب معروضه احدی از غازیان کامیاب دین و غیر هم بدون حکم مطاع و حجت حسابی و دفتری خودسر بهیچوجه من الوجوه متعرض احوال رعایای قرای اوج‌کلیسا و محال متعلقهٔ صاحبعریضه نگردد که ظهور تخلف از فرموده موجب بازخواست غلام خواهد بود و در عهده شناسند.
تحریرا" فی شهر جمادی الاول سنهٔ ۱۱۵۴ .

عرضه داشت کمترین بندگان داعی قذر خلیفهٔ اوج‌کلیسا ایروان بذروهٔ عرض عاکفان دربار کیوان مدار میرساند که چون شب و روز بدعاگوئی دوام دولت ابد مدت بندگان دارم استدعاء و نیازمندی آنکه بتصدق فرق مبارک دو کلمه رقم اشرف اقدس همایون الاعلی مقرر و شفقت فرمایند که بدست هر کدام رقم مبارک مطاع و یا سند حسابی نداشته باشد و یا برات دیوانی اگر بطرف دیوان و اگر صادر ولایت بجهة نقد و جنس و هیمه و کاه و غیره با رعایای قریهٔ اوج‌کلیسا و اوشکان و فرنگ و مصدره ایروان و قریهٔ جهریق نخجوان که قدیم سکنهٔ کمترین است بخلافحساب کسی چیز مطالبه ننمایند و احوال فقیران ستم نرسانند گذارند که مرفهٔ حال و فارغ البال بامر رعیتی و کار خود مشغول و بدعای خیر بجهة ذات اقدس حاصل گردد. عند الله و عند الرسول ضایع نخواهد شد. مافی امره الاعلی.
[ظهر]
ثبت ارقام مطاعه شد، [مهر]:...

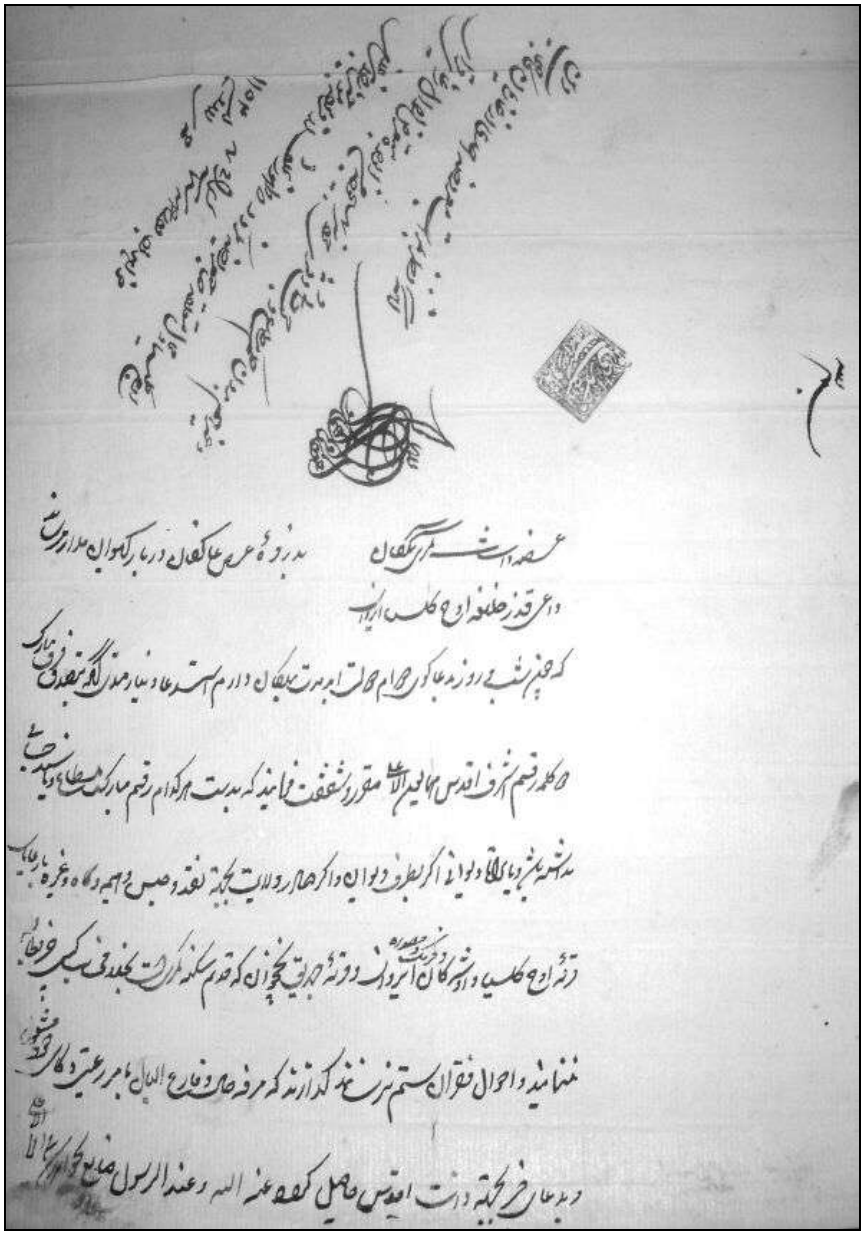

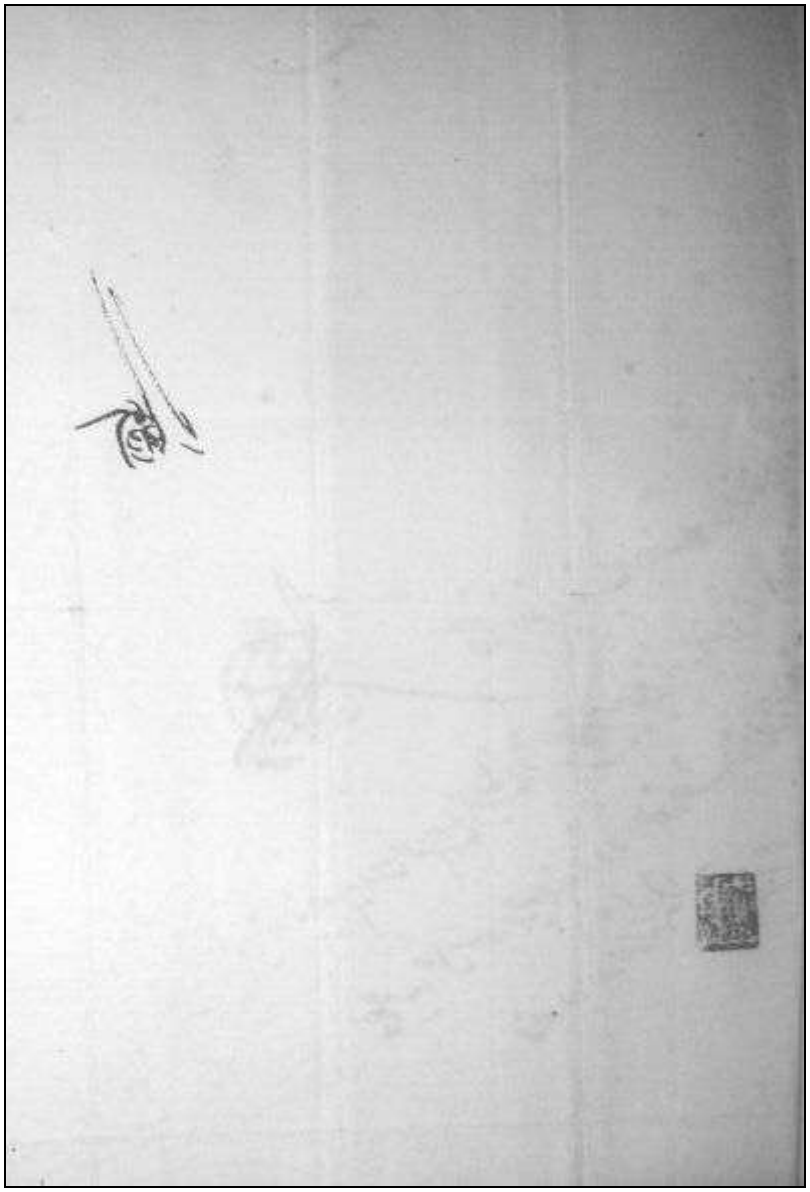

Document 23

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 380

بسم الله تعالی

[مهر]: بسم الله، نگین دولت و دین رفته بود

چون از جا بنام نادر ایران قرار دادخدا

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه حکام و عمال ولایات در باب فرنگیان مزبور که عمدة القسیسین خلیفه عرض نموده که ارامنه را بمذهب فرنگ در می‌آوردند و بولایت فرنگ میفرستند از قراریکه عمدة القسیسین مومی الیه اعلام میکند و سیاهه میدهد هر یک در محل اختیار خود از انقرار ازیشان ترقیمان بازیافت نمایند که من بعد متعرض حال ارامنه و مزاحم تمشیت و آئین ایشان نشوند و درینباب قدغن لازم دانسته نوشته و اعلام خلیفهٔ مزبور را درین امر اعتبار و امضاء نموده لوازم امداد و اعانت بتقدیم رسانند و احدی را مجال تخلف و تمرد ندهند و درعهده دانند.
تحریرا" فی شهر شعبان المعظم سنهٔ ۱۱۵۴ .

عرضه داشت کمترین بندگان داعی پیره غلام قذر خلیفه اوچ کلیسیا ایروان بموقف عرض مقیمان قوایم سریر عرش نظیر اقدس اعلی میرساند که قربانت شوم از آنجا که برذمة عبودیت بندگی هر یک از بندگان و غلامان این آستان مروت نشان ممالک محروسهٔ ایران واجب و لازم است که در هر امری از امور مراعات اصلاح دولت دوران عدت نموده نظر بانتظام خود را بهیچوجه معاف نداشته حقیقت احوال و اوضاع ان مملکت و سکنهٔ عجزهٔ انولایت را که ودایع بدایع حقند کل هو حقه بعرض بازیافتگان سرادق جاه و جلال رسانند لهذا برعالمیان ظاهر است که پاتریکهای فرنگ خواه در ولایت روم و خواه در مملکت اروس و خواه در غیره ولایتها از راه جاسوس که خائن میدانند بولایت خود نمیگذارند و رو نمیدهند از ترس اشکار نمی شوند تبدیل میگردند حالا در ولایت ایران همچنین سربلند شده اند که بیخوف و بی پروا سر خود بهر جا میروند همچنانکه از پاتریک ایشان‌ها آمد و رفت مینمایند و بحضور بندگان اقدس اعلی آمده‌اند که روشناس و زیاده فتنه نموده مردم ارامنه را فرنگ نمایند. قربانت شوم پاتریکهای مذکور در

هر ولایتها و شهرها که اقامت نموده‌اند همگی صاحبان زر بوده حاکم هر جا را بقوت زر دادن بخود رام نموده از حرف ایشان بیرون نمیروند مردم ارامنه را بحیله و فریب فرنگ مینمایند رفته رفته ملت فقیران خلل یافته ضعیف و بدفعات کسانی که فرنگ می‌شوند بولایت فرنگ رفته ساکن و نقصان مال دیوان می‌شود و حاکم هر ولایت بسبب سست گرفتن باز روزبروز فرنگ می‌شوند . قربانت شوم در خصوص مراتب مذکوره رقم مبارک شفقت و احسان فرموده اند نهایت حاکم هر ولایت طرفداری نموده حکم جهانمطاع جاری نمی‌شود در بالا خدا و در پاین سوای مرحمت اقدس اعلی امید و پناهی نیست هر کس خادم دین خود است استدعاء آنکه عدالت و مرحمت ولینعمت عالمیان اظهر من الشمس است در بارهٔ بندگان فقیران ترحم فرموده در ولایتها به غلامان ضابط مقرر فرمایند که در اوچ کلیسیا داعی پیره غلام که به تفصیل قلمی نموده بحاکم هر ولایت در خصوص مذکور ارسال نموده در هر جا که از طایفهٔ ارامنه فرنگ شده باشند تفحص و بدست آورده اموال و نقود ایشانرا به سرکار ولینعمت عالمیان روحی فداه اخذ و ضبط نموده و تنبیه نمایند تا حکم ولینعمت عالمیان جاری و عبرت دیگران بوده دعای خیر حاصل گردد باقی امره الاعلی.

[ظهر]

[مهر]: ...، ثبت ارقام مطاعه شد، [مهر]: Ղազար կաթողիկոս, ՌՃՁԶ

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله حکام و عمال ولایات و ارباب و تیمان مرزبان و عمدا و اعیان و علما و اعلام سکنه
که از اهمیت امر تجدید فرنگ و مرآورده و ولایت فرنگ میشوند از وزرا و عمدا و اعیان و علما و اعلام
و بیاهمیت هر امر که مختصار خود از نفوذ ارزان تعالی بافت نمیشود و مشغول حال از اهل و دوام
آیین ایشان نشوند و در این باب قدغن لازم دانسته و نوشته و اعلام خلیفه مرزبان بدون امر اعتبار و اضافه دارم
امر او واعانت بتقدیم رسانند و اصرار ایشان کلف و تردد ننمایند و در عهده دانند کلاً و جزماً
حرره فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۵۳

عرضه داشت کمترین بندگان
داعی سره غلام قدر خلیفه اوج کلیسا ایروان

بموقف عرض مقیمان قوایم سریر عرش نظیر اقدس ع

میرساند

که قرابت شوم از آنجا که بر ذمت عبودیت بندگی هر یک از بندگان و غلامان این آستان مروت نشان ممالک محروسه ایران واجب و لازم است در هر امری از
امور مراعات صلاح دولت و آن عتبه نموده نظر بانتظام خود و بهم معاف نشده تحقیق احوال و اوضاع آن مملکت و سکنه عمده آن ولایت را در دوایر بدایع اجتهاد کلی
بعرض بارگاه تمکین سرادق جاه و جلال رسانند لهذا بر عالیان ظاهر است هر پاتریکیای فرنگ خواه در ولایت روم و خواه در مملکت اروس و خواه در عمده ولایتها
از راه جاسوسی که خاین میدهند بولایت خود میگذارند و رو میدهند از ترس آشکارا نمی شوند تبدیل میکردند حالا در ولایت ایران همچنین سربلند شده اند و بی خوف
پاپ و اسقف بهر جا میروند همچنانکه از پاتریک ایشان ها آمد و رفت مینمایند و بحضور بندگان اقدس ع آمده اند و روشناس و زیاده فتنه و مردم را امر فرنگ نمایند
قرابت شوم پاتریکیای مذکور در هر ولایتها و شهرها اقامت نموده اند هیچ صاحبان زر بحاکم هر جا بقوت زر دادن بخود رام نموده از خود ایشان پرداخته نمیرند
مردم را امر را بحیله و فریب فرنگ مینمایند رفته رفته ملتی فقیران خلل یافته ضعیف و بدفعات تابع فرنگ میشوند بولایت فرنگ رفته ساکن
و نقصان مال دیوان میشود و حاکم هر ولایت بسبب سست گرفتن باز روز بروز فرنگ میشوند قرابت شوم در خصوص مراتب مذکوره رقم مبارک
شفقت و احسان فرموده اند نهایت حاکم هر ولایت طرفداری نموده حکم بهیچ مطاع جاری نمی شود در بالا خدا و در پایین نوری حرمت
اقدس ع امیدوار هستند هر کس خادم دین و خدمت است اگر عدالت و مرحمت و نعمت عالیان اظهر من الشمس است درباره بندگان فقیران ترحم فرموده
ولایتها بغلامان ضابط مقرر فرمایند در اوج کلیسا داعی سره غلام که بتفصیل قلمی نموده بحاکم هر ولایت در خصوص مذکور رسال نموده در هر جا که
از طایفه ارامنه فرنگ شده باشند تفحص و بدست آورده اموال و نقود ایشان را به سرکار و نعمت عالیان روحی فداه اخذ و ضبط نموده
مشیه نمایند تا حکم و نعمت عالیان جاری و عبرت دیگران بوده دعای خیر حاصل گردد

پاپ امره الاعلی

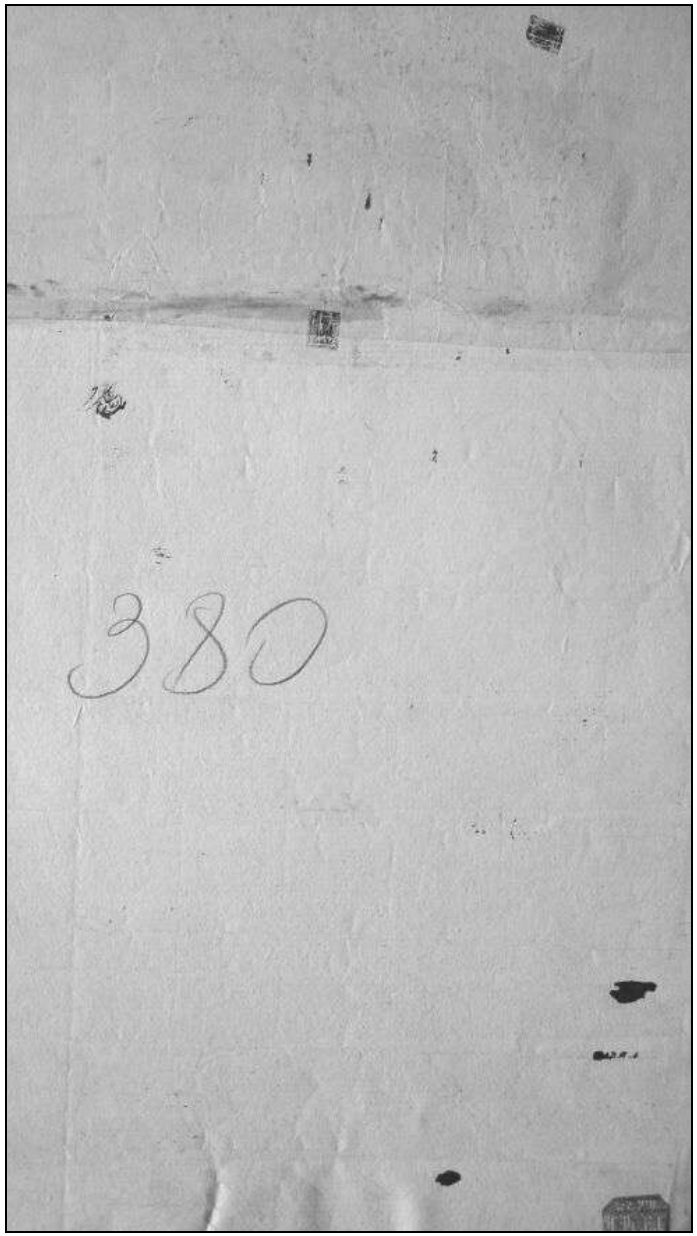

Document 24

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 378b

بسم الله

موضع مهر مبارک اقدس اعلی

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و عمال محال ایروان در هر باب بنحویکه از قدیم الایام دستور تعیین مکان راهدار و معمول ولایت بوده از همانقرار بعمل آورند و رسم بدعت و تازه محدث نسازند و از فرموده تخلف نورزند و در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر صفر المظفر سنهٔ ۱۱۵۶ .

عرضه داشت کمترین بندهگان داعی پیره غلام قذر خلیفه اوچکلیسیا ایروان

بموقف عرض ایستادگان دربار کیوان مدار اشرف اعلی میرساند که چون راهداران الکای ایروان آمده در قریهٔ اوچکلیسیا سکنی نموده شب و روز در شراب خوردن و مست لایعقل شده بخانهای رعایا رفته انواع بیحساب نموده اهل و عیال فقیرانرا مزاحمت رسانیده عرض و سیرت رعایا در دست انها مانده و از قدیم الایام دستور و معمول نبوده که راهدار در قریهٔ مزبور سکنی نماید و راهداران از قدیم الایام در قریهٔ آغجهقلعه و طالیش کردلر ساکن شده باز هم انجا سکنی دارند و بچهار طرف آدم تعیین نموده که در هر جا بار تردد نماید راهداری معمولی را گرفته و در قریهٔ اوچکلیسیا چیزی که راهداری ازو بازیافت شود غیر از پنبه بعمل نمیآید و هر که پنبه را ابتیاع بهر راه که برد راهداری معمولی را بشوارعدار مهمسازی مینمایند و راهداران که در قریهٔ مزبور سکنی مینمایند سوای اینکه اذیت انها برعایای بیچاره رسیده رجوعی ندارند و قبلازین کمترین دعاگوی اینمراتب را بخاکپای تولیهٔاسای مبارک عرض و در طبق عرض کمترین داعی مقرر شده بوده که راهداران آنجا سکنی ننمایند بمضمون رقم مبارک مطاع عمل ننموده متقاعد نشدند استدعا دارد مجددا" رقم مبارک مطاع آفتاب شعاع شفقت و مرحمت شود که راهدار الکای مزبور از قدیم الایام .... سکنی نموده باشند آنجا سکنی نموده و عجزا و فقراء رعایای قریهٔ اوچکلیسیا را مزاحمت

نرسانند که هر آنیه حصول دعای خیر خواهد گردید. مافی امره الاعلی.

[ظهر]

سواد مطابق اصل است و اصل در نزد داعی درگاه ضبط است .

ثبت ارقام مطاعه شد.

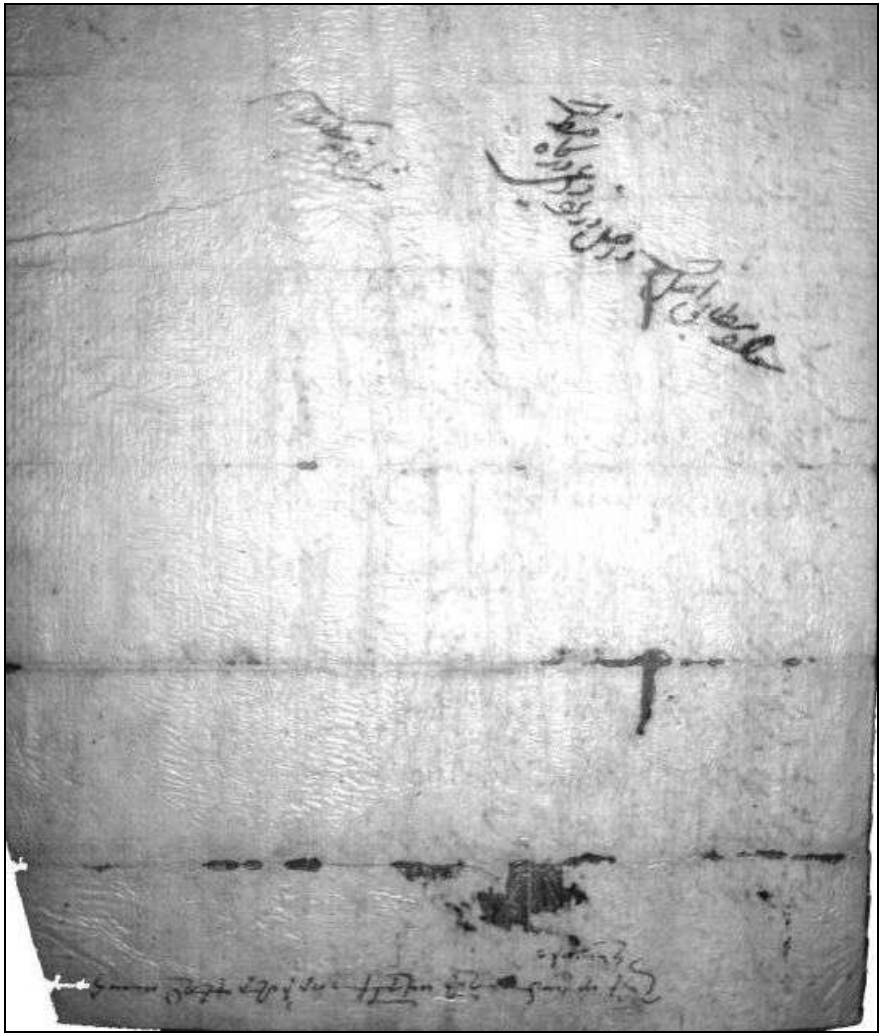

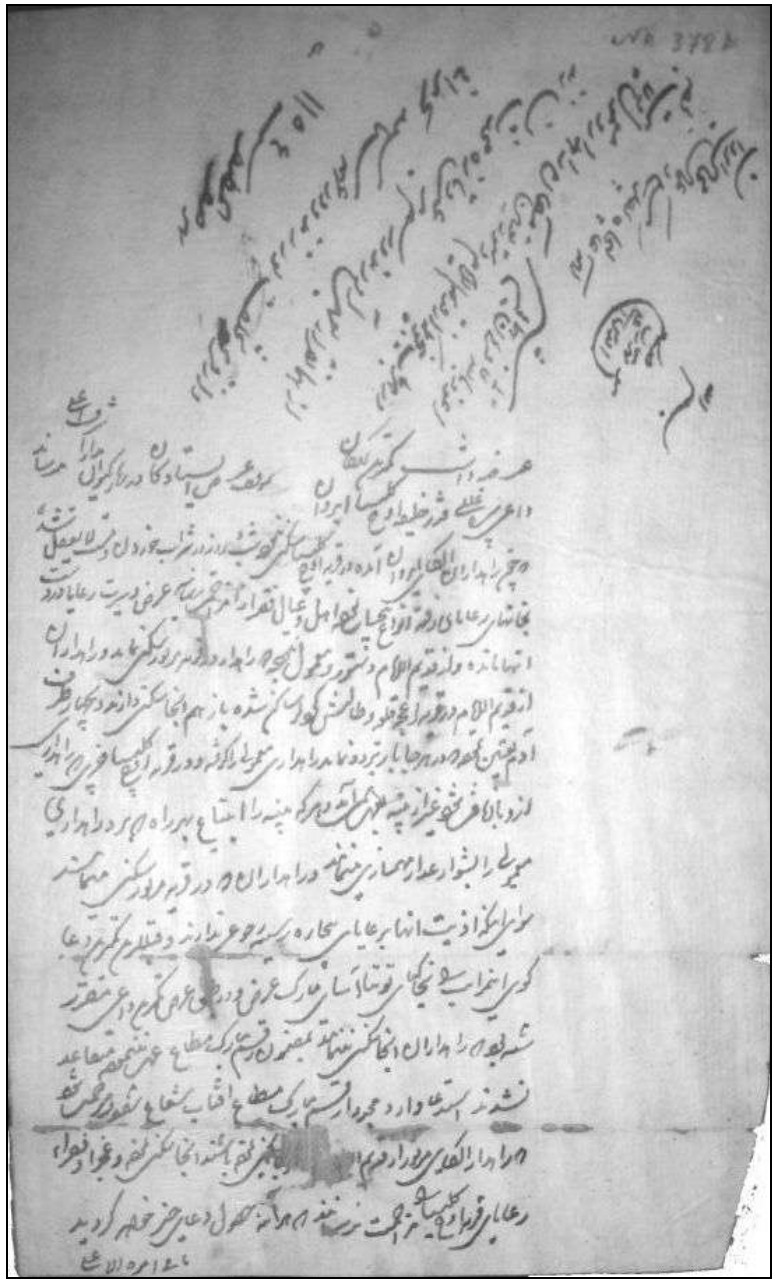

Document 25

Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 223

بسم الله

[مهر] :بسم الله، نگین دولت و دین رفته بود چون ازجا
بنام نادر ایران قرارداد خدا

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه هرگاه عارض از قدیم الایام رعیت محال دیزاق و مدت سی چهل سال باشد که در آنجا ساکن و متوجهات و حقوق دیوانی او موافق بازدید ممیزین در آنجا ابواب جمع بوده باشد احدی از مردم شیروان بخلافحکم و حساب شلتاق و دست اندازی بدو ننماید و در عهده شناسد.

تحریرا" فی شهر محرم الحرام سنه ۱۱۵۸ .

عرضه داشت کمترین بندگان سردار و ملک ارمنی ساکن دوزخ بموقف عرض بازیافتگان پایهٔ سریر خلافت مصیر عرش نظیر اقدس اعلی میرساند که قربان خاکپای مبارکت شوم کمترینان ابا و اجداد و اصل وطن کمترین در دوزخ بوده است و از ایام رومی کمترین رفته چند وقت در شیروان سکنی نموده و باز که کوکبهٔ همایون اعلی که به گنجه تشریف آوردند کمترینان باز آمده به دوزخ و رعیتی خود مشغول بوده و متوجهات دیوانی را مهمسازی نموده و حال جماعة شیروان آمده جبرا" کمترین را میخواهند که ببرند قربانت شوم اصل کمترینان دوزخیست استدعا آنکه رقم مبارک آفتاب شعاع شفقت و مرحمت شود که دیگر جماعت شیروان رجوعی نداشته گذارند که مرفة الحال بدعاگوئی مشغول باشیم . مافی امره الاعلی.

[ظهر]

ثبت ارقام مطاعه شد. [مهر]...

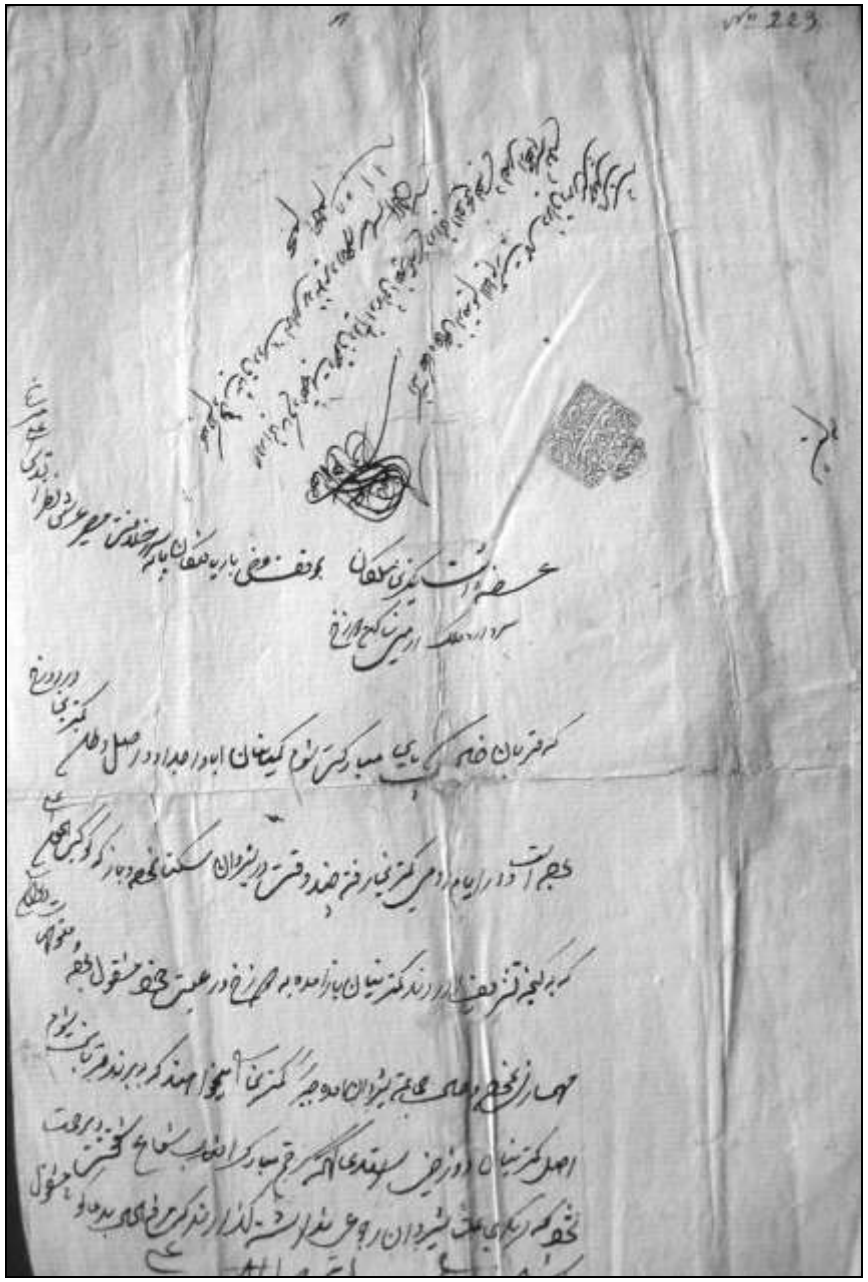

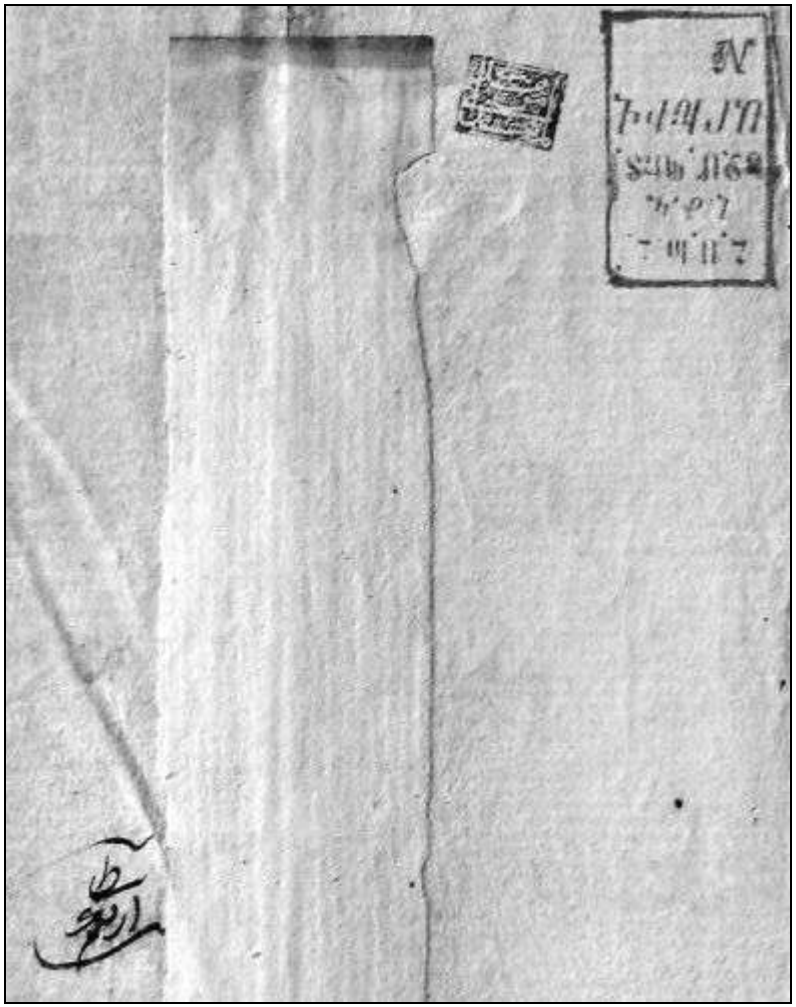

Document 26
Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 218

هو
بسم الله
[مهر] :بسم الله، نگین دولت و دین رفته بود چون ازجا

بنام نادر ایران قرارداد خدا

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه ضابط محال مزبور بحقیقت رسیده اسب عارض را بر وفق حساب بازیافت و تسلیم نموده احقاق حق نماید و رفع جبر نماید و در عهده شناسد.
تحریرا" فی شهر محرم سنه ۱۱۵۸ .

عرضه داشت کمترین بندگان ذادور مسیحی دیزاقی
بموقف عرض ایستادگان پایهٔ سریر عرش نظیر اقدس اعلی میرساند که چون موازی یکراس اسب کمترین ابراهم نام مسیحی وکیل گنجور به چاپار داده از در خانهٔ خود که قیمت اسب کمترین شاید شش تومان زیاد میشود رفته مطالبه نموده اورده عوض اسب کمترین اسب داده بعد از آن پشیمانی گردیده آمده جبرا" و قهرا" اسب را نیز کشیده برده برحق این فقیر ستم صریح است استدعاء از کرم عمیم بندگان روحی فدای اقدس آنست که عنایت و مرحمت فرموده بعهدهٔ اصلانعلی بیک ده باشی نسقچی که حسب الرقم مقرر است در محال خمسه می‌باشد حقیقت مراتب رسیده احقاق حق و رفع جبر و زیادتی نمایند که هر آنیه دعاء خیر حاصل گردد. مافی امره الاعلی.
[ظهر]

[مهر]:...

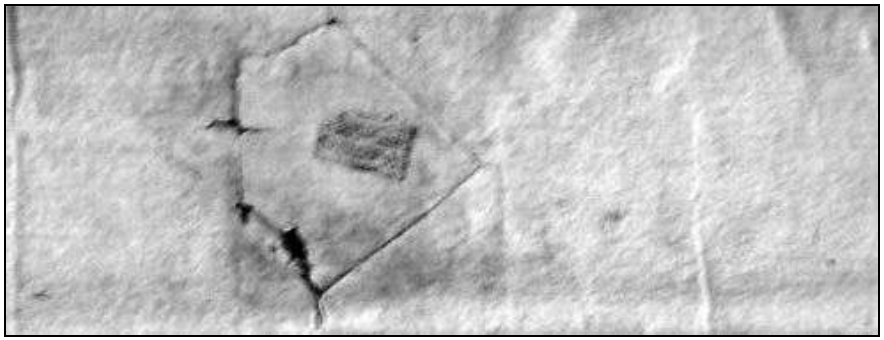

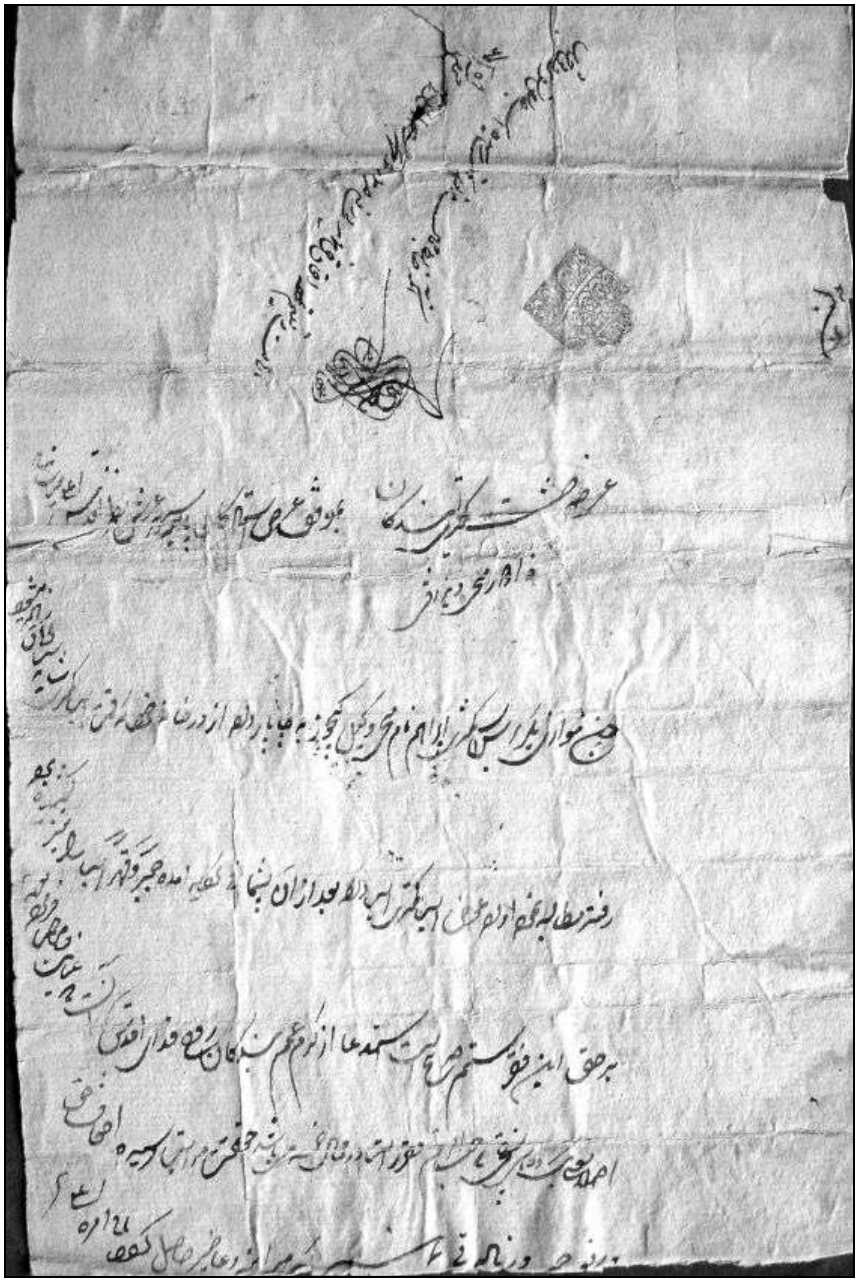

Document 27

Archive of Catholicosate, f. 4, Doc. 41a

موضع مهر مبارک

اعوذ بالله تعالی فرمان همایون شد آنکه بنابر شفقت بینهایت شاهانه و مرحمت بیغایت خسروانه در بارهٔ زبدة القسیسین و الرهبانیان میناس خلیفهٔ قراکلیسا و حسن خدمات او و نظر بمضامین ارقام مطاعه سلاطین جنت مکین روم و ایران قریهٔ قراکلیسیا مزبور وقف کلیسیا و ساکنین قریهٔ مزبوره خدمتکار کلیسیا از متوجهات دیوانی معاف می بوده اند نواب همایون ما نیز بهمان دستور ایشانرا از تکالیف دیوانی بعلت گرفتن جزیه و سایر متوجهات و صادریات و عوارضات و چوپانبیکی و غیره معاف و مسلم فرمودیم که متوجهات خودشان و املاک مزبور را صرف کلیسیای مزبور و ساکنین آن نمایند و سوای قریهٔ مزبور هر جا که کلیسیا مذکوره املاک وقفی داشته باشد آنها برین دستور معاف فرمودیم. عمال ایروان متوجهات قریهٔ مزبوره و املاک وقفی دیگر کلیسیای مزبور را از ابواب‌جمع خود وضع دانسته چیزی مطالبه ننمایند و از فرموده تخلف نورزند و مقرر فرمودیم که سیاه‌کلاهان کلیسیای مزبور که بجهة بعضی امور باطراف و جوانب آمد و شد می‌نمایند چاپاران و راهداران شوارع در عرض راه و ولایات متعرض آنها نشوند و قریهٔ چون در سرحد واقع اکثر اوقات اوباش و قطاعان طریق از سمت روم بآنها مزاحمت میرسانند حاکم ولایات ایروان و حاکم خوی و دنبلی متوجه بوده در ورود آنها لازمه اعانت بعمل آورند و حکام ولایات گذارند که ایشان بدستور خود بایکدیگر سلوک کرده در اینخصوص بآنها متعرض نشوند و مقرر فرمودیم که از مترددین بدون جهة دیوانی حبه و دیناری ازیشان مطالبه نکرده مزاحمت نرسانند و رعایای قریهٔ مزبور هر جا که سکنی نموده باشند کوچانیده بوطن اصلی خود آورده که مرفة الحال و فارق‌البال بدعای دوام دولت بیزوال ابدی الاقبال اشتغال نمایند و در عهده دانند. تحریرا" فی شهر شوال المکرم سنهٔ ۱۱۵۹.

[ظهر]

۱)محل مهر،

۲) نوشته شد، محل مهر،

۳) ثبت سرکار آذربایجان شد، محل مهر،

۴) ثبت سرکار ... شد، محل مهر،

۵) ثبت سرکار عساکر شد، محل مهر،

۶) صح، محل مهر،

۷)ثبت سرکار عراق شد، محل مهر،

۸)ذامع اصل الاصیل الاقدس المطاع الاعلی مطابق. [مهر]:...

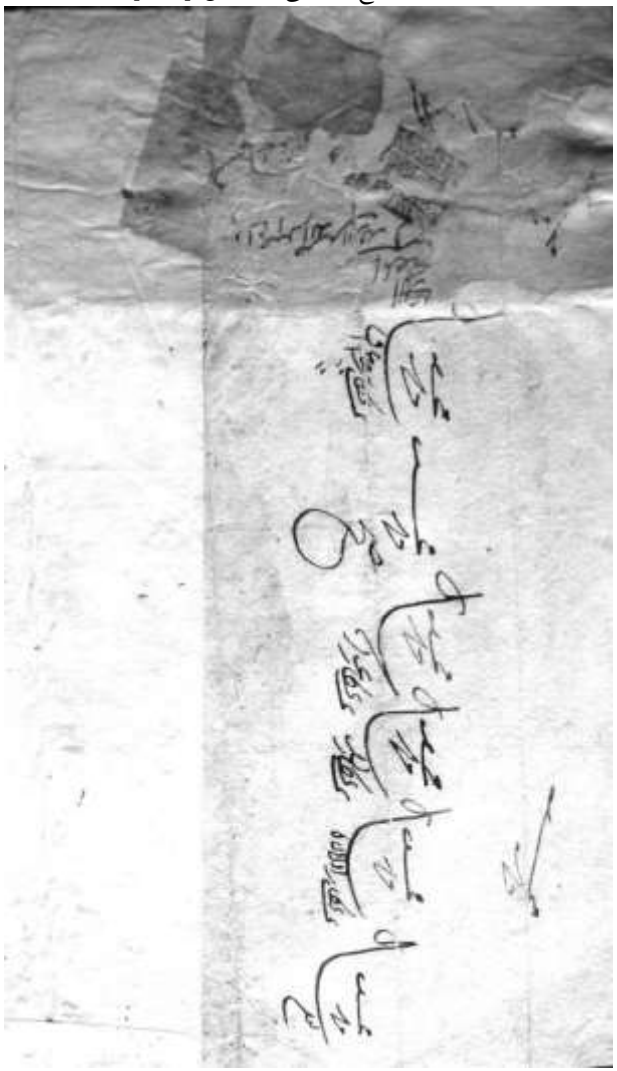

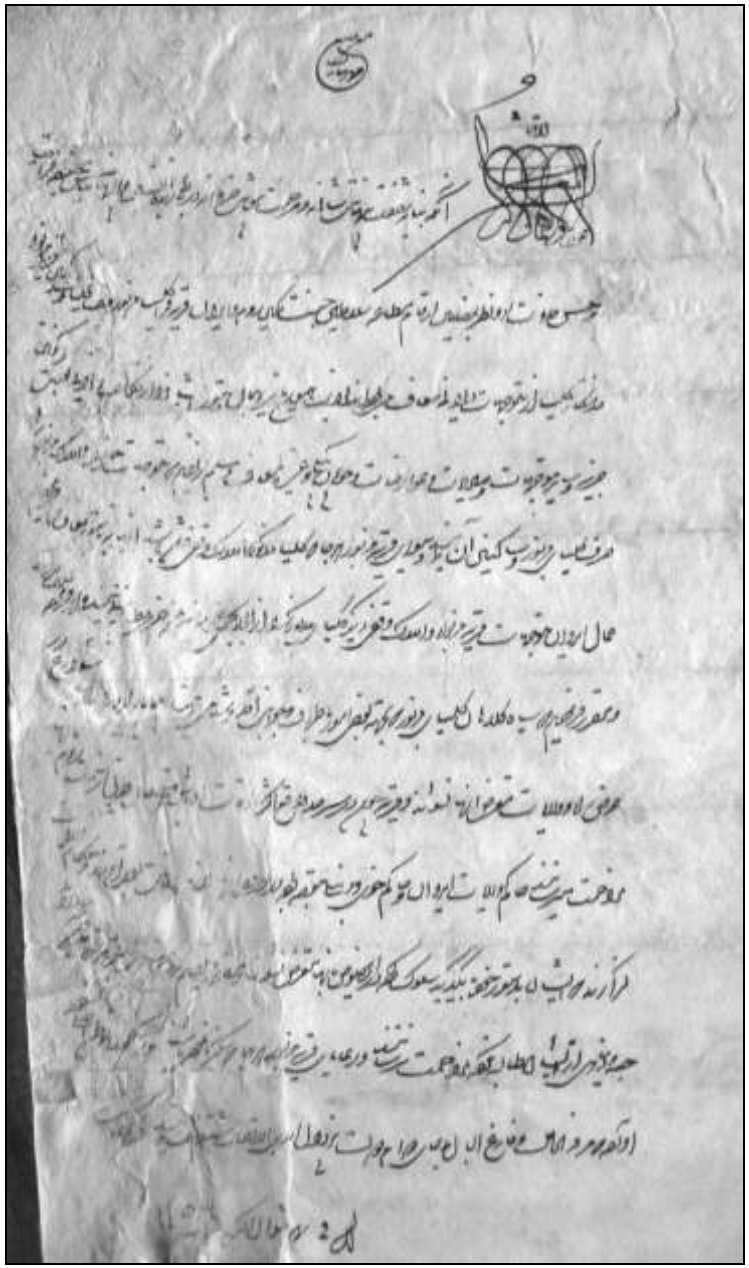

Document 28

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 396

هو الله تعالی

[مهر]:... ابراهیم

لا اله الا الله

الملک القوة الله

فرمان والا شد آنکه چون درینوقت عمدةالاعاظم المسیحیه خلیفه قذر خلیفهٔ اوج‌کلیسای ایروان بعرض اقدس رسانید که از قدیم دستور بوده که احدی از جدیدالاسلام بخویش و اقوام خود که در میان طایفهٔ ارامنه میباشند دعوا و گفتگوئی نمی‌نموده لهذا مقرر فرمودیم که موافق ضابطه قدیم احدی از جدید الاسلام بخویشان ارامنهٔ خود گفتگو و دعوائی ننموده مزاحمت باحوال آنها نرسانند عالیجاه بیگلریبگی و ضابط و عمال و کلانتران و کدخدایان ایروان در هر باب از قرار فرموده معمول داشته احدی را مجال تمرد و تخلف ندهند قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۱۲ شهر ذیحجه الحرام سنهٔ ۱۱۶۱ .

[ظهر]

۱) [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبیین

۲) [مهر]:...

۳) نوشته شد، [مهر]: عبده علیرضا

۴) ثبت سرکار عراق شد [مهر]:...

۵) صح، [مهر]:...

۶) ثبت سرکار فارس شد [مهر]:...

۷) ثبت سرکار خراسان شد [مهر]:...

۸) [مهر]:...

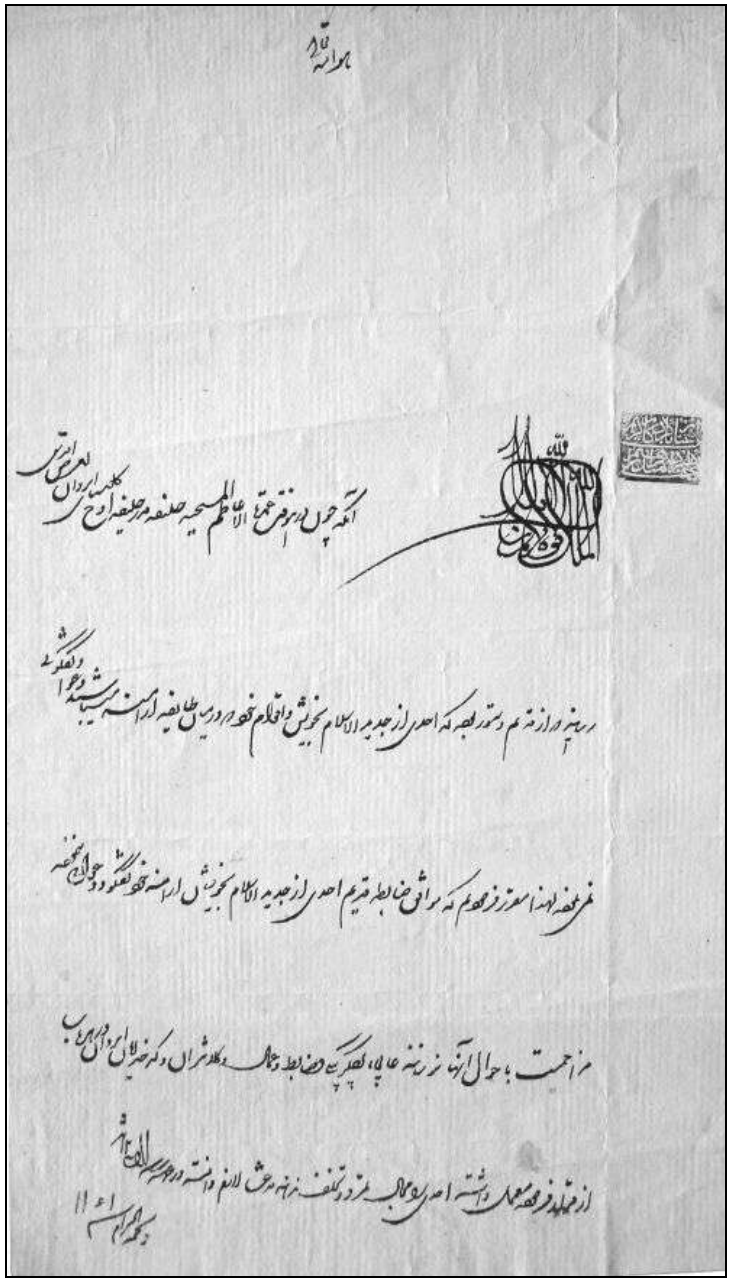

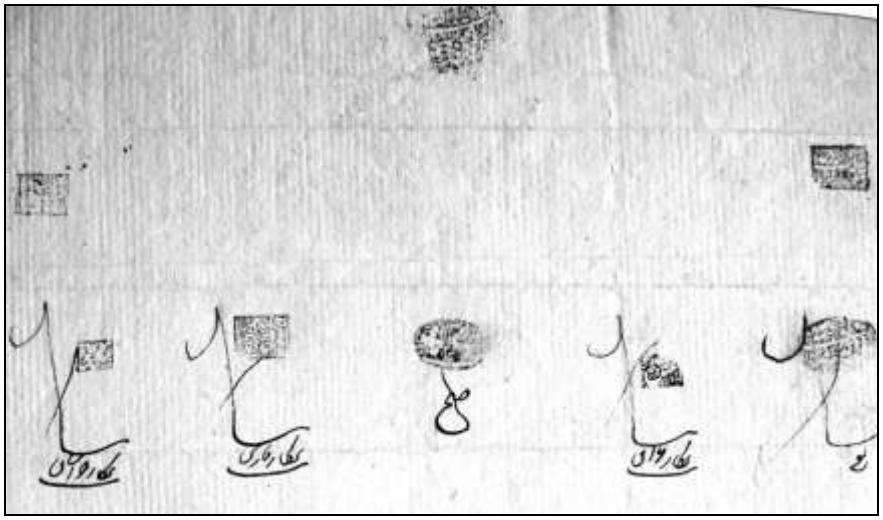

Document 29
Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 398a

بسم الله تعالی
[مهر]:... ابراهیم
لا اله الا الله الملک القوة الله

فرمان والا شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و عمال و کلانتران و کدخدایان ایروان بشفقت شاهانه سرافراز گشته بدانند که درینوقت عمدةالاعاظم العیسویه خلیفه قذر خلیفهٔ اوچکلیسیای ایروان بعرض اقدس رسانید که قرای مفصلهٔ ذیل: قریهٔ اوچکلیسیا، قریهٔ اوشکان، قریهٔ فرنگ، قریهٔ مصدره متعلق بسیاهکلاهان اوچکلیسیا و در حوالات بآنها زیادتی و اجحاف مینمایند و چون خاطر اقدس متعلق بمراعات احوال خلیفهٔ مشارالیه و جماعت مزبور میباشد لهذا باید که متوجهات و حقوق دیوانی حسابی رسد قرای مزبور را از آنها بازیافت و بعلت مطالبه رسد دیگران و سایر شلتاقات مزاحمت باحوال آنها نرسانیده صادری که بموجب رقم اشرف از دیوان اعلی حواله و مقرر شود باید که رسد حسابی قرای مزبور را باطلاع و

صوابدید خلیفهٔ مشارالیه حواله و بازیافت نموده اجحاف و زیادتی ننمایند قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.
تحریرا" فی ۱۲ شهر ذیحجه الحرام سنهٔ ۱۱۶۱ .
[ظهر]
۱) [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین ...،
۲) [مهر]:...،
۳) نوشته شد، [مهر]:... عبده علیرضا،
۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]: عبده حیدر،
۵) صح، [مهر]:... علیرضا ابن امام قلی،
۶) ثبت سرکار فارس شد، [مهر]:...،
۷) ثبت سرکار خراسان شد، [مهر]: عبده محمد قلی،
۸) [مهر]:...

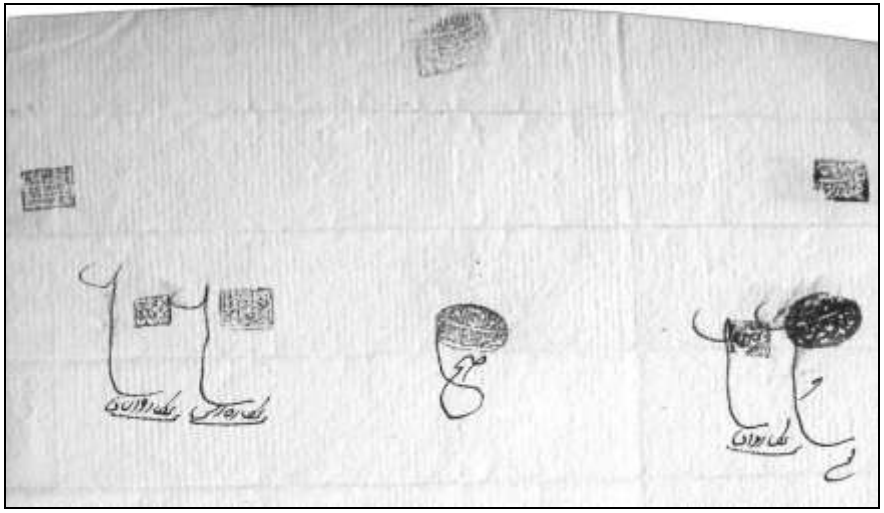

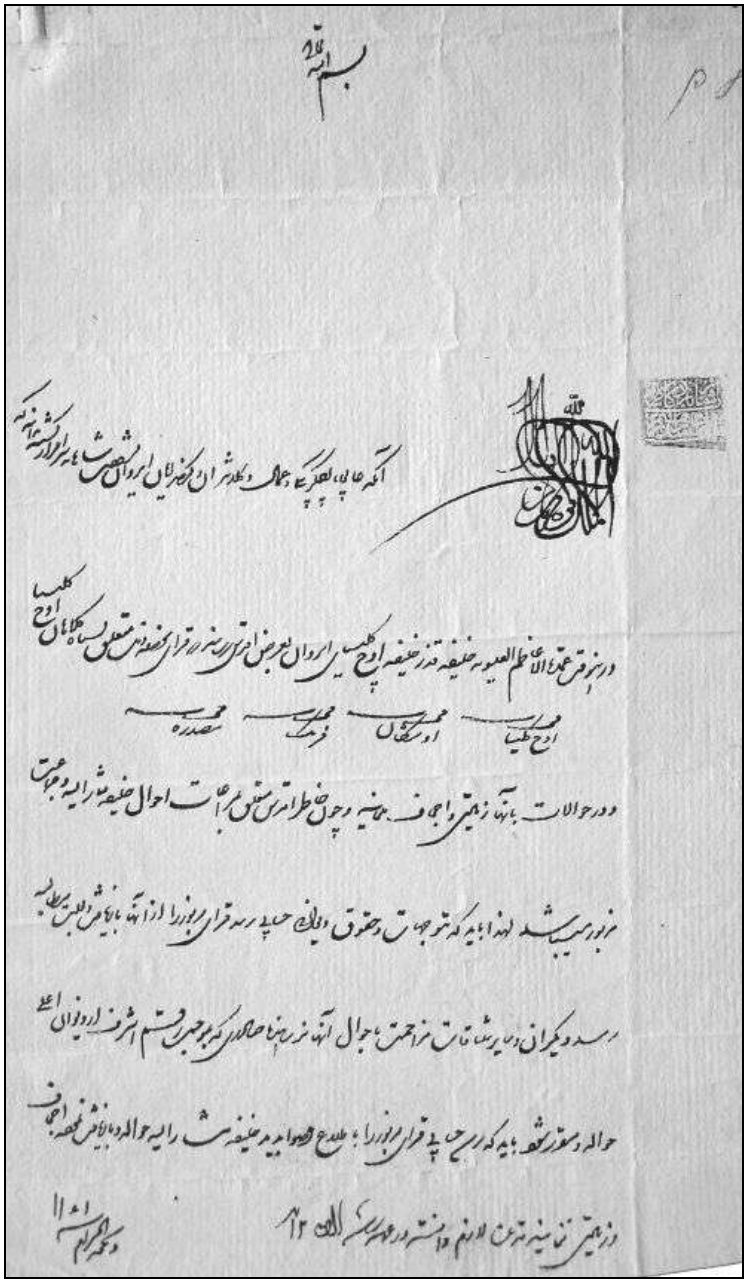

Document 30

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 399

بسم الله تعالی

[مهر]:... ابراهیم

لا اله الا الله الملک القوة الله

فرمان والا شد آنکه چون درینوقت عمدةالقسیسین خلیفه قذر خلیفهٔ اوچ‌کلیسیای ایروان بعرض اقدس رسانید که هر جا پسر و دختر خوب که از جماعت ارامنه هست جماعت مسلمان بجبر برده مسلمان می‌کنند. لهذا مقرر فرمودیم که احدی از جماعت مسلمان بجبر دختر و پسر ارامنه را نبرده و تصرف نکند. عالیجاه بیگلربیگی و عمال و کلانتران و کدخدایان ایروان در هر باب حسب المقرر معمول داشته ظهور خلاف فرموده را مورد باز خواست دانند و از جوانب قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۱۲ شهر ذیحجه الحرام سنهٔ ۱۱۶۱ .

[ظهر]

۱) [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین ...،

۲) [مهر]:...،

۳) نوشته شد، [مهر]:... عبده علیرضا،

۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]: عبده حیدر،

۵) صح، [مهر]:...،

۶) ثبت سرکار فارس شد، [مهر]:...،

۷) ثبت سرکار خراسان شد، [مهر]: عبده محمد قلی،

۸) [مهر]:...

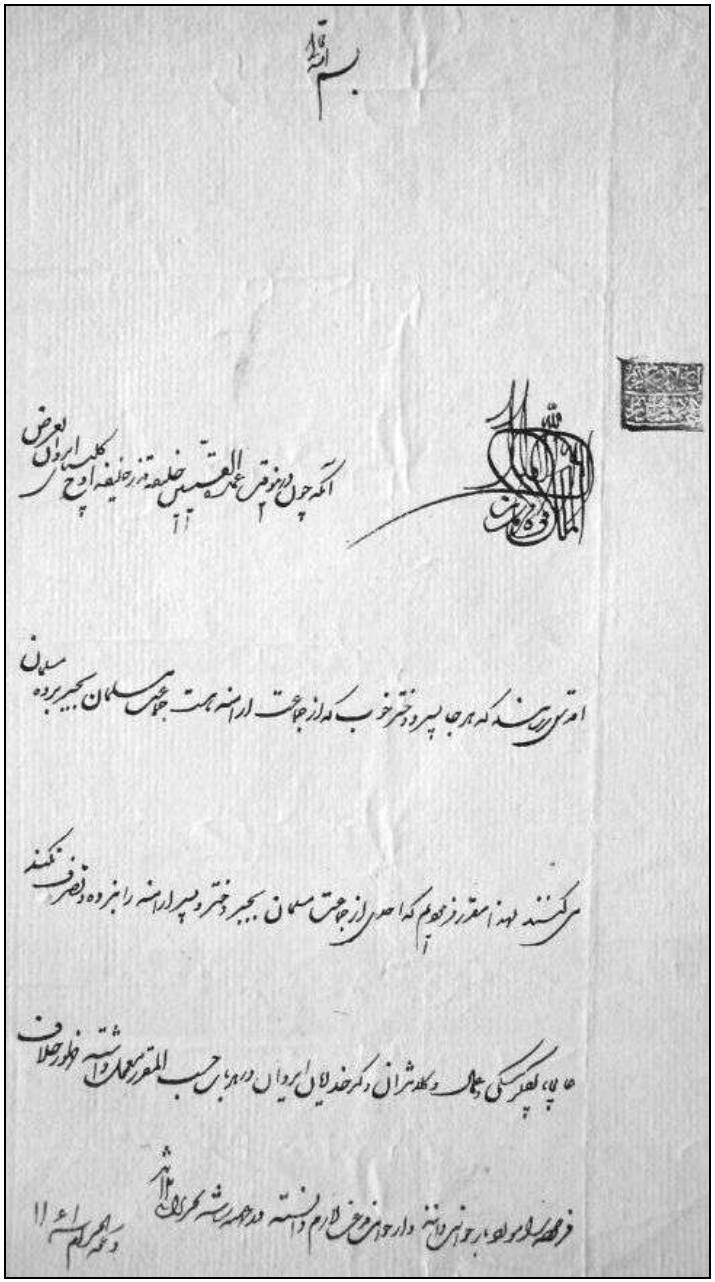

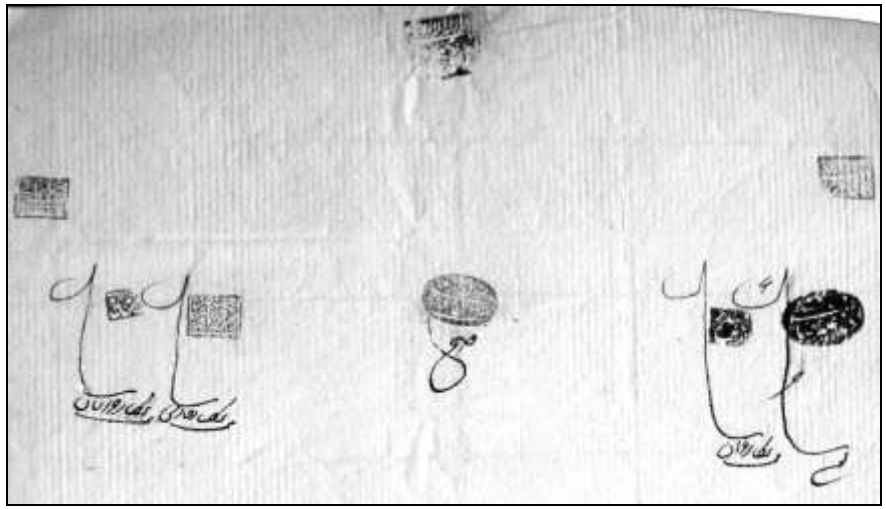

Document 31

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 400

بسم الله تعالی

[مهر]:... ابراهیم

لا اله الا الله الملک القوة الله

فرمان والا شد آنکه چون درینوقت زبدةالاعاظم المسیحیه و قدوة الافاخم العیسویه خلیفه قذر خلیفهٔ اوچکلیسیای ایروان بعرض اقدس رسانید که از قدیم دستور نبوده که علمای اسلام دخل در مذهب ایشان کرده از طایفهٔ ارامنه نکاح و طلاق نمایند لهذا مقرر فرمودیم که شیخ‌الاسلام و قاضی ایروان رجوعی بامور شرعیه جماعت ارامنه نداشته گذارند که آنها موافق کتاب و دین آیین خود بامور شرعیه آنها خلیفه مشارالیه رسیده فیصل دهد عالیجاه بیگلربیگی و عمال و شیخ الاسلام و قاضی الکاء ایروان در هر باب از قرار فرموده معمول و امور شرعیه جماعت ارامنه را محول بخلیفه مشارالیه دانسته از فرموده تخلف نورزند قدغن دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۱۲ شهر ذیحجه الحرام سنهٔ ۱۱۶۱ .

[ظهر]

۱) [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین ...، ۲) [مهر]:...، ۳) نوشته شد، [مهر]:...

عبده علیرضا، ۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]: عبده حیدر، ۵) صح، [مهر]:...، ۶) ثبت سرکار فارس شد، [مهر]:...، ۷) ثبت سرکار خراسان شد، [مهر]: عبده محمد قلی، ۸) [مهر]:...

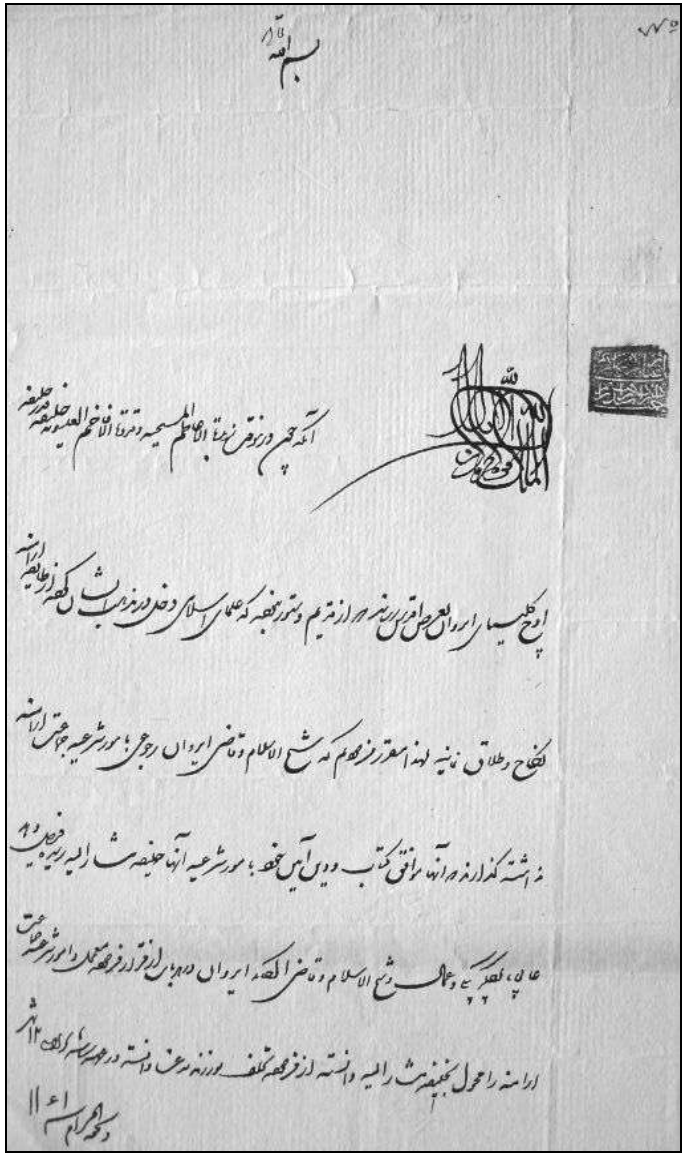

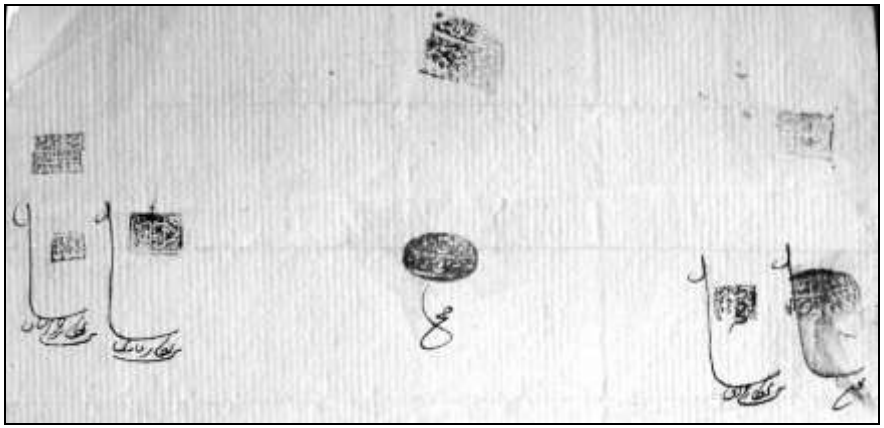

Document 32

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 402

بسم الله تعالی

[مهر]:... ابراهیم

لا اله الا الله الملک القوة الله

فرمان والا شد آنکه چون درینوقت عمدةالاعاظم المسیحیه و قدوة الافاخم العیسویه خلیفه قذر خلیفهٔ اوچ‌کلیسیای ایروان بعرض اقدس رسانید که از قدیم معمول بوده که هر سال از عملهٔ اوچ‌کلیسیا که روغن بلسان باطراف برده زکوة جمع نموده‌اند راهداری از آنها کسی مطالبه نمی‌نموده لهذا مقرر فرمودیم که بدستور سابق هر یک از عملهٔ اوچ‌کلیسیا که حجت خلیفهٔ مشارالیه را در دست داشته باطراف بجهة بردن روغن بلسان بروند احدی بعلت راهداری و مطالبه اسب چاپاری از آنها ننمایند عالیجاه بیگلربیگی ایروان و حکام و ضابطان و عمال ولایات حسب المسطور مقرر دانسته بعلت راهداری و مطالبه اسب چاپاری از عملهٔ اوچ‌کلیسیا که باطراف میروند مزاحمت نرسانیده از فرموده تخلف نورزند و درین باب قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۱۲ شهر ذیحجه الحرام سنهٔ ۱۱۶۱ .

[ظهر]

۱) [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده محمد حسین،

۲) [مهر]:...،

۳) نوشته شد، [مهر]:... عبده علیرضا،

۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]: عبده حیدر،

۵) صح، [مهر]:...،

۶) ثبت سرکار فارس شد، [مهر]:...،

۷) ثبت سرکار خراسان شد، [مهر]: عبده محمد قلی،

۸) [مهر]:...

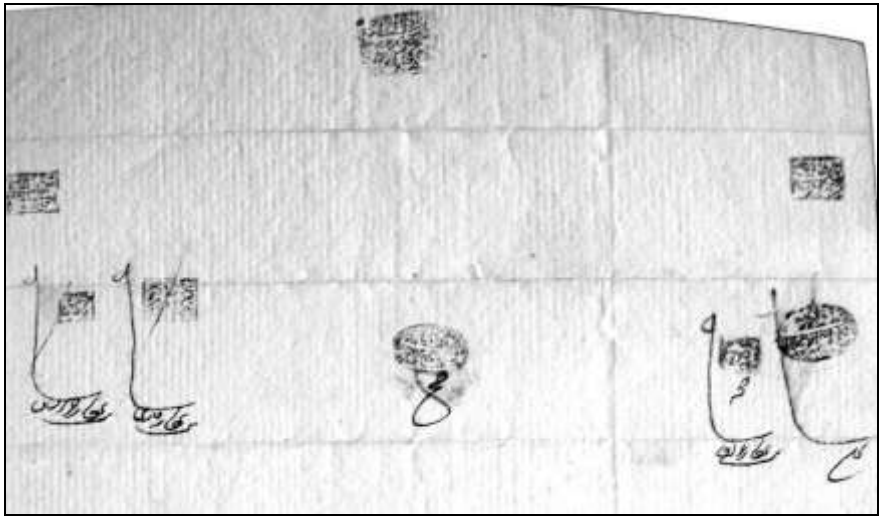

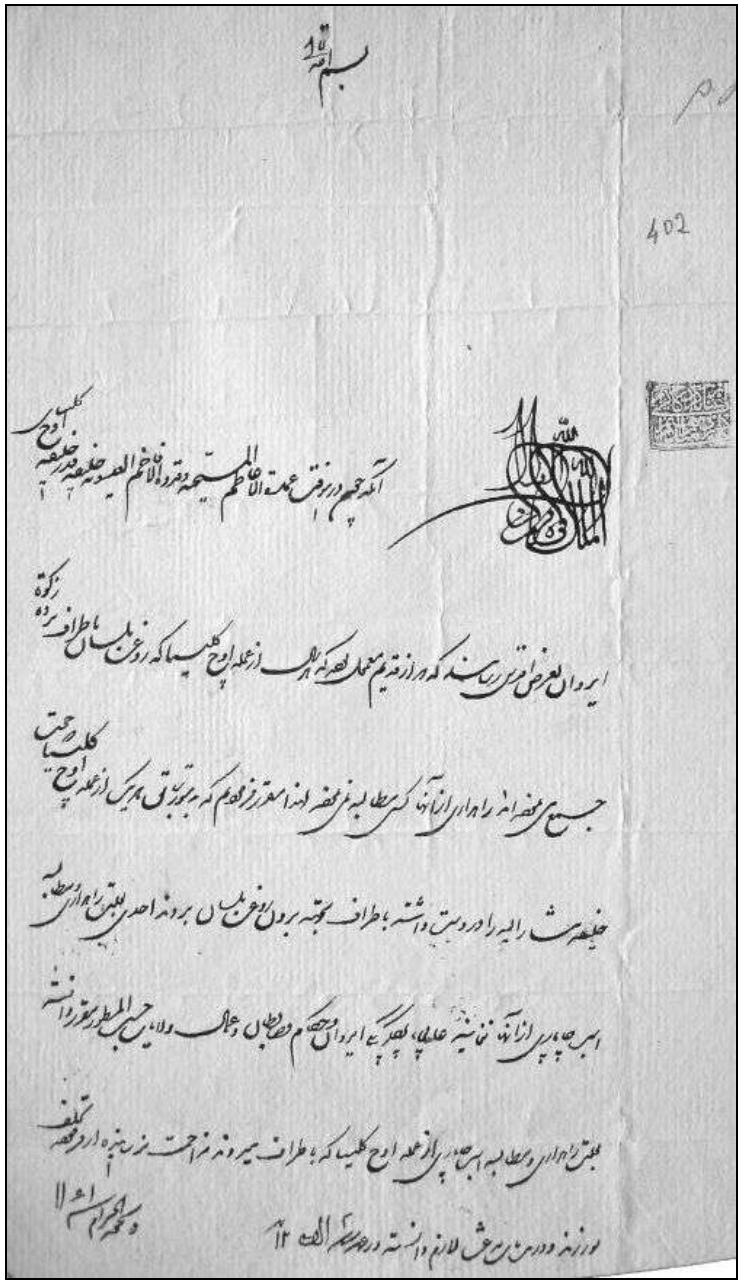

Document 33

Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 203

[رونوشت مهر]: بسم الله، سلام علی ابراهیم

جای مهر مبارک

حکم جهان مطاع آنکه بنابر شفقت شاهانه در بارهٔ زبدة المسیحیه ملک شاهنظر ملک ورنده از ابتداء سه ماهه و ذلسنهٔ لوی ئیل مبلغ پنجاه تومان تبریزی مواجب سالیانه در بارهٔ وجه او شفقت و بدستور تملکی محال مذکوره بر قرار فرمودیم که در هر ساله وجه مواجب خود را از بابت مالیات دیوانی آنجا بازیافت و صرف معیشت خود کرده از روی راستی و درستی بلوازم خدمت مزبور قیام و اقدام نموده در آبادی ولایت و جمع آوری رعیت و و وصول مالیات و تقدیم خدامات دیوانی لازمهٔ سعی و اهتمام بعمل آورده حسن خدمت خود را برای عالم آرا ظاهر سازد و رعایای محال ورنده مشارالیه را ملک محال مزبور و لوازم خدمت مذکور را متعلق باو دانند. مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی شرح رقم اشرف را دفتری کرده در عهده شناسند.

فی شهر ذیحجه الحرام سنهٔ ۱۱۶۱.

[ظهر]

جای مهر.

Копія грамоты Ибрагимъ Шаха Персидскаго 1161.

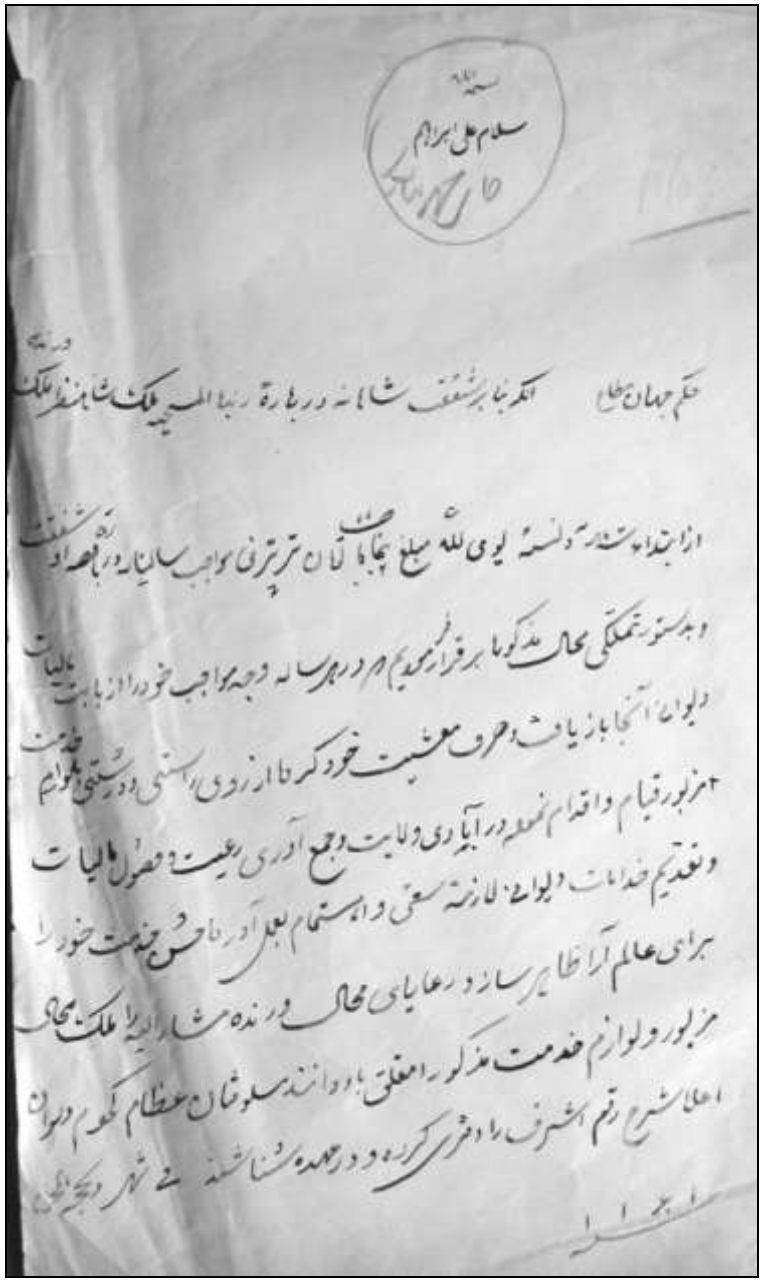

Document 34

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 397a

بسم الله الرحمن الرحیم
[مهر]: بسم الله، سلام علی ابراهیم ۱۱۶۱ .
لا اله الا الله الملک القوة الله

فرمان همایون شد آنکه چون از روزی که دارای لایزال و داور بیهمال خلافت بقعهٔ جهان را مخصوص این خاندان با عز و شآن ساخته ما نیز در ازاء این موهبت بیقیاس برذمت همت حقانیت اساس لازم فرموده‌ایم که هر یک از زاویه نشینان اخلاص آیین و عقیدتمندان صداقت گزین که بوظایف دعاگوئی و مراسم ثناخوانی این دولت ابدمدت اشتغال داشته باشند بمودای و ادابرفیع ابراهیم القواعد من السنت زاویه خاطر مخالصت ذخایرشان را بقوایم الطاف بیپایان مستحکم و آبادان و بقعهٔ ضمیر عبودیت تخمیرشان را از شعاع قنادیل اعطاف بیکران فروزان فرمائیم مصداق اینمقال شاهد احوال قدوةالاعاظم المسیحیه و زبدة الافاخم العیسویه قذر خلیفه است لهذا خلافت معبد اوچ‌کلیسیای ایروان را بدستور سابق و معمول قدیم بمشارالیه شفقت و مرحمت فرمودیم که چنانچه باید و شاید بلوازم و مراسم امر مزبور و آبادی و نظام و نسق و رونق بقعهٔ مزبور قیام و اقدام نموده موقوفات آن را بحیطهٔ ضبط در آورده نذوراتی که از ممالک وسیع اماکن روم و فرنگ و ایران می‌آورده باشند بدستور قدیم بمصارف عملهٔ بقعهٔ مزبور رسانیده سررشتهٔ آن را بر ضبوط نموده و بدعاگوئی و فاتحه‌خوانی دوام دولت ابدمدت اشتغال نماید کشیشان و سیاه‌کلاهان و عموم اهالی و اعیان ملت عیسویه و قاطبه عملهٔ اوچ‌کلیسیا عمدةالقسیسین مشارالیه را در خلافت معبد مزبور منفرد دانسته لوازم امر مزبور را مختص او دانند و از سخن و صلاح حسابی او که مقرون برونق و آبادی و نظام و ضابطه کلیسیای مزبور بوده باشد بیرون نروند مستوفیان عظام کرام دیوان علی شرح رقم اشرف را دفتری کرده در عهده شناسد.
تحریرا" فی ۱۸ شهر ذیحجه الحرام سنهٔ ۱۱۶۱ .

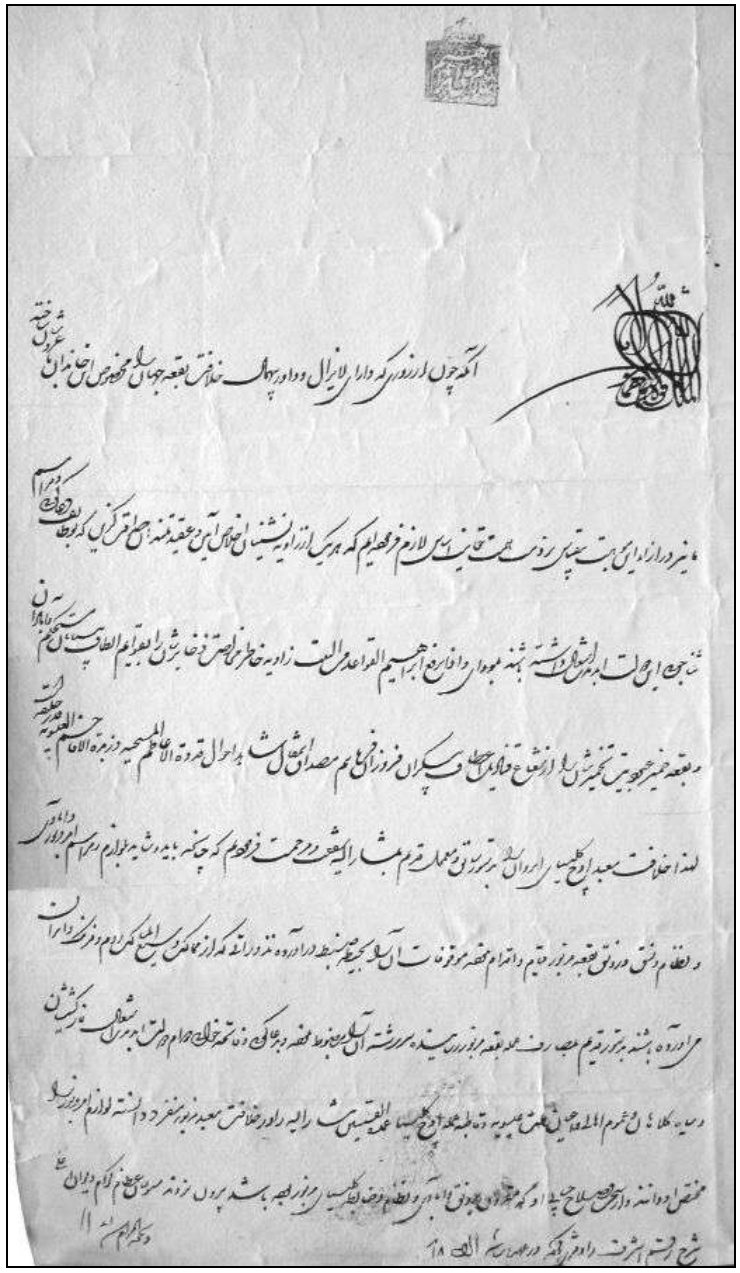

Document 35

Archive of Catholicosate, f. 4, Doc. 131

مهر: [بسم الله، سلام علی ابراهیم ۱۱۶۱]
لا اله الا الله
الملک القوة الله

فرمان همایون شد آنکه بنابر شفقت شاهانه و مرحمت بیغایت خسروانه در بارهٔ زبدة القسیسین و الرهبانین میناس خلیفهٔ قراکلیسیا و حسن اخلاص و خدمت‌گذاری او و نظر بمضامین ارقام نواب غفران مآب عم بزرگوارم طاب ثراه و سلاطین جنت مکین روم و ایران قریهٔ قراکلیسیا وقف کلیسیای مزبور و سکنهٔ قریهٔ مذکور بسبب اینکه خدمهٔ آنجا می باشند از متوجهات دیوانی معاف می‌بوده اند نوا ب همایون ما نیز بدستور ایشان را از تکالیف دیوانی از قبیل جزیه و سایر متوجهات و صادریات و عوارضات و چوپانبیگی و غیره معاف و مسلم فرمودیم که متوجهات خود را با منافع املاک مزبور صرف کلیسیای مذکور و ساکنین آن نمایند و سوای قریهٔ مزبور هرجا که املاک وقفی کلیسیای مزبور بوده باشد بهمان دستور معاف و مسلم فرمودیم عمال ایروان متوجهات قریهٔ مزبور و سایر املاک وقفی کلیسیای مذکور را از ابوابجمعی خود وضع نموده دیناری مطالبه ننمایند و چنانچه از سیاه‌کلاهان کلیسیای مزبور بجهة داد و ستد و سایر امور باطراف و جوانب آمد و شد نمایند چاپاران و مستحفظین و راهداران شوارع عرض راه و ولایات متعرض آنها نشوند و چون قریهٔ مزبور در سرحد روم و کردستانات واقع و اکثر اوقات اوباش و قطاعان طریق دست انداز بآنها کرده مزاحمت میرسانند حکام ایروان و خوی و دنبلی در حین ورود آنها امداد و اعانت لازمه بعمل آورند و حکام ولایات گذارند که آنها برویه و دستور خود با یکدیگر سلوک کرده درینخصوص متعرض ایشان نشوند و مترددین بدون جهة دیوانی دیناری و حبه از ایشان مطالبه نکرده مزاحمت نرسانند و در هر جا که از متفرقهٔ قریهٔ مزبور بوده باشد احدی در باب کوچانیدن ممانعت آنها نکرده کوچانیده روانه مکان اصلی خود نمایند که در مکان قدیم خود سکنی و مرفةالحال بدعای دوام دولت ابد مدت اشتغال

نمایند. درینمواد از جوانب قدغن لازم دانسته و در عهده شناسند.
تحریرا" فی شهر محرم الحرام سنهٔ ۱۱۶۱.

[ظهر]

۱) از قرار حجة شرعی الغراء العلیه العالیه عالیجاه مقرب الخاقان محمد رحیم خان،
۲) [مهر]:...،
۳) نوشته شد صح، [مهر]: الله الحسنی عبده علیرضا،
۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]: عبده حیدر،
۵) [مهر]: عبده محمد محسن،
۶) صح ، [مهر]: ...،
۷) ثبت سرکار فارس شد، [مهر]: محمد نعیم،
۸) ثبت سرکار خراسان شد، [مهر]:...

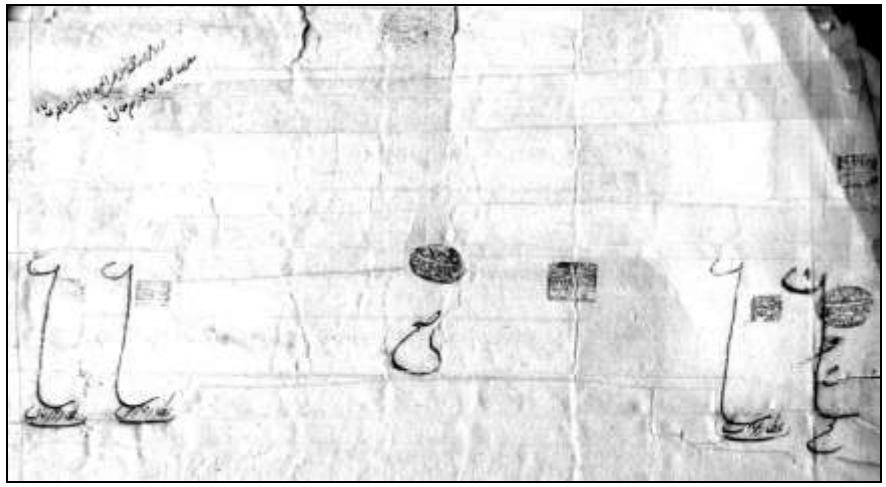

Document 36

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 401

بسم الله تعالی

[مهر]: بسم الله، سلام علی ابراهیم ۱۱۶۱ .

لا اله الا الله الملک القوة الله

فرمان همایون شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و ضابطان و عمال و کلانتران و کدخدایان ایروان بشفقت شاهانه سرافراز گشته بدانند که درینوقت عمدة القسیسین خلیفه قذر خلیفهٔ اوچکلیسیای ایروان بعرض اقدس رسانید که متوجهات متعلق باوچکلیسیا قبل ازین موافق ارقام سلاطین سلف بمصارف عمله مزبور مقرر بوده لهذا مقرر فرمودیم که بدستور سابق از مالوجهات باغات و جزیه و طاحونه و دنگ و کرکره و دکاکین و عصارخانه و حمام و مواشی و مراعی و وجوه النقدی و جنس را موافق ارقام سلاطین سلف و رقم نواب مرحمت و غفران مآب عم بزرگوارم نادرشاه طاب‌ثراه بنحوی که معاف بوده اند معاف و مسلم باشند تا قرقی هم ممیزان منظور ندارند در هر باب از قرار فرموده معمول و تغییری بقواعد آن راه ندهند مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی شرح رقم اشرف را دفتری کرده در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۱۸ شهر ذیحجه الحرام سنهٔ ۱۱۶۱ .

[ظهر]

۱) [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین ...،

۲) [مهر]:...،

۳) نوشته شد، [مهر]:...،

۴) ثبت سرکار عراق شد،

۵) صح،

۶) ثبت سرکار فارس شد، [مهر]:... ابراهیم،

۷) ثبت سرکار خراسان شد،

۸) [مهر]:...

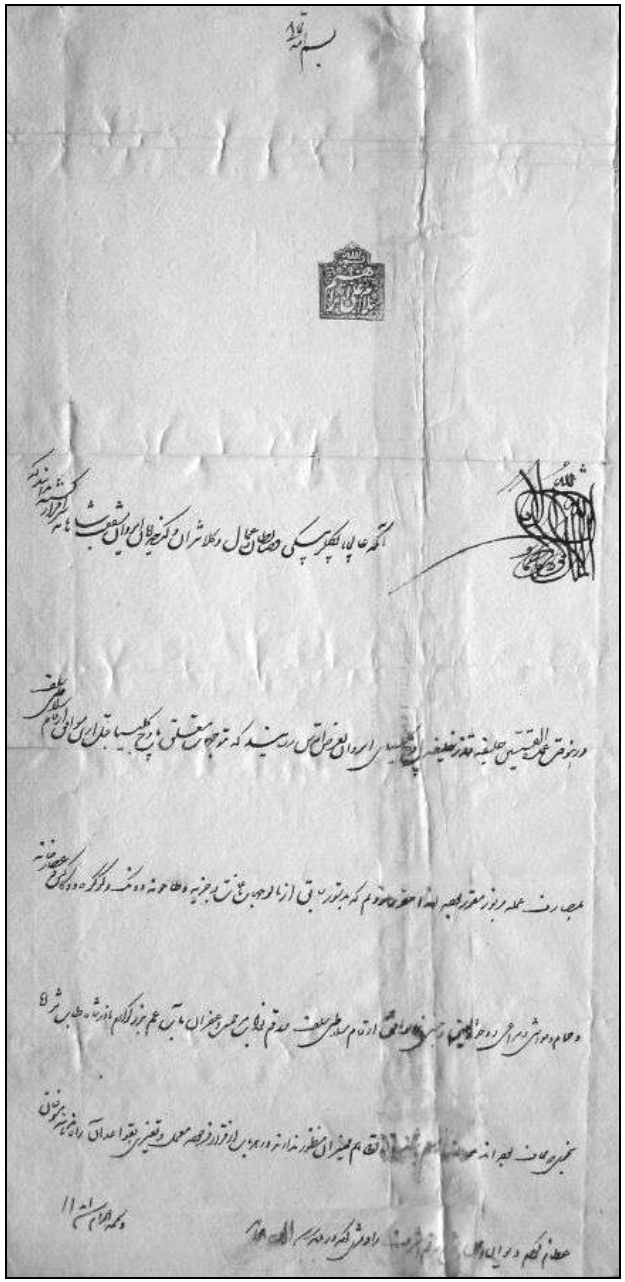

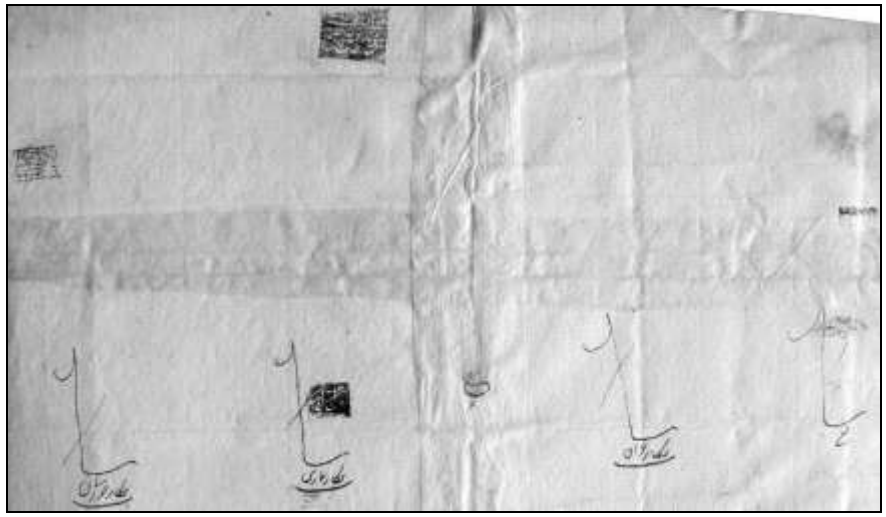

Document 37

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 405

بسم الله تعالی

[مهر]: بسم الله، سلام علی ابراهیم ۱۱۶۱

لا اله الا الله الملک القوة الله

فرمان همایون شد آنکه عمدةالاعاظم العسویه و زبدةالافاخم المسیحیه قذر خلیفه بصنوف عنایات پادشاهانه سرافراز گشته بداند که عریضه که درینولا در خصوص چهار قریه متعلق باوچ‌کلیسیا و مطالبهٔ حوالجات دیوانی از قرای مزبور و سایر مطالب و مدعیات خود قلمی و انفاذ حضور لامع النور اقدس نموده بود بنظر آفتاب اثر رسیده مضامین آنرا بعرض رسانیده در خصوص قرای مزبور بموجب رقم علیحده مقرر فرموده‌ایم که عالیجاه بیگلربیگی و عمال متعرض احوال آنعمدةالاعاظم نگردیده مزاحمت نرسانند میباید در هر باب باشفاق خاقانی امیدوار بوده بدعاکوئی اشتغال داشته مطالب و مدعیات خود را همه روزه از روی امیدواری عرض و مقرون بالحاح داند و در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۲۵ شهر صفرالمظفر سنه ۱۱۶۲ .

[ظهر]

۱) [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین محمد حسین،

۲) [مهر]:...

۳) نوشته شد، [مهر]:...عبده علیرضا،

۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]:...،

۵) صح، [مهر]:...،

۶) ثبت سرکار فارس شد، [مهر]:...،

۷) ثبت سرکار خراسان شد، [مهر]: ... عبده محمد قلی،

۸) [مهر]:...

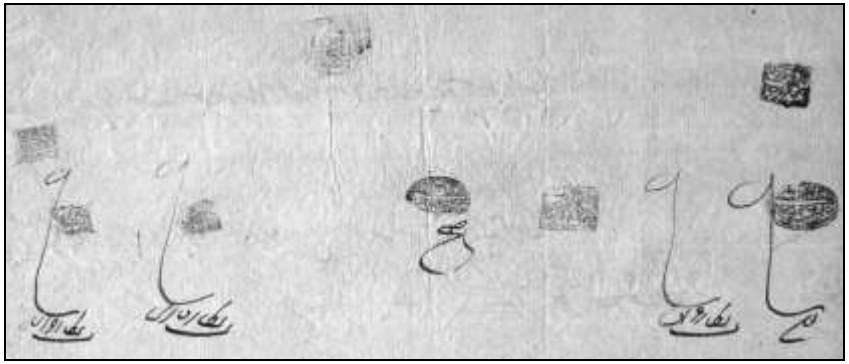

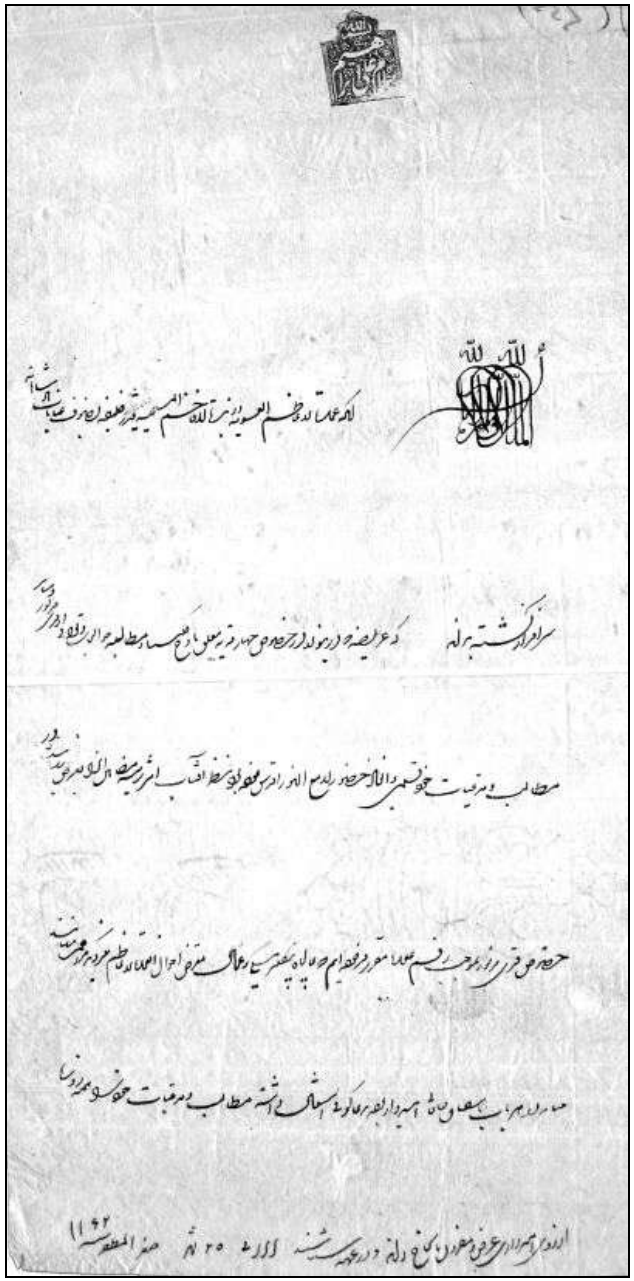

Document 38

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 407

هو المالک بالامفارق

حکم عالی شد آنکه چون رعایت جانب بازیافتگان آستان فلک‌بنیان معبد طوایف ملت عیسوی و مراقبت احوال سکان آن مکان رفعت توان که مسجد عشایر دین مسیحی است مطمح نظر خیر اثر و مکنون خاطر فیض کثیر میباشد درین اوان خجسته اقتران که سواد ارقام سلاطین جنت مکین سالفه بنظر عالی رسید بدستور استمرار سابقه حقوق دیوانی و سایر متوجهات ملکیت اوچ‌کلیسیا را موافق مضامین خیر آیین احکام سلاطین ماضیه و ارقام خواقین سابقه بهر اسم و رسم امضاء فرمودیم که بدان نهج بمصارف خدمه و سیاه‌کلاهان و کشیشان و سکنهٔ آنجا رسانیده بترفیه احوال و فراغت بال بعبادت قادر متعال اشتغال نمایند حکام ذوی الاحترام و عمال نیکو افعال و کلانتران وریش‌سفیدان و مباشرین امور دیوان و متصدیان مهام سرکار خیریت انجام بهر جهة مضامین ارقام ارباب اقتدار فردوس مقام را ممضی و متنفذ دانسته انحراف و تجاوز ننمایند و از جوانب بدین نهج معمول داشته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۲۰ شهر جمیدی الثانی سنهٔ ۱۱۶۴.

[مهر]: ...آزاد

[ظهر]

۱) قلمی شد [مهر]: افوض امری الی الله عبده محمد حسین

۲) ملاحظه شد، [مهر]: ...

۳) ثبت سررشتهٔ اوارجه شد، [مهر]: محمد صادق

۴) [مهر]: ...

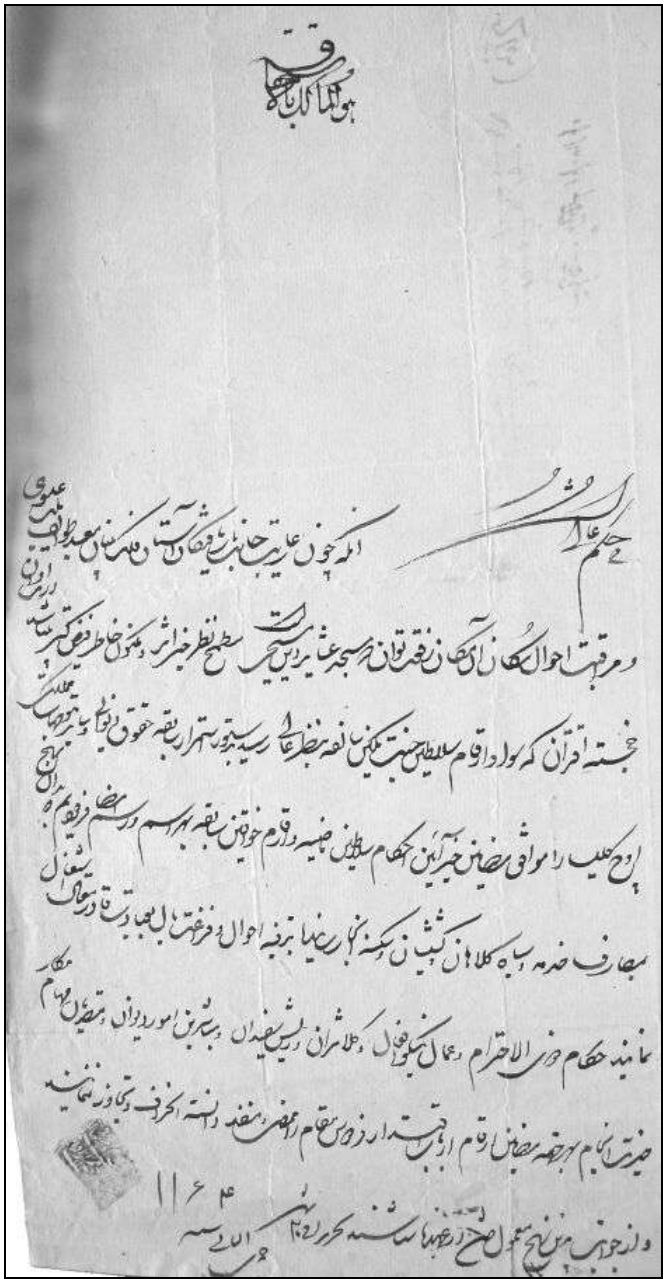

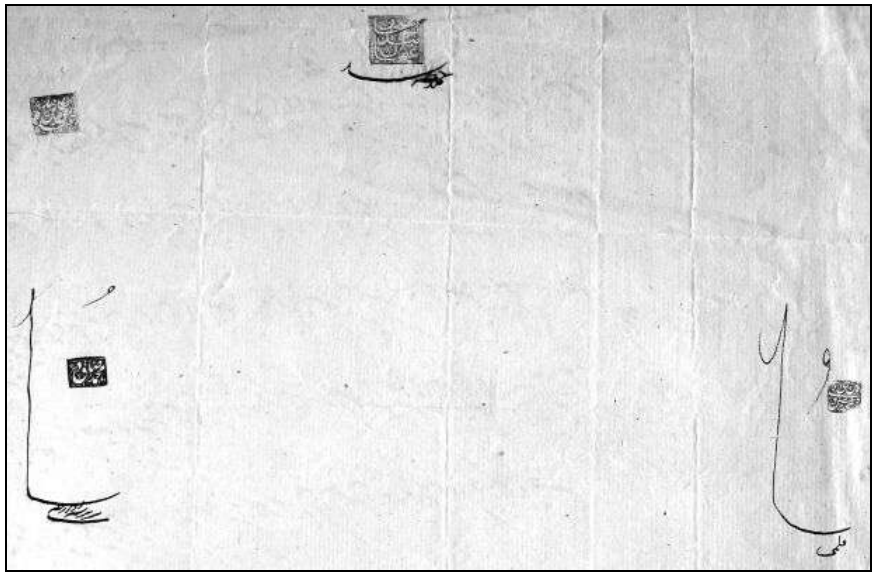

Document 39
Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 406

حکم عالی شد آنکه گماشتهٔ عالیجاه بیگلربیگی و عمال و سایر آقایان و مباشرین دیوان بدانند که چون دیر اوچ‌کلیسیا معبد مذهب عیسوی و راهبان معبد مزبور از جملهٔ دعاگویان و از قدیم همیشه پادشاهان حرمت ایشان را منظور داشته و معاف و مسلم بوده اند لهذا بحصول اطلاع بر مضمون حکمعالی بنحویکه در قدیم الایام معاف بوده اند احدی از کلیسیاء مزبور و کشیشان و متعلقان او رجوعی نداشته بدون تعلیقه وکلاء عالی دیناری و حبه مطالبه ننموده بهیچ وجه من الوجوه مزاحم و متعرض احوال راهبان مزبور و اتباع او نشده که مرفة الحال و فارغ البال بدعاگوئی اشتغال نمایند و درین باب قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.
تحریرا" فی ۱۸ شهر رمضان سنهٔ ۱۱۶۴ .
[مهر]: افوض امری الی الله عبده ایرکلی
مقرر آنکه بدون تعلیقهٔ عالیجاه الصبی ام و بندهٔ درگاه احدی دیناری و حبه از راهبان مزبور و رعایای قراء وقفیهٔ او مطالبه ننموده مزاحم و متعرض

نشده در عهده شناسند.
[مهر]: افوض امری الی الله عبده ایرکلی

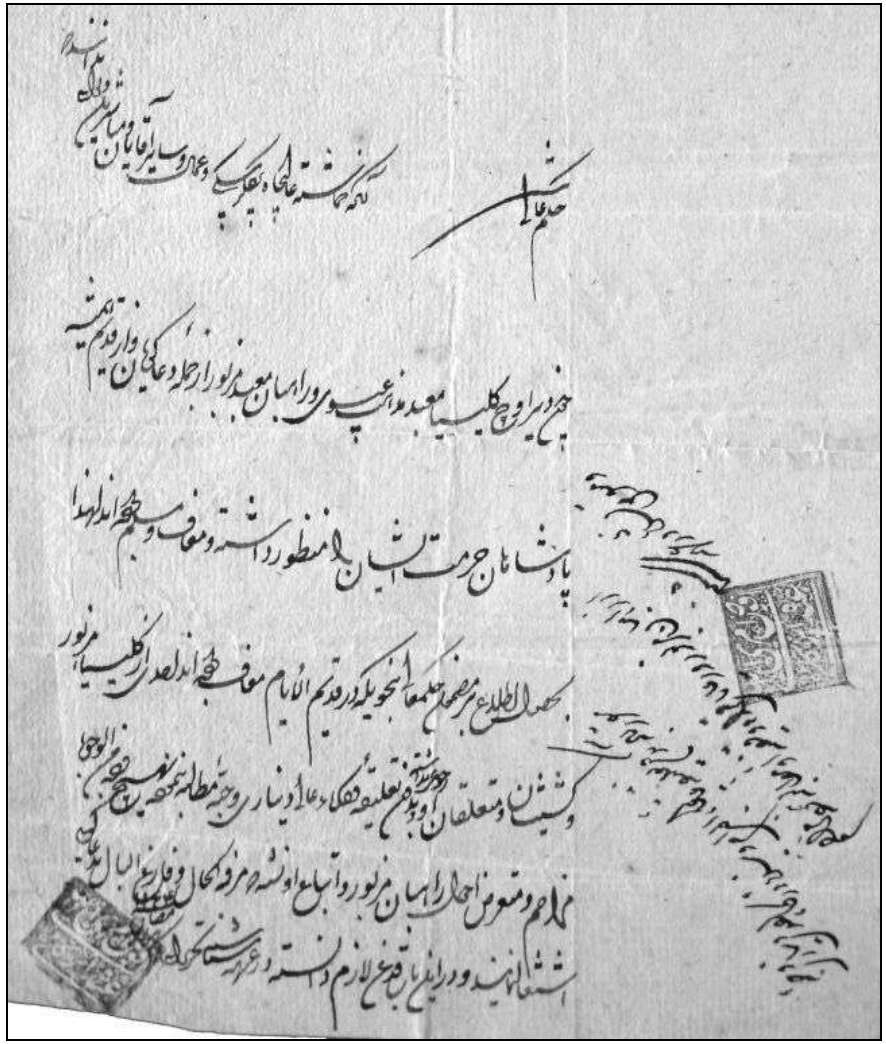

Document 40

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 408

حکم عالی شد آنکه چون پیشنهاد خاطر حقانیت مظاهر وکلاء ترفیه حال عبادالله می‌باشد ترحما" و تلطفا" مقرر فرمودیم من بعد نظر برویه و دستور قدیم سکنهٔ قریهٔ اوج‌کلیسیا را از عوارضات و صادریات و مالیات معاف و مسلم دانسته بهر اسم و رسم که باشد دیناری و حبه از رعایای مزبور مطالبه ننمایند که رعایای مزبور برکاتبی و دعاگوئی قیام نمایند حاکم و عمال و ملک ایروان حسب‌المقرر معمول داشته از فرموده تخلف نورزند.
تحریرا" فی شهر ذیحجه الحرام سنه ۱۱۶۵ . [مهر]: ...آزاد.

Document 41

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 413

بسم الله تعالی

حکم عالی شد آنکه عمدةالاعاظم مسیحیه نایب خلیفهٔ جلیل و سیاه‌کلاهان معبد اوج‌کلیسا بعداد تفضلات جناب اقدس آلهی و بوفور توجهات وکلاء عالی معزز و مباهی بوده بداند که درینوقت عالیشآنان ایوانه بیک دیوان‌بیکی و دلل بیک حسن اتقان و اخلاص ایشانرا بعرض عالی رسانیدند و وکلاء عالی را نهایت توجه نسبت بایشان میباشد و از قرار حکم علیحده بعهدهٔ عالیجاه بیگلربیگی و عمال ایروان مقرر فرموده ایم که در هر باب و هر مواد مراعات جانب ایشان را منظور داشته و محال مخروبهٔ آنها را نیز منظور و وضع نموده چیزی بعلت محال مخروبه از آنها مطالبه ننمایند و حواله و اطلاقی که شود از قرار بازدید ممیزین حواله نموده اجحاف ننمایند و نحوی نمایند که ایشان مرفةالحال و فارغ‌البال هر چه شغل و عمل خود بعهده اله در هرباب دیوان توجهات وکلاء عالی را برچهرهٔ احوال خود گشاده دانسته همه روزه مطالبی که داشته باشند عرض نموده مقرون بالحاح دانند و در عهده شناسند.
تحریرا" فی شهر محرم الحرام سنهٔ ۱۱۶۷.
[مهر]:... آزاد.

Document 40

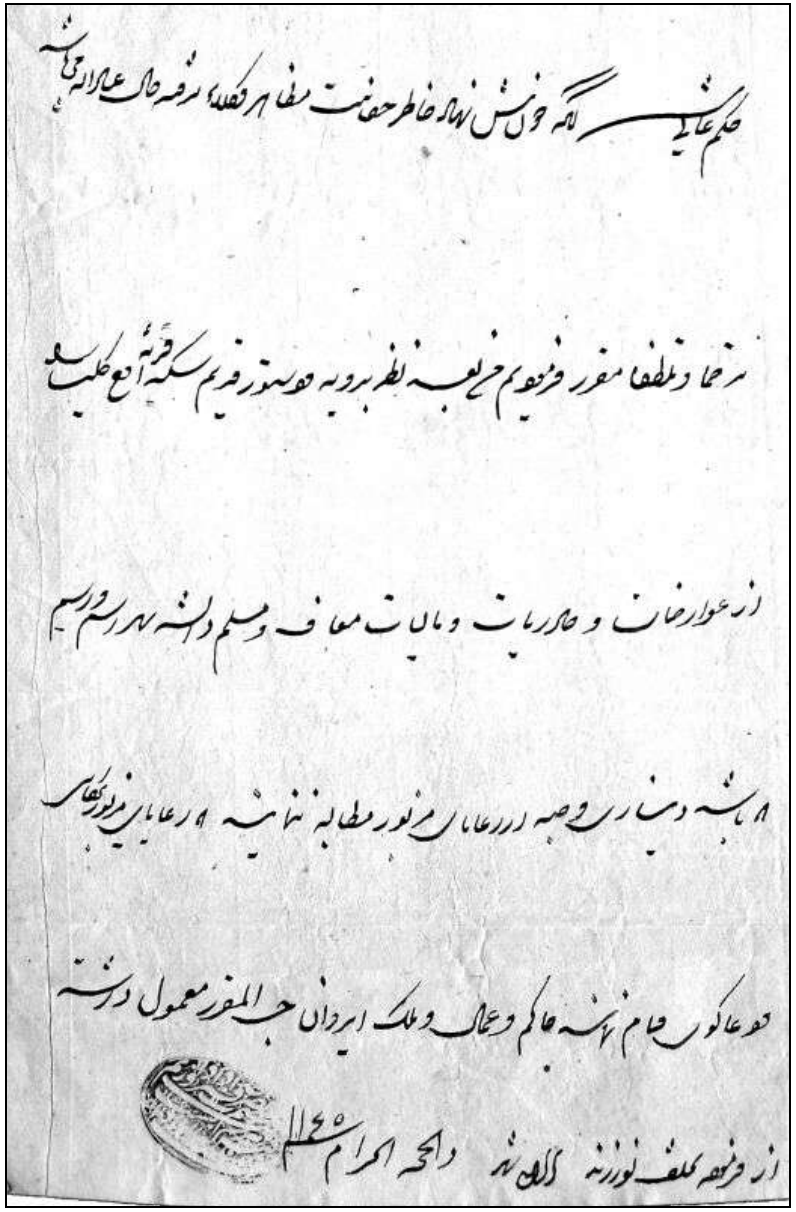

Document 41

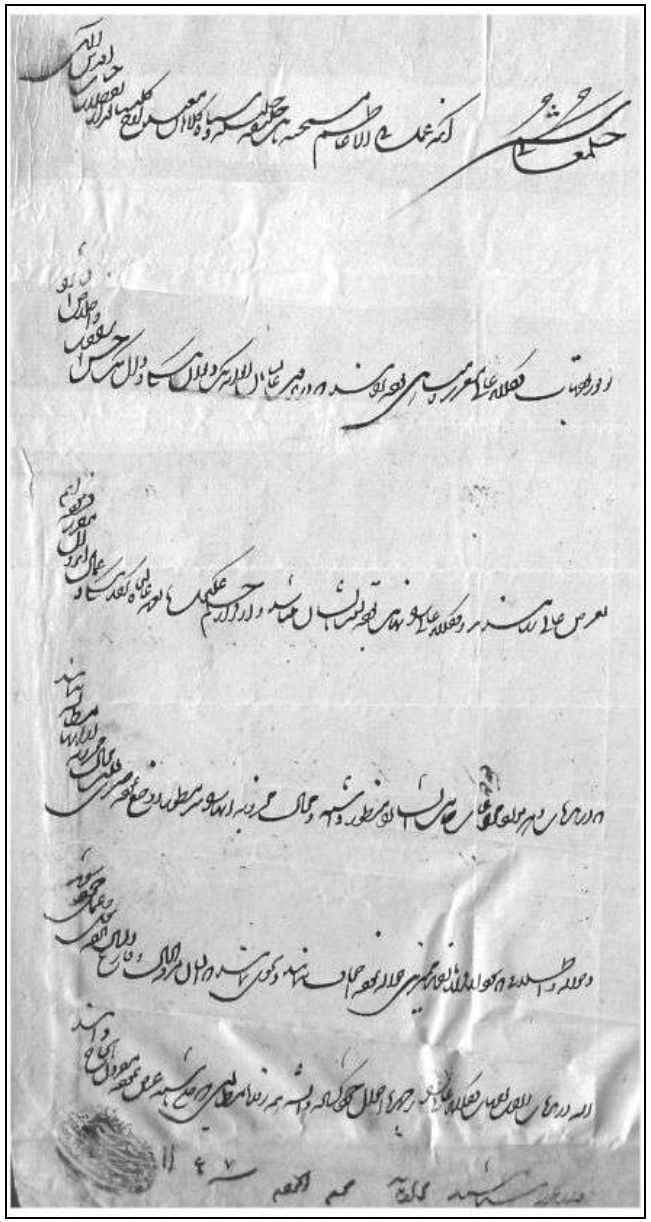

Document 42

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 412

الملک الله

حکم مطاع شد آنکه عالیجاه معلی جایگاه حشمت و جلالت پناه عظمت و بسالت دستگاه اخوی ام خلیل خان بیگلربیگی چخورسعد ایروان بعداد تفضلات بیغایات ملک بنیان بوفور توجهات خاطر خطیر عالی امیدوار بوده بداند که چون خاطر خطیر عالی متعلق بترویج و رونق معبد اوج‌کلیسا میباشد میباید آنعالیجاه اخوی ام در هر باب متوجهٔ احوال عمدة الاعاظم المسیحیه خلیفه الکساندر خلیفهٔ معبد مزبور و سیاه‌کلاهان آنجا بوده ارقام پادشاهان سلف را که در هر خصوص در دست آنها باشد ممضی داشته مراعات لازمی بآنها نماید درینباب قدغن از لوازم دانسته از فرموده تخلف نورزد و در عهده شناسند. تحریرا" فی ۶ شهر رمضان مبارک سنهٔ ۱۱۶۷.

[مهر]: ...آزاد.

[ظهر]

ثبت سررشتهٔ احضار شد،[مهر]: بنده سبحان عثمان

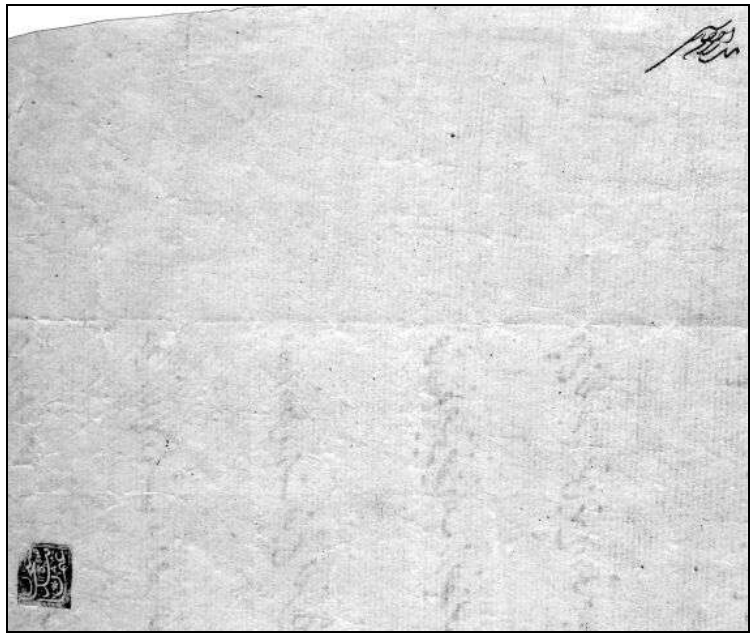

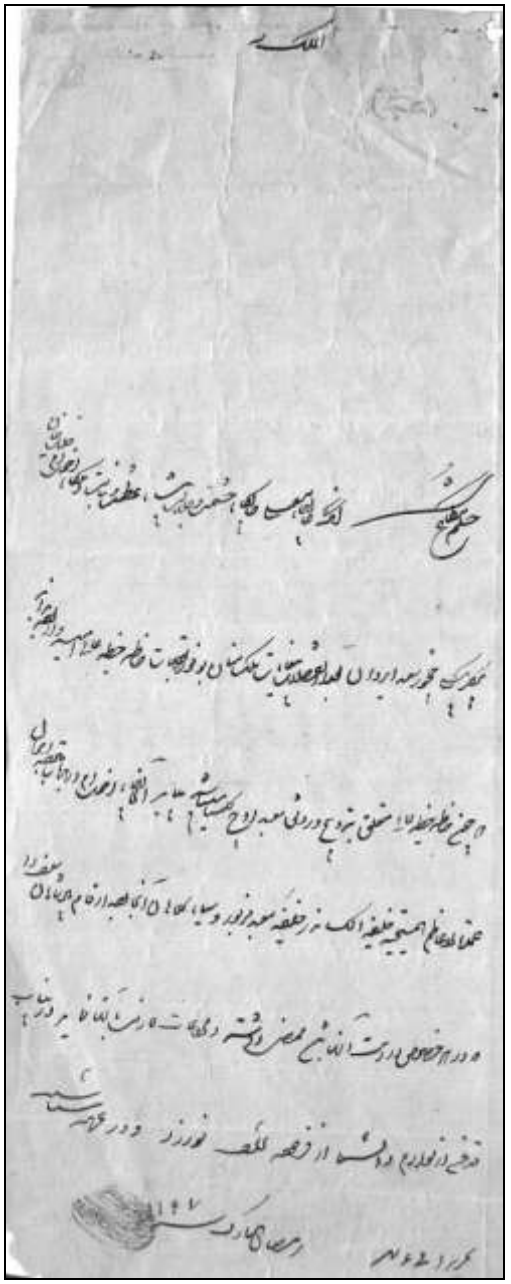

Document 43
Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 415

هو

حکم مطاع شد آنکه بیگلربیگیان عظام و حکام کرام و ضابطان و عمال و کلانتران و کدخدایان و مستحفظان طرق و شوارع ولایات آذربایجان و عراق و سرحدات ممالک محروسه بعداد تفضلات جناب اقدس الهی بعنایات بلانهایات خاطر خطیر بندگان عالی مستظهر و امیدوار بوده بدانند که چون سیاه کلاهان و عمله و خدام معبد اوج‌کلیسای ایروان بجهة جمع‌آوری زکوة و بردن سوقات باطراف و جوانب میروند و از ولایات بعیده نیز مردم بجهة زیارت معبد مزبور باوچ‌کلیسا می‌آید از سیاه‌کلاهان و عمله و خدمهٔ اوچ‌کلیسا و کسانی که از ولایات روم و ایران و باقی ولایات بعیده بعنوان زیارت بمعبد مزبور آیند روند می‌کنند مال تجارت و فروختنی که همراه نداشته باشند بعلت مال سوقات که همراه دارند در رفتن و آمدن بعلت مطالبهٔ راهداری بهیچ وجه من الوجوه مزاحم و متعرض احوال آنها نشوند و مطالبهٔ راهداری از آنها نکنند و مراعات احوال ایشان را منظور داشته از فرموده تخلف نورزند و از جوانب قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.
تحریرا" فی ۴ شهر شعبان المعظم سنهٔ ۱۱۶۸ .
[مهر]:... آزاد.

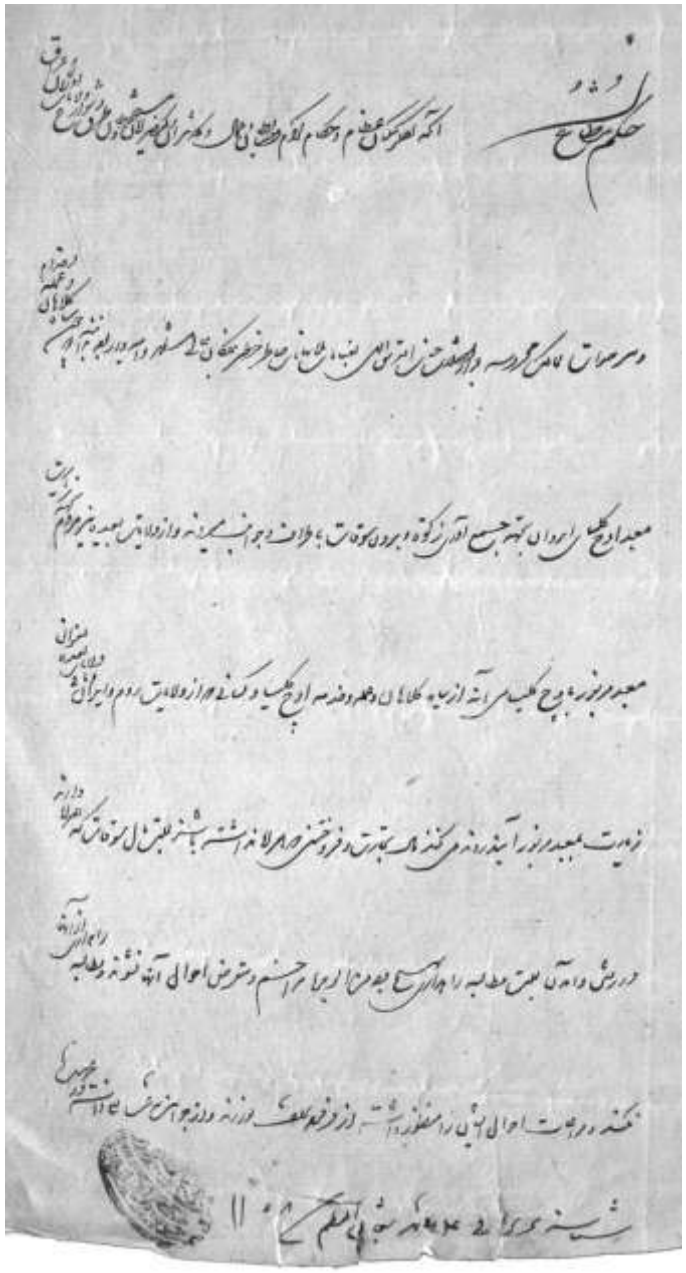

Document 44

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 416

هو

حکم مطاع شد آنکه عمدةالقسیسین و زبدةالرهبانین الکسان خلیفهٔ اوچ‌کلیسیا بعداد تفضلات جناب اقدس الهی بوفور اشفاق و توجهات بلانهایت خاطر خطیر بندگان عالی مستظهر و حمال بوده بداند که درینوقت عرض کرده بود که ده پانزده وانک که مشهور باز کلیسیاست در میان آنها چند نفر از سیاه‌کلاهان و عمله و خدام معبد مزبور زراعت می‌کرده اند و حال خراب است و عمال ایروان باین علت مزاحم و متعرض احوال او میشوند قلمی و انفاذ درگاه معلی نموده بود بنظر خورشید اثر رسیده مضمون مفهوم رای عالم آرا کرده حسب الاستدعای آن عمدة المسیحیه مقرر فرمودیم که سیاه‌کلاهان و خدام عملهٔ سرکار معبد مزبور متوجهٔ آبادی و زراعت آنها شده عمال ایروان بهیچ‌وجه من الوجوه مزاحم آنها نشده حواله و مطالبه از آنها نکنند عالیجاه بیگلربیگی و عمال ایروان چون مراعات خلیفهٔ مشارالیه و سیاه‌کلاهان و عملهٔ متعلق باوچ‌کلیسیا منظور بندگان عالی میباشد آنها را نیز حسب الواقع مراعات ایشان کرده بجهت زراعت وانکهای مزبور که خراب است و ایشان حواله و مطالبه ننمایند و از فرموده تخلف نورزند و قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۲۴ شهر شعبان المعظم سنهٔ ۱۱۶۸ .

[مهر]:... آزاد.

[ظهر]

۱) [مهر]:...،

۲) نوشته شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده صادق،

۳) ثبت سرکار ... شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده اسمعیل،

۴) ثبت سررشتهٔ عساکر شد، [مهر]: افوض امری الی الله ...

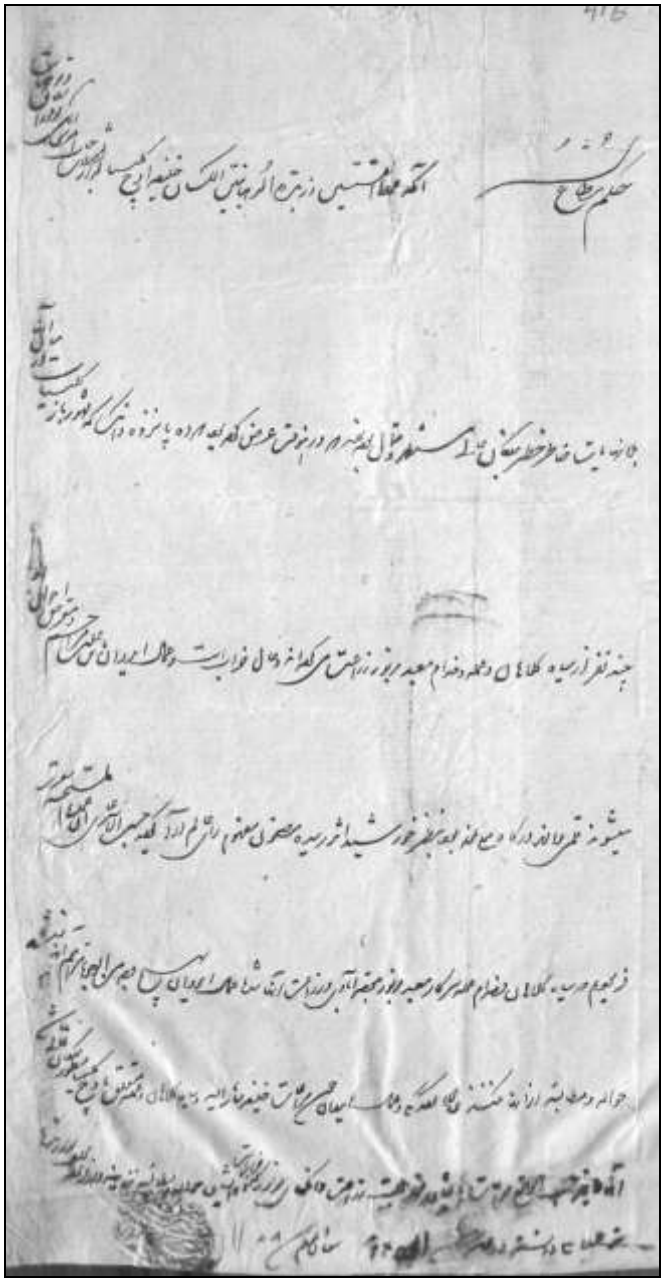

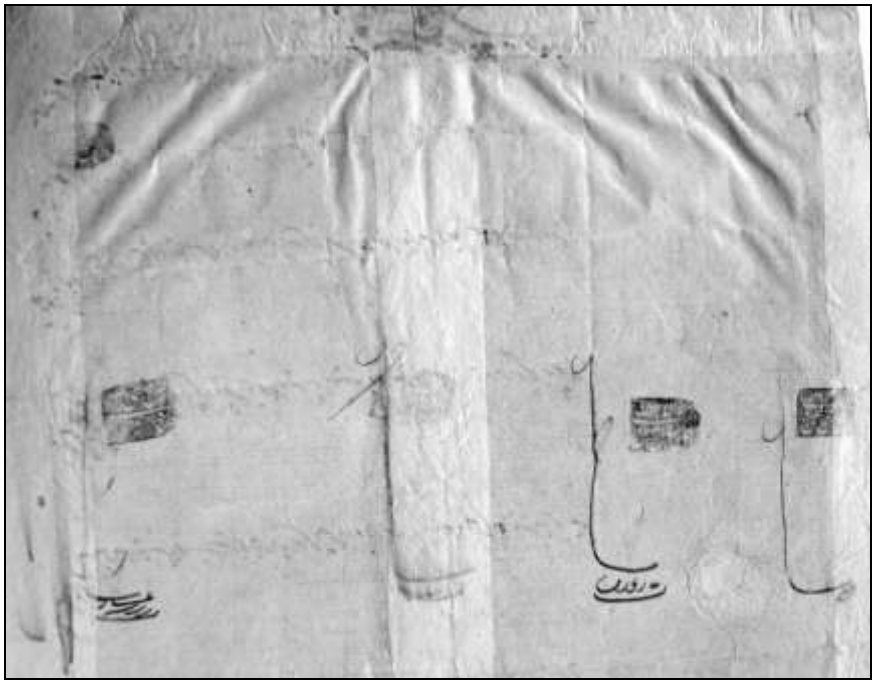

Document 45

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 418

حکم مطاع شد آنکه عمدةالقسیسین و زبدةالرهبانین الکسان خلیفهٔ
اوچکلیسیا بعداد تفضلات جناب اقدس الهی بوفور اشفاق و توجهات
بلانهایات خاطر خطیر بندگان عالی معزز و مباهی بوده بداند که عریضه که
درینولا در خصوص آنکه موقوفات اوچکلیسیا در ایام خاقان رضوان مکان
نادر شاه ده تومان و هفت هزار دینار نقد و شصت شش خروار غله ابوابجمع
بوده که پادشاه رضوان مکان معزی الیه معاف داشته و درین اوقات عمال
ایروان حاصل موقوفات اوچکلیسیا را طناب زده و مبلغ ده تومان تبریزی
نقد و مقدار چهل یکخروار بوزن تبریز غله سوای معافی اضافه ابوابجمع
نموده اند قلمی و انفاذ درگاه معلی نموده بود بنظر خورشید اثر رسیده
مضمون مفهوم رای عالم آرا گردید چون مراعات احوال آن عمدةالمسیحیه و

عمله و خدام معبد مزبور منظور بندگان عالی میباشد حسب الاستدعای آن زبدة القسیسین مقرر فرمودیم که نقد و جنس را که اضافه بر ابوابجمعی و قرارداد خدیو جنت مکان نادر شاه حال عمال ایروان ملاحظه و ابواجمع کرده اند موقوف و منها دانسته بآن علت مزاحم و متعرض احوال او نشوند و در هر باب بشرح رقم معافی که از پادشاه خلد آرامگاه معزی‌الیه در دست دارد از انقرار معمول دارند مقرر آنکه عالیجاه بیگلربیگی و وکیل و عمال ایروان حسب‌المسطور مقرر دانسته آنچه از نقد و جنس که بموقوفات اوچ‌کلیسا اضافه بر ابوابجمع ایام پادشاه سابق الالقاب ملاحظه و بازدید کرده اند بتخفیف مقرر دانسته در آن خصوص مزاحم و متعرض احوال خلیفهٔ مشارالیه نشوند و در خصوص معافی موقوفات مزبور بشرح رقمی که از پادشاه مذکور در دست دارند معمول و مرتب داشته تغییری و تبدیلی بقواعد آن راه نداده از فرموده تخلف نورزند قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۲۴ شهر شعبان المعظم سنهٔ ۱۱۶۸.

[مهر]:... آزاد

[ظهر]

۱) [مهر]:... مخلص،

۲) [مهر]:...،

۳) نوشته شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده صادق،

۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده اسمعیل،

۵) ثبت سررشته شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده حیدر؟،

۶) ثبت سررشتهٔ عساکر شد، [مهر]: افوض امری الی الله عبده عبدالله.

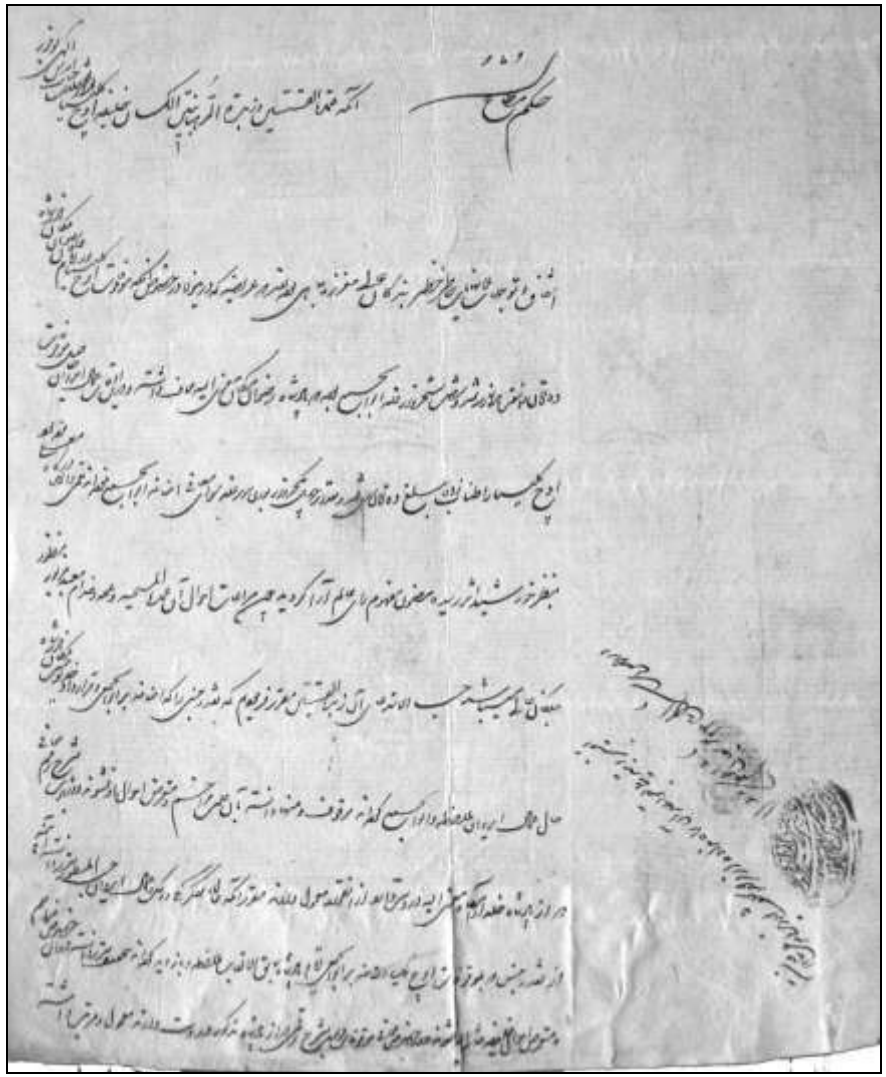

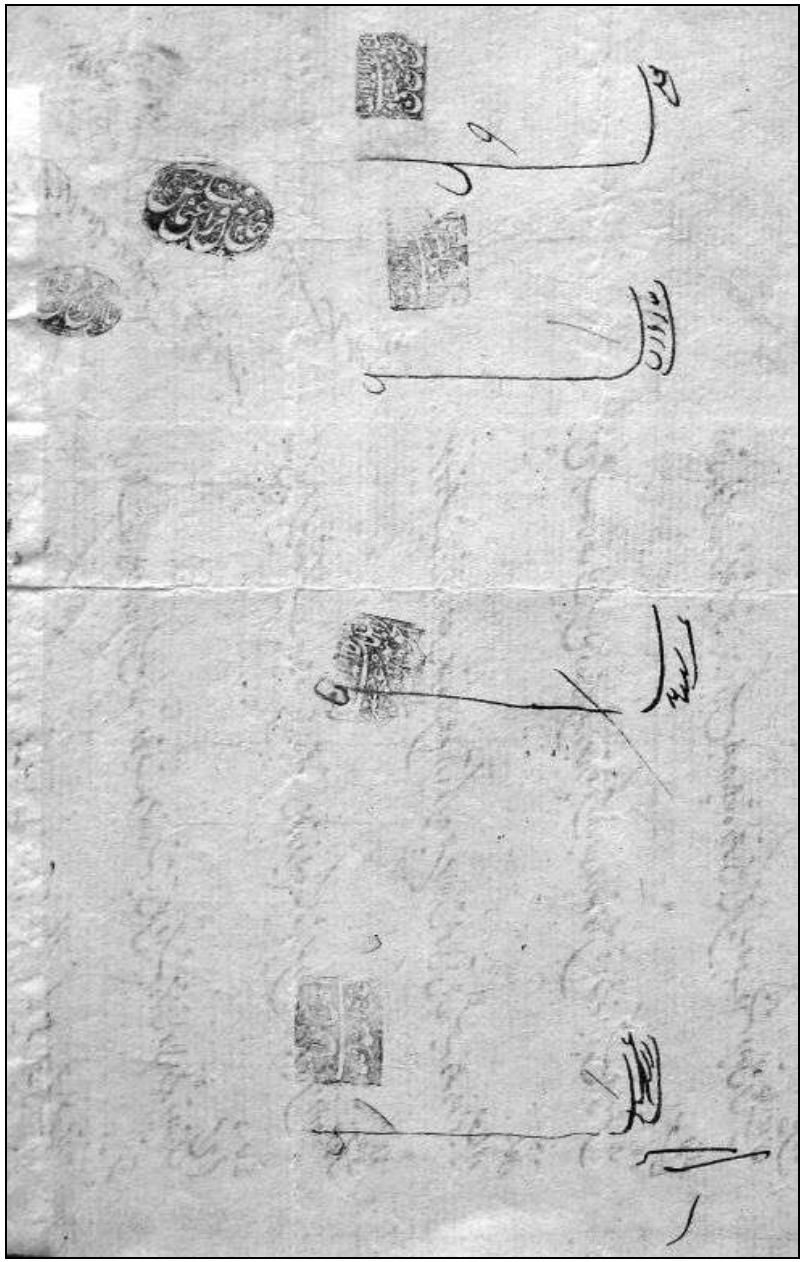

Document 46
Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 420

a) حکم مطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و عمال الکاء ایروان بدانند که درینوقت عمدةالقسیسین و زبدةالرهبانین الکسان خلیفهٔ اوچکلیسیا عرضه داشت سدهٔ نیر والا نموده بود که در ایام خاقان رضوان مکان شاه عباس ثانی چون آب محال کربی کم بوده است خلیفهٔ آن ایام مبلغی اخراجات کشیده رفته در نزدیک قارضق نهر را جاده کرده آب کلی آورده است که چند قریه و مزرعه آباد شده بوده و بیگلربیگی آنوقت مراتب مزبور را بپادشاه مزبور عرض و حسب الرقم فردوس مکان معزی الیه مقرر شده بود که نصف آب مزبور باوچکلیسیا و نصف دیگر بسایر دهات باشد که درینخصوص مجلهٔ هم در دست دارد حال رعایای آن دهات در خصوص آب مزبور باو جبر مینمایند و چون خاطر بندگان عالی متعلق بمراعات احوال خلیفه و خدام معبد مزبور میباشد بنابران مقرر فرمودیم که بموجب رقمی که از نواب فردوس مکان معزی الیه در دست دارند در خصوص تقسیم آب مزبور از آن قرار معمول و مستمر دانسته رعایای دهات کربی بقدر الحصه و رسد آب خود را بزراعت خود برده زیادتی بدهات متعلق اوچکلیسیا ننمایند باید که ایشان حسب المقرر معمول و قدغن نمایند که رعایا آب رسد اینها را نبرده گذارند که حصه و رسد آب خود را برده بزراعت خود مشروب سازند و بهیچ وجه زیادتی نکنند و از فرموده تخلف نورزیده قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۲۴ شهر شعبان المعظم سنهٔ ۱۱۶۸ .

[ظهر]

۱) [مهر]...،

۲) [مهر]...،

۳) ... شد، [مهر]...،

۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده اسمعیل،

۵) ثبت سررشتهٔ ... شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده ...،

۶) ثبت سررشتهٔ عساکر شد، [مهر]: ...

b) چون درینوقت صاحبعریضه بشرح متن عرض و استدعاء و شهریاری الملکی و میرابان سابق بشرح ضمن تصدیق نموده‌اند بنابرین میراب هذه السنه تنگوز ئیل را محال کربی باتفاق ضابط قریهٔ مزبور بر سر بند نهر مزبور رفته نصف آب را که حصهٔ قریهٔ مزبور است موافق دستور و معمول سنوات سابقه حصه و رسد نموده رسد هر یک را جدا و بمحصولات رعایای قریهٔ مزبور و سایر قرا جاری نوعی ننمایند که ستم‌شریکی باحدی از رعایای محلمزبوره گردد و قدغن نمایند که اگر چنانچه ظاهر شود که احدی ستمشریکی نموده مورد تنبیه و بازخواست خواهد شد و از جوانب در عهده شناسند.
تحریرا" فی شهر رمضان المبارک سنهٔ ۱۱۳۱ .
[مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده مهر علی سنه ۱۱۲۸

عرضه داشت کمترین بنده‌گان کدخدایان و رعایای قریهٔ اوج‌کلیسا بذروهٔ عرض عالی میرساند که از قدیم الایام همیشه آب فقیران از دهنهٔ نهر سربند بالا دو حصه شود نصفه از فقیران و نصفهٔ دیگر از سایر قراء است که از بند بنیان نهر جدا میشود و تا امروز که سیلاسیل بوده آب جاری و از امروز سرکار بند ستم بر احوال فقیران میرسانند و ستم‌شریکی مینمایند و حق آب کمترینان را نمیدهند اضافه از رسد خود میبرند استدعاء آنکه بتصدق فرق عالی ترحم فرموده از عالیحضرت شهریاری و میرابان سنواة که آب تقسیم نموده اند و ملک گاهی حقیقت معلوم فرمایند که سایهٔ مرحمت شفقت فرمایند که صایب مطلع بوده رفع ستم نماید که عند الله ضایع نخواهد شد. مافی امرکم مطاع.
شهریاری الملکی و ملک محلمزبوره و میرابان محال عرض نمایند.
[ظهر]
۱) محمد صادق امیر سرکار بعرض میرساند که چون دستور و مستمر است که نصف آب نهر اوچ‌کلیسا جاری برای قرای آن حدود میشود و نصف آب نهر مزبور را جاری برای اوج‌کلیسیا میرود و وقت آب احتیاج و ضرور می‌شود و دهات سیر آب امداد مینمایند دانسته بهر چه مقرر فرمایند حاکمند.
[مهر]:...صادق.

۲) محمد صادق بعرض میرساند که دستور و معمولست که میراب محال کربی با سرکار محلمزبور میباید بر سربند نهر آب رفته رسد آب زراعت قریهٔ مزبوره و قرای دیگر را موافق دستور و معمول قدیم حصه و تقسیم و رسد هر یک را جدا و بمحصولات ایشان جاری مینمایند و هر گاه رعایا و سکنه و زارعین احدی از دهات ستم شریکی بصاحبعریضه نمایند میباید میراب محالمزبوره تنبیه و قدغن نماید که ستمشریکی ننمایند اختیار با وکلاء اجلاء عالی است بهر چه مقرر فرمایند حاکمند.
[مهر]: افوض امری الی الله عبده محمد صادق.

۳) حسن قدیمی بعرض میرساند که چون دستور و معمول است که در سر بند که نهر فراغ جدا میشود آنچه آبی که از بند بیرون میاید نصف آن بقریهٔ اوج کلیسیا میرود و نصف دیگر بسایر دهات و اگر آب کافی ننماید در بالاتر از بند آب خود میدهند دانستهٔ والله بهر چه مقرر فرمایند حاکم آنند.
[مهر]...

۴) صفی قلی مشهور اقا حسن بعرض میرساند که چون دستور و مستمر است که نصف آب نهر قریهٔ اوج‌کلیسا جاری و نصف تمام دهات اسلامی و رعایای محال کربی میرود کمترین هفت مرتبه محال مزبوره میرابی نموده ایم دستور معمول قدیم الایام آب نهر مزبور همین نحو معمول است هر چه مقرر فرمایند حاکمند. بیضه.
[مهر]...

۵) ملک افتندیل ملک محال کربی بعرض میرساند که چون دستور و مستمر است بر سر بند آب دو حصه میشود نصف باید بقریهٔ اوج‌کلیسا برود و نصف دیگر به سایر قراء دستور و معمول چنین است دانسته بهر چه مقرر فرمایند حاکمند.
[مهر]: بندهٔ خدا افتندیل،
صح ثبت سررشتهٔ احصاء شد.

c) حکم عالی شد آنکه چون صاحبعریضه بشرح متن عرض و از قرار تعلیقچهٔ ملصقه که جمعی از میرابان سابق بشروح چند قلمی نموده اند معلوم

میشود که حق با رعایای مزبوره است لهذا مقرر نمودیم که سیادت و فخامت و معالی پناه میر عبدالقادر قدیمی بحصول اطلاع بر مضمون حکمعالی بنحوی که میرابان سابق حقیقت مراتب مزبور را عرض نموده اند موافق معمول سنواة و دستور قدیم معمول و مرتب داشته نوعی نماید که بمحصولان رعایاء مزبوره نقصانی نرسد و در عهده شناسد.
تحریرا" فی شهر شوال المکرم سنهٔ ۱۱۳۴ .
[مهر]: افوض المری الی الله عبده الله قلی.

عرضه داشت کمترین بندگان رعایای قریهٔ اوچ کلیسیا ناحیهٔ کربی بذروهٔ عرض می‌رسانند که چون دربالا و پائین آب رود اوج کلیسیا را رعایای اوشکان و ... و قریهٔ کربی... نهر برداشته و ذرهٔ آب به پائین جاری شده بامداد رسیده ایشان به باغ و علف جاری مینمایند فقیران به حاصل و محلوج و غیره جاری هر سال مبلغ کل نفع بدیوان داده هر چند محصل و آدم برده آب جاری نموده باز قطع می نمایند نقصان مال دیوان ستم بحال فقیران شده حاصل محلوج فقیران خشک شده از دست رفته تاکید و شکاف بجهة فقیران گشته آب جاری نشود کفاف نکرده بامداد فقیران نرسیده و نمی‌رسد و همیشه سه مرتبه آب در هر مرتبه هر روز آب جاری به پائین شده الحال نمی‌گذارند که محلات فقیران سیراب بشود نواب عالی دولتمند است. استدعاء آنکه بصدقهٔ فرق مبارک عالی ترحم نموده در بارهٔ فقیران فکر و امداد نمایند که عندالله و الرسول ضایع نیست. مافی امره العالی.
شهریاری الملکی کلانتر حال معمول مراتب مزبور را نمایند.
[ظهر]
حاجی حسین بعرض میرساند که در سر بند کل آب نصف معمولست که بقریهٔ اوچ‌کلیسا و نصف دیگر بسایر قرا میرود و نهری که بالاتر از بند جدا میشود هر سال دو سه مرتبه آب مدد میدهند که هر مرتبه چند روز نهر را پرانیده داخل رودخانه می‌نمایند که قرای پائین محصول خود را از آب برآرند و هر گاه قرای بالا ستم نموده سر دهنهٔ خود را از موافق معمول اضافه بردارند و نگذارند که آب به پائین جاری شود ستم و باعث نقصان صاحبعریضه خواهد شد صاحبعریضه در خصوص مذکور حقیقت میرابان

و کلانتر و ملک و حکم بیگلربیگی سابق در دست دارد دانسته بهر چه مقرر فرمایند حاکمند بیضه
[مهر]: ... حسین

Document 46 b, c

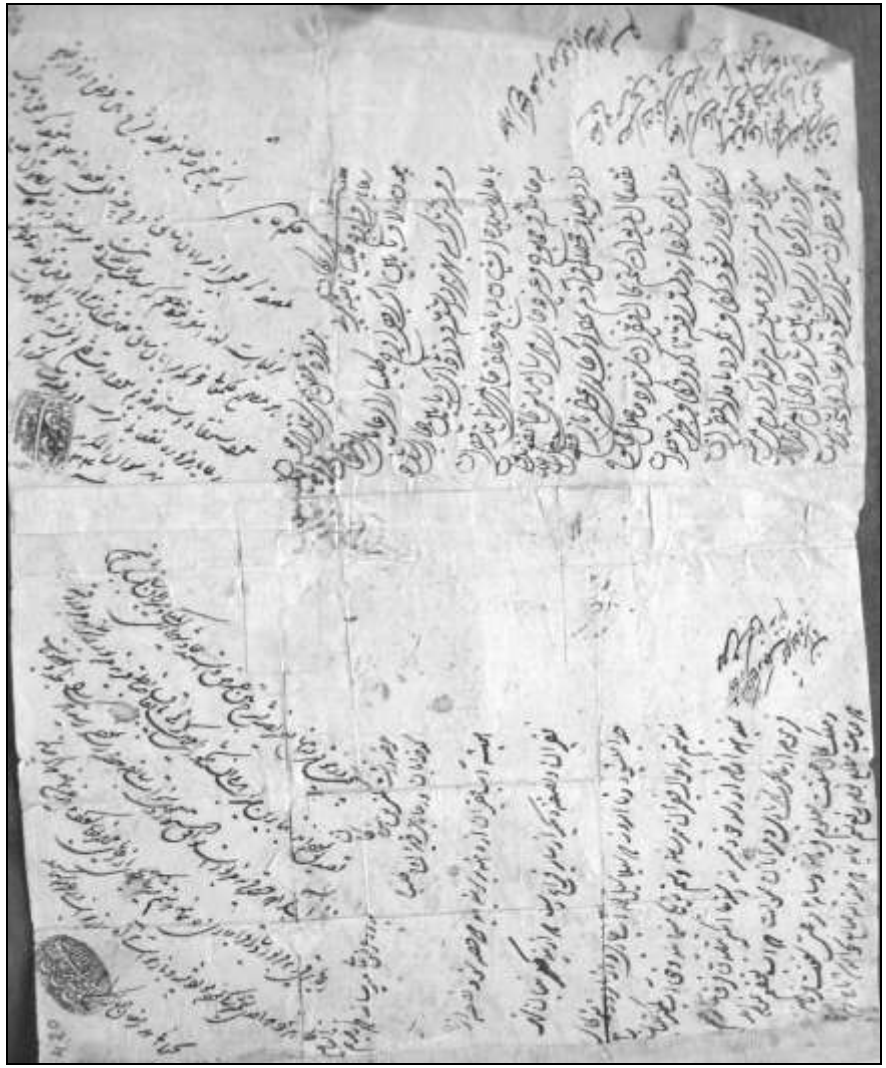

Document 46a

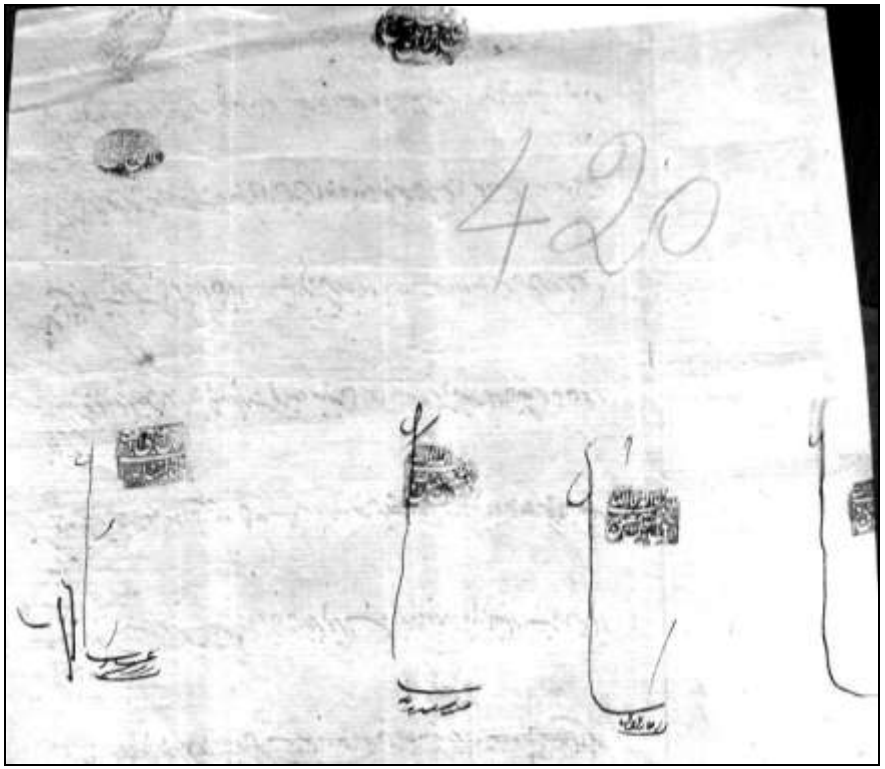

Document 47
Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 419

حکم مطاع شد آنکه عالیجاه امیرالامراء العظام بیگلربیگی و وکیل مالیات و باقی عمال و کلانتر و کدخدایان چخور سعد ایروان بدانند که درینوقت عمدةالقسیسین الکسان خلیفهٔ معبد اوچ‌کلیسیا عرض کرده بود که سیاه‌کلاهان و عملهٔ اوجاق که تبرک و ثناء گفته گوشه گیری اختیار نموده اند از قدیم الایام معاف بوده اند و مالوجهات طواحین و دینگ و کرکره و عصارخانه و باغات و دکاکین کاروانسرای و حمام آنها بتخفیف مقرر بوده و وجه چوپان‌بیگی مراعی و مواشی از آنها بازیافت نشده و از زراعت تیول وقفی آنها مالوجهات مطالبه نشده است چون خاطر خطیر التفات تاثیر

عالی متعلق براستمرار دستور قدیم می‌باشد لهذا مقرر فرمودیم که در هر باب از قرار ارقام پادشاهان سلف و احکام حکام و ارباب اختیار ماضی با آنها سلوک مسلوک داشته وجوهی که قبل ازین بتخفیف مقرر بوده حال نیز بتخفیف مقرر دانند و آنچه معمول نبوده از آنها بازیافت شود حال نیز مطالبهٔ آنرا موقوف کرده چیزی از خلیفهٔ مزبور و عمله و خدمهٔ اوچ‌کلیسا نگیرند و بهیچوجه من الوجوه از حکم مقرری عدول نکرده از فرموده تخلف نورزند و در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۴ شهر رمضان سنهٔ ۱۱۶۸ . [مهر]:... آزاد.

[ظهر]

۱) [مهر]...، ۲) [مهر]...،

۳) نوشته شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده صادق،

۴) ثبت سرکار عراق شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده اسمعیل،

۵) ثبت سررشته شد، [مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبدالرزاق،

۶) ثبت سررشتهٔ عساکر شد، [مهر]: افوض امری الی الله عبده عبدالله.

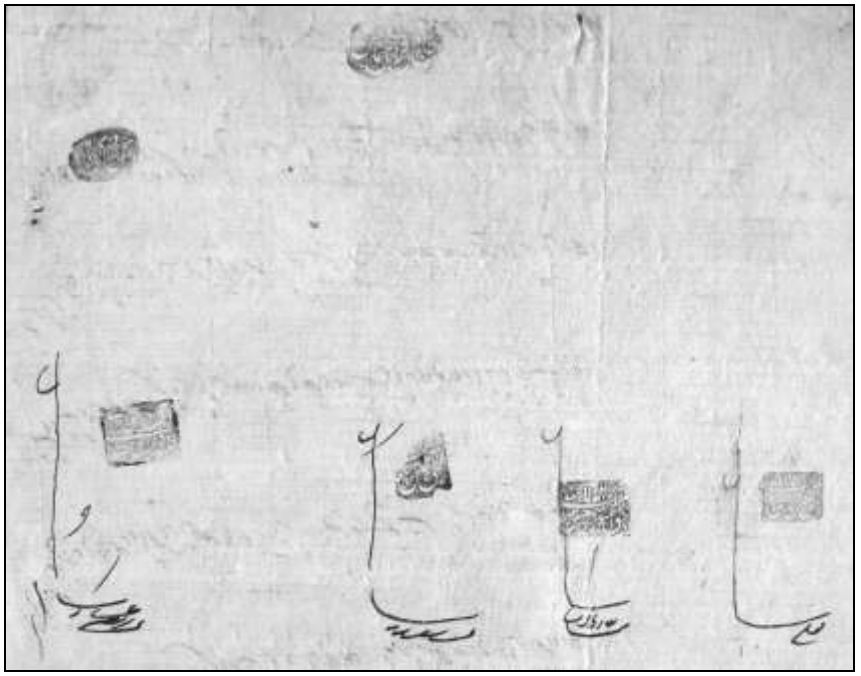

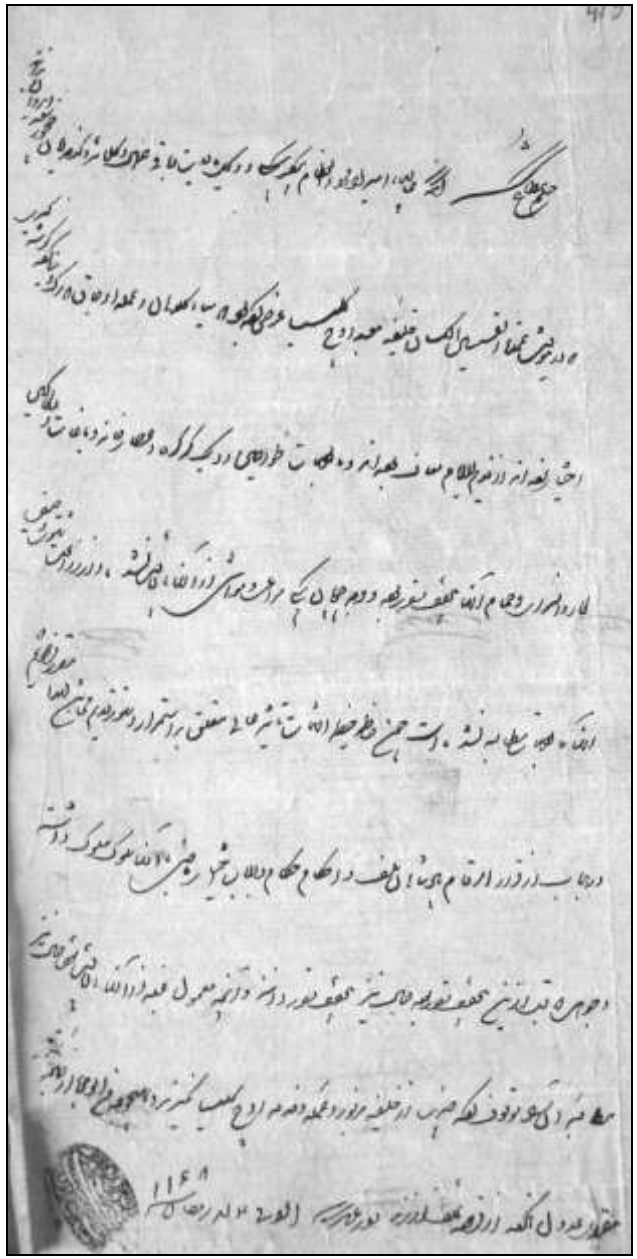

Document 48

Archive of Catholicosate, f. 1g, Doc. 424

حکم عالی شد آنکه عالیجاهان بیگلربیگیان عظام و حکام کرام و ضابطان و عمال و کلانتران و کدخدایان و مستحفظان طرق و شوارع ولایات آذربایجان و عراق و سرحدات ممالک ایران بتوجهات بلانهایات خاطر خطیر بندگان عالی مستظهر و حمال بوده بدانند که چون سیاه‌کلاهان و عمله و خدام معبد اوچ‌کلیسای ایروان بجهة جمع‌آوری زکوة و بردن سوقات باطراف و جوانب میروند و از ولایات بعیده نیز مردم بجهة زیارت معبد مزبور باوچ‌کلیسا می‌آیند از سیاه‌کلاهان و عمله و خدمهٔ اوچ‌کلیسا و کسانی که از ولایات روم و ایران و باقی ولایات بعیده بعنوان زیارت بمعبد مزبور آیند روند میکنند مال تجارت و فروختنی که همراه نداشته باشند بعلت مال سوقات که همراه دارند در رفتن و آمدن بعلت مطالبهٔ راهداری بهیچ وجه من الوجوه مزاحم و متعرض احوال آنها نشوند و مطالبهٔ راهداری از آنها نکنند و مراعات احوال ایشان را منظور داشته از فرموده تخلف نورزند و از جوانب قدغن لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۷ شهر شوال المکرم سنهٔ ۱۱۷۰.

[مهر]...خلف فتحعلی محمد حسن

[ظهر]

ثبت سررشته شد

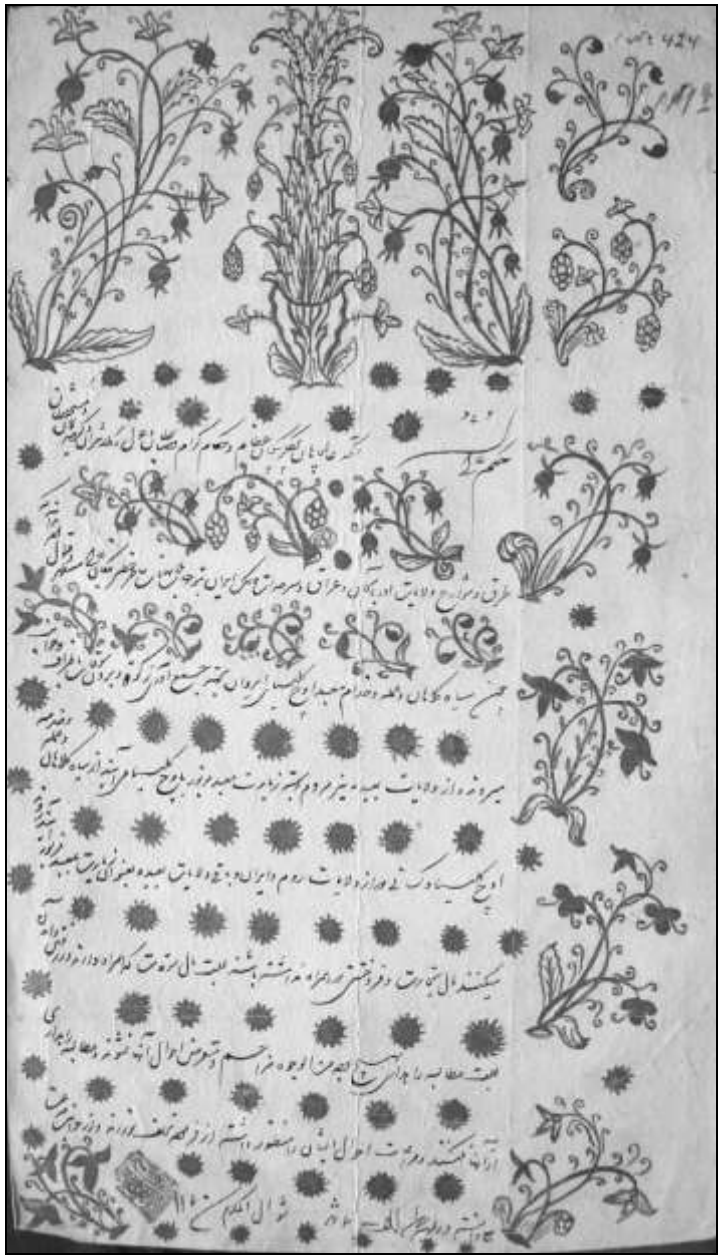

Document 49

Archive of Catholicosate, f. 1e, Doc. 591

فرمان عالی شد آنکه چون پیوسته پیشنهاد خاطر مرحمت شعار و قرارداد ضمیر معدلت دثار والا آنست که جمعی از سالکان طریق ملت عیسوی و دین مذهب مسیحی علی نبینا و علیه السلام و سایر ملل که در بلاد ایران تمکن و در ظل آفتاب رافت و مرحمت بندگان والا مستطاب و بشرایط ذمه عمل نمایند در عهد امان آسوده حال و از تکالیف شاقه فوق الطاقة فارغ البال باشند و در این اوان سعادت نشان که ساحت ممالک آذربایجان مخیم سرادقات عزوشان است چند نفر از مهراسیان و سیاهکلاهان و کشیشان اوج‌کلیسا که اعظم معابد نصارا و در الکاء چخورسعد واقع است وارد دربار معدلت مدار و بعرض بازیافتگان حضور والا رسانید که خلیفهٔ اوچ‌کلیسا موسوم بخلیفه یعقوب بود در این اوقات رخت از عالم فانی بدار بقا کشیده بموجب عریضه علیحده ممهور عموم مهارسان و سیاهکلاهان و کشیشان و خدام کلیسای مذکور استدعای تفویض خلیفه‌گی اوچ‌کلیسا را بقدوة الاماجد المسیحیه و زبدة الاکابر العیسویه عمدة القسیسین و الرهبانین خلیفه سیمون مسیحی ایروانی که شایستهٔ این امور است و صدور فرامین انجام حصول مطالب و مدعیات مفصلهٔ ذیل مطابق ارقام سلاطین جنت مقام صفویه و نواب غفران پناه پادشاه نورالله رحمة جمعهم نمودند:

۱) اینکه عرض نمودند که خلفاء و مهراسیایان و سیاهکلاهان و سیاهسر و خدام و عملهٔ اوج‌کلیسا از قدیم الایام همیشه بموجب ارقام و احکام سلاطین فردوس مقام سلف از مالوجهات و وجوهات و عوارضات و تکالیف شاقة معاف بوده آنچه از غله و شلتوک و غیره زراعت می‌نموده اند بازدید ممیزی و ساحت ایشان را ممیزان ته ننموده دیناری از ایشان گرفته نمی‌شده باید که عالیجاه امیرالامرا العظام بیگلربیگی و عمال و کلانتران ایروان و ممیزان دیوان درین باب بشروح ارقام سنواة سابقه عمل نموده تخلف نورزند.

۲) در باب اینکه عرض نموده اند که هر گاه اهالی ایروان از اسلامی و ذمی در اراضی موقوفات اوج کلیسا زراعت نمایند مقرر شود که محصل مالکانه را گرفته تسلیم نمایند. عالیجاه بیگلربیگی و عمال حسب‌الاستدعاء بر وفق حساب معمول دارند و رسد حسابی مالکانه را گرفته تسلیم نمایند.

۳) در خصوص اصرار ناقوس کشیدن و تخته زدن و بانگ گفتن و مرده برداشتن آیین مسیحیه و انتظام و روش وانکها و آناباد و قریه‌ها که استدعا نموده‌اند که بقانون قدیم معمولدارند عالیجاه بیگلربیگی و عمال و کلانتر ایروان حسب‌الاستدعاء بدستور قدیم عمل نمایند.
۴) در باب اینکه عرض نموده‌اند که املاک زرخریدی که وقف بر اوج‌کلیسا میباشد بعضی از اراضی و باغات و طواحین و دنکها و کرکره و عصارخانه و غیره مستغلات آنجا جمعی بخلاف‌حساب تصرف کرده‌اند مقرر گردید که باید که رد نمایند عالیجاه بیگلربیگی و عمال بحقیقت مراتب مزبور رسیده بر وفق قانون حساب عمل دارند متصرفین انتزاع و بتصرف خلیفه و سیاهکلاهان و خدام اوجاق اوج‌کلیسا دهند.
۵) در باب اینکه عرض نموده‌اند امور خلیفهٔ اوج کلیسا را مقرر گردد که مهارسان و سیاهکلاهان و کشیشان کلیسا و وانکها را بآیین او رجوعی نه نموده درین باب چه ارقام سلاطین سلف را در دست دارد عالیجاه بیگلربیگی قدغن دارد که عالیحضرات شیخ الاسلام و قضاة و عمال خجسته اعمال و کلانتران اسلامی و ملکان ذمی نیز بهیچ وجه مدخلیت ننمایند باید که عالیجاه بیگلریگی دراین باب بشروح ارقام سلاطین علیون آشیان ماضی رحمت الله تعالی معمول دارند.
۶) در باب اینکه عرض کرده‌اند در زمان انقلاب که قدری اشیاء و اجناس مردم باوج‌کلیسا برده و رهین گذارده بعضی آمده قدری را برده و برخی از شورش و انقلاب بمعرض تلف در آمده و قدری را نیز حکام متصرف شده درین اوقات ورثهٔ صاحبان مال و غیره بدان علت ادعاء خلاف‌حساب می‌نمایند مقرر گردید که متعرض نگردیده عالیجاه بیگلربیگی هر گاه ادعای مدعیون سنواتی برده باشد و بنحویکه عرض کرده اند در معرض تلف در آمده باشد نگذارد که احدی مزاحم گردد.
۷) در باب اینکه عرض نموده‌اند که جمعی از ارامنه قدری املاک زرخریده دارائی خود را وقف بر معبد اوج کلیسا و حال اقوام و اقربای ایشان و ورثهٔ هر یک آمده ادعای ملکیت مینمایند و بخلاف‌شرع انور مزاحمت میرسانند مقرر شود که عالیجاه بیگلربیگی ممانعت نماید عالیجاه بیگلربیگی بحقیقت رسیده بروفق حساب معمول دارند.
۸) در باب اینکه عرض نموده بودند که بعضی اشخاص اکثرا" از ارامنه را جبرا"

بشرف اسلام در می‌آورند مقرر شود که متعرض نگردد عالیجاه بیگلربیگی درین باب بشروح ارقام قدر نظام سلاطین رضوان مقام ماضیه معمول و ممانعت این امور نمایند.
۹) در باب اینکه عرض کرده‌اند که جمعی از اهل اسلام مطالبات دارند باید که عالیجاه بیگلربیگی بحقیقت رسیده مطالبات ایشان را بموجب اسناد و خاطرنشان حسابی فیصل و واصل سازند.
۱۰) در باب اینکه عرض نموده‌اند که همیشه از مهارسان و شاگردان و خدام و عمله و کارکنان اوج‌کلیسا برای بازیافت زکواة و نذورات دین باطراف و جوانب بلاد روم و ایران میروند و بزیارت معبد مذکور می‌آیند هر گاه مال تجارت و فروختنی همراه نداشته باشند چون از سلاطین سلف در باب معافی از سوقات و راهداری ارقام دارند مقرر گردد احدی دیناری بدین علت نگیرند لهذا مقرر گردید که عالیجاه بیگلربیگیان و حکام و عمال و کلانتران کل ممالک ایران خصوصا" ایروان و مستاجران و راهداران هر بلاد درین باب بموجب ارقام مذکور عمل و ممانعت اسب و چارپایان ننمایند.
۱۱) در باب اینکه عرض کرده‌اند که مهارسان و شاگردان و خدام که سواره تردد میکنند بموجب ارقام سلف از گرفتن اسب چاپاری در هر ولایت معاف بوده اند عالیجاه بیگلربیگی و عمال ایران خصوصا" ایروان درین باب بموجب ارقام مذکور عمل و بعلت اسب چاپاری متعرض نگردد.
۱۲) در باب اینکه عرض نموده‌اند از قدیم الایام بموجب ارقام و احکام سلاطین فردوس مقام مقرر است که احدی از اسلام و ارامنه در املاک موقوفات اوج‌کلیسا اعم اراضی و جای باغات سوای مهرآسیان و خدام و عمله احدی زراعت ننمایند عالیجاه بیگلربیگی قدغن نمایند بدستور قدیم معمولدارند.
۱۳) در خصوص اینکه عرض نموده اند که از قرار ارقام و احکام خواقین مهراختتام سلف نصف از آب رودخانهٔ کربی و اشکن حصه و رسد اوج‌کلیسا بوده است باید که عالیجاه بیگلربیگی و عمال بملاحظهٔ ارقام سنواة دستور قدیم معمولدارند تخلف نورزند و آب مستمری ایشان را بتصرف دهند.
۱۴) در خصوص اینکه عرض نموده‌اند که از قدیم الایام بموجب ارقام سلاطین ماضیه همیشه مهارسان و سیاهکلاهان و خدام اوج‌کلیسا از عوارضات و صادریات و اخراجات معاف و مرفوع القلم و از تحمیلات مسلم بوده‌اند مقرر فرمودیم که عالیجاه بیگلربیگی و عمال و کلانتر ایروان و مکان ارامنه در هر

باب بشروح ارقام مطاعه مذکوره معمولدارند تخلف نورزند.
بناء علیه مقرر فرمودیم که عالیجاه رفیعجایگاه ایالت و شوکت پناه حشمت و اجلال دستگاه امیرالامرا العظام حسین خان قاجار بیگلربیگی و عمال خجسته اعمال و کلانتر ایروان و سایر بیگلربیگیان عظام و حکام ذوی الاحترام و کلانتران و مباشرین مهمات دیوانی ولایات ایران بهشت‌نشان و راهداران و مستاجرین وجوه حدی ممالک محروسه در هر باب بشروح ارقام و احکام سلاطین فردوس مقام ماضی صفویه غفران پناه پادشاه نورالله مراجعهم در هر باب صادر شده از انقرار معمولداشته و در عهده شناسند.
تحریرا" فی ۲۴شهر شوال ...
موضع مهر کریم خان وکیل

صورت فرمان قضاجریان بندگان جنت‌مکان کریم وکیل است که عالیشآن میرزا کلبعلی منشی سرکار معدلت مدار خلیفهٔ اوجاق عالی رواق اوچ‌کلیسا از روی فرمان مرقوم قلمی کرده این است.
[مهر]: عبده کلبعلی.

Անդրէաս արքեպիսկոպոս, [կնիք]. Քրիստոսի ծառա Անդրէաս…;
Ալէքսան արքեպիսկոպոս, [կնիք]. Քրիստոսի ծառա Ալէքսան վարդապետ…;
Սահակ արքեպիսկոպոս, [կնիք]. Քրիստոսի ծառա Սահակ վարդապետ 1211;
Եփրեմ վարդապետ, [կնիք]. Քրիստոսի ծառա Եփրեմ վարդապետ…;
Գրիգոր վարդապետ, [կնիք]. Քրիստոսի ծառա Գրիգոր վարդապետ…;
Սերովբէ վարդապետ, [կնիք]. Քրիստոսի ծառա Սերովբէ վարդապետ…;
Ստեփան վարդապետ, [կնիք]. Քրիստոսի ծառա Ստեփան վարդապետ…

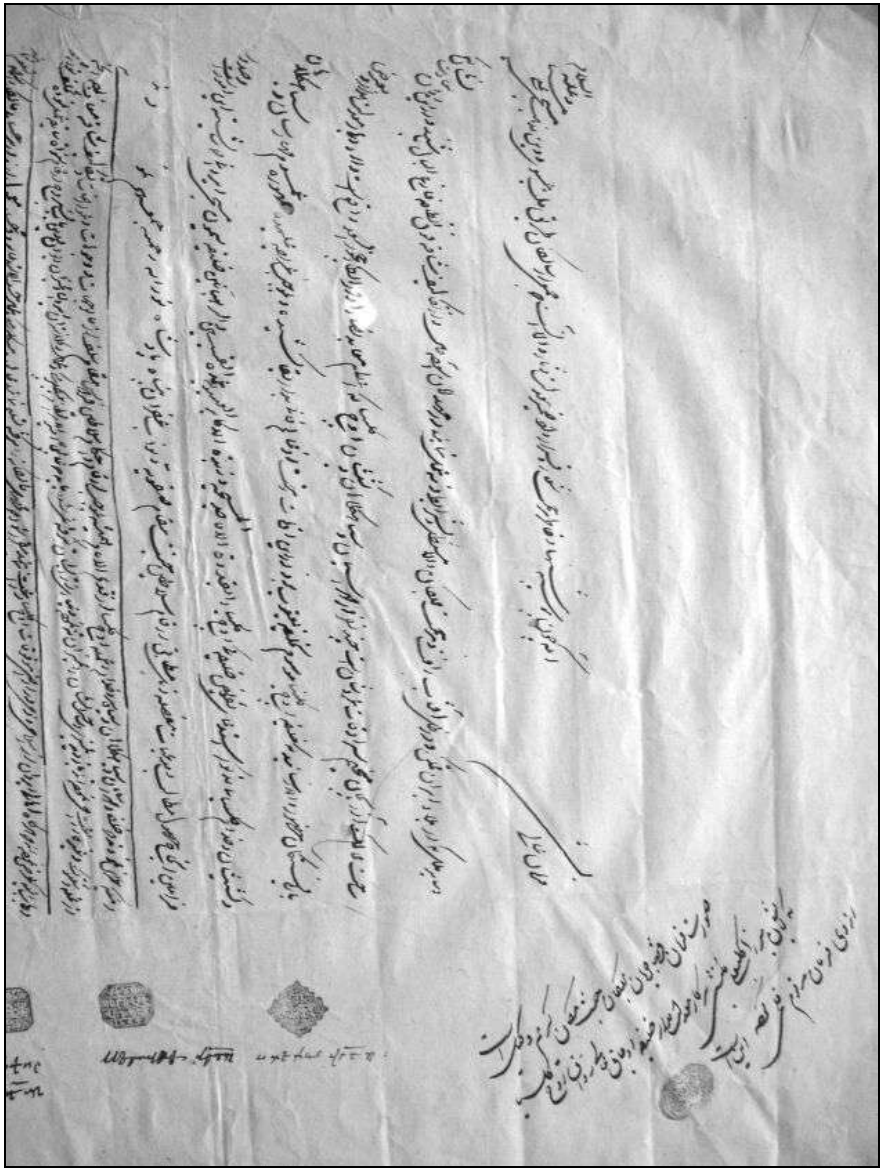

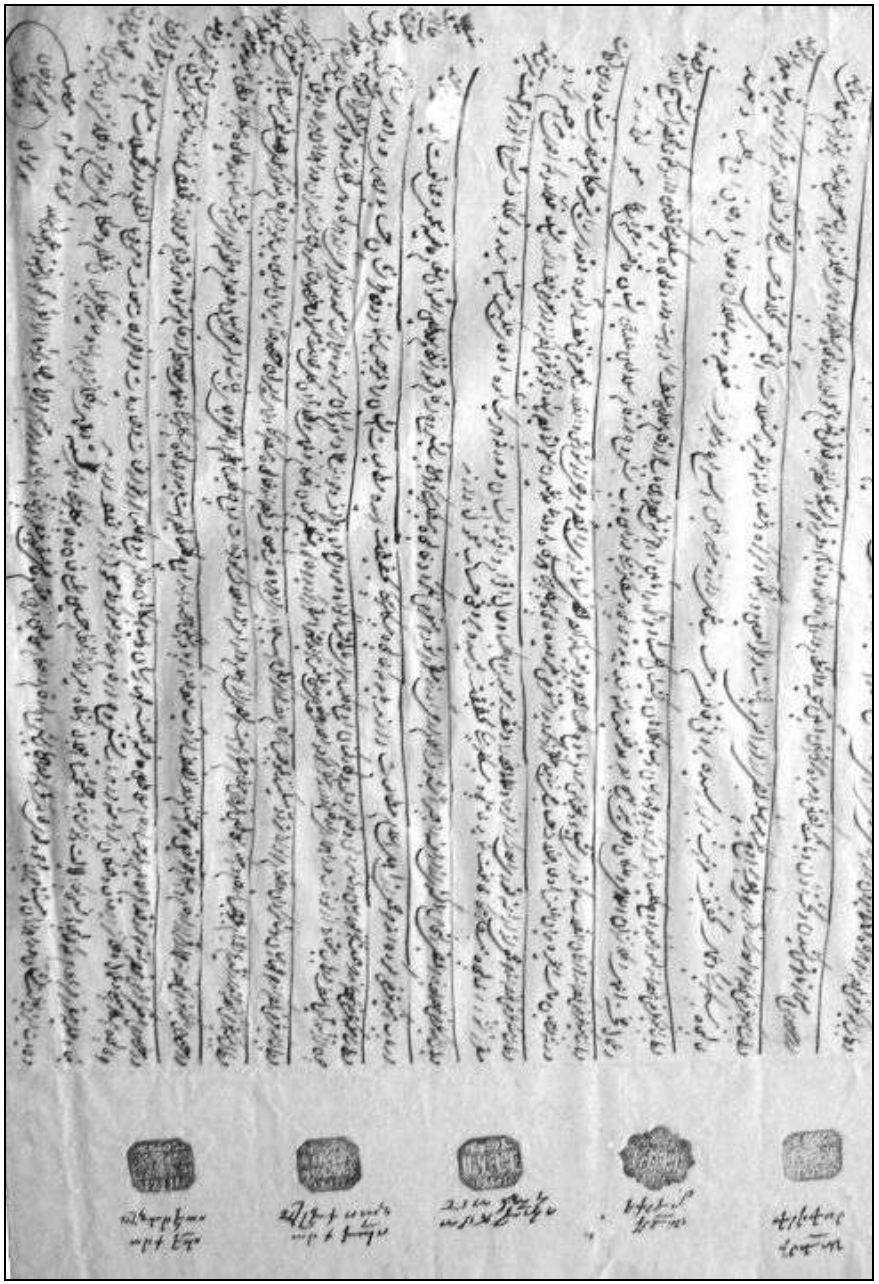

Document 50

Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 465

مقرر شد آنکه زبدة المسیحی دیر مغاکی و سیاه‌کلاهان وانک دانیل بدانند که بعرض عالی رسید که چند بار غله از نخجوان بعضی اشخاص بآنحدود برده اند و اشخاصی که غله را برده اند معلوم نیست که از کدام طایفه میباشند باید بوصول تعلیقچه بحقیقت لازمه نموده اشخاصی که غله را برده اند اسم و طایفهٔ آنها را مشخص و عرض نمایند و من بعد نگذارند که احدی یکمن غله بآنطرف ببرند که درحین ظهور مورد بازخواست خواهند شد.

تحریرا" فی شهر رمضان المبارک سنهٔ ۱۱۸۳ .

مقرر آنکه قبل از این بایشان قدغن شده بود که من بعد نگذارند که احدی یکمن غله برد حال که غله را برده اند اگر آن اشخاص را گرفته اند اعلام و اگر نگاه نداشته‌اند اشخاص مزبور را مشخص و عرض و من بعد هر گاه ظاهر شود که یکمن غله برده اند از ایشان بازخواست خواهد شد.

[مهر]: لا اله الا الله الملک الحق المبین عبده محمد کریم.

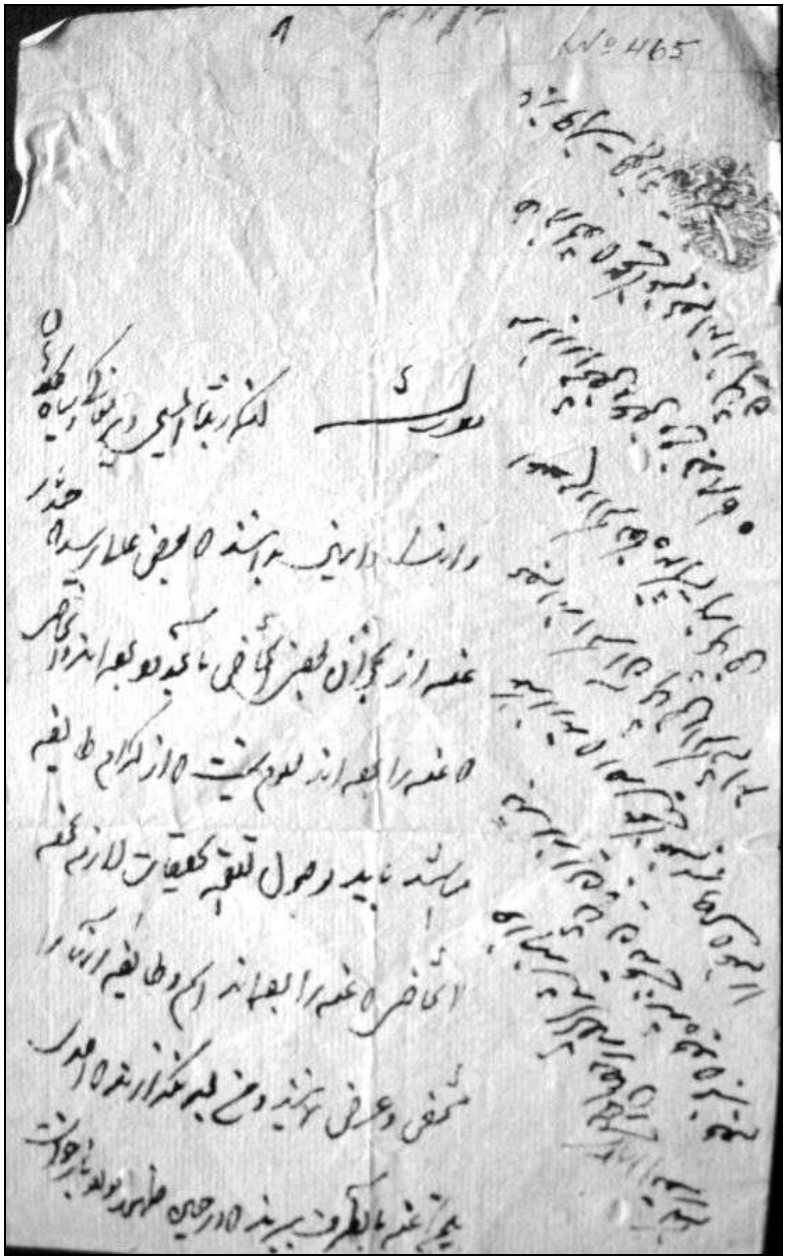

Document 51

Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 487

هو

فرمان عالی شد آنکه عالیشان معلی مکان اخلاص و عقیدت نشان عمدةالاعاظم العیسویه خلیفه سیمون خلیفهٔ اوج‌کلیسا بتوجهات خاطر فیض مظاهر والا مستظهر و امیدوار بوده بداند که عریضه از اخلاص که در درینولاء قلمی و بانضمام این برخی پیش‌کش:

. دواب			بار	
اسب	قاطر	ساعت وقت: یکعدد	اطلس: ۵۰ ذرع،	حرایر: ۵۰ ذرع
۳۹	۳۳	بریش: ۳۰ ذرع	ماهوت: ۶۰ ذرع	چاقو: ۱۲ عدد
.		مظهر دیگ دور: یکعدد	شانه: ۳ عدد	دبه تریاک: ۶ عدد
.		سبزه میخک: ۴...	بیضه	

که مصحوب عمدةالاقران بارسخ کس خود ارسال داشته بود بنظر آفتاب‌اثر والا رسیده مضمون فرایض مشحونش من اوله الی آخر مفهوم و پیش‌کش بر کله تفقد کرده خانه آباد درینوقت فرستاده آنعالیشان را رخصت انصراف بخشیده روانه فرمودیم از آنجا که بندگان اقدس والا را نسبت بانعالیشان حمال شفقت میباشد بنابرین میباید دیوان اتقان و شفقت خاطر والا را بر مهره‌بانی والا خود باز دانسته مطالبی که داشته باشد همه اوقات از روی حمال بر امیدواری عرض نماید و در عهده شناسد.

تحریرا" فی شهر ربیع الاول ۱۱۹۲ .

[مهر]: یا من هو رجاه ... کریم ۱۱۷۰ .

[ظهر]

قلمی شد، [مهر]:... ،

ثبت شد ، [مهر]:...،

بقلم رسید،

بقلم رسید،

قلمی شد،

بنظر رسید، [مهر]: عبده محمد الحسنی،

قلمی شد،

ملاحظه شد، [مهر]: ... محمد جعفر.

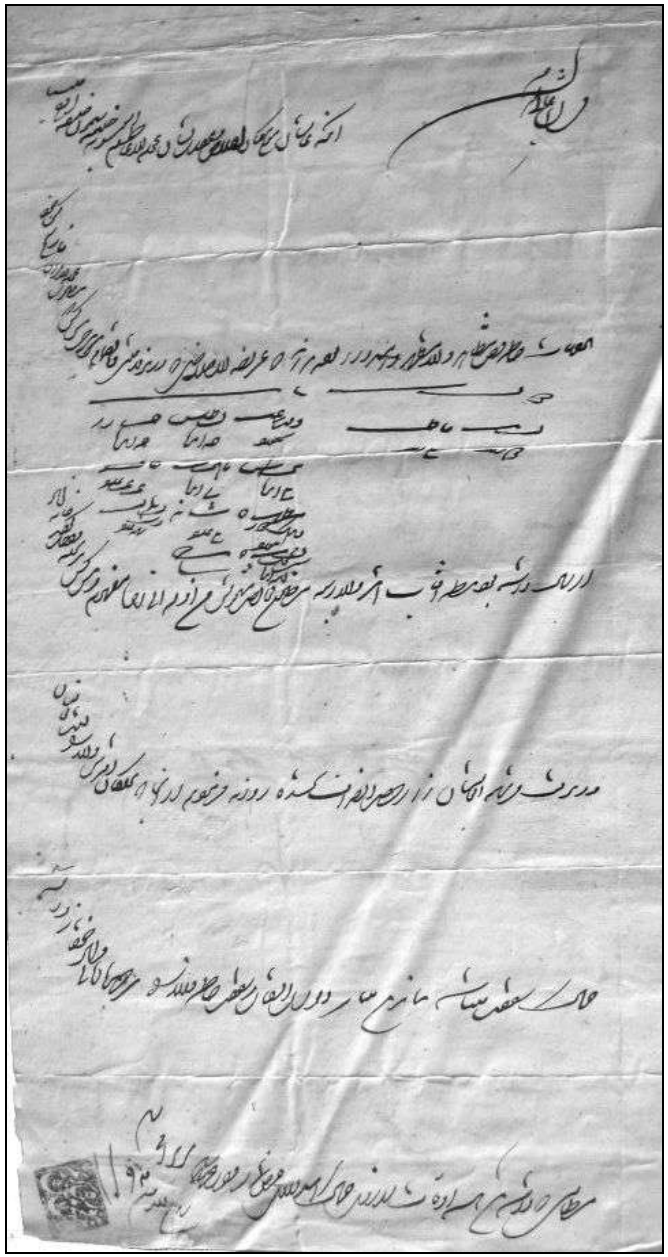

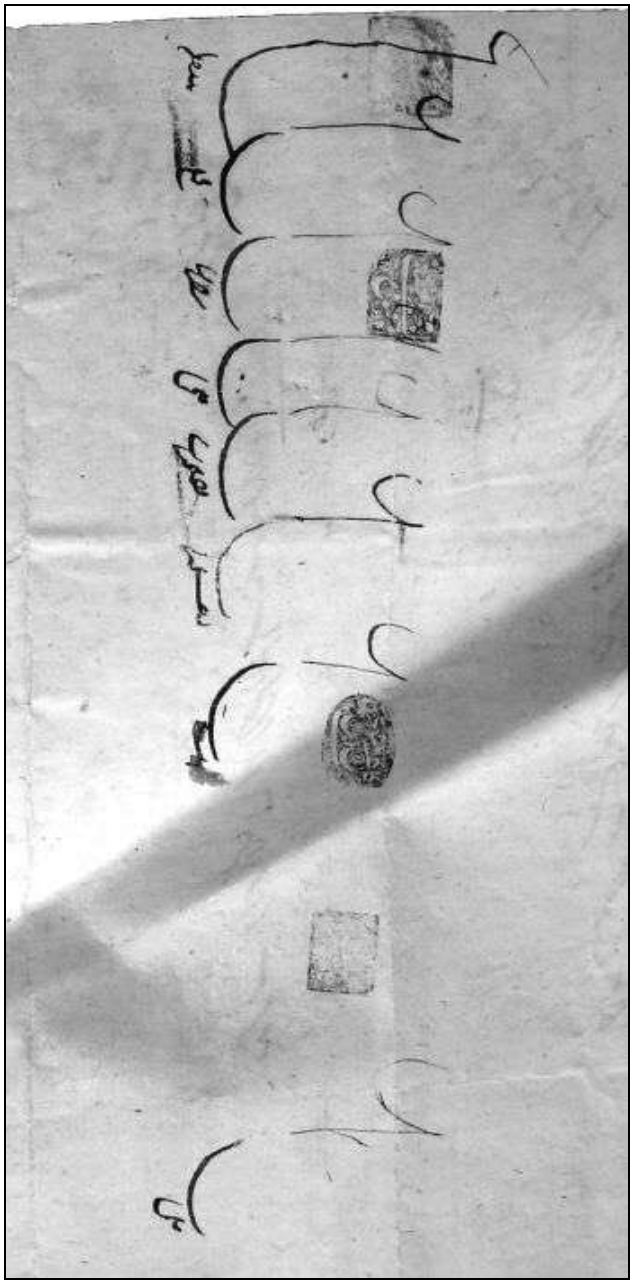

Document 52

Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 494

مقرر شد آنکه عالیحضرت میرزا احمد بعداد تفضلات جناب حضرت متعال
به توجهات ملازمان عالی رسیده گل بجمالت حاصل نموده بداند که چون
آنعالیحضرت ابا" عنجدا" من رعایای اصلی بورچلو و مدت متمادی بود که در
اوچ‌کلیسای علیه سکنی داشت و حال رای عالی قرار گرفته بود که آن
عالیحضرت را کوچانیده بموطن قدیم خود بیاورد که درثانی حسب
الخواهش قلمیش عالیجناب فضایل متانت دوستی و مودت انتساب والا
صفات خلیفهٔ جلیلهٔ آن عالیحضرت را با اولاد و احفاد خود باوجاق قدسی
رواق اوچ‌کلیسا وقف و به عالیجناب والا مقام سابق الالقاب بخشیده ایم من
بعد خود را با ولدان خود موقوف علیه و رعیت آن اوجاق و ملازم
بالاستحقاق خلیفهٔ جلیله دانسته بخاطرجمعی و اطمینانی بخدمتگذاری و
جانسپاری خلیفه قیام و اقدام نماید که بعد هذا احدی را با انعالیحضرت و
اولاد او بهیچوجه من الوجوه رجوعی و علاقه نخواهد بود امیدوار باشفاق
عالی گشته و در عهده شناسد.

تحریرا" فی شهر شوال سنهٔ ۱۱۹۶ .

[مهر]: ... بندهٔ عیسی گرگین

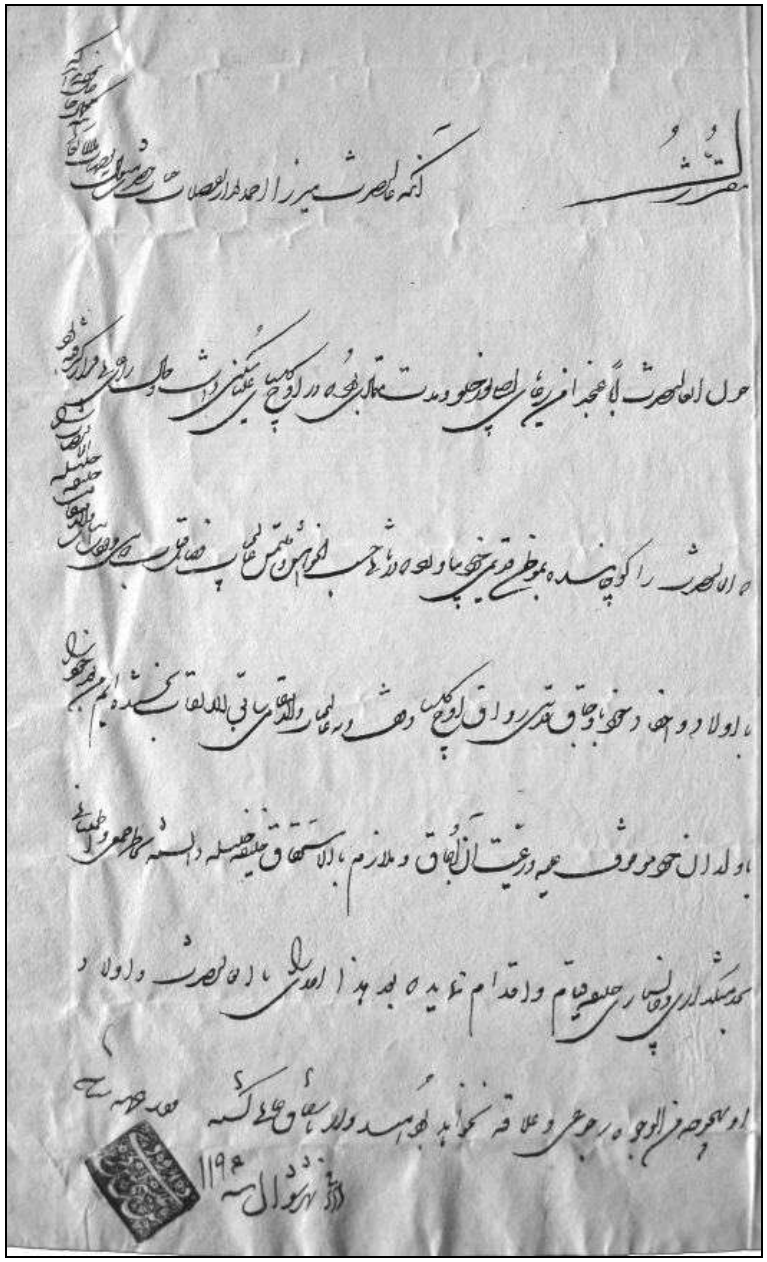

Document 53

Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 524

بسم الله تعالی شآنه

فرمان والا شد آنکه زبدة الاعاظم المسیحیه و عمدةالاهل العیسویه خلیفه الخلفا خلیفه خوکاس خلیفهٔ اوج‌کلیسیای ایروان بوفور الطاف خاطر مهر مظاهر سلطانی امیدوار و مباهی بوده بداند که عریضهٔ عقیدت شبیه که درینولا مبنی بر مراسم خدمتگذاری و لوازم ارادت و اخلاص‌کشی خود رقم زده عبودیت پی‌آثار ساخته بصحابت زبدةالاقران اوانس فرستادهٔ خود انفاذ درگاه عالم پناه نموده بود در هنگامی که از میامن الطاف یزدانی جمع امور و مهام برونق تمنای صداقت کیشان یزدان را مقرون و دامن آمال و امانی هر یک از ارادت اثر ایشان باشعهٔ فتوحات عینیة مشحون بوده بنظر فیروزی اثر مقربان درگاه آسمان جاه رسید و مضمون آن معروض رای جهان‌ارای گردید و مراتب خدمتگذاری و دولتخواهی آن زبدةالخلفا بر ضمیر منیر مرحمت پیرا ظاهر و هویدا گردید ازاینکه ازید و طلوع نیر این دولت ابدمدار پیوسته رفاة و اسایش اهالی و سکنه هر دیار که ودایع بدایع حضرت افریدگارند ملحوظ نظر مرحمت شعار میباشد لهذا امر قدرقدر خاقانی شرف نفاذ یافت که آن زبدة الخلفاء و جمع عباد و سکنهٔ اوج‌کلیسا بمراحم خاطر اشرف مستظهر و امیدوار و در اماکن و معابد خود در نهایت استظهار متمکن و برقرار بوده که بهیچوجه اذیت و آسیب از سرداران و سرگرده‌گان ذوی الاقتدار شاه ظفرشعار بایشان نخواهد رسید مقرر آنکه سرداران و سرگردگان و جمهور عساکر نصرت نشان میباید از قرار حکم رفیع و فرمان واجب الاذعان منیع معمول و از مدلول رقم قدر موصول عدول جایز ندانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی ۱۲ شهر ذی الحجه الحرام سنهٔ ۱۲۰۹.

[مهر]: افوض امری الی الله عبد محمد.

[ظهر]

۱) نوشته شد، [مهر]: لا اله الا الله الحق الملک المبین عبده کاظم،

۲) ثبت سررشتهٔ استیفاء شد [مهر]: .... محمد،

۳) ثبت شد [مهر]: ... عبد محمد،

۴) ملاحظه شد: [مهر]: ...،

۵) مرقوم شد،

۶) قلمی شد،

۷) ملاحظه شد [مهر]: افوض امری الی الله ...،

۸) بنظر رسید [مهر]:...علی ابراهیم.

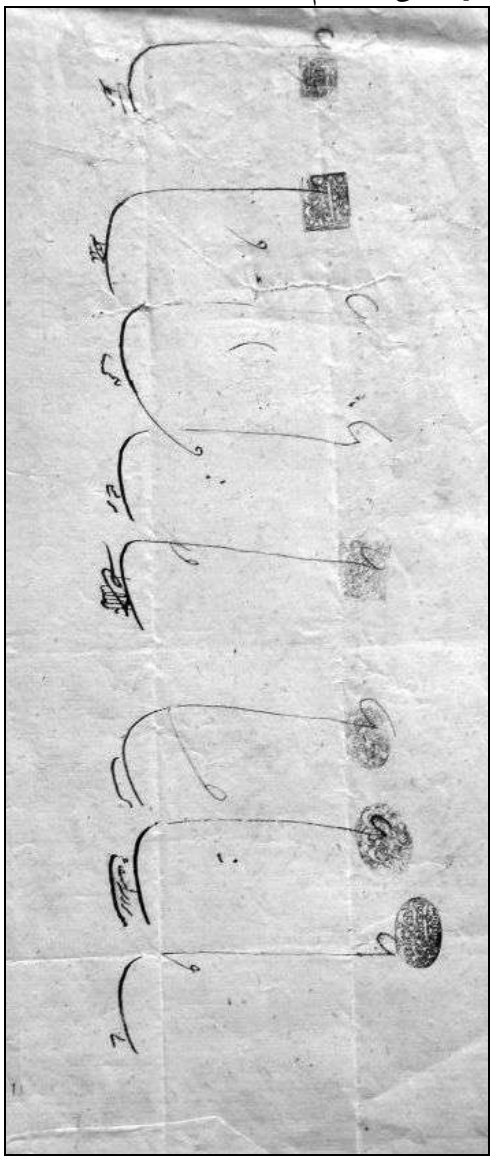

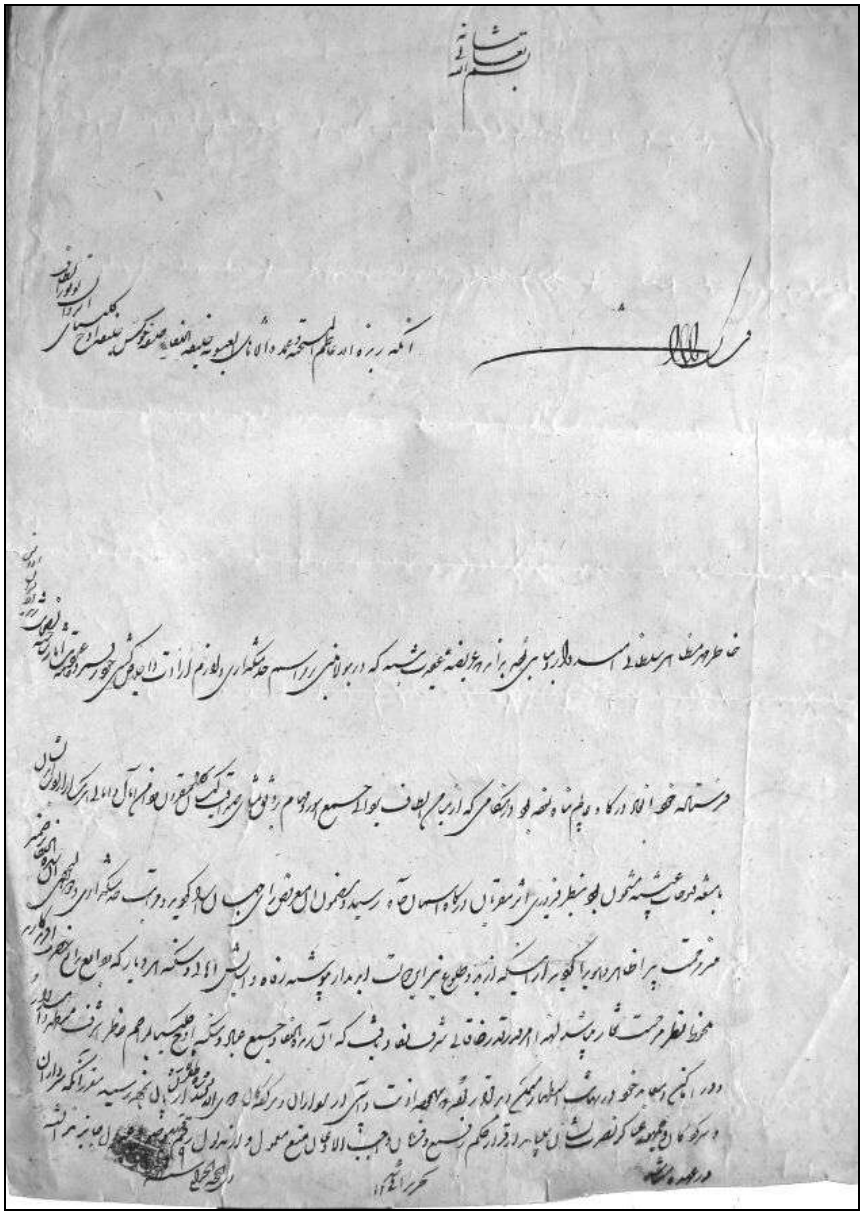

Document 54

Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 528

فرمان والا شد آنکه عالیجاه رفیع جایگاه دولت و اقبال همراه عظمت و جلالت دستگاه ابهت و سماحت اکتفاء شهامت و بسالت انتباه اخلاص و عقیدت اگاه امیر الامراء العظام محمد خان بیگلربیگی ایروان بوفور الطاف خاطر والا سرافراز بوده بداند که چون عمدةالاعظام المسیحیه خلیفه خوکاس خلیفهٔ اوج‌کلیسیا از جملهٔ اخلاص کیشان و دولتخواهان آستان مروت بنیان میباشد و مراعات جانب او در هر باب ملحوظ نظر آفتاب اثر است لهذا بآنعالیجاه امر و مقرر میگردد که محبت و اعانت جانب او را بهر جهت ملاحظه و در هر باب احترام او را لازم دانسته چنانچه در ولایت مشارالیه را رجوعی نشده خود متوجه و نوعی با مشارالیه سلوک مسلوک داشته که از آنعالیجاه راضی باشد و در ینباب قدغن لازم دانسته در عهده شناسد.

تحریرا" فی شهر ربیع الاول سنهٔ ۱۲۱۰.

[مهر]: افوض امری الی الله عبده محمد.

[ظهر]

۱) ثبت شد،

۲) ثبت مهر سرکار شد،

۳) ملاحظه شد، [مهر]: .... محمد،

۴) مرقوم شد، [مهر]: ...،

۵) قلمی شد، [مهر]: ...علی عبد الله،

۶) ملاحظه شد [مهر]: افوض امری الی الله ...،

۷) بنظر رسید [مهر]:عبده علی ابراهیم.

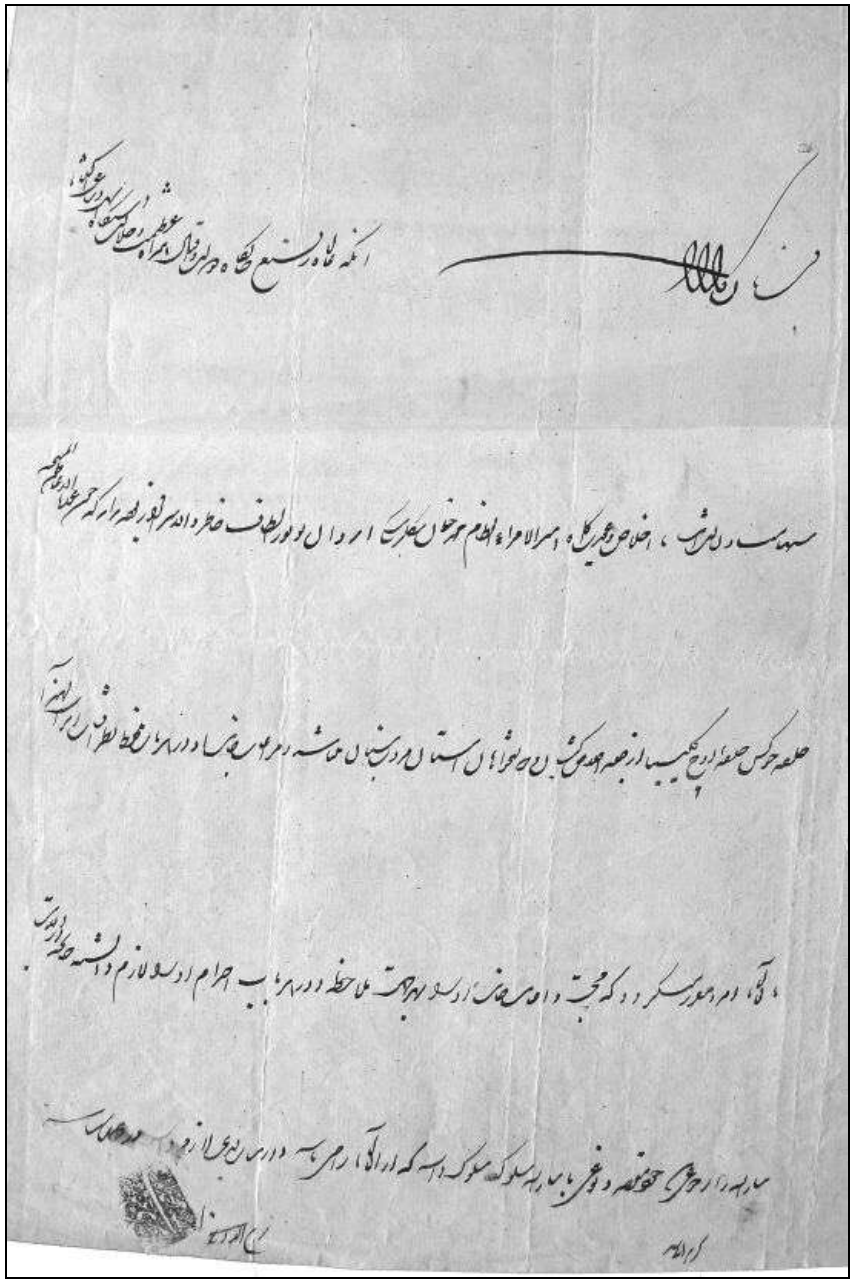

Document 55

Archive of Catholicosate, f. 1d, Doc. 532

بسم الله تعالی شآنه

[مهر]: الملک الله، افوض امری الی الله عبده محمد

حکم جهانمطاع شد آنکه بنابر استدعای زبدةالاماثل المسیحیه خوکاس خلیفه اوج‌کلیسای ایروان و ارادهٔ خاطر مرحمت توامان بمراعات جانب اهالی آن سامان حکم قضاجریان شرف نفاذ مییابد که هر یک از غازیان نصرت نشان و محصلان مهام دیوانی و سایر مترددین ولایت آذربایجان بعلت خرج و شلتاق بدون رقم مطاع بهیچوجه مطالبه ننموده متعرض سکنهٔ قریهٔ مزبوره نشوند و تخلف از فرموده را موجب بازخواست عظیم دانند مقرر آنکه عالیجاه رفیعجایگاه امیرالامرا العظام محمد خان بیگلربیگی ایروان بنهج مقرر عمل و قدغن نمایند که در باب اخراجات احدی متعرض ایشان نشود و درین باب اهتمام لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر رمضان سنهٔ ۱۲۱۱ .

[ظهر]

۱) ثبت سررشته شد،

۲) ثبت شد ، [مهر]:... عبده فضل الله،

۳) مرقوم شد، [مهر]:... عبده رضا قلی،

۴) قلمی شد، [مهر]: افوض امری الی الله ...،

۵) ملاحظه شد، [مهر]:... عبده محمد،

۶) بنظر رسید، [مهر]: ... عبده علی ابراهیم.

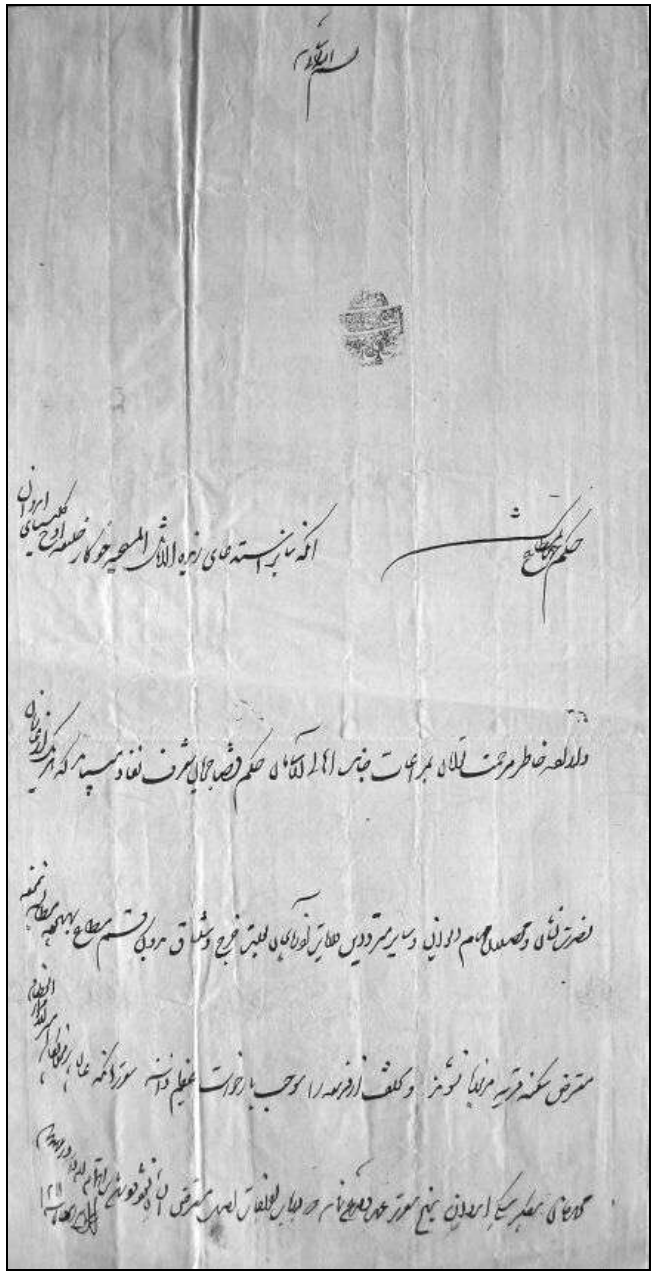

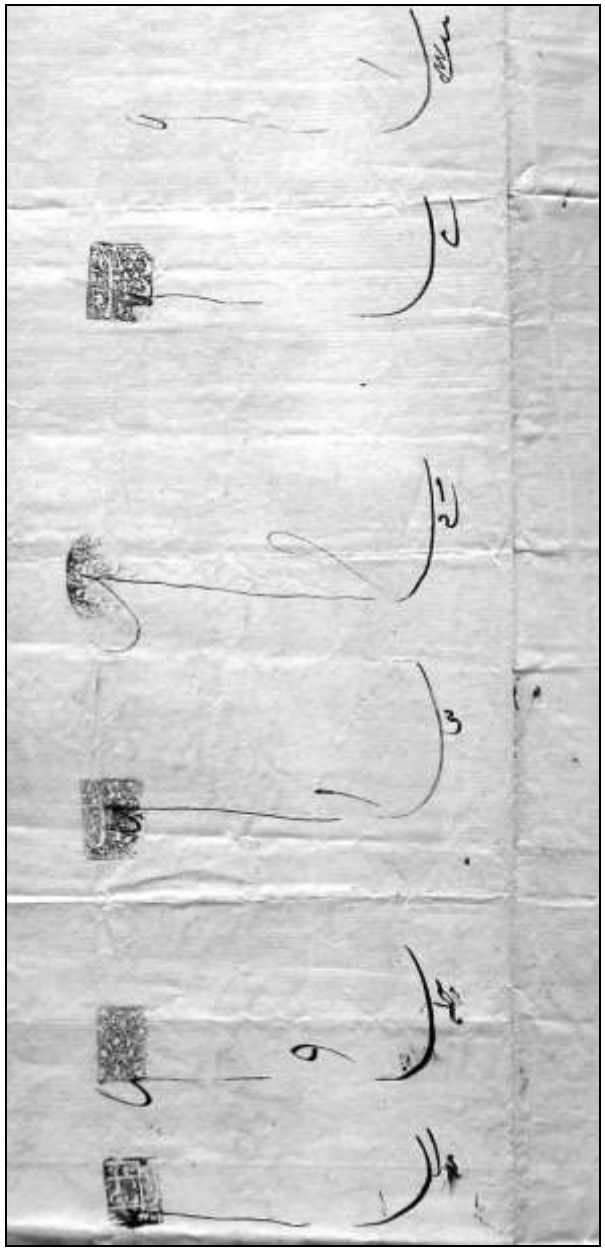

ՑԱՆԿԵՐ

Անձնանուններ

Աբաս Բ Սեֆյան շահ 84
Աբդալլահ 84, 88, 100
Աբրահամ Բ Խոշաբեցի կաթողիկոս 15
Աբրահամ Գ Կրետացի կաթողիկոս 9, 10, 11, 14, 29-33, 35, 38, 63
Աբու Իսհաղ 42, 43
Ազատ Խան Աֆղան 5, 12, 18, 21, 76-85, , 88, 89
Աղա Մուհամմադ Խան (շահ) Ղաջար 5, 21, 22, 98-100
Ալեքսանդր Բ Բյուզանդացի կաթողիկոս 13, 80-82, 84, 89
Ալի, իմամ 25
Ալի Իբրահիմ 100, 101
Ալի Ղուլի, Ադիլ շահ 17
Ալի Ղուլի Բեկ, Բարդայի *զաբիթ* 41, 43
Ալի Ղուլի խան, Աղա Մուհամմադ խանի զորավար 22
Ալի Ռեզա 34, 65-68, 71, 73-75
Ասլան Ալի Բեկ 63
Աստվածատուր Ա Համադանցի կաթողիկոս 15
Գեորգի վրաց արքայազն 5, 19, 20, 97
Գրիգոր Մակվեցի կաթողիկոս 9, 10
Գրիգոր վարդապետ 95
Դալալ բեկ 79
Դավիթ, Դովշանլու գյուղի ավագերեց ու մելիք 7, 8, 25, 27, 28
Դավիթ վարդապետ 22
Եսայի, Աղվանից կաթողիկոս 7
Եսայի, Առաջաձոր գյուղի ավագերեց 7
Զուբով Վ. Ա. 22
Թահմասպ Բ Սեֆյան շահ 14, 15, 49
Իբրահիմ 73, 99-101
Իբրահիմ (Միրզա) շահ 5, 10, 13, 15, 17, 20, 21, 65-76
Իսմայիլ 43, 82, 83, 85, 89
Իսֆանդիար Բեկ 27
Իվանե բեկ 79
Խալիլ խան 80
Ծատուր 63
Հակոբ Շամախեցի կաթողիկոս 18, 21, 91
Հակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոս 9, 10, 11
Հաջի Հուսեյն 88
Հասան Ալի, Երևանի խան 13
Հասան Ղադիմի 87

Հեյդար 66-68, 70, 74, 83
Հերակլ Բ վրաց թագավոր 5, 18-20, 77, 78
Հովհաննես վարդապետ 22, 98
Հովհաննես, Տաթևի վանքի վանահայր 21
Հովսեփ քահանա 17
Հուսեյն Ալի, Երևանի խան 11, 13, 18, 19, 94
Ղազար Ջահկեցի կաթողիկոս12-17, 40. 45-49, 51-57, 59, 60, 65-69, 73, 75, 76
Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոս 20, 22, 98-100
Մելիք Արամ 8
Մելիք Գրիգոր Հասան-Ջալալյան 7, 8, 41, 43
Մելիք Եգան 8, 41, 42
Մելիք Եսայի 8
Մելիք Իսրայել Ջրաբերդի 28
Մելիք Հակոբջան 8, 9, 43, 44
Մելիք Միանսար, Գեղարքունիքի մելիք, 6, 7, 24
Մելիք Մկրտում 8, 43, 44
Մելիք Շահնազար Վարանդայի 70
Մինաս վարդապետ 21, 63, 73
Միրզա Ահմադ 19, 20, 97
Միրզա Ռաֆի՚ 11
Միրզա Մուհամմադ Քազիմ 35-38
Միրզա Քյալբալի 20, 94
Մուհամմադ խան, Երևանի բեկլարբեկ 99, 101
Մուհամմադ Ալի 43
Մուհամմադ Իբրահիմ, Ատրպատականի կառավարիչ 8, 41
Մուհամմադ Իսհաղ 43
Մուհամմադ Հասան 97
Մուհամմադ Հասան Խան Ղաջար 5, 18, 90
Մուհամմադ Հուսեյն 75, 77
Մուհամմադ Ղուլի խան 66, 68, 69, 76
Մուհամմադ Ղուլի խան, Երևանի *բեկլարբեկ* 30
Մուհամմադ Մոհսեն 74
Մուհամմադ Նա՚իմ 75
Մուհամմադ Ջա՚ֆար 97
Մուհամմադ Ռահիմ 74
Մուհամմադ Սադեղ 77, 86
Նադիր Խան (շահ) 5-14, 16-18, 20, 21, 24-27, 29, 30, 32, 35, 38, 39, 41, 43, 45*, 50, 51, 53, 54, 56-58, 60-63, 72, 74*, 82, 83, 94*, 109, 110
Շահնազար, Գեղարքունիքի մելիք 6
Շահռուհ 16
Պետրոս Քյութուր 17

Պողոս, Խնձրիստանի քյադխոդա 28
Ջավադ Բեկ 27
Ջա'ֆար, իմամ 14
Ռեզա Ղուլի Միրզա, Նադիր շահի որդի 5, 13-16, 45-49
Ռեզա Ղուլի 101
Ռեզվան 51, 55
Սադեղ 82, 83, 89
Սեֆի Ղուլի 87
Սուլեյման խան 22
Սուրխայ Խան 25
Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոս, 5, 10-1, 18, 19, 21, 91, 96
Տեր Սինաս 11
Փափազյան Հ. 23
Փիլիպոս Աղբակեցի կաթողիկոս 9
Քերիմ Խան Վաքիլ 5, 13, 18-21, 91, 94-96
Ֆաթհալի Ալի Խան 21
Ֆիլիպ Մերի, Կարմելյան միաբան 15

Աշխարհագրական անուններ և հոգևոր կենտրոններ

Ադրբեջան 8
Ազերբայջան, տե'ս Ատրպատական
Աղավնատուն 9, 10
Աղջաղալե 60
Անդրկովկաս 5, 17, 18, 21, 22, 107
Աշտարակ 9, 10
Ապարան
Ատրպատական 18, 20, 38, 41, 64, 81, 90
Արարատյան դաշտ 6
Արևելյան Հայաստան 5, 17, 19
Բազարքենդ 7
Բաթռինջ 9
Բալլուղայա 7
Բարդա 8, 41, 43
Գանձակ 6, 22, 43, 52, 62
Գեղարքունիք, 6, 7, 24
Գյոքչա տե'ս Գեղարքունիք
Դաղստան 25
Դարաշամբ 21
Դեհխարղան 11, 32
Դերբենդ 22, 52
Դիբաքլու 9, 10, 33, 34

Դիզակ 8, 61-63
Դովշանլու (Առաջաձոր) 7, 8, 25, 41-43
Եղվարդ 10
Երևան, ք. 5, 6, 9, 17, 20-22, 24
Երևանի նահանգ (խանություն) 6, 8, 10-14, 16-20, 22, 29, 30, 35, 36, 39, 40, 43-49, 51-55, 55-60, 64, 65-69, 71, 74, 75, 78-84, 88, 90-94, 98-101
Թալիշ 60
Թավրիզ 11, 32, 33, 43, 51, 52, 105, 107
Թիֆլիս 22, 51, 52
Թուրան 38
Իրան 5, 11, 13-23, 38, 46, 47, 51, 58, 59, 63, 64, 70, 72-74, 81, 90, 93, 94, 100, 103, 105, 106
Իրաք 38, 49, 64-68, 70, 73, 75, 81, 83, 85, 89, 90
Խաչեն 7, 8, 25-28, 41-43
Խնձրիստան գյուղ 7, 8, 28
Խոյ 64, 74
Խորասան 65, 66, 68-70, 73, 74, 76
Կարբի 33, 84-87, 94
Համադան 51, 52
Հնդկաստան 14
Ղաբարթու գյուղ 8, 41-43
Ղազանչի գյուղ 7, 28
Ղարաբաղ 5-8, 17, 22
Ղարաքիլիսա գյուղ 63, 74
Ղրխբուլաղ 33, 34
Մակու 17, 20, 63
Մաստարա 9, 10, 33, 34, 53, 57, 58, 66, 68, 76
Մեշհեդ 16
Մուղանի դաշտ 6, 8, 9
Մուղնի 9, 10, 36, 87
Նախիջևան 17, 21, 51-54, 57, 58, 95
Ներքին Քոլատակ 799
Նոր Ջուղա 52
Նորագավիթ 9
Շալվա 7
Շիրվան 61, 62
Չարբախ 22
Չելեբիքենդ 10, 34
Չորման 7
Չուխուր Սաադ 15
Ջահուկ (Ջահրիկ) 10, 15, 53, 54, 57, 58

Ջրաբերդ 6, 28
Ռուսաստան (Ռուսիա) 7, 22, 59
Սեֆյան պետություն 5, 11, 14, 15, 20, 23, 103
Սյունիք 5, 20, 21, 108
Սպահան 51, 52
Վաղարշապատ 9, 10, 33, 53, 56, 60, 66 78, 100
Վան 38, 47
Վանք գյուղ 7
Վարանդա 28, 70
Վրաց թագավորություն 5, 17, 19, 77
Տամկալե 7
Քասաղ 36, 84
Քիրաջլու (Քիրաշլի) գյուղ 9, 10, 33, 34
Քրդստան 38, 47
Օշական գյուղ 9, 10, 33, 34, 53, 57, 58, 66, 87, 88, 94
Օսմանյան Թուրքիա (Ռում) 5, 6, 10, 15, 16, 26, 38, 47, 52, 53, 59, 62, 64, 71, 74, 81, 90, 93
Ֆարս 65-67, 69, 70, 73, 74, 76
Ֆրանկանոց գյուղ 9, 10, 33, 34, 53, 57, 58, 66, 68, 76
Աղջոց 36
Ամենափրկիչ 36
Բջնի 36
Գեղարդ 36
Գետարգել (Չայկաթարան) 36
Էջմիածին (Մայր Աթոռ ս Էջմիածին, Ուչքիլիսա) 5, 6, 9-13, 15-22, 29-39, 45, 47, 49, 51- 61, 65-69, 71, 72, 75-94, 96-100
Ս. Թադեի վանք 20, 21, 63, 73
Խորվիրապ 36
Կարենիս 36
Կեչառիս 36
Կոշի 36
Հայրավանք 36
Ղփչաղի վանք 36
Մուղնի 36
Սաղմոսավանք 36
Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի վանք (Մաղարդա վանք) 21, 95
Սևանի վանք 36
Տաթևի վանք 21
Տեղեր 36
Ուշի 36
Օհանավանք 36

INDEX

Abarān 138
‘Abbās II Ṣafavi 182
‘Abdallah 182, 187
’Abd ar-Razzāq 187
Abū Isḥaq 146
Abraham II Khoshabets‘i Catholicos 121
Abraham III Kretats‘i Catholicos 117-120, 134-139, 142
Aghavnatun 117, 118
Āghchah Qal‘ah 162
Aghjūts 140
Alek‘san Archbishop 191
Alexander II Catholicos 120, 179, 180-182, 186
‘Alī ‘Abdallah 195
‘Alī Ibrāhīm 195, 196
‘Alī, Imām 130
‘Alī Qulī *Big*, the *żābiṭ* of Barda‘ 145, 146
‘Alī Qulī Khān 126
‘Alī Qulī (known as Adil) Shāh 122, 123
‘Alī Riẓā 167-170, 175, 176
Allah Qulī 185
Amīnāprkīch 140
Andreas Archbishop 191
Aqā Muḥammad (Khān) Shāh 126, 127, 194-196
Aṛajadzor 115, 116, 130, 144-146
Aram, malik of Dizak 116
Armenia, Eastern 114, 122
Ashtarak 117, 118
Aṣlān ’Alī 164
Astvatsatur I Hamadants‘i 121
Āzād Khān Afghān 114, 119, 123, 126, 176-183, 186, 187
Āẕarbāyjān (in Iran) 116, 123-125, 142, 144, 166, 180, 187, 188, 196
Āẕarbāyjān, Soviet Republic 117
Ballughaya 115
Barda‘ 116, 144-146
Barsegh 192
Bat‘rinj 117
Bazark‘end 115
Bīchnī 140
Chalabik‘end 118, 137, 138

Ch‘arbagh 126
Chāyqātaran 140
Cheleberd (Jraberd) 133
Ch‘orman 115
Chukhūr Sa‘ad 179, 186, 188
Dāghistān 130
Darband 127, 155
Davit‘, priest and malik 115, 116, 130-133
Davit‘ Vart‘apet 127
Dawshānlū, Dovshanlu, see Aṛajadzor
Dibak‘lu (Dībaklū) 117, 118, 138
Dihkhārqān 118, 119, 136, 137
Diqīr 140
Dizak (Dīzāq, Dūzakh, Duzakh) 116, 117, 163, 164
Eghvard 118
Ep‘rem Vart‘apet 191
Esayi Catholicos of Aghvank‘ 115
Esayi, the priest of Dawshānlū 116
St. Etchmiadzin (Ūch Kilīsā) 114, 117-121, 123, 125, 126, 133, 135-140, 142, 143, 148, 149, 151, 153-162, 166-170, 172, 173, 175-196
Fārs 167-170, 173, 175, 176
Fatḥ ‘Alī Khān 126
Fażl ‘Alī 196
Frankanots‘ 118, 137, 138, 155, 156, 159
Ganja 115, 127, 146, 155, 163
Geghark‘uni 114, 115, 129
Georgi Mīrzā, the crown prince of Georgia 114, 125, 193
Georgia 114, 123, 125, 127
Gighārd 140
Ghabartu (Qabārṭū) 116, 144-146
Ghazanch‘i 115, 133
Ghazar (Qazar) Jahkets‘i Catholicos 119-123, 144, 148, 149, 151, 153, 154, 156-162, 166-170, 172, 173, 175
Ghipchāq 140
Ghukas Karnets‘i Catholicos 125, 127, 194-196
Grigor Makvets‘i Catholicos 117, 118
Grigor Vart‘apet 191
Gūkjah, see Geghark‘uni
Ḥājī Ḥusayn 186
ḥājī Riżvān 157
Hakob Jughayets‘i Catholicos 117, 118

Hakob Shamakhets‘i Catholicos 124, 126, 188
Hamadān 154
Ḥasan 146
Ḥasan ‘Alī Khān of Yerevan 120
Ḥasan Qadīmī 184
Ḥaydār 168-170
Hāyravānk 140
Heṛakl II, the king of Georgia 114, 123-125, 177
Hovhannes Deputy- Catholicos 122
Hovhannes, the priest of Tatev Monastery 126
Hovhannes Vart‘apet 127, 194
Hovsep‘ Deacon 123
Ḥusayn ‘Alī Khān of Yerevan 118, 120, 124, 190
Ibrāhīm 173
Ibrāhīm, Christian 164
Ibrāhīm Mīrzā, see Ibrāhīm shāh
Ibrāhīm Shāh 114, 118, 120, 123, 125, 166-168, 170-175
Imām Qulī 168
India 120
Iran 114, 116, 120, 122, 123, 125-127, 142, 149, 154, 160, 165, 170, 174, 196, 198
’Irāq, ’Irāghistān 142, 151, 166-170, 173, 176, 180, 182, 183, 187
Īravān, see Yerevan
Iṣfahān 154
Isfandiyār Bīg 131
Isma‘īl 146, 181-183, 187
Ja’far, Imām 121
Jahrīq, see Jahuk
Jahuk 121, 155, 156, 159
Julfa, New 154
Javād Bīg 131
Karabagh 115, 116, 123, 127
Karbi (Karbī) 138, 182-185, 190
Karīm Khān Zand 114, 120, 124-126, 188, 191, 192
Karinīs 140
Kasakh valley 140
Khach‘en (Khāchīn) 115, 116, 130-133, 144-146
Khalīl Khān 179
Khndzirstan (Khnzirstān) 115, 133
Khurāsān 168-171, 173, 175, 176
Khurvīrāb 140

Khuy 123, 165, 174
Kīcharīs 140
K‘irajli 117, 118, 137
Kurdistān 142, 149, 156, 174
Kūsh 140
Lower K‘olatak 115
Mākū 123, 125
Masdara 117, 118, 137, 138, 154, 156, 159
Mashhad 122
Melik’ Aftandīl 185
Melik‘ Egan of Dizak 116, 126, 144, 145
Melik‘ Esayi of Dizak 116
Melik‘ Grigor Hasan-Jalalyan 116, 144-146
Melik‘ Hakobjan 117, 146, 147
Melik‘ Isrā‘yīl 133
Melik‘ Miansar of Geghark‘uni 114, 115, 129
Melik‘ Mkrtum 117, 146, 147
Melik‘ Shāhnaẓar 171
Mihr ‘Alī 183
Mīnās, the head of Qarākilīsā 165, 174
Mīr ’Abd al-Qadir 185
Mīrzā Aḥmad 125, 193
Mīrzā Ibrāhīm, the governor of Āẕarbāyjān 116, 144
Mīrzā Kalba’lī 125, 191
Mīrzā Kāzim 135
Mīrzā Muḥammad Kāzim 135, 139, 140
Mīrzā Rafi’ 119
Muḥammad 135, 194-196
Muḥammad Khān of Yerevan 195
Muḥammad ‘Alī 146
Muḥammad Ḥasan 193
Muḥammad Ḥasan Khān Qājār 114, 123, 124, 187
Muḥammad Ḥusayn 176, 177
Muḥammad Isḥaq 146
Muḥammad Ja’far 193
Muḥammad Kāẓim 139-141
Muḥammad Muḥsin 175
Muḥammad Na‘īm 175
Muḥammad Qulī 169-170, 176
Muḥammad Qulī Khān 135
Muḥammad Raḥīm Khān 175

Muḥammad Ṣādiq 177, 184
Mukhliṣ 182
Mughān Valley 115, 116
Mughni 117, 118, 140
Nādir Shāh 114-120, 122, 123, 125, 129-133, 135, 136, 139, 142-144, 146, 153-156, 158-161, 163-165, 173, 181, 182, 197, 200
Nakhichevan (Nakhijavān) 121, 123, 126, 154-156, 159, 191
Noragavit‘ 117
Ohanavank‘ 140
Oshakan (Ūshakān) 118, 137, 155, 159
Ottoman Turkey 114, 115, 122, 131, 142, 154-156, 160, 165, 172, 174, 187, 190
Petros Kyutur 123
Philip Meri, Carmelite priest 121
P‘ilipos Aghbakets‘i Catholicos 117
Poghos *kadkhudā* of Khnzirstān 133
Qārżaq 183
Qāzānchī, see Ghazanchi
Qirkhbulāgh 138
Riżā Qulī 196
Riżā Qulī Mīrzā 114, 120, 148, 149, 151
Riżvān 153
Rūm, see Ottoman Turkey
Russia 115, 127, 160
Ṣafavid State 121, 125
Ṣafī Qulī 185
Saghmosavank‘ 140
Sahak Archbishop 191
Serovbe Vart‘apet 191
Shāhrukh, Nādir’s grandson 122
Shakī 123
Shalva 115
Shīrvān 123, 163
Simeon Yerevants‘i, Catholicos 114, 118, 119, 120, 124, 126, 188, 192
Sivāni 140
Step‘an Vart‘apet 191
St. Step‘annos Apostle (St. Daniel) monastery 126, 191
Surkhāy Khan 116, 130
Syunik‘ 125, 199
Tabrīz 118, 119, 136, 137, 154, 155, 199, 201
Ṭahmāsb II Ṣafavi 120, 121, 151
Tālīsh 162

Tamkale 115
Tat‘ev Monastery 126
Teghenis, see K‘irajli
Ter Maghākya 191
Ter Minas 119
St. Thaddeus monastery in Mākū (Qarākilīsīā) 125, 165, 174
Tiflis 126, 154
Transcaucasia 114, 122, 124, 126, 127
Tūrān 142
Ūch Kilīsā, see Etchmiadzin
Urūs, see Russia
‘Usmān 179
Ūshī 140
Vagharshapat 117, 118, 137, 158, 161, 178, 196
Vān 142, 149
Vank‘ 115
Varanda 133, 171
Yerevan (Īravān), city, fortress 115, 123, 126
Yerevan (Īravān) province, khanate, region 117-120, 122-125, 127, 129, 133-135, 139, 140, 143, 147-162, 165-170, 172-175, 178-182, 186-190, 194-196
Z̲ādūr 164
V. S. Zubov 127

ԲՈՎԱԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ա ռ ա ջ ա բ ա ն 5
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 1 - Նադիր խանի 1734թ. հրամանագիրը, որով Գեղարքունիքի Մելիք Միանսարին կարգադրվում է հետախույզների միջոցով տեղեկություններ հայթայթել օսմանյան զորքերի մասին 24
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 2 - Նադիր խանի 1734թ. հրովարտակը, որով Դովշանլու գյուղի ավագերեց Դավիթը հաստատվում է այդ և Խաչենի մի քանի այլ գյուղերի ավագի պաշտոնում 25
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 3 - Նադիր խանի 1734թ. հրամանագիրը Խաչենի շրջանից սուրսաթ հարկի գանձման կապակցությամբ 26
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 4 - Նադիր խանի 1734թ. հրամանագիրը, որով կարգադրվում է չնայած ծագած դժվարություններին, Խաչենից անթերի կերպով սոյուրսաթ հարկը գանձել ու սուրհանդակի ձի տրամադրել 27
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 5 - Նադիր խանի 1735թ. հրովարտակը, որը հաստատելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մուաֆության իրավունքը, արգելում է անօրինական հարկերի գանձումը Երևանի նահանգի հայկական վանքերից ու հոգևորականներից 29
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 6 - Նադիր խանի 1735թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են Երևանի նահանգի պաշտոնյաների ոտնձգությունները Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի եկամուտների նկատմամբ 30
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 7 - Նադիր խանի 1735թ. հրովարտակը, որով արգելվում են անօրինականությունները Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից դեպի նրա Թավրիզում ու Դեհխարղանում գտնվող կալվածքները գնացող-եկող անձանց ու նրանց բեռնակիր կենդանիների նկատմամբ 32
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 8 - Նադիր խանի 1735թ. հրովարտակը, որով հաստատվում է Էջմիածնի իրավունքը Վաղարշապատ, Օշական, Մաստարա, Ֆրանկանոց, Քիրաջլի և Հալաբի գյուղերի մալիքանեի նկատմամբ 33
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 9 - Նադիր խանի 1735թ. Էջմիածնից գանձվող հարկերի ու նրա մուաֆության իրավունքի մասին հրամանագիրը տրված Աբրահամ կաթողիկոսի խնդրագրի ու Միրզա Մուհամմադ Քազիմի զեկուցագրի հիման վրա 35
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 10 - Նադիր խանի 1735թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է Իրանի պետական պաշտոնյաներին նեղել Էջմիածնի կաթողիկոսի նվիրակներին 38
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 11 - Նադիր շահի 1736թ. հրամանագիրը, որով Երևանի նահանգի պաշտոնյաներին կարգադրվում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի վանքից հարկերի գանձման ժամանակ անօրինականություններ թույլ չտալ 39
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 12 - Նադիր շահի 1736թ. հրամանագիրը, որով Խաչենի Մելիք Գրիգորի խնդրագրին համապատասխան Դովշանլու և Ղաբարթու

գյուղերը հանվելով Բարդայի կառավարչի ենթակայության տակից, հանձնվում են Մելիք Եգանի զաբթին 41
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 13 - Նադիր շահի 1738թ. հրամանագիրը տրված ի հաստատումն Երևանի նահանգի մելիքներ Հակոբջանի ու Մկրտումի մուաֆության իրավունքների 43
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 14 - Ռեզա Ղուլի Միրզայի 1740թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է խոչընդոտել հայերին իրենց եկեղեցիների վերանորոգման ու նորերը կառուցելու, նաև եկեղեցական զանգերը հնչեցնելու ու ծիսական արարողությունները անցկացնելու հարցում 45
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 15 - Ռեզա Ղուլի Միրզայի 1740թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է հայ եկեղեցու նվիրակներից ռահդարի գանձելը, նաև հրահանգվում է բարձրաստիճան պաշտոնյաներին փիշքաշի գանձման հարցում չարաշահումներ թույլ չտալ և կաթողիկոսից ապօրինաբար ձի ու այլ կենդանիներ չպահանջել 46
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 16 - Ռեզա Ղուլի Միրզայի 1740թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են Երևանի նահանգից արտագաղթած քոչվոր ցեղերի կողմից հայերի մոտ թողնված գույքը, որ զավթել էին թուրքական զորքերը, ետ պահանջելը, նաև իրենց ազգականների ունեցվածքը ժառանգելու համար նոր մահմեդականացած հայերի վեճերը 48
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 17 - Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է հայերին բռնի մահմեդականացնելը 50
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 18 - Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով հրահանգվում է Իրանի տեղական իշխանություններին չմիջամտել հայերի դավանանքին վերաբերող գործերին և, մասնավորապես, չնպաստել հայերի կաթոլիկացմանը 51
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 19 - Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը Օսմանյան Թուրքիայից կաթողիկոսի ջանքերով Երևանի Վաղարշապատ, Օշական, Մաստարա, Ֆրանկանոց և Նախիջևանի Ջահրիկ գյուղերը գաղթեցված հայերին չանհանգստացնելու վերաբերյալ 53
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 20 - Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են պետական պաշտոնյաների ու հոգևորականների միջամտությունը հայերի հավատին վերաբերող խնդիրներին և նրանց կրոնական օրենքների խախտումը 54
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 21 - Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով Երևանի նահանգի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին կարգադրվում է արգելել ռահդարների նստավայրը Վաղարշապատ գյուղում 56
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 22 - Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է զինվորականներին առանց օրինական փաստաթղթի գումար պահանջել Երևանի Ուչքիլիսա, Օշական, Ֆրանկանոց ու Մաստարա, Նախիջևանի Ջահրիկ գյուղերից 57

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 23 - Նադիր շահի 1741թ. հրամանագիրը, որով Իրանի պետական պաշտոնյաներին կարգադրվում է սահմանափակել կաթոլիկ միսիոներների գործունեությունը հայերի շրջանում 58
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 24 - Նադիր շահի 1743թ. հրամանագիրը, որով Երևանի նահանգի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին կարգադրվում է արգելել ռահդարների նստավայրը Վաղարշապատ գյուղում 60
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 25 - Նադիր շահի 1745թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է Շիրվանի իշխանություններին անհանգստացել իր հայրենի Դիզակ վերադարձած նախկին մելիքին 61
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 26 - Նադիր շահի 1745թ. հրամանագիրը, որով Դիզակի զաբիթին կարգադրվում է քննել խնդրարկուի բողոքը իր ձին ապօրինաբար խլելու վերաբերյալ և հաստատվելու դեպքում այն ետ վերադարձնել 62
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 27 - Նադիր շահի 1746թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում է Մակուի Ս. Թադեի վանքի ու նրա կալվածքների մուաֆությունը, նաև կարգադրվում Իրանի տեղական իշխանություններին չնեղել վանքի հոգևորականներին, իսկ ավազակային հարձակումների դեպքում նրանց անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերել 63
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 28 - Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են մահմեդականացած հայերի պահանջները իրենց հայ ազգականների ժառանգության նկատմամբ 65
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 29 - Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կալվածքներից հարկագանձումներ անելու ընթացքում արվող չարաշահումները 66
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 30 - Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է հայերի բռնի մահմեդականացումը 67
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 31 - Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է մահմեդական հոգևորականների միջամտությունը հայերի հավատի խնդիրներին ու նրանց կրոնական օրենքների խախտումը 68
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 32 - Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է ռահդարի և սուրհանդակի ձի պահանջելը հայոց կաթողիկոսի Իրանի տարածքում մեռոն բաժանելու նպատակով շրջող նվիրակներից .. 69
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 33 - Իբրահիմ Միրզայի 1748թ. հրամանագիրը, որով տարեկան 50 թուման գումարի ռոճիկ է նշանակվում Վարանդայի Մելիք Շահնազարին, որը պետք է գանձվեր նրան տրամադրված այդ շրջանի դիվանի մալիյյաթ հարկից 70
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 34 - Իբրահիմ շահի 1748թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում են Էջմիածնի Ղազար կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները 71
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 35 - Իբրահիմ շահի 1748թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում է Էջմիածնի վանքի ու նրա կալվածքների մուաֆության իրավունքը 72

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 36 - Իբրահիմ շահի 1748թ. հրամանագիրը, որը հաստատում է Ս. Թադեի վանքի ու նրա կալվածքների մուաֆությունը, կարգադրում Իրանի տեղական իշխանություններին չնեղել վանքի հոգևորականներին, իսկ ավազակային հարձակումների դեպքում անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերել 73
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 37 - Իբրահիմ շահի 1749թ. հրամանագիրը, որով Ղազար կաթողիկոսին ծանուցվում է, որ Էջմիածնի վանքին պատկանող չորս գյուղերի կապակցությամբ Երևանի տեղական իշխանություններին կարգադրվել է նրան նեղություն չպատճառել 75
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 38 - Ազատ խանի 1751թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում է Էջմիածնի վանքի կալվածքների ազատված լինելը պետական հարկերից 76
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 39 - Վրաց Հերակլ Բ թագավորի 1751թ. հրամանագիրը, որ հաստատում է Էջմիածնի վանքի հոգևորականների մուաֆության իրավունքը 77
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 40 - Ազատ խանի 1752թ. հրամանագիրը, որ հաստատում է ավարիզաթ, սաղերաթ ու մալիյյաթ հարկերից Վաղարշապատ գյուղի ազատված լինելու իրավունքը 78
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 41 - Ազատ խանի 1753թ. հրամանագիրը, որով կաթողիկոսի տեղապահին ու Էջմիածնի հոգևորականությանը ծանուցվում է, որ նրանց ավերված մահալները ազատվում են հարկերից և արգելվում նրանցից հավալեների գանձման ժամանակ արվող չարաշահումները 79
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 42 - Ազատ խանի 1754թ. հրամանագիրը, որով Երևանի բեկլարբեկ Խալիլ խանին կարգադրվում է հոգ տանել Էջմիածնի վանքի, նրա կաթողիկոսի ու հոգևորականների մասին և հաստատում նրանց տրված նախորդ շահերի հրամանագրերը 80
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 43 - Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է Էջմիածնի նվիրակներից և ուխտավորներից ռահդարի գանձելը 81
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 44 - Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է Երևանի նահանգի ավերված վանքերի համար հարկեր պահանջելը 81
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 45 - Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրը, որով Երևանի պաշտոնյաներին կարգադրվում է Էջմիածնի վանքից հարկերի գանձման հարցում վարվել Նադիր շահի օրոք սահմանված կարգին համապատասխան և հավելագանձումներ չանել 82
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 46 - Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրը, որն արգելում է չարաշահումները Կարպի գետից դեպի Էջմիածին բերված ջրանցքի ջրի բաշխման հարցում ի վնաս վանքապատկան գյուղերի 84
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 47 - Ազատ խանի 1755թ. հրամանագիրն՝ ուղղված Երևանի տեղական իշխանություններին, որով կարգադրվում է նախորդ

շահերի հրամանագրերին համապատասխան ճանաչել Էջմիածնի մուաֆության իրավունքը 88
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 48 - Մուհամմադ Հասան խանի 1757թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է ռահդարի գանձել Էջմիածնի նվիրակներից և ուխտավորներից 90
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 49 - Քերիմ խանի 1763թ. հրամանագիրը, որով հաստատվում են Սիմեոն կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները, ինչպես նաև Էջմիածնի վանքի իրավունքները՝ շարադրված 14 կետերով 91
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 50 - Քերիմ խանի 1769թ. հրամանագիրը, որով կարգադրվում է քննել Մաղարդա վանքի հացահատիկի պաշարների վրա ավազակային հարձակման դեպքը և պատժել մեղավորներին 95
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 51 - Քերիմ խանի 1778թ. հրամանագիրը, որով Էջմիածնի Սիմեոն կաթողիկոսին հայտնվում է վերջինիս կողմից ուղարկված նվերների ստացման ու նրա հանդեպ շահական բարեհաճության մասին 96
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 52 - Արքայազն Գեորգիի 1782թ. հրամանագիրը, որով Միրզա Ահմադն իր ընտանիքով վակֆ է արվում Էջմիածնի վանքին, որպեսզի ընդմիշտ լինեն կաթողիկոսի սպասավորը 97
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 53 - Աղա Մուհամմադ խանի 1795թ. հրամանագիրը, որով վերջինս Էջմիածնի Ղուկաս կաթողիկոսին ու միաբանությանը իրենց հնազանդության համար ապահովություն է խոստանում առաջիկա արշավանքի ընթացքում 98
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 54 - Աղա Մուհամմադ խանի 1795թ. հրամանագիրը, որով Երևանի Մուհամմադ խանին կարգադրվում է հարգել Էջմիածնի Ղուկաս կաթողիկոսին ու հոգ տանել նրա մասին 99
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 55 - Աղա Մուհամմադ շահի 1797թ. հրամանագիրը, որով Իրանի զինվորականներին ու պետական պաշտոնյաներին արգելվում է առանց օրինական հիմքի հարկեր պահանջել Վաղարշապատ գյուղից .. 100
Բ ա ռ ա ր ա ն 102

CONTENTS

FOREWORD 114
DOCUMENT 1. Nādir Khān's decree issued in 1734 ordering Melik' Miansar to get information with his agents about the Ottoman troops 129
DOCUMENT 2. Nādir Khān's decree issued in 1734 to confirm Priest Davit' at the post of the head of Dovshanlu and other villages of Khach'en 130
DOCUMENT 3. Nādir Khān's decree issued in 1734 on levying sūrsāt tax on Khach'en Region 131
DOCUMENT 4. Nādir Khān's decree issued in 1734 ordering to collect the taxes sūrsāt and the horse of courier from Khach'en Maḥāl despite the problems noted in the petition 132
DOCUMENT 5. Nādir Khān's decree issued in 1735 confirming the mu'afi of the Holy See of St. Etchmiadzin and forbidding to levy unlawful taxes on the Armenian monasteries and clergymen of Yerevan Province 133
DOCUMENT 6. Nādir Khān's decree issued in 1735 forbidding the encroachments of the officials of Yerevan Province upon the benefits of the Holy See of St. Etchmiadzin 135
DOCUMENT 7. Nādir Khān's decree issued in 1735 forbidding the unlawful actions against the subjects of catholicos and their load - carrying animals which keep regular connection between the Holy See of St. Etchmiadzin and it estates in Tabrīz and Dihkhārghān 136
DOCUMENT 8. Nādir Khān's decree issued in 1735 confirming the rights of Etchmiadzin Monastery on the mālikānah of the villages Vagharshapat, Oshakan, Masdara, Frankanots', K'irajli and Helebi 137
DOCUMENT 9. Nādir Khān's decree on the taxes levied on Etchmiadzin Monastery and its mu'āfī issued in 1735 in accordance with the petition of Abraham Catholicos and the report of Mīrzā Muḥammad Kāẓim 139
DOCUMENT 10. Nādir Khān's decree issued in 1735 forbidding the local officials of Iran to oppress the nuncios of the catholicos of Etchmiadzin 142
DOCUMENT 11. Nādir Shāh's decree issued in 1736 ordering the state officials of Yerevan Province to allow no unlawful acts in levying taxes on the Holy See of St. Etchmiadzin Monastery 143
DOCUMENT 12. Nādir Shāh's decree issued in 1736 by the request of Melik' Grigor of Khach'en granting the right of receiving the state taxes of Dovshanlu and Ghabartu Villages to Melik' Egan 144
DOCUMENT 13 Nādir Shāh's decree issued in 1738 confirming the mu'āfī of Maliks Hakobjan and Mkrtum 146

DOCUMENT 14. Riżā Qulī Mīrzā's decree issued in 1740 ordering to cause no hindrance to the Armenians for the restoration of their churches and building new ones, and for ringing the church bells and doing church services 148
DOCUMENT 15. Riżā Qulī Mīrzā's decree of 1740 prohibiting to levy rāhdārī from the nuncios of the Armenian Church and ordering the high officials of Īravān province not to extort during the levy of pishkashes and demand no horses and other animals from the Catholicos 149
DOCUMENT 16. Riżā Qulī Mīrzā's decree issued in 1740 prohibiting to demand the property of the nomads left with the Armenians, during their move from Yerevan province, being later seized by the Turkish troops, and also forbidding the arguments of the Armenians who had newly adopted Islam with their relatives to get their inheritance 151
DOCUMENT 17. Nādir Shāh's decree issued in 1741 prohibiting the conversion of Armenians to Islam by force 153
DOCUMENT 18. Nādir Shāh's decree issued in 1741 prohibiting the local officials of Iran to interfere in faith matters of the Armenians and assist to the latters' conversion to Catholicism 154
DOCUMENT 19. Nādir Shāh's decree issued in 1741 ordering to cause no hindrance to the Armenians moved from Ottoman Turkey to the villages Oshakan, Frankanots', Masdara in Yerevan Province and the village Jahriq in Nakhichevan with the catholicos's efforts 155
DOCUMENT 20. Nādir Shāh's decree issued in 1741 to prohibit the interferences of the local officials in the problems referring to the faith of Armenians and the violation of their religious laws 156
DOCUMENT 21. Nādir Shāh's decree issued in 1741 ordering to the local officials of Yerevan to forbid residing of rāhdārs in the Vagharshapat Village. 158
DOCUMENT 22. Nādir Shāh's decree issued in 1741 ordering to the warriors to demand money from the villages of Oshakan, Frankanots, Masdara in Yerevan Province and the village Jahriq in Nakhichevan having no documents 159
DOCUMENT 23. Nādir Shāh's decree issued in 1741 ordering to the state officials of Iran to restrict the activities of the missionaries among the Armenians 160
DOCUMENT 24. Nādir Shāh's decree issued in 1743 ordering the local officials of Yerevan to forbid residing of rāhdārs in the Vagharshapat Village. 161
DOCUMENT 25. Nādir Shāh's decree issued in 1745 to forbid the local officials of Sirvan to cause oppression to the malik, who had moved to Dizak, his native land 163
DOCUMENT 26. Nādir Shāh's decree issued in 1745 ordering to the żābiṭ of Dizak to investigate the claim of the petitioner about the capture of his horse and its return 164

D O C U M E N T 27. Nādir Shāh's decree issued in 1746 confirming the mu'āfī of the monastery of St. Thaddeus and ordering the local officials of Iran to cause no hindrance to the clergymen of the monastery and protect the monastery from robbery attacks 165
D O C U M E N T 28. Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting the claims of the Armenians, who had newly adopted Islam, upon the inheritance of their Armenian relatives 166
D O C U M E N T 29. Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting the abuses when levying taxes on the estates of the Holy See St. Etchmiadzin.....167
D O C U M E N T 30. Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting the conversion of the Armenians to Islam by force 168
D O C U M E N T 31. Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting the interferences of the local officials in the problems referring to the faith of Armenians and the violation of their religious laws.....169
D O C U M E N T 32. Ibrāhīm Mīrzā's decree issued in 1748 prohibiting to demand the taxes rāhdārī and the horse of courier from the nuncios of the catholicos of Armenians travelling in the territory of Iran to distribute the miro 170
D O C U M E N T 33. Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1748 allotting 50 tūmāns from the tax māliyyāt as the annual salary of Melik Shāhnazar of Varanda.....171
D O C U M E N T 34. Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1748 confirming the rights of Ghazar as Catholicos of Etchmiadzin 172
D O C U M E N T 35. Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1748 confirming the mu'āfī of St. Etchmiadzin Monastery and its estates 173
D O C U M E N T 36. Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1748 confirming the mu'āfī of the monastery of St. Thaddeus and ordering the local officials of Iran to cause no hindrance to the clergymen of the monastery, who come and go there, and protect the monastery from the robbery attacks from Ottoman state 174
D O C U M E N T 37. Ibrāhīm Shāh's decree issued in 1749 informing Ghazar Catholicos of his order given to the local officials of Yerevan to cause no hindrance to the Catholicos on account of the four villages belonging to Etchmiadzin monastery.....175
D O C U M E N T 38. Āzād Khān's decree issued in 1751 confirming the mu'āfī of the estates of Etchmiadzin monastery from state taxes.....176
D O C U M E N T 39. Heṛakl II's decree issued in 1751 confirming the mu'āfī of the clergymen of Etchmiadzin monastery.....177
D O C U M E N T 40. Āzād Khān's decree issued in 1752 confirming the mu'āfī of the Vagharshapat Village from the taxes 'avāriżat, ṣādirīāt and māliyyāt....178
D O C U M E N T 41. Āzād Khān's decree issued in 1753 informing the Deputy Catholicos and the clergymen of Etchmiadzin about exempting the destructed regions from taxes and prohibition of abuses during the levy of ḥavālahs 178

D O C U M E N T 42. Āzād Khān's decree issued in 1754 ordering to Khalīl Khān of Yerevan to take care of Etchmiadzin monastery, its Catholicos and clergymen and confirming the decrees given to them by the former monarchs.179
D O C U M E N T 43. Āzād Khān's decree issued in 1755 forbidding the acquisition of rāhdārī from the nuncios and pilgrims of Etchmiadzin..... 180
D O C U M E N T 44. Āzād Khān's decree issued in 1755 forbiding the levy of taxes on the destructed monasteries of Yerevan Province..... 180
D O C U M E N T 45. Āzād Khān's decree issued in 1755 ordering the officials of Yerevan to levy the taxes on Etchmiadzin Monastery as it was in Nādir Shāh's reign and do no abuses 181
D O C U M E N T 46. Āzād Khān's decree issued in 1755 forbidding the misappropriations in water-sharing of the canal brought to Etchmiadzin from Karbi river not in favour of the monastery 182
D O C U M E N T 47. Āzād Khān's decree issued in 1755 ordering the governor of Yerevan to admit the mu'āfī of Etchmiadzin Monastery in accordance with the decrees of the former monarchs 186
D O C U M E N T 48. Muḥammad Ḥasan Khān's decree issued in 1757 forbidding the acquisition of rāhdārī from the nuncios and pilgrims of Etchmiadzin Monastery..... 187
D O C U M E N T 49. Karīm Khān's decree confirming the rights of Simeon as Catholicos of Etchmiadzin and the rights of the Armenian Church involved in 14 points 188
D O C U M E N T 50. Karīm Khān's decree issued in 1769 ordering to investigate the robbery attack upon the stocks of corn of the monastery of St. Stepannos Apostle and punish the guilty 191
D O C U M E N T 51. Karīm Khān's decree issued in 1778 informing Simeon Catholicos about the acceptance of the gifts sent by him and the royal benevolence in his respect..... 192
D O C U M E N T 52. Prince Georgi's decree issued in 1782 constituting Mīrzā Aḥmad and his family as a vaqf ՀՐproperty of St. Etchmiadzin monastery who had to serve to the monastery 193
D O C U M E N T 53. Aqā Muḥammad Khān's decree issued in 1795 promising security to Ghukas Catholicos and the clergymen of Etchmiadzin for their obedience during the forthcoming campaign 194
D O C U M E N T 54. Aqā Muḥammad Khān's decree issued in 1795 ordering to Muḥammad Khān of Yerevan to respect Ghukas Catholicos of St. Etchmiadzin and take special care of him 195
D O C U M E N T 55. Aqā Muḥammad Shāh's decree issued in 1797 forbidding the unlawful taxes imposed on the village Vagharshapat by Iranian soldiers and state officials 196
G L O S S A R Y..... 197

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆ ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐԸ

Հ Ր Ո Վ Ա Ր Տ Ա Կ Ն Ե Ր

ՊՐԱԿ ՉՈՐՐՈՐԴ

(1734-1797)

Պատվեր՝ 15: Տպաքանակ՝ 200
Գինը՝ պայմանագրային:

«Նաիրի» հրատարակչություն ՓԲԸ
Երևան – 9, Տերյան 91